

EUROPA ÁLLAMAINAK
RÖVID STATISZTIKÁJA.

IRTA

HUNFALVY JÁNOS.

A MAGYAR TUD. AKADEMIA R. TAGJA. S A KIR. JÓZSEF-MŰEGYETEMEN
A STATISZTIKA, FÖLDRAJZ ÉS TÖRTÉNELEM R. TANÁRA.

PEST,

EMICH GUSZTÁV SAJÁTJA.

1868.

1964

1985

2009 MÄRC 17.

C 5351

EURÓPA ÁLLAMAINAK RÖVID STATISZTIKÁJA.

I. FEJEZET.

NÉMETORSZÁG.

A.) Területi s népességi viszonyok.

Németország nagysága, állami felosztása, általános s viszonylagos népessége.

Németország a legujabb változások előtt 34 kisebb nagyobb államnak szövetségét képezte, területének nagysága 11,467.3 földirati □ mfdet tett, népességének száma pedig 1816-ban 30,236,123 s 1864-ben körülbelül 46.500,000 lélekre rúgott vala.

A prágai (1866 aug. 23.) békekötés következtén Ausztria, melyből 3,588.3 □ mfd s mintegy 13 millió ember tartozott vala a német szövetséghez, kivált ebből; Poroszország pedig Hannovera királyságot, Hasszia választó fejdelelmséget, Nasszau hercegséget s Frankfurt birodalmi várost, valamint Slezvig és Holstein hercegségeket magába kebelezte, (Lauenburg grófságot már azelőtt foglalta volt el); továbbá a Bajor, Vürtemberg, Szászország királyságokkal s Baden és Hasszia nagyhercegségekkel szerzett békekötések s Oldenburggal vetett szerződés alapján is a területi viszonyokat tetemesen megváltoztatta. Luxemburg nhgség viszonya a nagyhatalmasságok 1867 máj. 11-kén Londonban kötött szerződése által akkép rendeztetett, hogy Hollandia birtokában mint semleges terület maradjon, Poroszország pedig mondjon le azon jogról, mely szerint addiglan a luxemburgi erősségben őrséget tartott. Mindezek szerint a német államoknak 181⁴/₅-ben alkotott szövetsége felbomlott, a porosz király közvetlen birodalmát tetemesen öregbítette s egyszersmind a Majna folyóig terjedő éjszaki német államszövet-

séget teremtette, az egyes államok volt alkotmányának s önállóságának megconszokítása által; a Majna folyótól délre eső államok kormányával is egyezkedett, de azokat végkép elnyelnie még nem sikerült. Slezvignek éjszaki vidékeit is, úgy látszik, kénytelen lesz Dániának visszaadni.

Állam.	Terület □ mfd.	Népesség 1864. december 3.	
		Általános.	Viszonylagos.
Poroszország 1866 előtt	5086.8	19,304,843	3795
„ Porosz tartomány	1179.0	3,014,595	2639
„ Pozen	525.5	1,523,729	2899
„ Brandenb.	724.4	2,616,583	3612
„ Pommeránia	574.8	1,437,375	2501
„ Szilézia	731.2	3,510,706	4801
„ Szász	458.2	2,043,975	4241
„ Vesztfália	366.6	1,666,581	4549
„ Rajna	486.7	3,346,195	6873
„ Együtt	5046.4 *)	19,159,739	3797
„ Hohenzollern tart.	21.2	64,958	3061
„ Jahde vidék	0.25	1,573	6292
„ Lauenburg	19	49,704	2616
„ Porosz katonaság az országon kívül		28,869	—
Slezvig-Holstein	317.0	947,702	2989
Hannovera	698.7	1,923,492	2753
Hasszia vál. fejd.	172.8	737,283	4282
Nasszau	85	464,777	5477
Frankfurt	1.83	91,074	49,825
Hasszia-Homburg	5.0	27,374	5475
A Bajorország, Hasszia nhgség- től és Szász-Meiningentől elvelt darabok együtt	25.0	80,954	3238
Poroszország új szerzeményei	1305.6	4,272,656	3,659
Mostani Poroszország	6392.4	23,577,499	3,689
Szász királyság	273.1	2,343,994	8,623
Meklenburg-Sverin nagyhg	244.1	552,612	2,264

*) Poroszország kiterjedését 1861-ben hivatalosan 5,103.97 □ mfdre tették, t. i. Lauenburg és Jahde vidék nélkül. Ebből Porosz és Pozen tartományokra, melyek nem számítottak a német szövetséghez, 1714.24, a német szövetségi tartományokra pedig 3389.73 □ mfd esett. De a legújabb felmérések és felbecsülések szerint az elősorolt 8 tartomány kiterjedése nem 5082.57, hanem csak 5046.4 □ mfd, még pedig ebből 4973.4 □ mfd szárazföld, 73 □ mfd vízfelület.

Állam.	Terület □ mfd.	Népesség 1864. december 3.	
		Általában.	Viszonylagos.
Meklenburg-Strelitz nhg.	49.5	99,060	2,002
Oldenburg "	117.0	314,416	2,642
Szász-Veimár hercegs.	65.6	280,201	4,244
Szász-Meiningen "	43.0	177,815	3,960
Szász-Koburg-Gotha "	36.0	164,527	4,605
Szász-Altenburg "	24.0	141,891	5,912
Braunsveig "	67.2	793,388	4,369
Anhalt "	41.3	193,046	3,998
Svarzburg-Rudolfstadt fejedel.	17.5	73,717	4,195
Svarzburg-Szonderszhausen "	15.6	66,189	4,235
Reusz fejd. ifjabb ág	15.1	86,472	5,742
" " idősb ág	7.0	43,924	6,459
Valdek-Pirmont	20.4	59,143	2,905
Lippe fejd.	21.0	111,336	5,405
Saumburg-Lippe	8.0	31,382	3,998
Bréma sz. v.	4.7	104,006	29,740
Hamburg sz. v.	6.4	233,178	35,985
Lübek sz. v.	6.5	50,456	8,464
Felső-Hasszia tart.	59.6	252,427	4,239

Az éjszaki szövetség államai

Poroszország nélkül	1145.6	5,673,210	4,960
Egész éjszaki szövetség	7538.0	29,250,709	3,748

Déli államok :

Bajorország	1380.1	4,774,464	3,458
Württemberg	354.3	1,748,328	4,935
Baden	278.0	1,429,199	5,140

Hasszia nhgség Felső-Hasz-

szia tart. kívül	79.7	564,475	5,603
Liechtenstein fejd.	2.9	8,000	2,466

Déli államok együtt	2094.8	8,524,466	4,609
---------------------	--------	-----------	-------

Mostani Németország *)	9632.8	37,775,175	3,922
" " Kolb szer.	9626.1/2	37,819,951	3,939

*) Poroszországon s a vele változatlanul egyesített országokon kívül a német államok kiterjedése és népessége 1864-ben ez volt :

	□ mfd.	Népesség.
Bajorország	1,390.23	4,807,440
Szászország	271.83	2,343,994
Württemberg	354.28	1,748,328
Baden	278.06	1,429,199
Hasszia vál. fejd.	174.11	745,063
Hasszia nhg	152.30	853,316
Oldenburg nhg	114.25	301,812

Területre nézve az éjszaki német államszövetség a 6-dik, népességre nézve az 5-dik, Poroszország magában területre és népességre nézve a 7-dik helyet foglalja el az európai államok között.

A népesség felosztása különböző tekintetben.

1). A népesség felosztása nem, kor és polgári állapot szerint. Erre nézve az 1858-diki népszámlálás eredményei ezek :

	Poroszországban.			
	A kis államokban.	A közép államokban.	Városokban.	Falvakban.
Finemü népesség	49.34%	49.13%	49.30	49.64
Nőnemü „	50.66 „	50.87 „	50.70	50.36

Az 1861-diki népszámlálás szerint 1000 filakosra esett :

Lübeckben	1137 nőlakos.	Bajorországban . .	1026 nőlakos.
Hamburgban	1122 „	Hasszia nhgben . . .	1020 „
Vürttembergben . . .	1073 „	Poroszországban . .	1007 „
Hasszia vái. hgben . .	1057 „	Hannoverában	1001 „
Koburg-Gothában . . .	1055 „	Nasszau, Frankfurt ,	
Meklenburgban	1050 „	Reusz, Oldenburg és	
Badenben	1047 „	Lippe-Detmoldban	980—998 „
Szászországban	1043 „		

Poroszországban számszerint volt :

	1858-ban.	1861-ben.	1864-ben.
Filakos	8.837,012	9.212,413	9.583,367
Nőlakos	8.902,891	9.278,807	9.671,282

A nemeket, korosztályokat és polgári állapotot illetőleg az 1858-diki népszámlálás a következő viszonyokat mutatja :

	Poroszországban.			
	Kis álla- mokban.	Közép ál- lamokban.	Városok- ban.	Falvak- ban.
14 éven alúli lakos	31.42%	30.15%	32.69%	35.81%
14 éven felüli „	68.58 „	69.85 „	67.31 „	64.19 „
14 éven alúli fiú	50.66 „	49.94 „	49.13 „	50.52 „
14 éven alúli leány	49.31 „	50.06 „	50.87 „	49.48 „
14 éven felüli férfi	48.74 „	48.78 „	49.38 „	49.23 „
14 éven felült nő	51.26 „	51.22 „	50.62 „	50.77 „
Egy háztartásra esik	4.8 lél.	4.57 lél.	4.90 lél.	

A vámegelet területén 1864-ben a 14 éven felüli finemüek 33.64, nőnemüek 34.62, a 14 éven aluli fiúk 15.93, leányok 15.81 százalékot tettek. Poroszországban a kort és polgári állapotot illetőleg ekkép oszlott el a népesség 1864-ben :

	Finemü.		Nőnemü.	
	Általán.	%	Általán.	%
0—15 éves	3.429,455	17.7	3.384,759	17.5
15—65 "	5.811,511	30.2	5.898,466	30.4
65 éven felüli	342,401	1.7	388,057	2.0
0—6 éves (polgári néposs.)	1.551,190	8.2	1.537,322	8.1
6—12 " " "	1.256,329	6.6	1.240,311	6.5
20—24 " " "	531,863	2.8	695,326	3.7
24 éven felüli nőtlen férfiak s 16				
éven felüli hajadon nő	976,409	5.1	1.827,441	9.5
Nős és férjezett	3,187,969	16.6	3.210,534	16.7
Özvegy	259,486	1.3	699,207	3.6
Elvált állapotú	6,463	—	14,158	—

Egy háztartásra átlagosan 5.11, egy házasságra átlagosan 6.03, városokban 6.41, falvakon 5.87 lélek jutott.

A mostani vármegyében 1864-ben 18.096,608 nőnemű s 17.783,225 finemű lakos volt, tehát a nőneműek 50.44, a fineműek 49.66%-kát tették a népességnek. Háztartás 7.462,587 volt.

2. A népesség felosztása nemzetiség és vallás tekintetében.

A német államok népessége majdnem tisztán német, kivéven Poroszországot, hol a nem-németek több mint 13 százalékot tesznek, mert számuk 1861-ben 2.504,179-re rúgott. Az egész vármegye területén mintegy 2.900,000 nem-német van.

Vallásra nézve 1858-ban volt:

	Protestáns.		R. katolikus.		Izraelita.		Egyéb általán
	Általán	%	Általán	%	Általán	%	
Kis államok	1.930,537	91.21	103,885	5.07	13,107	0.64	1,634
Közép államok	9.089,421	60.10	5.846,791	38.66	167,855	1.11	18,857
Birodalmi városok	407,070	91.81	20,088	4.53	13,353	3.01	2,925
Poroszország	10.848,510	61.15	6.618,979	37.31	242,416	1.36	30,008
Együtt	22.275,538	63.04	12.589,743	35.70	436,731	1.23	53,424

Az 1864-diki számlálás szerint éjszaki Németországban 20.638,400 prot., 7.952,800 r. kath., 64,000 másféle keresztyén, 340,000 izraelita, a déli német államokban pedig 3.571,300 prot., 5.055,400 r. kath., 14,500 másféle keresztyén, 133,000 izraelita volt.

Poroszországban 1864-ben volt: 11.736,734 evang., 7.201,911 r. kath. (legtöbb a Rajna tartományban, t. i. 2.437,246, Pozenben 949,952, s Vesztfáliában 907,450), gör. kath. 1524, mennonita 13,786, dissidens 38,652, zsidó 262,000, egyéb 41.

Ugyancsak az 1864-diki népszámlálás szerint tesznek:

	Evangelikusok százalékot.	R. katolikusok százalékot.	Más felekezetűek százalékot.
Mostani Poroszországban	64.64	32.71	2.65
Szász királyságban	97.97	2.08	0.20
Az egész éjszaki szövetségben	70.78	26.95	2.27
Bajorországban	28.15	70.86	1.49
Vürtembergben	68.66	30.53	0.81
Badenben	32.94	65.12	1.94
Hassziában	58.80	37.43	4.27
A déli államokban	39.32	59.97	1.61

3. A népesség felozlása a lakhely tekintetében. Az 18^{58/61} diki számlálás szerint volt :

	Város.	M.-város.	Falu, tanya stb.	Városi népes- ség 0/0.	Falusi népes- ség 0/0.	Egy városra átlagosan esik lakos.	Egy város van □ mfdön.	Egy □ mfdön van falu stb.
Kis államokban	160	91	5,423	28.45	71.55	3643	3.50	9.86
Közép államokban	988	853	46,211	26.50	73.50	4056	3.95	12.06
Poroszországban	1000	385	69,719	30.43	69.57	5626	5.10	13.74

Poroszországban 1861-ben 3 városban több mint 100,000, 8-ban 50—95,000, 17-ben 20—50,000, 68-ban 10—20,000, 98-ban 6000—10,000 lakos, 1864-ben pedig 100 városban több mint 10,000 lakos volt, s több mint 2000 lakossal való város találtott :

Porosz tartományban	102	Szász	„	106
Pozen „	58	Veszifalia	„	68
Brandenburg „	103	Rajna	„	102
Pommeránia „	62	Hohenzollern	„	2
Szilézia tartományban	100			

Egész Poroszországban 703

Ugyancsak 1864-ben 2000-nél több lakossal való város volt :

Bajorországban	175	Slezvig-Holstein és Lauenburgban	41
Szászországban	180	A két Meklenburgban	49
Hannoverában	67	Nasszauban	25
Vürtembergben	102	A négy szász herczegségben	41
Badenben	106	Oldenburgban	15
A két Hassziában	99	A többi államokban	51
		Egész Németországban	1654

A mostani Poroszországban 116 városban van több mint 10,000 lakos, az éjszaki szövetség többi államaiban pedig 35 ily város van.

A több mint 20,000 lakossal való városok a mostani Németországban ezek :

P o r o s z o r s z á g b a n : Berlin 1861-ben 547,571, 1864-ben 632,749, 1867 decz. 3-kán 702,437 lak.

Boroszló	163,919 lak.	Kasszel	40,228 lak.
Köln	122,162 "	Erfurt	40,143 "
Königsberg	101,507 "	Odera m. Frankfurt	39,523 "
Danczig	90,334 "	Görlitz	31,499 "
Hannovera	79,649 "	Esszen	31,336 "
M. m. Frankfurt	78,245 "	Koblencz	28,701 "
Stettin	70,759 "	Münster	27,773 "
Magdeburg	70,147 "	Elbing	27,534 "
Aachen	63,811 "	Dortmund	27,356 "
Elberfeld	62,008 "	Stralszund	26,698 "
Barmen	59,544 "	Vieszbaden	26,573 "
Krefeld	53,421 "	Brandenburg	25,967 "
Pozen	53,383 "	Bromberg	24,010 "
Altona	53,039 "	Halberstadt	23,870 "
Hála	45,972 "	Bonn	22,492 "
Düsseldorf	44,297 "	Trier	21,674 "
Potszdam	42,266 "	Flenszburg	20,314 "

A szabad birodalmi városok :

Hamburg a külvárosok- kal együtt	175,685 lak.	Bréma	70,692 lak.
		Lübek	31,898 "

B a j o r o r s z á g b a n :

München	167,054 lak.	Regenszburg	29,893 lak
Nürnberg	70,492 lak.	Bamberg	25,240 "
Ágosta	49,332 "	Fürth	21,054 "
Vürczburg	41,082 "		

S z á s z o r s z á g b a n :

Drezda	145,728 lak.	Chemnitz	54,827 lak
Lipsee	85,394 "	Zwickau	22,432 "

A t ö b b i o r s z á g o k b a n :

Stuttgart	69,084 lak.	Mainez	40,297 lak.
Mannheim	30,555 "	Braunsveig	45,450 "
Karlsruhe	30,367 "	Rostock	26,396 "
Darmstadt	28,958 "	Sverin	23,265 "

Poroszországban 1861-ben városban 5.625,852 polgári s 248,981 katonai egén lakott, faluhelyen pedig 12.865,368. A házak száma ez volt :

	1861-ben	1864-ben
Összes épület	4.688,741	4.931,192
Középület	85,835	89,872

	1861-ben	1864-ben
Magán lakóház	2.105,053	2.169,695
Gyár, malom, raktár	120,463	133,158
Istálló, csűr, szin	2,377,390	2.538,167

1861-ben egy lakóháza átlagosan 8.79, városban 11.5, mezővárosban 7.0, falun 7.2, tanyán stb. 7.8, 1864-ben pedig átlagosan 8.74 lakos esett.

Az 1864-ben számlált 89,872 középület közül volt :

Az isteni tiszteletnek száma	18,204	Közigazgatási épület	9,644
A közoktatásnak	26,151	Községi	22,432
Szegényeknek, betegeknek, elhagyottaknak száma	9,527	Katonai	3,914

4. A népesség eloszlása foglalkozás és kereset tekintetében.

	Kis államok %	Közép államok %	Poroszország %	Bírodalmi városok %
Szolgálatban lévő katonák	1.12	1.43	1.20	0.92
Mezei gazdaságból élők	70.00	59.92	45.36	18.19
Ipar és kereskedésből élők	15.50	25.21	33.57	48.54
Napszámók és szolgák	4.12	5.76	12.00	11.71
Cselédek	3.92	3.76	2.83	10.46
Tisztviselők és családjaik	3.27	2.26	1.57	6.53
Tökepezészek és szegények	1.57	1.66	0.47	3.60

Poroszországban 1861-ben 8.399,730 ember mezőgazdaságból élt, még pedig 761,739 birtokos, 30,348 haszonbérelő stb.; 1.092,877 kézmives, mester és segéd, 764,352 gyáripáros, 364,450 kereskedő, szállítványos, stb., 20,299 egészségügyi, 46,227 tanár, tanító stb., 16,821 egyházi személy volt.

Népesedési mozgalom és népszaporodás.

Az esketési, születési és halálozási viszonyokat a következő kimutatás tünteti fel :

	L a k o s r a .			Egy törvénytelen gyermek esik születésre.	Az élet átlagos hossza.
	Egy esketés esik.	Egy születés esik.	Egy halálozás jut.		
Kis államok	118	?	?	?	?
Nasszau	120	26.22	40.14	?	?
Meklenburg	126	29.51	47.07	5.70	?
Hasszia	153	32.80	41.19	6.94	?
Baden	160	28.61	36.60	5.56	32.70 év

	Egy eske- tés esik.	Egy szüle- tés esik.	Egy halál- eset jut.	Egy törvénytelen gyermek esik születésre.	Az élet átlagos hossza.
	L a k o s r a .				
Vürtemberg . . .	145	24.85	31.99	6.60	30.81 év
Hannovera . . .	122	32.98	44.15	9.35	35.50 „
Szászország . . .	117	24.27	36.02	6.61	?
Bajorország . . .	152	30.78	35.04	4.65	30.78 „
Poroszország . . .	123	25.03	38.19	11.80	27.59 „
Lübek	134	37.55	45.85	11.79	?
Bréma	440	?	40.00	?	?
Hamburg	111	33.27	35.22	7.75	?
Frankfurt	185	48.16	50.10	6.09	37.50 „

Poroszországban a kellő időben (45 éven aluli férfi 30 éven aluli nővel) történt házasságok 75.6, az elkésett (45—60 éves férfi 30—45 éves nővel) házasságok 21.3, a gyámolításra való (60 éven felüli férfi, 45 éven felüli nő) házasságok végre 4.1 százalékot tesznek. Az esketések aránylagos száma csökkenőben van: 18¹⁷/₄₃-ban 109.4, 18⁴⁴/₅₃-ban 114.01, 18⁵⁴/₆₀-ban 118.53, 186²/₄-ben 117.13 lélekre jutott egy esketés. Ugyanaz áll a születések aránylagos számáról is; 18¹⁶/₂₀-ban 23.03, 18²¹/₃₀-ban 24.36, 18³¹/₄₀-ben 25.51, 18⁴¹/₅₀-ben 25.44, 18⁵¹/₆₀-ban 25.55, 186²/₄-ben 24.87 lakosra esett egy születés.

Egy törvénytelen születés átlagosan 12.27, a városokban már 4—5, 186²/₄-ben átlagosan 11.8 születésre jut, tehát a törvénytelen gyermekek 8.4%-ot tesznek. A gyermekek átlagosan 51.4, a törvénytelen születésekből pedig 51.19% tesznek; 186²/₄-ben a gyermekek átlagosan 51.45, a leánygyermekek 48.55%-ot tettek. Egy halva született gyermek átlagosan 23.74, a törvénytelen gyermekek között pedig már 18.10 születésre jut. 186²/₄-ben a gyermekek közül 2.28, a lányok közül 1.72, a törvénytelen gyermekek közül mindkét nemet egybevéve 5.7% halva született; az összes halva született gyermekekből 56.9% a fiúkra esett. Egy házasságra 6.03, egy esketésre 118 lakos s 4.12 törvényes gyermek, egy ilyenre pedig 4.35 létező házasság esik.

A halálozások aránylagos száma tetemesen csökkenőben van, egy haláleset jutott 18¹⁶/₂₀-ban 35.06, 18²¹/₃₀-ban 35.71, 18³¹/₄₀-ben 33.54, 18⁴¹/₅₀ 34.44, 18⁵¹/₆₀-ban 34.48, egészben 18¹⁶/₆₀-ban 34.49. 186²/₄-ben 39.58 lélekre.

Azonban a **gyermekek halandósága** Poroszországban is nagy. Az illető nembeli meghaltak közül tettek százalékot:

	1821—30		1851—60		1862—64	
	fiúk	lányok	fiúk	lányok	fiúk	lányok
Az egy éven alúli	27.97	23.80	28.59	25.03	29.7	26.2
Az 1—3 éves	12.28	12.18	12.66	12.83	14.5	15.1
A 3—5 éves	4.81	4.91	4.90	5.17	4.8	5.8

Vagyis 186 $\frac{2}{4}$ -ben az élve született fiugyermekeknek 17.8, a leánygyermeknek 15.5%-ka az első éves korban halt meg.

A meghaltak átlagos életkora 18 $\frac{16}{60}$ -ban a finemüeknél 26.54, a nőnemüeknél 28.69, együtt 27.59 év volt.

Kivándorlás. 1845-től 1860-ig csak az éjszakamerikai államokba évenként 50,000—252,000 német vándorlott ki (legtöbb 1854-ben), összesen 1819-től 1855-ig 1.799,853 német hagyá el hazáját, s 1847-től 1866-ig csak Uj-Yorkban 1.345,619 kivándorolt német kötött ki.

Népszaporodás. Ezt a következőkből látjuk : A német szövetség államainak népességét 1816-ban 30.236,123, 1861-ben 44.933,151, 1864-ben 46.454,992 lélekre tették. E számokban az osztrák birodalom német tartományainak s Luxemburg és Limburg hercegségei népessége, összesen mintegy 13.5 millió, benne foglaltatik, ellenben Porosz és Pozen tartományok, valamint Slezvig, Holstein és Lauenburg népessége, mely körülbelül 5 milliót tesz, nincsen bennök. Ha tehát az osztrák tartományokat mellőzzük, úgy találjuk, hogy a német szövetség többi államainak népessége 1816-20.487,136, 1864-ben pedig 33.254,972 lélekre rúgott; e szerint az egész szaporodás 62.82, azaz évenként átlagosan 1.31%. Az 1866 előtti Poroszországban 1816-ban 10.349,031, 1858-ban 17.739,913, 1861-ben 18.491,220 s 1864-ben (mindig decz. 3) 19.254,649 lakos volt, tehát az évi szaporodás 1.8, különösen 186 $\frac{1}{4}$ -ben 1.38%. Még pedig a városi népesség aránylag jobban szaporodott, mint a falusi, mert 18 $\frac{16}{58}$ -ban 1000 lakos átlagosan 1702, a városokban 1817 s a falvakban 1672 lakosra szaporodott. 1851—1864-ig a városi népesség 13.8, a falusi csak 6.0%-kal növekedett. Az átlagos évi szaporodás :

	1816—37	1837—58	1858—60
	%	%	%
A kis államokban	1.07	0.61	1.02
A közép „	1.21	0.50	0.75
Poroszországban	1.71	1.21	1.41
A birodalmi városokban	1.27	1.49	1.97
A volt egész szövetségben	1.22	0.78	1.11

B.) Gazdasági viszonyok.

Mezei s erdei gazdaság.

A termő föld nagysága a következő kimutatásból látható.

	Kert és szőlő k. hold	Szántóföld k. hold	Kaszáló k. hold	Legelő k. hold	Erdő k. hold	Termőtlen föld k. hold
Kis államok . . .	2.483,628		617,889		1.321,835	878,863
Nasszau	2,728	310,809	87,546	38,519	335,866	37,039
Meklenburg-Sverin	1.254,533		352,462		329,738	371,695
Holstein-Lauenburg	579,413		350,966		115,396	625,732
Hasszia v. hg . .	636,769		182,490		644,091	130,040
Hasszia nhg . . .	18,246	684,816	147,022	47,305	471,714	106,506
Baden	61,977	959,353	275,733	147,213	883,264	336,935
Vürtemberg . . .	47,004	1.495,462	318,557	96,453	1.033,119	409,666
Hannovera	2.519,932		2.202,194		816,361	1.128,095
Szászország . . .	76,205	1.295,176	290,494	63,921	796,773	83,657
Bajorország . . .	228,814	5.253,218	2.099,004	361,910	4.309,536	1.052,106
Közép államok . .	15.431,455		7.959,790		9.765,858	4.281,469
Lübek	1,794	23,123	4,461	5,128	5,272	18,684
Bréma	1,652	16,297	21,911		285	3,776
Hamburg	24,789		10,113		1,049	25,278
Frankfurt	1,956	5,866	1,777		7,287	6,534
Poroszország . .	630,100	22.432,240	3.900,600	3.663,100	10.991,581	7.347,141
Egész Németország	41.058,110		16.184,169		22.093,167	12.561,745

E számok nem tekinthetők egészen szabatosoknak, mégis a valóságot megközelítik. A mostani Németország kiterjedése tehát 91.897,191 kat. hold, vagyis 9189.7 osztrák □ mfd volna. Poroszország a közlött felvetés szerint 110 millió porosz, vagyis kerék számmal 48.965,000 osztr. kat. holdra van téve, a legújabb felmérések és felvetések szerint pedig a 8 porosz tartomány összes területe csak 108.825,000 porosz, vagyis 48.283,000 osztr. kat. hold. S ezen területből esik, kat. holdakat véve :

	Kert.	Szántóföld.	Kaszáló.	Legelő.	Erdő.
Porosz tartom. . .	40,232	5.484,893	1.217,812	1.157,672	2.179,589
Pozen „	24,607	3.000,463	420,424	254,694	1.088,603
Brandenburg tartom.	52,488	3.192,255	683,264	320,783	2.240,737
Pommeránia „	15,050	2.868,247	533,764	461,056	1.037,391

		Kert.	Szántóföld.	Kaszáló.	Legelő.	Erdő
Szilézia	tartom.	57,098	3.785,149	627,298	130,558	2.075,756
Szász	"	41,585	2.593,867	407,029	228,166	877,907
Vesztfália	"	37,089	1.462,253	271,752	608,888	978,837
Rajna	"	61,244	2.122,242	354,578	455,283	1.476,759
Együtt		329,393	24.509,369	4.515,921	3 617,100	11,955,579

E szerint Poroszország ezen nyolcz tartományában a **termő terület** kiterjedése 44.927,362 osztr. kat. hold. Mostani Poroszországban a szántóföldek és kertek 26.7, a kaszálók és legelők 11.2, az erdők 14.2 millió k. holdat foglalnak el.

Százalékokban kifejezve ekkép oszlik el a földterület :

	Kert és szántóföld.	Kaszáló és legelő.	Erdő.	Termőlen terület.
Kis államok	46.9	11.67	24.9	16,6
Nasszau	38.6	15.1	40.5	5.8
Meklenburg-Sverin	55.0	14.8	11.3	19.0
Hasszia v. hg.	37.8	10.2	38.6	13.1
Hasszia n. hg.	50.2	13.0	32.9	3.9
Baden	37.4	17.1	33.7	11.8
Württemberg	45.4	18.6	30.3	5.7
Hannovera	31.5	51.1	13.7	3.7
Bajorország	42.8	18.1	33.3	5.8
Szászország	53.4	13.1	30.1	3.4
Poroszország a régibb felvetés szerint	47.2	15.4	22.4	15.0
Poroszország a legujabb felvetés szerint	51.4	16.8	24.7	7.1

Ha Poroszországban csak a termő területet vesszük számba, akkor a kertekre és szántóföldekre 55.3, a kaszálókra 10.5, a legelőkre 8.0, az erdőkre pedig 26.6% esik. Aránylag legtöbb szántóföld Szász és Pozen tartományokban (51.9%), legkevesebb Vesztfáliában (39.8%) van; kaszáló és legelő legtöbb Pommerániában (21%), legkevesebb Sziléziában (7.6%), erdő legtöbb a Rajnai tartományban (29.7%), s Hohenzollernben (29.3%), legkevesebb Szász tartományban (14.9%) van. A szántóföldből Poroszországban 776,300 k. hold búzával, 3.601,000 h. rozsszal, 653,000 hold árpával 2.748,000 hold zabbal s 850,000 hold burgonyával szokott bevetetni.

A szőlők többnyire a kertekhez vannak számítva. A kertmivelésre legtöbb német államban nagy gondot fordítanak; különösen a gyümölcsenyésztésre is. Sok helyütt az ország- és egyéb utak

is gyümölcsfákkal szegélyezték. A virágtenyésztés kivált Erfurtban s környékén kapott fel.*)

Szőllők leginkább a Rajna, Mozel Majna, Szár, Tauber, Duna, Nekar, Jaxt stb. folyók mellékein vannak. A kis államokban kevés szőlőt találunk, a közép államokban mintegy 148,100 kat. hold van szőlőtőkékkel beültetve, s évi bortermésök 2.820,000 b. akó. Legtöbb szőlő Württembergben és Bajorországban van, itt is ott is körülbelül 47,000 k. hold levén. De mindkét országban, valamint Badenben is a szőlők kiterjedése csökkenőben van; a porosz Rajnai tartományban is ez az eset, ott a szőlőhegyek kiterjedése 1842-ben 27,219, 1865-ben 20,762 k. holdat tett. Poroszországot illetőleg legtöbb s legjobb bor a Rajnai tartományban szüretik, az összes szőlők kiterjedése 27,000 k. hold, ebből vagy 20,000 a Rajnai tartományban van. Az évi bortermés átlagosan 497,927 b. akó. Az egész vámegylet területén 163,016 k. hold van szőlővel beültetve, s az évi bortermés 3.640,040 b. akó; ebből 28.2% Bajorországra, 21.6% Badenre, 20.7% Württembergre, 14.5% Poroszországra, a többi államokra 14.7% esik.

Dohánynyal a német vámegylet területén 1866-ban 42,453 k. hold volt beültetve, ebből a volt Poroszországra 12,443, a mostani Poroszországra s a vele adózási kapcsolatban levő országokra 14,873, Bajorországra 9270, Szászországra 31.4, Württembergre 433.2, Badenre 14,815 k. hold esik stb. Egy-egy holdon átlagosan 15.7 mázsa dohány (szárított levél) termett, az összes termés 663,418 mázsát tett. A vámegylet dohánytermése 1861-ben 354,335, 1862-ben 435,193, 1863-ban 682,051, 1864-ben 676,140 mázsát tett, ebből Poroszországra 27, Bajorországra 23, Badenre, 38% esik. A dohány legmagasb ára (Badenben) 26.3 ft, legkisebb ára 3 ft mázsánként, átlagosan 13 ft.

Komló Poroszországban 39,000, Bajorországban 130,000, Württembergben 14,000, a többi német államokban 13,000, összesen 196,000 mázsa természetik.

*) Erfurtban pl. ifj. *Haage* évenként 4.5 k. holdat őszi rózsával ültet be s 50,000 cserépben ibolyamagot termeszt; *Platz* műkertész 9.s, *Benary* több mint 33 k. holdon virágokat, ez utóbbi nevezetesen majdnem 7 holdon őszi rózsát termeszt s virágházai 6 k. holdat foglalnak el. Az erfurti műkertészek együttvéve évenként mintegy 14,000 mázsa virágmagot, 160,000 georgina-gumót, 160,000 db szekfűvet, 120,000 db nemesített rózsátövet visznek ki.

Czukorrépa évről évre több természetik, kivált Poroszországban, melynek évi termése már 30 millió mázsa körül ingadozik.

Len Poroszországban 1.050,000, egész Németországban 2.000,000 mázsa természetik. A kendertermés vagy 1.200,000 mázsát tesz.

Különbön a **szántóföld felosztása és évi termése** a következő kimutatásból látható :

	Kis és közép államokban		Poroszországban		Összes évi termés millió m. mérő
	%	évi termés millió b. mérő	%	évi termés millió b. mérő	
Búzaföldek	11.65	48.0	3.38	14.3	62.3
Rozsföldek	19.53	52.7	16.86	61.5	114.2
Árpaföldek	8.25	29.7	4.67	13.8	43.5
Zab- és kölesföldek .	14.67	59.2	13.85	70.1	129.3
Összes gabnaföldek . .	54.10	189.6	38.76	159.7	349.3
Burgonyaföldek . . .	8.19	152.7	8.88	127.8	280.5
Takarmányföldek . . .	10.42	254 mázsa	17.07	933.7 m.	1316.9
Gyökér- és kapanövényekre való földek .	3.16		15.42	129.2 „	
Hüvelyes vetemények .	3.67	8.5	5.51	15.0	23.5
Kereskedelmi növények	2.83	?	3.96	19.6	?
Ugar	17.63	—	10.40	—	—

Mások a vámegylet összes gabnatermését 352 millió b. mérőre számítják, t. i. a búzát 62.0, a rozst 136.8, az árpát 35.6, a zabot 118.4 millió mérőre.

A német vámegylet leginkább csak rozst visz be többet, mintsem kivisz. 1860—64-ben átlagosan volt :

búza	kiviteli többlet	4.3	millió b. mérő, pénzértéke	17.65	millió ft
hüvelyesek	„ „	0.8	„ „ „ „	2.74	„
rozs	beviteli „	2.9	„ „ „ „	9.75	„
árpa	„ „	1.25	„ „ „ „	2.61	„
zab	„ „	0.53	„ „ „ „	0.86	„

Tehát a gabna kivitelének többlete összesen 14.11 millió főt tett. Fogyasztásul egy-egy lélekre 1.2 b. mérő buza s 2.6 b. mérő rozs számítatik, úgy hogy a vámegyleti népesség buza fogyasztása 40.0, rozsfogyasztása 80.7 millió b. mérőt tenne. A vetésre a termés $\frac{1}{5}$ -de számítatik.

A **kaszálók és legelők** termésének mennyisége szénaértékben következő :

	Kaszálók termése	Legelők termése	Összes termés
Kis államokban .	12.437,000 mázsa	1.814,000 mázsa	14.271,000 mázsa
Közép államokban .	154.739,000 „	15.281,000 „	170.020,000 „
Birodalmi városokban	617,000 „	116,000 „	733,000 „
Poroszországban .	91.325,000 „	28.382,000 „	119.707,000 „
Együtt . . .	259.118,000 „	45.613,000 „	304.731,000 „

Az erdőszeti viszonyokról a következő kimutatást közöljük :
az erdőseégekből :

	állami birt. %	évi termés k. holdanként	Összes évi termés bécsi normal öl
Hasszia-Homburgban . . .	24	56 b. köbláb)	} 1.000,000
Anhalt-Bernburgban . . .	66	70 „	
Szász-Altenburgban . . .	41	101 „	
Szász-Koburg- Gothában .	66	83 „	
Szász-Meiningenben . . .	43	96 „	
Szász-Veimárban	43	56 „	
A többi kis államokban . .	42—90	42—100 „	
Nasszauban	19	60 „	201,520
Meklenburg-Sverinben . .	67	50 „	164,870
Holstein-Lauenburgban . .	48	90 „	103,860
Hasszia v. hgben	33	49 „	322,000
Hasszia nhgben	30	157 „	740,600
Badenben	17	60 „	529,958
Vürtembergben	32	61 „	630,203
Hannoverában	52	62 „	524,744
Szászországban	33	150 „	1.195,159
Bajorországban	34	80 „	3.447,628
Poroszországban	30	56 „	6.720,000

E szerint Németország összes évi fatermése 15.580,542 bécsi normal, vagyis kerék számmal 20.774,000 közönséges bécsi öl. A vámegylet területén az erdők Maron szerint 22.551,000 k. holdat = 25%-ot foglalnak el, tehát egy-egy lélekre 0.56 k. hold esik. Nasszauban és Hasszia vál. hgségben több mint 40, Meiningenben 40, Svarzburg-Rudolfstadtban 35%-ka az összes területnek erdő. A vámegyleti erdőseégekből 7.600,000 k. hold állami birtok, 4.100.000 k. hold községek, 10.500,000 k. hold magánosok, s 351,000 k. hold az egyház birtokában van.

Baromtenyésztés s mezőgazdasági mellékfoglalkozások.

A barom létszáma ez :

	ló	szarvasmarha	juh	sertés	kecske	számár
Hasszia n. hg.	40,900	309,000	238,000	166,000	68,000	921
Hasszia v. hg.	51,300	225,000	561,000	149,000	51,000	700
Baden . .	72,800	621,000	200,000	307,000	24,000	800
Württemberg .	95,996	957,172	683,842	216,965	43,714	351
Hannovera .	213,946	949,179	2,211,927	554,056	164,852	881
Szászország .	103,019	659,157	366,488	329,141	92,249	—
Bajorország .	370,000	3.236,000	1.336,000	580,000	105,000	—
Összes kis és közép államok	1.283,640	8.530,237	8.268,749	3.019,553	743,778	4,524
Poroszország						
(1861) . .	1.680,663	5.634,510	17.428,017	2.709,709	805,808	7,793
Poroszország						
(1864) . .	1.863,009	6.111,994	19.329,030	3.257,531	871,259	8,138
Egész Németor.	3.146,649	14.642,231	27.597,779	6.277,084	1.615,037	12,662
Most. Poroszor.	2.218,385	7.779,236	22.424,255	4.056,372	1.119,050	10,020

Látjuk, hogy Németországban a baromtenyésztést nem hanyagolják el. Poroszországban a kitett szarvasmarha közül 3.641,147 tehén van, tehát csaknem minden családi háztartásra, melyek száma 1864-ben 3.717,130 volt, egy tehén esik; a juhek közül 10.820,285 merino, a többi közönséges birka. Ha Poroszország barmait szarvasmarha egyenértékére számítjuk át, úgy hogy 1 db. szarvasmarha = $\frac{2}{3}$ ló, = 10 juh = 4 sertés = 12 kecske = $1\frac{1}{3}$ számár és összvé, 11.458,000 darabot nyerünk.

Poroszországban egy □ mfdre 365 ló, 1198 db. szarvasmarha, különösen 715 db. tehén s 139 ökör, 3788 juh, 638 sertés, 171 kecske s átszámítva szarvasmarhára 2245 db; 1000 lakosra 97 ló, 318 szarvasmarha (190 tehén, 36 ökör), 1006 juh, 170 sertés, s átszámítva szarvasmarhára 597 db esik.

A mezőgazdaság mellékágait illetőleg a selyemtenyésztés Poroszországban, Nasszauban, Baden, Württemberg és Hassziában aránylag legtöbb sikerrel üzetik, az évenként termelt nyers selyem legalább 8000 font, miből Poroszországra 500 esik.

A méhtenyésztés mindenütt dívik; Poroszországban 762,000, Szászországban 13,000, Hannoverában 201,000, Württembergben 105,000, Bajorországban 205,000 méhkast számláltak.

Baromfit mindenütt sokat tenyésztenek; néhány német államban halat, kivált lazacot, pisztrángot és csukát is sikerrel tenyésztenek mesterségesen.

A mezőgazdaságban Poroszországban 1861-ben 243 gőzgép 4180 lóerőre volt alkalmazva.

A birtoki viszonyok rendezése, a földbirtok pénzértéke és jövedelme.

Németországban a birtoki viszonyok jobbra csak 1848 óta rendezettek az újkor elvei szerint; a jobbágyok telkeiknek szabad tulajdonosaivá lettek s szolgálati tartozásaikat megválthatják. A megváltás s tehermentesítés különböző módon eszközöltetik, a megváltási díj a kis és közép államokban egyremásra 21, Poroszországban 23 ft. holdanként. A telkek rendezése, tagosítása és össze-sítése is folyamatban van. Poroszországban 1865 végéig 83,288 földes úr jószágá szabályoztatott, birtokaik kiterjedése 2.480,000 k. hold; a megállapított földtehermentesítési kárpótlás 57.363,374 ftot tesz. A végrehajtott községi rendezések 1.600,510 földbirtokosra s 26.922,365 k. holdra terjednek ki. — De a két Meklenburgban a legujabb időig jobbra a középkori viszonyok maradtak meg.

A földbirtok feldarabolása a nyugati és déli államokban általában véve nagyobb, mint az éjszaki és keleti államokban. Meklenburgban legkevesebbé van feldarabolva, s ott egy-egy földbirtokosra átlagosan 262.2, ellenben Vürtembergben 7.6, Szászországban 12 Hannoverában 19.2, Bajorországban 31.1 kat. hold esik.

Poroszországban körülbelül 4.073,000 k. hold állami, 12.725,000 k. hold lovagi s más kiváltságos, 2.588,000 hold egyéb önálló nagyobbjószág, 2.693,300 hold városi és 22.116,000 k. hold falusi birtok. Legtöbb állami és lovagi birtok a 6 keleti tartományban van. Egy-egy falusi (paraszt) birtokra átlagosan 19.5 k. hold esik.

Poroszországban a birtok feldarabolása a következő kimutásból látható. A földbirtokosok közül bír:

	266 holdnál többet	133—266 k. holdat	14—133 k. holdat	2.2—14 k. holdat	2.2 holdnál kevesebbet
a birtokosok száma	18,229	15,076	391,586	617,874	1.090,161
a birtok átlagos nagysága k. hold	994.2	178.2	40.9	6.2	0.9

A Rajnai tartományban és Vesztfáliában leginkább van feldarabolva a föld.

A földbirtok pénzértékét és jövedelmét *Viebahn* következő összegekre teszi :

	A földbirtok		Az épületek pénzértéke	
	pénzértéke millió tallér	tiszta évi jöved. millió tallér	a városokb. mil. tallér	a falvakban millió tallér
Bajorországban	1,174.700	46.988	208	396
Szászországban	495.066	15 002	208	207
Vürtembergben	427.100	16.350	95	176
Badenben	307.250	12.390	84	120
Összes kis és közép ál- lamokban	4,227.810	158.257	1,146	1608
Poroszországban	3,595.205	136.297	1,202	1400
Összesen	7,823.015	294.554	2,348	3008
vagyis forint	11,734.522	441.831	3,522	4512

Poroszországban az 1864-diki hivatalos felvétel szerint a földbirtokból származó tiszta jövedelem ez :

Szántóföld holdanként átlagosan	3.29 $\frac{1}{2}$ ft.	összesen	121.128,032 ft.
Kert	" "	" "	3.659,735 "
Kaszáló	" "	3.35 "	22.757,988 "
Legelő	" "	1.11 "	5.808,558 "
Erdő	" "	0.82 "	14.721,441 "

Összesen . 168.073,754 "

Ehhez még a víz s egyéb területekből származó tiszta jövedelem járul, mely 636,367 ftra tétetik.

Mindezen felvételek a valóságon alul maradnak ; pl. Szászország földbirtokának pénzértéke valósággal legalább 1050, épületei 750, Poroszország földbirtokának pénzértéke 6750, épületei 1750 millió ft. Poroszország évi tiszta jövedelmét a földbirtokból pedig legalább 360 millió ftra kell tenni. Egészben véve Németországban a földbirtok pénzértéke legalább 15,000, a belőle származó összes jövedelem 1400, a tiszta jövedelem 600 millió ftra tehető.

A barom pénzértékét következőnek mondják :

	használati pénzértékét	tőkebeli pénzértékét
Kis és közép államokban	732.665,868 ft.	620.455,777 ft.
Poroszországban	711.225,196 "	602.298,815 "
Együtt	1443.891,064 "	1222.754,592 "

Bienengraeber a vámegylet barmainak pénzértékét 1415.4 millió ftra számítja, miből a lovakra 355.6, a szarvasmarhára 846 millió ft. esik.

Mennyire van Németországban a földbirtok adósságokkal megterhelve, az ki nem mutatható. Poroszországban körülbelül 4500 millió ft terheli a fekvőségeket.

Bányászat és kohászat.

A bányászkodás a kis német államokban csekély, Poroszországon kívül Szászországban, Hannoverában, Nasszauban és Bajorországban legjelentősebb. Az egész vámegylet bányászkodását a következők mutatják :

év	bányatelep	bányatermények		a munkások száma
		mennyisége	pénzértéke	
1860	5491	376.085,178 mázsa	62.406,376 ft.	161,963
1861	4975	425.357,813 "	63.454,429 "	167,538
1862	4818	471.773,227 "	66.403,048 "	174,437
1863	4457	509.089,314 "	69.693,592 "	178,777
1864	4788	579.866,407 "	80.744,404 "	191,214

A bányai termények összes pénzértékéből esett :

	1860 ft.		1864 ft.
Poroszországra	46.206,405=74.04%		61.589,802=76.28%
Bajországra	1.232,463	1.97 "	1.435,022
Szászországra	8.270,160	13.25 "	9.495,312
Hannoverára	2.541,550	4.07 "	2.824,078
V. Hassziára	903,434	1.45 "	1.128,144
Nasszaúra	986,592	1.58 "	1.518,169
A többi államokra együtt	2.266,784	3.64 "	2.753,875

Az egyes bányatermények mennyisége és pénzértéke ez :

	1860		1864	
	mennyiség mázsa	pénzérték ft.	mennyiség mázsa	pénzérték ft.
Köszén	217 millió	39.568,798	388.2 millió	50.278,620
Barnaszén	87.7 "	6.612,135	124.1 "	8.776,764
Vasércz	28.0 "	3.913,192	52.4 "	6.481,303
Arany- és ezüstércz	604,494	1.770,087	703,650	1.851,949
Ólomércz	2.968,490	5.620,597	3.398,944	7.038,832
Rézércz	1.858,948	1.596,727	3.122,785	1.804,777
Horganyércz	6.203,268	2.428,522	6.265,983	3.526,272

Egyébb érczek is aknáztatnak, de aránylag csekély mennyiségben. Pl. 1864-ben a vámegylet területén nyeretett :

Higanyércz	3210	mázsa, értéke	9 128 ft.
Ónércz (Szászország)	4302	" "	117,613 "
Kobaltércz	32,589	" "	222,175 "
Arszenikércz	44,314	" "	33,750 "
Piskoltércz	3,629	" "	9,423 "
Mangánércz (leg. Nasszau)	417,652	" "	334,432 "
Timsóércz	319,965	" "	17,678 "
Gáliczkő	747,145	" "	171,990 "
Grafit (Bajorország)	22,814	" "	34,285 "
Aszfalt	11,900	" "	11,985 "
Foly- és Sulypát	109,125	" "	22,922 "

1857-ben a bányai termények pénzértéke 68.639,768 ftra, a munkások száma 169,151-re rúgott; ebből Poroszországra esett :

51.188,792 ft. s 114,832 munkás, a többi államokra pedig
17.450,976 " s 54,319 "

Poroszország bányászkodását különösen ezen adatok mutatják : bányaterméneinek pénzértéke volt :

1858-ben 53.950,122 ft. 1861-ben 46.851,942 ft.
1859-ben 46.336,586 " 1863-ban 52.417,177 "
1860-ban 46.206,405 " 1864-ben 61.589,802 "

Különösen 1864-ben ez volt bányatermelése :

	bányatelep	munkás	mennyiség mázsa	pénzérték ft.
Köszén	415	80,175	330.954,892	41.310,500
Barnaszén	480	13,085	92.990,426	6.377,679
Vasércz	1104	15.918	28.658,358	4.257,925
Horganyércz	}	314	6.117,579	3.431,360
Ólomércz			1.221,842	4.592,598
Rézércz			2.821,977	1.401,975
Ezüstércz			3	351
Higanyércz			3,176	54,375
Kobaltércz			2,860	2,942
Nikolércz			346	3,369
Arszenikércz			17,555	17,022
Piskoltércz			1,980	5,940
Mangánércz			18,122	25,155
Gáliczércz s vaskéng		651,056	138,935	
Tímércz		316,895	15,047	
Folypát		69,880	14,802	
Fedőpala		?	272,492	

Az 1864-ben termelt köszénből Sziléziára 98.5, Vesztfáliára s a Rajna két mellékére 231.2 millió mázsa esett. A barnaszén leginkább Sziléziában, Pommerániában és Szász tartományban vája-

tik. *) 1865-ben már 371.842,300 mázsa kőszén s 100.428,921 mázsa barnaszén, összesen tehát 472.271,221 mázsa ásványos szén állítottatott elő. A mostani Poroszország területén 1864-ben 3205 bánya-telep volt, a nyert érczek és ásványok mennyisége 490.354,504 mázsa, pénzürtéke 67.060,196 ft., a bányamunkások száma 153,44 ó 1865-ben a régi Poroszország bányaterméneinek pénzürtéke 72.246,687 fra rúgott.

A **kohászati termények** mennyisége és pénzürtéke az 1848—57-diki átlag szerint a német vámegelet területén s különösen Poroszországban a következő volt :

	Poroszországban		Német vámegelet	
	mázsa	osztr. ft.	mázsa	osztr. ft.
Nyersvas . . .	3.813,558	10.476,973.5	5.422,984	15.026,278.5
Nyers aczélvas . .	135,283	425,054.5	152,391	524,616
Öntött nyersvas . .	478,722	2.295,742.5	799,237	4.014,307.5
Öntött vasárúk . .	1.103,610	7.811,476.5	1.334,886	9.402,673.5
Kovácsolt vas . .	3.829,390	26.050,635	4.782,948	32.994,160.5
Vasbádóg . . .	425,630	4.537,403.5	469,866	5.012,946
Vassodrony . . .	288,995	2.802,055.5	310,742	3.080,877
Aczél	289,831	3.662,683.5	308,321	3.764,473.5
Horgany	775,821	6.883,800	809,620	7.209,787.5
Ólom	169,149	1.630,251	331,255	3.067,763.5
Réz	58,343	3.241,975.5	73,891	4.087,872
Sárgaréz	30,728	1.654,261.5	32,503	1.751,424
Ón	—	—	2,416	131,670
Smalte (kékfest.)	3,647	75,345	13,636	522,104.5
Nikolgyártmány	746	13,778	1,152	214,036.5
Arszenikgyártm.	2287	15,739.5	4,330	22,498.5
Antimon	398	7,429.5	494	8,712
Vizsmut	—	—	346	35,418
Tímsó	59,960	340,891.5	60,230	342,337.5
Gálicz	42,105	136,046	59,073	218,856
Kén	602	3,750	1,949	11,223
Arany	7.44 font	5,026.5	20.6 font	13,869
Ezüst	20,224 „	891,745.5	96,907 „	4.289,698.5

*) Poroszországban roppant széntelepek vannak, az eddigi feltárások szerint az Inde és Vorm mellékein 1,650, a Ruhrnál 700,000, a Szaarnál 60,000, Id. denbürennél 2,374, Felső-Sziléziában 1.000,000, összesen tehát 1.764,024 millió mázsa vájatható szenet foglalnak magokban, e mennyiség, ha mázsáját csak 10 krral számítjuk is, több mint 176,400 millió ftnyi pénzürtéket képvisel.

1857-ben a kohászati termények pénzértéke s a kohászati vállalkozásokban alkalmazott munkások száma ez volt :

	pénzérték osztrák ft.	pénzérték százalékokban	munkások száma	munkások százalékokban
Poroszország . . .	120.291,570	78.47	59,938	76.49
Szászország . . .	8.515,111.5	5.55	4,269	5.45
Bajország . . .	9.035,884.5	5.89	3,910	4.99
Hannovera . . .	3.427,140	2.23	557	0.71
Württemberg . . .	3,220,945.5	2.10	1,555	1.98
Nasszau . . .	2.542,150.5	1.60	2,094	2.67
Vál. Hasszia . . .	1,239,613.5	0.81	2,435	3.11
Baden . . .	741,835	0.48	148	0.19
Brau-sveig . . .	1.225,119	0.80	856	1.09
Hasszia nhg. . .	1.557,195	1.02	1,334	1.70
Egész vámegeylet .	153.303,672	100.00	78 367	100.00

A kohászati termények mennyisége és pénzértéke 1860—1864-ig ez volt :

	kohászati telep	a termények mennyisége	a termények pénzértéke	a munkások száma
1860	1589	23.387,354	126.246,273	72,308
1861	1596	25.729,331	129.588,243	77,453
1862	1699	29.801,099	145.388,457	84,034
1863	1775	33.885,394	158.282,910	91,067
1864	1744	37.389,783	177.723,796	97,103

Azon pénzértékből esett :

	1860 ft.	1864 ft.
Poroszországra	96.024,192=76.06%	143.222,453=80.59%
Bajorországra	7.448,446 5.90 "	7.457,310 4.20 "
Szászországra	6.402,510 5.07 "	7.754,795 4.36 "
Hannoverára	4.145,733 3.16 "	5.164,263 2.91 "
Württembergre	2.543,584 2.00 "	2.605,163 1.47 "
Badenre	1.724,501 1.37 "	1.525,374 0.86 "
Nasszaura	2.418,837 1.92 "	2.985,125 1.68 "
A többi államokra	5.538,560 4.52 "	7.008,266 3.93 "

A főkohászati termények 1864-ben ezek voltak :

	a vámegeylet területén 1864	Poroszországban 1864
	mennyiség mázsa	pénzérték ft.
Nyers vas	16.162,897	30.201,088
Nyers aczélvas	790,114	2.053,017
Ércz öntvény	1.140,150	5.339,000
Nyers vas öntvény	3.814,737	21.735,766
Rúd és hengerelt vas	9.286,708	46.336,578
		12.747,982
		734,704
		636,647
		2.958,746
		7.524,206

	a vámegylet területén 1864		Poroszországban 1864	
	mennyiség mázsa	pénzérték ft.	mennyiség mázsa	
Vasbádóg	1.386,006	9.661,695	1.348,771	
Vassodrony	701,342	4.727,587	659,893	
Aczél	1.427,179	17.910,710	1.397,165	
Arany, font	84,276	57,753	4,1	
Ezüst, „	148,689	6.635,690	51,955	
Ólom mázsa	713,163	6.571,685	500,414	
Ólomgelét.	74,140	634,068	36,428	
Ólomlemez	15,992	165,081	8,734	
Réz	119,673	6.309,524	97,607	
Sárgaréz	43,402	2.233,856	41,923	
Horgany	1.184,030	10.838,204	1.184,030	
Horganylemez	308,247	3.509,385	308,247	

Egyéb kohászati termények a vámegylet területén 1864-ben:

Higany	54 mázsa, pénzértéke	5,438 ft.
Ön	2,370 „ „	125,468 „
Kékfesték	10,510 „ „	534,035 „
Nikol	9,822 „ „	903,968 „
Arszenik	11,761 „ „	57,992 „
Piskolt	1,532 „ „	54,274 „
Timsó	44,722 „ „	189,502 „
Rézgálicz	26,293 „ „	362,898 „
Vasgálicz	60,280 „ „	121,506 „
Vegyes gálicz	8,622 „ „	47,240 „
Kén	2,372 „ „	11,520 „

A mostani Poroszország területén 1864-ben 1330 kohászati telep volt, a kohászati termények mennyisége 32.551,734 mázsa, pénzértékek 152.319,095 ft., a kohászati munkások száma 82,702. 1865-ben a régi Poroszország kohászati terményeinek pénzértéke már 158.461,872 ftra rúgott.

1861-ben a vámegylet területén volt :

1044 vas-műtelep, 540 olvasztókemenczével, 886 higgasztóval, 992 kavarókemenczével, 729 forrasztó, 469 kupol és 237 lángkemenczével ;

201 vassodronygyár ; 296 aczélgyár, 97 higgasztóval ;

427 finomítógyár durva aczél készítésére ;

52 ezement-aczélgyár,

372 öntött aczél-kemencze,

74 ólom- és ezüstkohó,

54 horganykohó,

150 rézkohó,

58 sárgarézkohó,

62 egyéb kohó.

Sótermelés.

A vámegyleti államok közül Luxemburgban, Szász királyságban, Oldenburgban, Nasszauban és M. m. Frankfurt területén nincs konyhasó. Kősó csak Poroszországban, Anhaltban, Bajorországban és Vürtembergben nyeretik, még pedig Poroszországban csak 21 év óta. Legnagyobb a Staszfurt melletti sótelep a szász tartományban, mely 1856-ban fedezteték fel. Vastagsága több mint 1000 láb, s néhány láb vastag, földes sókból, leginkább káli és magnézia sókból álló réteg fedi. Más sótelepek Erfurt közelében-Ilverszgehofen mellett (1200 lábnyi mélységben), Stetten mellett Hohenzollernben, és Schönebeck közelében Elmen mellett vannak. A poroszországi sófőzések Schönebeck (szász tartomány), Greifszvald, Hála, Dürrenberg, Artern, Neusalzwerk, Salzkotten, Gottesgabe, Szassendorf, Königsborn, Stetten stb. mellett, összesen 17 helyen vannak.

A vámegylet területén termelt só mennyisége és pénzértéke ez volt :

	1860		1864	
	mennyiség mázsa	pénzérték ft.	mennyiség mázsa	pénzérték ft.
Kősó	1.023,346	540,910	4.093,753	1.456,611
Fehér főttsó	5.041,576	8.345,472	5.667,613	5.545,314
Fekete stb. főttsó .	145,832	155,716	186,805	147,460
Összesen	6.210,754	9.042,098	9.948,171	7.149,385

Az egyes országokban a kő- és főttsó termelése ez volt :

	1862		1864	
	mennyiség mázsa	pénzérték ft.	mennyiség mázsa	pénzérték ft.
Poroszország	3.525,000	1.812,500	4.509,693	2.012,500
Bajorország	1.009,753	504,876	983,961	491,980
Vürtemberg	957,542	478,771	874,472	437,236
Hannovera	733,955	366,977	745,352	372,676
Baden	395,652	197,826	405,293	202,646
Hasszia n. hg.	256,452	128,226	248,382	124,191
Hasszia v. hg.	204,031	102,015	202,467	101,233
Braunsveig	116,465	58,232	93,850	46,925
Valdek-Pirmont	3,205	1,602	2,501	1,250
Thüringiai államok . . .	278,333	139,166	202,132	101,066
Anhalt	113,616	56,808	1.471,486	735,743
Meklenburg-Sverin . . .	75,000	37,500	?	?
Holstein	20,000	10,000	?	?
Lippe	22,070	11,035	21,841	10,920

1862-ben összesen 7.953,000, 1863-ban 8.601,102, 1864-ben 9.761,366 mázsa só termeltetett.

Azon sómennyiségekből 1864-ben k ö s ő volt :

Poroszországban 2.130,054, Anhaltban 1.446,326, Bajorországban 36,394, Württembergben 480,979 mázsa.

Az összes kősóbányákban (8) és sófőzésekben (65) több mint 5000 munkás volt elfoglalva, ezekből Poroszországra 1792 esett.

A mostani Poroszország területén 1864-ben 39 sóbánya és főzés volt, az előállított konyhasó mennyisége 5.489,763 mázsa, pénzértéke 3.846,075 ft., a munkások száma 2517 volt.

Az ember fogyasztására való sónak mázsája eddigelé a különböző államokban 3 ft. 60 kr — 5 ft. 3 kron árultatott, legdrágább volt Bajorországban, legolcsóbb Württembergben és Badenben. Poroszországban átlagosan 3 fton árultatott a só mázsája, de a marhasó a termelési helyen csak 2 ft. 30 kr., a trágyasó pedig csak 9 kr-ba került mázsánként. 1868 jan. 1-jétől fogva a állami sógyedárúság mindenütt megszűnt az 1867. máj. 8-kán kelt egyesség következtében, s most sófogyasztási adó fizettetik, mely egy-egy mázsa konyhasótól 3 ft. 30 krt tesz ; a marha, ipari és mezőgazdasági célokra fordított só adómentes.

1864-ben a termelt konyhasó	9.761,366 mázsa
külföldről bevitetett	466,631 „
együtt	10.227,997 „
ebből külföldre ment	492,670 „
maradt belőle fogyasztásul	9.735,327 „

tehát egy-egy lélekre 28 font jutott.

C.) Müipari viszonyok.

G ő z g é p e k , m e s t e r e k , m u n k á s o k s z á m a .

Németországban a czéhrendszert már a francia háborúk idejében kezdék módosítani vagy eltörölni, mindazáltal teljes ipar-szabadság csak néhány államban van 1860 óta, a többiekben az úgynevezett engedélyezési rendszer divatkozik, Bajorországban, kivévén a pfalzi tartományt, még a czéhrendszer uralkodik, Poroszországban az engedélyezési és czéhrendszer karöltve jár. A mű- és gyáripar leginkább a vámegylet keletkezése óta virágzott fel, számos nevelési és tanítási, segélyezési és hitelezési intézet által moz-

díttatik elő. Iparegylet mintegy 300 van, ebből több mint 100 Poroszországra esik. Csaknem minden államban kereskedelmi és iparkamara (ipartanács) is van; Poroszországban 53, Bajorországban 8, Szászországban 5, Vürtembergben 4, Hasszia hgben 5, Badenben és Nasszauban három-három, Braunsveigban s a birodalmi városokban egy-egy.

A gőzgépek száma az 1861-diki számlálás szerint ez volt:

A gőzgépek alkalmazása	A ném. vármegyelet területén		Poroszországban	
	A gőzgépek száma	A lóerők száma	gőzgép	lóerő
Nyers termelésnél, bányászatnál, stb.	2,059	72,350.5	1,528	60,387
Öntözésnél és lecsapolásnál	446	5,958.75	243	4,180
Fűrészmalmokban	389	4,596.67	220	2,898
Gabnamalmokban	858	10,629.5	635	8,431
Szövő, fonó, kalló gyárakban	1,394	50,538.5	737	16,143
Gépgyárakban	618	6,584.75	373	4,139
Fémgyárakban	763	18,634.5	621	16,618
Egyéb gyárakban	3,586	35,260.02	2,360	23,985
Hajókon	300	32,639	203	16,616
Mozdonyok	2,704	376,187	1,456	207,144
Egyéb szállítási eszközök	408	5,691.5	300	5,060

Összesen tehát 13,525 gőzgép volt 599,171 lóerővel. Ezekből 3752 gép 93,535 lóerő nyers anyagok termelésére, 6361 gép 91,119 lóerővel gyártmányok készítésére s 3412 gép 414,517 lóerővel szállításra szolgált.

Egy-egy gépre átlagosan 44.5 lóerő esett.

E gőzgépekből volt:

	gőzgép	lóerő
Poroszországban	8669	365,631
Bajorországban	889	77,889
Szászországban	1234	46,416.5
Hannoverában	666	27,737.5
Vürtembergben	388	28,465.75
Badenben	348	3,415
Hasszia hgben	258	2,744
Hasszia v. hgben	147	18,286
Thüringiai államokban	243	21,385.25
Braunsveigban	261	1,989
Anhalt-Bernburgban	105	1,201

Poroszországban a mezői gazdaságban 243 gép 4180 lóerő, a bányászatnál és kohászatnál 1528 gép 60,387 lóerő, a műipari üzletekben 4,955 gép 72,214 lóerő volt alkalmazva.

A gyárak száma Poroszországban 30,900, a többi német államokban 22,400, összesen 53,300; a gyári munkások száma 1.245,000, ebből esik Poroszországra 709,064, Bajorországra 147,529, Szászországra 154,000; a kézmivesek (mesteremberek, legények és inasok) száma 2.176,500, ebből Poroszországra 1.149,000 esik, nevezetesen 534,270 mester. Az egész vámegelet területén volt: 189,006 lábbeli-készítő mester és 127,875 legény; 135,733 szabó, 34,191 szabónő, 12,361 nő- s 471 férfi-piperész, 54,262 hentes, 18,818 pék stb.

Fogyasztási tárgyak készítése.

Czukorgyártás. Ez évről évre növekedik, mint a következőkben látni. A vámegelet területén:

Év	a répacukor gyárak száma	a felgyártott répamennyisége mázsa	a nyers czukor mennyisége mázsa	a répaadó összege ft.
1836—41 átlag	147	3.082,089	154,100	—
184 ⁰ / ₁ -ben	141	4.829,734	241,487	—
185 ⁰ / ₁ -ben	185	14.788,794	985,858	2.215,116
186 ⁰ / ₁ -ben	247	29.354,032	2,348,322	11.018,561
186 ⁰ / ₂ -ben	217	31.692,394	2.535,392	11.857,095
186 ⁰ / ₃ -ben	247	36.719,248	2.937,540	13.769,220
186 ⁰ / ₄ -ben	253	39.921,220	3.193,697	14.964,148
186 ⁰ / ₅ -ben	270	41.641,221	3.331,297	15.615,588
1866-ban	295	48.212,528	3.857,000	21.874,384

Az adó a nyers répatólszedetik, még pedig 1858 óta egy mázsától 7¹/₂ garas = 37 kr. Egy mázsa czukor körülbelül 12¹/₂, néha 10—11 mázsa répából kerül ki. A gyárak száma 184⁰/₁-től 186⁰/₅-ig 86⁰/₀-kkal szaporodott, de csak Poroszországban; ugyanis itt 1840-ben még csak 102, 1864-ben pedig 234 répaczukorgyár, a vámegelet többi államaiban a gyárak száma 1840-ben 43, 1864-ben pedig 36 volt. A feldolgozott répamennyiség az említett időközben 86 2 a nyers czukormennyiség 1379 százalékkal növekedett. 1840-ben egy-egy gyárra csak 33,308, 1864-ben pedig 154,220 mázsa répa esett.

Az 186⁰/₅-ben üzletben volt gyárak ekkép oszlottak fel:

Ország és tartomány	gyárak	feldolgozott répa mázsa	nyert czukor mázsa
porosz Szilézia . . .	40	4.753,609	380,288
porosz Szász tartomány .	131	20.735,918	1.658,873
Anhalt hg.	34	5.902,521	472,203

Ország és tartomány	gyárak	feldolgozott répa mázsa	nyert cukor mázsa
Egész Poroszország . . .	234	35.823,805	2.865,904
Bajorország	6	363,071	29,046
Szász királyság	1	84,401	6,752
Haunovera	1	126,020	10,081
Vürtemberg	6	1.104,423	88,354
Baden	1	1.085,371	86,830
Hasszia vál. hg.	1	29,376	2,350
Thüringiai államok . . .	2	211,056	16,884
Braunsveig	16	2.813,698	225,096
Összesen	270	41.641,221	3.331,297

Ebből kitetszik, hogy a németországi cukorgyártás fővidéke porosz Szász tartomány, s hogy a legnagyobb gyár Badenben van (Waghauselben). Az 186°/₇-diki üzletévben működött 295 répacukorgyárból Poroszországra melléktartományaival s az új szerzeményekkel együtt 256 esett, Bajorországra csak 4, Branschweigra pedig 25. Az azon üzletévben nyert cukormennyiség 3.920,000 mázsát tett.

Minél inkább növekedett a répacukorgyártás, annál inkább csökkent egyfelől a gyarmati cukor bevétele s növekedett másfelől a cukorfogyasztás s a ozukor kivitele is. A külföldről bevitt cukortól fizetett vám 1836-ban 7.796,253 ftra rügott, 1864-ben már csak 1.620,495 fta tett.

A külföldre kivitt cukortól megtérített adó 186¹/₂-ben 153,134 fto, 1866-ban pedig 3.253,452 fto tett. A cukorfogyasztás növekedése ebből látható :

	répacukor nyertett mázsa	külföldi cukor bevittett mázsa	összes cukor készlet mázsa	ebből kivittett mázsa	tehtát esik 1 létekre fogyasztás font
1840	241,487	1.024,900	1.266,387	43,118	4.69
1850	985,853	1.053,644	2.039,497	157,055	6.32
1860	2.348,322	80,422	2.428,744	61,810	7.37
1864	3.331,297	254,016	3.585,313	156,674	9.89

1842-ben a külföldről bevitt cukor még 1.133,770, a kivitt cukor pedig csak 26 mázsát tett, ellenben 1865-ben már csak 243,700, 1866-ban 92,989 mázsa vitetett be, s a kivitel az utóbbi évben

750,000 mázsára rúgott.*) 1836-ban Poroszországban 74, a többi vámegyleti államokban 12 cukorfinomító gyár volt, melyek a nyers nádcukor finomításával foglalkoztak, most egész Németországban még vagy 60 cukorfinomító gyár van leginkább Hamburgban, de azok is jobbára répaczukrot finomítanak.

Szeszfőzés. A szeszfőzések száma az egész vámegylet területén 1861-ben 32,208 volt. Részletesebb adatok csak Poroszországból s a vele (már 1866 előtt) szorosabb kapcsolatban levő országokból tétettek közzé. Ezek szerint :

		üzletben volt szeszfőzés			ft.	ft.
		városban	faluban	feldolgozott árpa és burgonya		
Poroszország	1861	1160	5095	25.2 mil. mér.	13.057,155	2.083,262
"	1864	1114	5162	31.9 " "	15.632,468	3.659,607
Anhalt stb.	"	10	32	0.6 " "	270,408	20,902
Szász királyság	"	42	602	3.0 " "	1.388,629	311,978
Thüringia	"	17	125	0.4 " "	142,068	18,273

Tehát ezen államokban 1864-ben 7104 szeszfőzés volt üzletben s a nyert szeszmenyiség körülbelül 5.000,000 b. akó. Bajorországban volt : 7763 szeszfőzés, 2,9 millió b. akó pálinka ; Hannoverában 1000 szeszfőzés, 0,5 millió b. akó pálinka ; Szászországban 750 szeszfőzés, 0,3 millió b. akó pálinka ; Württembergben 10,333 szeszfőzés 0,2 millió b. akó pálinka ; a többi német államokban 2800 szeszfőzés, 1,0 millió b. akó pálinka. Tehát egész Németországban 29,750 szeszfőzés volt s az évi pálinkatermelés kerék számmal 8 millió b. akó.

A vámegylet 1864-diki pálinka, arrak, rum, stb. kiviteli többlete 897,000 mázsát tett, az osztrák határon át 92,248 mázsa vitétt ki.

Serfőzés. Az üzletben levő serfőzések száma s az előállított sermenyiség 1864-ben ez volt :

*) *Marggraf* berlini vegyész volt az első, ki kísérleteket tett a répából cukrot előállítani ; a kísérleteket 1796 óta *Achard* folytatá Berlinben, s 1804-ben Kunern helységben Sziléziában kísérleti gyárat is felállított. De az első sikeres kísérletek 1812 óta Franciaországban történtek, s ott 1828-ban már 103 répacukorgyár volt. Azután lassanként Németországban is meghonosodott a répacukorgyártás, s 1836-ban már 21 gyár volt üzletben.

	összesen serfőzés	ser mennyiség millió akó
Poroszország s vele kapcsolt országok . . .	9474	5.6
Bajorország	5385	12.0
Vürtemberg	2026	3.5
Szászország	772	1.6
Thüringiai államok	1394	1.2
Hannovera és Braunschweig	538	1.0
Együtt	19,589	24.9

Poroszországban az iparszerű serfőzések száma évről évre csökkent; összes számuk 1839-ben 12,091, 1864-ben pedig 7,413; közülök üzletben az előbbi évben 10,549, az utóbbiban 6,837 volt. A házi szükségletre való serfőzések is fogytak, mert 1839-ben 8487, 1864-ben pedig 2637 volt. A serfőzések által 1864-ben befizetett adó Poroszországban 2.535,482 ftot tett.

A vámegegylet serkivitelének többlete 1864-ben 195,234 mázsa és 1118 b. akót tett, melynek pénzértéke 1 millió ft.

A **malomipart** a következőkből ítélni meg: 1861-ben a vámegegylet területén volt:

59,118 gabnamalom, ebből 39,415 vizimalom, 83,286 őrlőkővel; 840 gőzmalom 2146 őrlőkővel, 16,815 szélmalom és 2048 száraz malom.

Ezekből esik Poroszországra: 14,712 vízi, 13,128 szél- s 668 gőzmalom.

Egyébb ide való gyárak és műhelyek:

- 452 keményítő, tészta és szagogyár,
- 611 csokoláta, kávé és mustárgyár,
- 1354 eczetgyár,
- 80 pezsgőgyár,
- 393 gyár növényi nedvek süritésére,
- 198 hús- és halbeszózó.

Végre a **dohánygyártásra** vonatkozó adatok ezek:

	dohány gyárak munkások	
Poroszország (1861)	1,386	26,336
Bréma (1862)	227	7,722
Szászország (1861)	394	6,659
Hannovera (1861)	542	5,016
Hasszia nhg. (1861)	215	4,153
Baden (1861)	172	3,886
Bajorország (1861)	197	2,703
Hasszia v. hg.	77	2000
Két Meklenburg	56	1600
Vürtemberg	49	1500
Oldenburg	37	592
Nasszau	23	451
Együtt	3,375	62,218

A dohánygyártás szabadon fejlődhetett, nem lévén állami egyedáruság által akadályoztatva. A dohányfogyasztás igen nagy; ugyanis 1864-ben;

a belföldi dohánytermés volt	670,140 mázsa
külföldről dohánylevél és gyártmány bevitetett	626,574 „
kivitetett dohánylevél és gyártmány	207,079 „
Tehát maradt fogyasztásul	1.095,635 „

E szerint egy-egy lélekre 3.19 font, holott Angliában csak 0.35, Franciaországban 1.15 font esik.

Gépek, eszközök és fémárúk gyártása.

A vas és aczél, valamint a nagyobb vasárúk mennyiségét már feljebb a kohászati termények között említettük meg. A fémek gyártásával 1861-ben 57,116, a gépek gyártásával 73,302, a fémárúk gyártásával 172,009 munkás volt elfoglalva Poroszországban. A kohászati telepeken kívül 1861-ben a vámegylet és Poroszország területén volt:

	Vámegylet	Poroszország
gép és vashajógyár	715	314
kocsi (vasuti s másféle) gyár	146	89
vakaró gyár	45	33
gereben, fésű, szövőszék, orsó stb. gyár.	443	209
vas, bádóg, kasza, láncz, horgony, szeg st. gyár	982	752
aczélárú s vágó szerszámgyár	548	462
kályha, tüzhely-gyár és vasöntöde	421	241
puska és kardgyár	98	35
lőpormalom, serét és golyó meg gyutacs gyár .	139	88
varrótügyár	65	34
másféle tügyár	50	40
arany- ezüst stb. gyár	296	30
ujarany-, ujezüstgyár	45	30
réz, bronz, s kevert fémárúgyár	187	104

A gépek, vas- és aczélárúk gyártása Poroszországban kivált a Rajnai tartományban és Vesztfáliában vett nagy lendületet, továbbá porosz Szász tartományban és Szász királyságban. Poroszországban 1861-ben a vas- és aczélárúk gyártásával összesen 146,000 munkás volt elfoglalva.

Az aczélgyártásra nézve legnagyobb szerű vállalat *Kruppé* Esszenben, a Rajnai tartományban, hol 1865-ben 160 gőzgép, 39 gőzhámor, 400 olvasztó, forrasztó és cémentkemence s 8187 munkás volt; összesen 1 millió mázsa aczél gyártatott, 1862-ben még

csak 250,000, 1863-ban pedig 540,000 mázsa. Azon Krupfféle öntött acél gyárban acél ágyúkat is készítenek. A gépgyártásra nézve kivált *Borsig* gyártelepei igen nagyszerűek. Ezek részint Berlinben, részint a szomszéd Moabitban vannak. Berlinben vasöntőde és gépgyár, Moabitban vashámor, henger- és acélműtelep, s ezenkívül vasöntőde és gépgyár van. A berlini gyártelepen 1900, a két moabiti gyártelepen 1170 munkás van. *Borsig* gyáraiban mindenféle gépek, különösen mozdonyok is készíttetnek, 1841—1866-ig 2001 mozdony készíttetett. A gépek, vas és acélárúk gyártása általán 20 év óta roppant mértékben fejlődött ki a vámegelet területén s most legalább 320,000 ember foglalkozik vele.

Fonás- és szövésipar.

A len és kenderipar. Ez hajdan igen virágzott, s Németország sok vásznat vitt ki. A múlt század végén csak Sziléziából évenként 20—23 millió ft ára vásznat vittek ki. De midőn Angliában, Belgiumban stb. a gépek általi fonás és szövés kapott fel, a vászonipar Németországban mindinkább hanyatlott, s még most sem érte el hajdani virágzását. Németország saját lentermése körülbelül 2 millió mázsát, lenbevittele évenként 198,116, fonálbevittele 90,667 mázsával mulja felül kivitelét. De vászomból 20—25,000 mázsával többet visz ki mint be.

1861-ben a vámegelet területén volt :

38 len, kender- és szövőfonógár 134,492 orsóval, ebből Poroszországra 26 fonógár 106,508 orsóval esett. 1864-ben Poroszországban 173,000, a többi német államokban 45,000 orsó volt. Ezek között 1 kender- és 1 jutefonoda van, amaz 1,200, emez 1,500 orsóval.

A vászonszövés fővidékei Poroszországban Szilézia és Vesztfália, Hannoverában Hildesheim, Lüneburg és Osnabrük. 1861-ben volt :

	gyári üzlet				nem gyári üzlet	
	vászon- gyár	gép- szövő- szék	kézi szövőszék	munkás	mivességi- leg üzött szövőszék	mellékes foglalkozásul üzött szövőszék
Poroszország . . .	69	244	1,840	3,068	42,540	264,135
Bajorország . . .	30	41	134	316	22,740	7,623
Szászország . . .	151	—	197	615	11,952	42
Hannovera . . .	5	14	46	76	5,493	72,147
Vürtemberg . . .	14	—	343	372	3,148	10,388
Baden	2	30	—	74	10,605	25
Többi államok . . .	31	21	118	301	18,751	16,110
Együtt . . .	302	350	2,678	4,802	120,229	370,970

A gyári üzletben tehát 4,802, a mivességi szövésben pedig 87,812 mester s 39,833 legény és tanuló, összesen 127,645 ember volt elfoglalva.

b.) **Selyemipar.** Ezt a 16. század végén leginkább francia bevándorlók honosították meg. 1861-ben voltak :

	selyemmotófalda	selyemfőző és sodró	szövőszék selyemárúakra	selyemárúgyárak			
				számuk	gépszövőszék	kézi szövőszék	selyemfőző
Poroszország	72	201	30,499	272	573	4,533	138
egész vámegelet	94	215	32,882	314	1,270	5,392	177

A selyemgyártás fővidéke a porosz Rajnai tartomány, s ebben Krefeld városa, a félselyemárúk gyártása pedig Elberfeldben virágzik leginkább. 1864-ben egész Európában 128,144 mázsa nyers selyem dolgoztatott fel, ennek $\frac{1}{6}$ -da a vámegeletre esik, mely évenként 20,619 mázsát visz be. A nyers és gyártott selyem bevételének pénztértéke kerék számmal 20, kivitelének pénztértéke 28 millió forint.

c.) **Gyapjúipar.** Ez a vámegelet egyik legvirágzóbb ipar ága 1861-ben voltak :

	a gyaratolt gyapjú fonógyárak		a fészült gyapjú fonógyárak	
	száma	orsók	száma	orsók
Poroszország	1,099	650,947	49	47,153
Bajorország	43	17,310	5	30,980
Szászország	332	303,397	39	104,622
Haunovera	33	11,245	8	798
Vürtemberg	59	41,191	7	17,190
Baden	16	5,080	—	—
A többi államok	195	88,692	38	51,154
Egész vámegelet	1,777	1,117,862	146	251,897

	posztógyárak			egyéb gyapjuszövőgyárak				mivességgel üztött gyapjúszövőszékek száma
	száma	gépszövőszék	kézi szövőszék	száma	gépszövőszék	kézi szövőszék	szék	
Poroszország	505	1,877	8,560	136	1,826	3,988	33,273	
Bajorország	143	67	392	23	16	122	2,480	
Szászország	135	506	1,127	316	1,391	2,874	17,364	
Vürtemberg	74	76	527	22	101	343	1,549	
Többi államok	210	66	1,212	125	321	1,741	12,677	
Egész vámegelet	1,067	2,592	11,818	622	3,655	9,068	67,343	

A gyapjúiparral foglalkozó összes munkások száma 184,467, a vezető és igazgató személyzettel együtt 200,000, a családi tagokkal több mint 700,000.

A vámegylet területén felgyártott nyers gyapjú mintegy 961,000 mázsa, a gyapjú bevitelének többlete 296,000 mázsa. A gyapjufonál bevitele 166,218 mázsával mulja felül a kivitelt, de a gyapjuárúkból 250—290,000 mázsával több vitetik ki mint be. Pénzértékben a gyapju és gyapjuárúk kiviteli többlete 19—20 millió fto tesz.

d.) **Pamutipar.** Ez a német vámegylet területén nagy előmenetelt tett. 1836-ban 626,000 orsó volt, melyekkel 156,000 mázsa nyers pamutot fontak; 1846-ban 750,298 orsóval 320,000 mázsa nyers pamutot, 1861-ben már 2.235,195 orsóval 1.533,000 mázsa pamutot fontak. A pamutfonódák és orsók száma 1861-ben ez volt:

	pamutfonóda	orsó
Poroszország	69	398,071
Szászország	154	707,387
Bajorország	33	536,825
Vürtemberg	20	171,566
Baden	21	296,300
Többi államok	13	125,046
<hr/>		
Egész vámegylet	310	2,235,195

Poroszországban a pamutfonás leginkább a Rajnai tartományban és Sziléziában, Szászországban az Érczhegységben van elterjedve. 1861-ben volt:

Düsseldorfban	27 fonógóyár	165,151 orsó
Münsterben	9 "	59,990 "
Kölnben	4 "	51,180 "
Zwickauban	137 "	630,847 "
Lipcésében	15 "	70,892 "

1866-ban a pamutfonódák száma 316, az orsóké 2,300,000; ezekből a mostani Poroszországra 600,000 esik.

A vámegylet területén feldolgozott nyers pamut évenként az 1851—55-diki átlag szerint 561,106, az 1856—61-diki átlag szerint pedig 1.063,341 mázsát tett. Azután csökkent, de 1865-ben ismét 1.206,620, 1866-ban pedig 1.573,103 mázsa nyers pamut vitetett be, azonban egy része ismét kivitetett.

Az évi pamutfonál beviteli többlete 432,955 mázsát tett, melynek pénzértéke mintegy 21 millió ft. Az 1855—61-diki átlag szerint a belföldön font és külföldről bevitt pamutfonálból 1.304,886 mázsa szövettet.

A pamutszövést illetőleg 1861-ben volt :

	a gyári iparban				a mivességi iparban		
	szövőgyár	gépi szövő szék	kézi szövő szék	munkás	szövőszék	mester	legény s tanuló
Poroszország	346	7,177	4,777	13,293	78,210	38,595	39,218
Szászország	291	1,418	1,937	3,031	27,243	16,693	18,438
Bajorország	43	5,365	205	4,117	19,141	10,688	8,758
Vürtemberg	110	2,251	3,469	5,579	9,217	5,276	4,195
Baden	54	5,190	391	5,040	6,711	410	5,137
Többi államok	96	1,290	2,229	3,603	7,929	5,853	4,641
Összesen	940	23,491	13,008	34,663	151,451	77,915	80,387

Az 1856—61-diki átlag szerint évenként 999,749 mázsa pamutárú készítettett, ebből 172,426 mázsával több vitetett ki mint be, a pamutárú belső fogyasztásából egy-egy lélekre 2.49 font esik; 1836—40-ben még csak 1.11 font esett.

A bevitt nyers pamut és pamutkészítmények pénzértéke évenként 69, a kivitt pamutkészítményeké pedig 40 millió ftra rúgott.

A fonás- és szövésiparral a vámegelet területén 1861-ben foglalkoztak még :

sálszövőgyár	60,	gépszövőszék	867,	kéziszövőszék	1,229
szőnyeggyár	45	"	—	"	—
tüll, bobinet s csipkegyár	103	"	—	"	50
szalag s paszomántgyár	354	"	2,843	"	1,619
harisnyagyár	279	"	4,236	"	—

Továbbá 878 fehérítő, 2,131 festő, 640 nyomtató műhely, 1,072 kalló malom stb.

A fonalok és fonadék készítésével 66,759, a szövéssel 203,444, a szövetek kikészítésével 35,687 munkás foglalkozott Poroszországban 1861-ben; azonkívül az öltözetek, fehér ruha, pipere tárgyak készítése 168,788 munkást foglalkoztatott.

Agyag- és kőárú gyártása.

Az ide való iparágak kivált Poroszországban (a Rajnai, Szilézia, Szász és Brandenburg tartományokban,) Szász királyságban és Bajorországban virágoznak. A porcellán és kőedénygyártás Poroszországban (a berlini k. porcellángyár), Szászországban (a meisszeni és czvikai nagy porcellángyarak), és Thüringiában, az üveggyártás porosz Sziléziában és Bajorországban virágzik leginkább.

Az ide tartozó műhelyek és gyárak száma 1861-ben ez volt :

	vármegyelet	Poroszország	
		gyár	munkás
mészégető	5,087	2,256	8,376
téglavető	16,390	7,649	45,550
gipsz, aszfalt, cement, kréta-gyár	1,627	312	1,900
üvegcsűr	258	148	5,590
üvegkőszőrűlő gyár	390	92	877
tükrögyár	17	1	470
porcellángyár	102	35	4,136
kő- és cserépedénygyár	495	197	4,618

Az agyag- és kőárúk készítésével Poroszországban 100,158 munkás foglalkozott.

Vegyészeti, zsiradékos, égő, gyújtó, festő tárgyak gyártása.

A vegyészeti tárgyak gyártása Poroszországban (Berlin, Barmen, Köln, Boroszló, Krefeld stb. városokban), Szászországban (Lipcseben és Drezdában,) Bajorországban (Fürth, Nürnberg és München stb.) virágzik. A kölni illatos víz világhírű. A vegyészeti gyárakban Poroszországban 1861-ben 31,735 munkás volt. Hogy az ezen csoporthoz tartozó többi iparágak is virágzanak, a következő kimutatásból látni :

	Vármegyelet gyár	Poroszország	
		gyár	munkás
kók és gázgyár	383	240	5,543
vegyészeti s festékgyár	575	207	3,836
gyújtószergyár	307	98	1,404
illatszer- és szappangyár	179	104	405
olaványi olaj- és paraffingyár	36	22	714
olajmalom s olajfínomító	9,782	3,755	8,445
hamuzsírűzés	1,154	264	495
kátrány, szurok, koromgyár	897	356	890
enyv gyár	366	160	622
viaszgyár és fehéritő	244	68	191
sztearin, olein gyertya és közön. szappangyár	336	219	1,806
csontmalom, trágyagyár stb.	600	364	958

Feljebb említettük, hogy a sztaszfurti sótelep felső rétegei kali és magnézia sókból állanak, ezek feldolgozásával 14 nagy vegyészeti gyár foglalkozik, melyekben többi közt brómsókat és egyéb brómkészítményeket állítanak elő.

Bőr és bőrárúk, papír és papíráruk gyártása.

Poroszországban sok nagy és jeles bőrgyár van, kivált a Rajnai tartományban; Bajorországban, Württembergben és Badenben is virágzik a bőrgyártás. Egész Németországban évenként mintegy 800,000 mázsa bőrt készítenek ki, ebből Poroszországra 500,000, Hannoverára 100,000 mázsa esik. Magában porosz Rajnai tartományban 758,400 mázsa nyers bőrt készítenek ki, miből 120,786 mázsa talpbőr s 46,665 mázsa egyéb bőr lesz, a kikészített bőr pénzürtéke majdnem 13 millió ft. A különféle bőrárúk készítése leginkább Poroszországban van elterjedve.

A papirgyártásban is kitűnik Németország, évenként mintegy 1.500,000 mázsát készít, melynek pénzürtéke 24 millió ft. Itt is Porosz, Bajor, és Szászországok foglalják el az első helyet. A papíráruk készítése s a könyvkötés is nagy előmenetelt tett. Ide tartoznak :

	vámegeylet	Poroszország	
		gyár	munkás
festett és mázos bőrgyár	105	43	754
papírmalom és papirgyár	891	372	9,816
papírkárpit stb. gyár	164	56	1,447
bőrárúgyár	295	180	3,490
játékkártyagyár	82	7	185
keménypapír s papírtésztagyár	373	?	?

Azonkívül van 189,000 lábbeli-készítő 127,875 segéddel, 1,854 keztyüs 6,520 segéddel, 20,314 szijgyártó, nyerges, bőröndös stb. 14,795 segéddel. Poroszországban 1861-ben a bőr és bőrárúk készítésével 195,676, a papír és papíráruk készítésével 22,886 munkás volt elfoglalva.

Egyéb iparágak.

A fa, csont s egyéb anyagokból való készítmények gyártásának, valamint a művészeti iparágak állapotát a következőkből ítélhetjük meg. 1861-ben a német vámegeylet területéu volt :

Nap- és esernyő, bot és ostorgyár	162
Gombgyár	198
Bútor, sámfá stb. gyár	194
Játékszer, katulya stb. gyár	1321
Csont- és csontárú gyár	60
Gummi és guttapercsa gyár	37
Pecsétviasz, obláta, rajzón és aczéltoll-gyár	128
Lámpa, s mázos fém- és faárúgyár ,	67

Szalmakalap és egyéb szalmaárúgyár	496
Betüöntő gyár	69
Könyvnyomda	1543
Föld és égteke, térkép stb. műhely	14

A nyomdai ipar és könyvkereskedés főhelye Lipcse, itt 1863-ban 21 nyomdában 1407 könyv, 51 folyóirat, 10 hirlap stb. nyomtatott, a könyvek 34 különböző nyelven jelentek meg. Egész Németországban 1863-ban több mint 6200 munka adatott ki, ezekből Lipcsére 1751, Berlinre 1539, Stuttgartra 501, Münchenre 255, Drezdára 206, Boroszlóra 149 esett stb.

Az ipari készítmények évi pénzértékéről csak igen hiányos és bizonytalan adatok vannak. Az egész vámegelet évi gyártmányainak értékét legalább 2000 millió ftra kell tennünk. Egyes iparágakat illetően a következő adatokat közlik :

	Egész vámegelet,	Poroszország kü- lön 1866 előtt.
Pamutgyártmányok	130 millió frt.	50 millió frt.
Gyapjúgyártmányok	156 " "	90 " "
Selyemgyártmányok	100 " "	64 " "
Lengyártmányok	140 " "	83 " "
Répaczukor	40 " "	30 " "
Ser	78 " "	10 " "
Szesz	50 " "	35 " "
Dohánygyártmányok	70 " "	32 " "
Gépgyártás	80 " "	45 " "

Poroszország évi nemzeti jövedelmét néhány évvel azelőtt 1558.5 millió ftra becsülték, még pedig :

A mezeti gazdaságból	499.5 millió forint
A házakból	88.5 " "
A kereskedők és gyárosok keresete	546 " "
A cselédek és munkások "	166.5 " "
A mesteremberek keresete	159 " "
A tanárok, tanítók, tudósok, művészek keresete	75 " "
A bányamunkások keresete	9 " "

Most a nemzeti jövedelmet körülbelül 2000 millió ftra teszik.

D.) Forgalom, kereskedelem s hitelintézetek.**Telegraf és postaügy.**

Telegrafügy. 1850 jul. 25-kén a német-osztrák telegrafegylet alakult, mely az osztrák és magyar államokra, Poroszországra s a többi német államok legnagyobb részén kívül Hollandiára is kiterjed. Azon egylet telegrafvonalainak hossza 1865 jan. 1-jén 5623.5, 1866 jan. 1-jén pedig 6107.2 f. mfdet, a sodronyok hossza 1865 elején 13,305.2 f. mfdet tett. Még pedig volt :

	Az állomások száma.		A telegrafvonalok hossza f. mfd.		Az összes sodronyok hossza f. mfd.	
	1865	1866	1865	1866	1865	1866
Poroszországban	388	442	1751.1	1906.7	5473.8	?
Bajorországban	79	80	413.4	423.6	949.5	989.1
Szászországban	34	36	155.6	167.4	236.5	390.7
Hannoverában	55	62	251.9	261.1	499.6	649.2
Vürtembergben	122	137	231.2	251.6	345.2	392.9
Badenben	81	87	196.9	212.1	470.8	504.7
Mecklenburgban	17	17	58.3	58.8	85.9	89.7
Németországban	776	861	3061.4	3280.8	8061.2	?
Ausztria s Magyarországb.	334	397	2298.5	2557.9	4555.8	5464.6
Németalföldön	67	96	263.6	268.5	688.2	750.8
Összesen ,	1177	1354	5623.5	6107.2	13,305.2	?

1865 elején egész Németországban az állami telegrafvonalok hossza 3229 mfdet tett, a sürgönyök száma 4.635,000 volt.

Póstaügy. Az előtt Németország egy részében állami posta-intézetek, más részében a Taxisféle póstaintézet volt. Legujabban ez utóbbit a porosz kormány magához váltotta. 1851 decz. 5-kén a különböző németországi s az osztrák póstaintézetek egységét tettek, melynek alapszabályai 1860 aug. 18-kán módosították. Azon német-osztrák postaegylet 1865 jan. 1-jén magában foglalt 6,147 allandó póstahivatalt, 56 vasuti póstahivatalt, 2,370 levélgyűjtő s kiadó helyet; a póstatisztviselők száma 18,011, az altisztké 20,558, a póstalovaké 33,289 volt. Magokban a német államokban 1865-ben 8051 póstahivatal és levélgyűjtő hely volt. A postaforgalom 1862-ben ez volt:

	szállított levél	esik 1 lél. lev.	szállított hírlap	esik 1 lél. hírl.
Poroszország, Anhalt, Valdek,				
Szonderszhausen	127.876,000	6.82	69.949,548	3.73
Szászország és Altenburg	15.992,000	6.77	7.441,389	3.15
Baden ,	10.233,000	7.47	5.023,410	3.66
Bajorország	28.126,000	5.99	38.083,248	8.12
Bréma	852,000	8.50	10,710	0.10
Hannovera	9.886,000	5.23	5.553,767	2.94
Lübek	352,000	7.14	166,243	3.36
Luxemburg	998,000	4.99	224,693	1.12
Meklenburg-Sverin	3.578,000	6.54	1.652,472	3.00
" Strelitz	413,000	4.17	123,867	1.30
Oldenburg	1.572,000	5.34	1.813,084	6.19
Vürtemberg	11.288,000	6.50	7.738,410	4.49
Turn-Taxis	20.192,000	6.57	11.702,170	3.81

1865-ben a német államok postáin 227.635,026 levél, 215.544,963 hírlap s nyomtatvány s 22.312,221 pénzes levél szállított.

Poroszország postaforgalmáról még a következő kimutatást közlöm :

	1862-ben	1865-ben
a szállított levelek száma	148.443,945	189.911,488
oly csomagok, melyek értéke be nem jelentetett	14.637,483	18.326,630
e csomagok súlya, font	119.130,834	150.720,102
oly levelek és csomagok, melyek értéke bejelentetett	8.850,478	8.313,227
e csomagok súlya, font	7.549,451	7.784,997
e csomagok pénzértéke, forint	2.356.176,342	2.313.979,570
postai előleggel való levelek és csomagok száma	1.374,854	1.739,530
ezen előlegek pénzértéke, ft.	4.763,209	6.766,344
a kész befizetésekkel való levelek száma	1.845,876	109,668
ezen befizetések összege, forint	14.636,277	8.049,234
a postai utalványok összege, ft.	—	114.199,257
a hírlappéldányok száma	72.862,612	81.016,079
az utasok száma	3.244,763	3.832,140

1863-ban Poroszországban a postán 127.200,000 magán levél s 75.490,000 hírlappéldány, a többi német államokban 108.370,000 magán levél s 81.020,000 hírlappéldány szállított. Tehát Poroszországban 6.9 levél s 4.1 hírlappéldány, a többi német államokban pedig 6.3 levél s 4.6 hírlappéldány esett egy lakosra. 1862-ben Poroszországban 2,225 postahivatal, 6,810 postatiszt, 9,631 altiszt, 4,267 postakocsis s 12,244 postai ló volt. A postaforgalomból származó összes jövedelem 12.547,055 frot tett.

Kö- és vasutak.

A köutak összes hossza Németországban 1861-ben 10,284, 1865-ben 11,913 mfdet tett. Poroszországban 1862-ben 1,829.6 mfd állami, 446.1 mfd tartományi és kerületi, 1,277.3 mfd járási, községi, részvényes társulati és magán s 14.5 mfd bányai út, összesen 3,567.5 mfd köut volt.

A vasutak hossza Németországban 1861-ben 1,482³/₄, 1862-ben 1,630.01, 1865-ben jun. végén 1,884.4 mfdet tett. Ezekből esett:

Poroszországra*)	838 mfd.	Slezvig-Holsteinra	47.4 mfd
Bajorországra	313.3 „	Hasszia v. hg-re	44.5 „
Hannoverára	115 „	Hasszia nhg-re	43.0 „
Szászországra	107.8 „	Mecklenburg-Sverinre	41.2 „
Badenre	82.8 „	Nasszaura	32.4 „
Württembergre	75.5 „	A kis államokra	143.5 „

1866 elején az osztrák-német vasút-igazgatóságok egylete 68 igazgatóságot foglalt magában, melyeknek vasút-hálózata 2832.95 mfdet tett. Ezekből 1106.26 mfd állami s 1726.33 mfd magán kezelésben volt; 832.35 mfd az osztrák birodalomra s 2000.24 mfd Németországra s vele határos országokra esett, mint a következő kimutatásból kitetszik, melyből az osztrák pályákat elhagyjuk.

A pályák neve	hossza mfd	A pályák neve	hossza mfd
1. Aachen-Masztricht	12.40	14. Braunsveigi állampálya	33.29
2. Albert pálya	5.11	15. Boroszló-Sveidnitz-Freiburg	22.89
3. Altona Kiel	18.68	16. †Felső-Sziléziai pálya s mel-	
4. Alsó-Szilézia-Marki	63.25	lénkái	96.21
5. Alsó-Sziléziai mellékpálya	9.50	17. Frankfurt-Hanau	5.46
6. Badeni állampályák	75.68	18. Fridrik-Ferencz állami p.	11.60
7. Bajor keleti pályák	81.45	19. Glückstadt-Elmszhorn	4.50
8. Bajor állami pályák	211.0	20. Grosszenhaini mellékpálya	0.64
9. † Berg-Marki pálya **)	65.18	21. Hannoverai állampályák	119.88
10. Berlin Anhalt	47.40	22. Hasszai Lajos pálya	26.59
11. Berlin-Hamburg és Ham-		23. Homburgi	2.5
burg-Bergedorf	39.66	24. Keletporosz déli pálya	6.07
12. Berlin-Potszdam-Magdeburg	19.74	25. Kirchheimi	0.9
13. Berlin-Stettin	75.77	26. Köln-Minden	68.89

*) A porosz vasutak hossza 1861-ben 762.64, 1862-ben 799.84 mfdet tett.

**) A „†“-vel jelölt pályák részvényes magán társulatok tulajdonát teszik, de állami kezelésben vannak.

A pályák neve	hossza mfd	A pályák neve	hossza mfd
27. Frigyes-Vilmos éjszaki p.	19.81	41. Pfalczí	32.43
28. Lípese-Drezda	16.64	42. Porosz keleti	108.60
29. Nürnberg-Fürth (Lajos p.)	0.8	43. Rajnai	61.45
30. Lübek-Büchen	14.60	44. Saarbrücki állampálya s +	
31. Lüttich-Masztricht	4.0	a Rajna-Nahei p.	34.63
32. Magdeburg - Köthen - Hála-		45. Szász keleti állampálya	33.82
Lípese	24.5	46. Szász nyugati "	68.10
33. Magdeburg-Halberstadt	37.18	47. Sleszvigi "	23.25
34. Majna-Nekkar, állami p.	11.82	48. Taunusi pálya	5.84
35. Majna-Vézer, állami p.	27.0	49. Thüningiai s verraí p.	60.02
36. Mecklenburgi	19.27	50. Tilszit-Insterburg	7.16
37. Nasszaui állampálya	25.14	51. Varsó-bései és varsó-bromb.	64.9
38. Neissze-Brieg	6.18	52. Vesztfáliai	32.60
39. Német-alföldi rajnai p.	23.24	53. +Vilmos-pálya	24.71
40. Oppeln-Tarnovicz	10.12	54. Vürtembergi állampálya	76.0

Az osztrák-német vasút-igazgatóságok egyletének vasút-hálózata 1867. jan. 1-jén 2894.12 mfdet tett; t. i. a velencei pályák (54.09 mfd) kiestek belőle s 1866-ban 116.24 mfd hosszú új pályák csatlakoztak hozzá; ezekből esik:

Badenre	13.71 mfd.	Poroszország új szerzemé-	
Bajorországra	12.29	ményeire	25.63 mfd.
Hasszia ngré	2.88	Szászországra	9.9
Poroszország volt tartom.	45.54	Vürtembergre	6.7

Mostani Poroszországban 1866 végén a kész vasutak hossza 1257 mfdet tett, s a rájuk fordított költség 645 millió tallér vagyis 967.5 millió ft; egy-egy mfd vasút építése és felszerelése kerék számmal 769,000 ftba került. A porosz vasutakból 405 mfd állami, 207 mfd magán, de állami kezelésben, 645 mfd pedig magán kezelésben levő pálya. Épülő félben volt 199, tervezve s jobbára már engedélyezve 469, még csak megvitatva 420 mfd vasút. 1867-ben a mostani Poroszországban 69, a többi német államokban 50 mfd vasút készült el, tehát 1867 végén az egész éjszaki német szövetség vasútainak hossza 1549 mf., a déli államok vasútaié 587, együtt 2136 mfdet tett.

A forgalmi eszközök a német vasúton 1865-ben 3,522 mozdony, 78,464 kocsi.

A vasúti forgalom 1862-ben ez volt:

Ország.	Szállított személy.	Szállított áru mázsa.	Összes bevétel frt.	Kiadás frt.	Tiszta nyereség frt.
Poroszország	25.928,393*)	353 000,000	75.636,551**)	36.956,040	38.680,511
Hannovera .	2.530,000	27.200,000	8.380,850	4.183,310	4.197,540
Württemberg .	3.910,000	11.400,000	10.350,000	4.640,000	5.710,000
Szászország .	5.260,000	86.000,000	11.704,500	6.204,500	5.500,000
Baden . . .	3.940,000	21.600,000	7.994,700	3.802,950	4.191,750
Bajorország .	6.190,000	38.000,000	17.232,500	9.375,500	7.857,000

Az összes németországi vasutakon 1865-ben 79.431,824 személy, 978.2 millió mázsa árú és poggyász szállították, s az összes jövedelem 175.8 millió fra rúgott. 1864-ben a porosz vasutakon 32.083,613 személy, 537.104,410 mázsa árú és poggyász, a többi németországi vasutakon pedig 39. 928,570 személy s 312.691,987 mázsa árú és poggyász szállítottak. Egy-egy utas Poroszországban 5.59, a többi német államokban 4.11, egy-egy mázsa árú amott 9.35, emitt 10.88 mfdet futott.

A vasúti forgalomból való összes és tiszta bevétel 1864-ben ez volt:

	Összes bevétel.	Költség.	Tiszta bevétel
Poroszország	90.021,507 frt	35.751,321 frt	54.270,186 frt
Többi Németország	71.584,602 „	33.306,525 „	38.278,077 „

Németország hajózható folyói és csatornái.

A folyók jobbára több német állammal közösek s egyezkedés által állapított meg az egyes államokat illető folyószakaszok hossza. Az így megállapított folyószakaszokból esik :

	a kis államokra	a közép államokra	Poroszországra
Rajnából	—	60.0 mfd	40.9 mfd
Nekarból	—	22.5 „	— „
Majnából	—	46.2 „	— „
Mozelből	—	2.4 „	27.8 „
Lahnból	—	13.9 „	3.9 „
Máaszából	—	19.5 „	— „
Emszből	—	24.3 „	5.4 „
Vézerből	13.3 mfd	25.5 „	12.3 „
Elbából	8.1 „	43.4 „	43.6 „
Száalából	4.0 „	— „	18.1 „

*) Ezekből volt: I. oszt. utas 469,090, II. oszt. 4.329,173, III. oszt. 12.427,745, IV. oszt. 8.122,381, katona 580,004.

**) Ebből a személyszállításra 22.583,610, az áruszállításra 48.132,990 frt esett.

	a kis államokra	a közép államokra	Poroszországra
Stekkenitzből és Travéből	—	9.2 mfd	— mfd
Dunából	—	51.5 „	— „
Innből Szalczachból	—	26.9 „	— „
Bodeni tó partjából	—	13.7 „	— „
Összesen	25.4 „	359.0 „	152.0 „

Ezen kívül a birodalmi városok területén a Majna 1.2, a Vézer 3.7, az Elba 1.9, a Stekkenitz és Tráve 4.3, összesen 11.1 mfdnyi víziutat képeznek.

Poroszországban (t. i. 1866 előtt) az összes hajózható folyók hossza 753.5 mfd, ezekből esik: az Oderára 107, az Elbára 56, a Rajnára 45.9, a Havelre 42, a Visztulára 33.3, a Mozelre 33 mfd. A hajózható porosz csatornák hossza 70.3, a tutajozható folyóké 496, a tutajozható csatornáké 6.5 mfd volt 1861-ben*). 1860-ban a Vézer és Elba folyókat az Oste és Geeste folyócskák segítségével egybekapcsoló csatorna nyitatték meg. Ennél nevezetesebbek a Dunamajna vagyis Lajos-csatorna Bajorországban, s az Eider-csatorna Holsteinban; amannak hossza 23.5, emezé 27.7 mfd.

Poroszországnak 1861-ben a beföldi vizeken voltak:

11, 805 vitorlás hajója 963,982 tonna rakodási képességgel, 180 gőzöse és vontató hajója 26,483 lóerővel.

Az egész vámegelet területén volt: 17,374 folyami vitorlás s 254 folyami gőzhajó.

Folyóvízi forgalom. 1. A Rajna és mellékvizei forgalma. 1857-ben a Rajnán és mellékvizén 96 gőzös 154 uszályhajóval s 2582 vitorlás hajó járt, ez utóbbiak a hollandiaiakon kívül. Magán a Rajnán 1859-ben felfelé 49,087,720, lefelé 43,919,401

*) Hivatalos kimutatás szerint Poroszország közlekedési útjai hossza mfdekben 1861-ben ez volt:

Tartomány	állami	kerületi			vasút	folyó csatorna.
		községi	magán	—		
		k ö z s é g i				
Porosz	279.0	165.0	4.7	3.8	61.0	125.2
Pozen	92.2	186.2	—	0.8	56.3	64.7
Brandenburg	194.3	122.1	—	91.5	107.4	174.2
Pommeránia	166.4	143.4	—	0.3	37.1	73.0
Szilézia	319.9	79.7	—	124.6	153.6	60.0
Szász	249.9	108.9	67.2	23.4	94.7	89.0
Vesztfália	286.8	135.6	108.6	12.7	95.0	51.4
Rajnai	312.7	378.1	76.6	21.7	140.4	116.0
Hohenzollern	26.1	—	9.8	—	—	—
	1927.3	1319.0	266.9	278.8	745.5	753.5
						70.8

mázsa árú szállítaték, és pedig gőzösök által felfelé 43.719,793, lefelé 7.618,299 mázsa. 1860-ban 40,971 hajó felfelé, 50,200 hajó pedig lefelé ment, amazok rakodási képessége 4.778,286, emezeké 5.372,076 tonna volt; a rajnai kikötők összes áruforgalma 28.543,116 mázsát tett; a főbb vámhelyek mellett elszállított árúk mennyisége ez volt:

Maincz, Kaub és Lobith		Emmerich		Koblencz	
felfelé mázsa	lefelé mázsa	felfelé mázsa	lefelé mázsa	felfelé mázsa	lefelé mázsa
27.971,799	27.344,662	6.011,760	14.553,400	12.293,920	8.980,992
Mannheimban a rajnai áruforgalom 1864-ben				9.763,754, 1865-ben	
10.472,929 mázsát tett.					

A Rajnába szakadó Neekar, Majna, Lahn és Mozel folyókon a torkolatuk közelében levő vámhelyek mellett 1860-ban 15.172,333 mázsa szállítatott tovább; a Majnán eszközölt egész áruforgalom 22.3 millió, a Duna-Majna csatornán való forgalom pedig 3.182,372 mázsát tett.

1862-ben a Rajna fő vámhivatalai mellett ment:

Állomás	felfelé			lefelé		
	hajó	rakodmány mázsa	ebből a gőzösök rakodmánya mázsa	hajó	rakodmány mázsa	ebből a gőzösök rakodmánya mázsa
Majncz .	5,569	11.768,535	3.541,143	9,031	5.976,751	1.082,873
Koblencz.	12,099	15.175,386	14.961,380	13,440	10.359,806	824,481
Lobith .	3,550	6.928,838	6.523,504	7,393	18.347,662	2.012,735
1864-ben.						
Majncz .	4,532	10.945,426	?	7,938	4.009,397	?
Koblencz.	11,013	14.457,994	?	12,175	9.547,659	?
Lobith .	2,657	5.159,747	?	7,352	19.163,309	?

Azonkívül 1862-ben Neuburgnál 661, Mannheimnál 557, Majncznál 895 tutaj haladt el, s 17.965,680 mázsa köszén szállítatott.

A Rajna mellékvizein szállítatott :

	felfelé		lefelé	
	hajó	rakodmány mázsa	hajó	rakodmány mázsa
Lahn vi-én Niederlahnsteinnál .	2,309	351,955	2,332	1.465,037
Lippe „ Wezelnél	?	224,007	?	394,940
Ruhr „ fel és lefelé	6,243	hajó	15.535,682	mázsa köszéa
Majna „ Höchstnél fel és lefelé . .	7,897	„	3.931,676	„
Mozei „ Koblencznél „	724	„	136,224	„

2. Az Elba, Odera, Havel, Száala és Stekkenitz

folyókon Hamburg-Altonába 1860-ban 3.619,788, onnan felfelé 6.535,690 mázsa szállítaték; Vittenberg mellett 11.266,415 mázsa haladt el. Az Elbán az illető államok által 1863. április 4. kötött egyesség szerint most csak Vittenbergében szedetik folyóvám, az áruvám (határvám) pedig Szandauban, a szász fővámhivatalban szedetik. Szandaunál 1864-ben lefelé 8.771,633, felfelé 571,017, együtt 9.342,650, Vittenbergénél lefelé 6.304,447, felfelé 6.027,064, együtt 13.231,511 mázsa szállítaték tovább; Hamburg-Altonába pedig a folyón lefelé 6.541,980, s felfelé 6.882,100, együtt 13.424,080 mázsa érkezett. A megrakodott hajók és tutajok száma 1864-ben ez volt:

	vitorlás és uszályhajó		tutaj lefelé
	lefelé	felfelé	
Szandaunál . . .	3,987	553	1,479
Vittenbergénél . .	2,566	3,901	211
Hamburgnál . . .	4,131	4,088	217

1865 felfelé 5.417,218, lefelé 4.752,965 mázsa szállítatott el Vittenbergénél.

3. A V é z e r folyón eszközölt áruforgalom 1860-ban 1.066,578, 1863-ban 5.033,720 mázsát tett; az O d e r á n Boroszló mellett 878,162 mázsa szállítaték el.

A V i s z l á n Danczigba 1864-ben 3061 vitorlás, 190 gőzös s 1778 fatutaj érkezett.

1863 s illetőleg 1864-ben Németország öt fő vizi utain szállítatott:

a Rajnán és mellékvizein . . .	110.784,914 mázsa
a Duna-Majna csatornán . . .	3.315,262 "
a Dunán	32.480,528 "
a Vézeren	16.703,140 "
az Elbán	27.833,847 "
Összesen	191.117,691 "

De a Duna forgalmából csak a legkisebb rész esik Németországra, t. i. legfeljebb 10 millió mázsa. E szerint a Németország összes belföldi vizein eszközölt áruforgalmat körülbelül 200 millió mázsára tehetjük.

Tengeri forgalom.

Németország tengerpartjainak hossza 240 mfd, kikötőinek száma 50. Az összes tengeri hajók száma 1864 végén 7,167 volt 1.336,719 tonnafogattal; 1865-ben pedig volt:

tengeri gőzös	169, tonnafogat	55,078
" vitorlás	6,320 "	1.276,573
együtt	6,489 "	1.331,651

1866 elején a nagy tengeri hajók száma ez volt :

	vitorlás hajó- szám	tonna- fogat	gőzös hajó- szám	tonna- fogat	legénység
Volt Poroszország*)	961	358,418	27	6,660	9,000
Hannovera	66	26,046	1	372	3,600
Meklenberg	426	154,005	?	?	?
Slezvig-Holstein	442	117,000	8	996	7,000
Oldenburg	191	51,880	—	—	2,800
Hamburg	507	251,130	22	13,750	6,000
Bréma	277	189,098	14	32,094	4,921
Lübek	28	10,800	15	?	500
Összesen	2,898	1.158,377	87	53,881	33,800

Más közlés szerint a németországi kereskedelmi hajók, következő számrá rúgnak :

az Éjszaki tengeren	2,355 hajó	608,518 tonnafogattal
a Keleti "	2,232 "	608,686 "
Összesen	4,587 "	1.307,204 "

E hajókból 174 gőzös.

A hajóforgalom 1865-ben ez volt :

	érkezett		távozott	
	hajó	tonnafogat	hajó	tonnafogat
Poroszország	10,427 vitorlás	1.704,178	10,368 vitorlás	1.695,074
"	1,089 gőzös	316,274	1,092 gőzös	317,740
Hannovera	6,273 vitorlás	287,962	6,188 vitorlás	286,898
"	458 gőzös	48,646	458 gőzös	48,544
Oldenburg	2,132 vitorlás	206,508	1,996 vitorlás	207,360
"	92 gőzös	57,896	95 gőzös	60,162
Altona (1864)	1,147 v. és g.	140,640	1,053 v. és g.	99,660
Slezvig-Holstein	28,454 vitorlás	616,712	27,186 vitorlás	616,844
"	731 gőzös	135,126	695 gőzös	125,996
Hamburg*)	5,180 v. és g.	1.087,470	5,180 v. és g.	1.081,332
Bréma	2,870 "	747,570	3,200 "	768,264
Lübek	1,765 "	280,000	1,758 "	280,000
összesen	60,618	5 628,982	59,269	5.587,872

*) Poroszország tengeri városai közül van :

Danezignak 130 hajója	66,800 tonnafogat	Stettinnak 215 hajója	59,128 tonnafogat
Stralszundn. 169 "	43,192 "	Barthnak 235 "	42,624 "
Memelnak 67 "	42,262 "		

**) Azonkívül folyón Hamburgba érkezett 1866-ban a felső Elbáról 5,575 hajó 7.124,000 mázsa rakodmánnal, az alsó Elbáról 51,056 hajó 1.529,852 tonnafogattal, kifutott onnan felfelé az Elbán 5,296 hajó 5.886,170 m. rakodmánnal.

Poroszország, Hannovera és Oldenburg kikötőibe 18,832 vitorlás hajó 2.298,648 tonnafofoggal és 1,639 gőzös 402,816 tonnafofoggal érkezett, ezekből 14,082 vitorlás 1.691,622 tonnafofoggal s 1,479 gőzös 369,310 tonnafofoggal meg volt rakodva, a többi 4,750 vitorlás s 160 gőzös üresen jött. Ugyanazon országok kikötőiből kifutott 18,552 vitorlás 2.189,332 tonnafofoggal s 1,645 gőzös 426,444 tonnafofoggal, s ezekből 12,661 vitorlás 1.615,330 tonnafofoggal, 1,505 gőzös 387,170 tonnával megrakodva, a többi üres volt. 1863-ban összesen 65,423 hajó érkezett 5.427,655 tonnafofoggal, s 63,856 hajó kifutott 5.700,680 tonnafofoggal.

Németország külkereskedelme.

Németországnak mind műipara mind kereskedelme leginkább a német vámegylet keletkezte óta indult virágzásnak. 1828 óta Poroszországhoz lassankint mind több állam csatlakozék, elsőben a határos államok tették, 1834-ben Vürtemberg, Bajorország, Szászország s a thüringiai államok, 1842-ben Braunsveig, Luxemburg, 1851-ben Hannovera, 1852-ben Oldenburg stb. követték a példát, így keletkezett és terjeszkedett a vámegylet. Az ennek viszonyait elintéző szerződések mindig 12 évre szólnak; 1865 jun. 15-kén új szerződés kötteték s 1866 jan. 1-jén lépett életbe. A legujabb államterületi változtatások következtén 1867 juniusban új egyezkedések történtek: az említett szerződés lényeges pontjai megerősítetének, s vámegyleti parlament állítaték fel, mely az illető kormányok által s az éjszaki szövetség országgyűlése, valamint a déli államok részéről kiküldött képviselőköl áll, s a vámegyletre vonatkozó törvényeket hozza. A parlamentet Poroszország hívja egybe, s az elnökséget is az viszi.

A német vámegylet 1864-ben 9,047.4□ mfdet s 36.887,022 lakost foglalt magában. Határvonalainak hossza 1,066 mfd; összesen 85 fő vámhivatal, 135 fő adóhivatal, 102 első s 118 másod osztályú alhivatal van. A vámjövedelem az illető államok között népességök arányához képest osztatik fel, de Hannovera, Oldenburg és Majna melletti Frankfurt némi kedvezményben részesülnek. A vámegylet szerződése nemcsak a határszéli vámokat tárgyazzák, hanem némely fogyasztási adókat, nevezetesen a szesz, ser, bor és dohányadókat az éjszaki államokra nézve, s a répaczukor-adót s most a só-adót is az egész vámegyletre nézve.

A vámegelethez nem tartoznak még : Lichtenstein, mely az általános osztrák vámterületbe van bekebelezve ; a két Meklenburgs a három hanszás város.*) Holsteint, Lauenburgot és Slezviget Poroszországra már bevette a vámegeletbe.

A vámegelet be- és kivitelének s átmeneti kereskedésének csak súlymennyisége, nem pedig pénzürtéke állapították meg és tétetik közzé hivatalosan. *Reden* 1853-ban bevételének pénzürtékét 305.898,000, kivitelét 377.071,000, átvitelét 158.264,000 ftra tette. *Kau Henrik* szerint a vámegelet külkereskedésének pénzürtéke ez volt :

	bevitel		kivitel		átvitel millió ft.
	általán millió ft.	fejenkint ft.	általán millió ft.	fejenkint ft.	
1834	158.910	7.2	215.430	9.2	111.945
1844	314.385	10.8	263.040	9.3	112.110
1854	403.680	12.3	501.240	15.8	182.970
1860	547.590	16.4	699.585	20.7	207.000
1864**)	540.575	15.6	565.577	16.3	?

Az 1864-diki be- és kivitelből esett :

	bevitel		kivitel	
	általán millió ft.	%	általán millió ft.	%
A fogyasztási tárgyakra	154.968	28.06	129.762	22.94
Nyers anyagokra	207.141	38.32	85.530	15.12
Félgyártmányokra és gyártási anyagokra	122.058	22.58	50.928	9.00
Gyártmányokra	49.569	9.17	291.534	51.55
Egyéb tárgyakra	6.840	1.27	7.914	1.39

Az országok szerint, melyekkel a vámegelet közlekedik, az 1864-diki be- és kivitel ekkép oszlik fel :

	bevitel		kivitel	
	általán millió ft.	%	általán millió ft.	%
Orosz- és Lengyelország	51.369	9.5	26.679	4.7
Ausztria	104.823	19.4	86.607	15.3
Svajcz	25.016	4.6	52.377	9.3
Franciaország	19.275	3.6	29.442	5.2
Belgium	49.675	9.2	78.296	13.8

*) Legújabb hírek szerint a két Meklenburg és Lübek is a vámegelethez készül csatlakozni.

***) *Biengenraeber* szerint ; *Hübner* 1861-re a bevittelt 603.117, a kivittelt 531.148, az átvittelt 221.724 millió ftra becsülte.

	bevitel		kivitel	
	általán millió ft.	%	általán millió ft.	%
Németalföld	99.258	18,4	79.764	14,1
Bréma	32.625	6,0	28.317	5,0
Hamburg	97.343	18,0	111.195	19,7
Meklenburg	4.138	0,8	2.838	0,5
Holstein és Lauenburg	2.147	0,4	10.031	1,8
Éjszaki tenger	12.765	2,4	4.577	0,8
Keleti tenger	27.510	5,1	55.365	9,8
Pósta s vásári forgalom, lerakóhelyek .	14.736	2,7	0.143	0,02
Összesen	540.572	—	565.577	

E kimutatásból csak az tetszik ki, hogy az egyes határokon át be- és kivitt árúk értéke mekkora, de az illető országok valóságos forgalma a vámegelettel abból nem tűnik ki szabatosan. Pl. Franciaország és Németország a tengeren is közlekedik, Oroszországba is sok áru a tengeren vitetik ki stb. A tengeren túli országok forgalma e kimutatásban meg sincs érintve.

Rau szerint 1860-ban a vámegelet bevittele ez volt :

Ország, hon- nan bevitetett	fogyasztási tárgyak millió ft.	nyers anyá- gok millió ft.	félgártmá- nyok millió ft.	gyártmányok millió ft.	Összesen mil- lió ft.
Orosz s Lengyelország	28.047	34.999	3.111	2.775	68.932
Ausztria	36.097	40.286	4.555	8.596	89.534
Svajcz	1.060	13.567	2.783	1.454	18.864
Franciaország	2.820	4.098	3.851	3.648	14.417
Belgium	2.012	24.807	6.893	8.845	42.557
Németalföld	26.409	15.406	40.067	5.064	81.946
Bréma	19.742	18.951	10.139	0.951	49.783
Hamburg	15.669	32.949	38.373	8.375	95.366
Meklenburg	1.957	2.194	0.111	0.116	4.378
Holstein-Lauenburg	0.224	0.676	0.354	0.016	1.270
Éjszaki tenger	5.254	8.370	8.290	1.810	23.724
Keleti tenger	12.244	10.046	12.746	1.742	36.778

A vámegelet kivitelének pénzértéke pedig ez :

Ország, mely- be kivitetett	fogyasztási ezikk millió frt	nyers anyag millió ft.	félgyártmány millió ft.	gyártmány millió ft.	összesen mil- lió ft.
Orosz s Lengyelországba	5.423	2.885	4.824	32.433	45.565
Osztrák birodalomba	18.114	28.742	37.309	60.441	144.606
Svajczerországba	20.575	7.891	5.614	21.921	56.001
Franciaországba	4.389	5.562	2.865	6.748	19.564
Belgiomba	2.391	9.553	2.761	51.808	66.513
Hollandiába	14.976	3.243	4.539	37.956	57.714
Bremába	3.736	0.610	1.281	36.613	42.240
Hamburgba	16.818	20.356	6.979	86.173	130.326
Meklenburgba	0.606	0.216	0.189	1.678	2.689
Holsteinba	0.768	0.061	0.702	10.311	11.842
Éjszaki tengerre	3.444	1.098	0.553	2.409	7.504
Keleti tengerre	43.753	35.881	13.188	9.946	102.768

E szerint a bevételnek 88.75, s a kivitelnek 84.04 százaléka szárazföldi, a többi pedig tengeri határon át megyen. *Hübner* szerint 1861-ben a bevétel 89, a kivétel 84% a szárazföldi, s 11, illetve 16% a tengeri forgalomra esik.

A vámegelet 1863-diki külforgalmát a következő kimutatás tünteti fel :

	összes bevétel		
	mindennemű árúknak mázsa	építő fának db. szál	marhának db.
Keleti határ (Orosz- Lengyelország)	10.820,563	1.677,859	161,873
Déli határ (Ausztria, Svajczerország)	13.449,295	—	344,974
Nyugati határ (Franciaország, Belgium, Hollandia)	11.401,670	—	148,649
Éjszaki határ (Éjszaki és Keleti tenger Bréma, Hamburg, Holstein és Lau- enburg, Meklenburg)	34.227,010	123,024	112,336
Összesen	69.867,538	1.800,884	767,732
	összes kivétel		
	mindennemű árúknak mázsa	építő fának db. szál	marhának db.
Keleti határ (Orosz- Lengyelország)	2.849,385	—	969
Déli határ (Ausztria, Svajczerország)	14.955,951	—	93,421
Nyugati határ (Franciaország, Belgium, Hollandia)	46.525,802	—	443,269
Éjszaki határ (Éjszaki és Keleti tenger Bréma, Hamburg, Holstein és Lau- enburg, Meklenburg)	26.392,892	2.121,124	183,786
Összesen	91.724,040	2.121,124	721,445

A főbb árúk be- és kivitelének mennyisége ez volt :

	bevitel		kivitel	
	1861	1864	1861	1864
Gabna, mérő	13.071,000	11.091,832	22.146,000	13.318,628
Hüvelyesek, mérő	242,000	312,573	1.269,000	1.309,711
Len és kender, mázsa . . .	372,517	823,792	150,250	236,827
Komló "	15,855	13,566	92,630	58,467
Nyers dohány "	595,917	605,238	131,281	163,593
Pipadohány "	7,507	9,388	10,976	14,670
Szivar "	11,432	11,888	14,421	20,689
Burnót "	78	60	8,250	8,127
Bor "	210,498	236,648	269,847	358,154
Ló db.	43,501	45,970	8,683	20,709
Szarvasmarha db.	69,760	112,921	88,186	153,178
Juh és kecske "	116,498	88,778	410,454	482,946
Sertés "	690,084	454,983	93,940	133,160
Gyapju, mázsa	393,162	491,248	95,497	154,794
Üveg "	67,893	79,078	135,846	225,400
Vegykészítmány, mázsa . .	45,704	52,932	159,628	213,859
Ser "	11,095	14,704	151,807	210,188
Szeszesital "	47,306	51,233	404,386	953,354
Nyers selyem "	20,053	24,542	1,877	2,821
Selyemárú "	8,638	8,993	26,410	31,945
Gyapjúfonál "	156,360	217,143	25,463	38,400
Gyapjuárú "	34,498	29,827	200,112	238,366
Lenfonál "	115,622	217,509	14,222	22,025
Vászonfélék stb. "	76,125	81,539	127,163	133,623
Nyers pamut "	2.002,681	1.018,639	469,425	258,497
Pamutfonál "	464,855	139,429	68,193	74,845
Pamutárúk "	9,887	7,094	200,567	177,555
Nyers bőr "	573,598	524,572	59,831	49,911
Kikészített bőr "	22,261	4 226	54,129	47,176
Bőrárúk "	4,939	5,190	27,286	29,831
Papír "	26,322	27,017	143,383	349,326

A nyers pamut kivitele tett mázsákban :

1831	1835	1840	1845	1850
175,377	120,013	334,527	446,470	494,298
1855	1859	1860	1861	1862
982,888	1.321,882	1.720,691	2.002,681	1.063,791
1863	1864	1865	1866	
1.067,678	1.018,639	1.206,626	1 573,103	

A vámjövedelem ez volt :

	beviteli ft.	kiviteli ft.	átmeneti ft.	összesen ft.
1861-ben	37.118,992	189,167	46,753	37.363,912
1864 „	36.553,671	244,840	—	36.798,511
1865 „	85.885,047	101,580	—	35.986,627
1866-ban	—	—	—	32.020,126

A határőrzési és vámszedési költség 1864-ben 4.326,717 fto t tett, az illető államok között felosztott tiszta jövedelem tehát 32.471,794 ftra rügott. Ebből jutott : Poroszországnak 16.535,563 Bajorországnak 4.139,857, Szászországnak 1.945,897, Hannoverának 3.301,860, Württembergnek 1.517,115 ft. stb. 1865-ben a tiszta jövedelem 31.662,181 fto t tett.

A közösen szedett répaczukor-adó 1864-ben 15.076,026 fto t tett, ebből levonván a kivitt czukorért adott megtérítéseket és szedési költséget, felosztásra 14.093,098 ft. maradt. A szeszadó ugyan csak 1864-ben 15.632,467 fto t, a kivitt szeszért adott megtérítés 3.659,607 fto t, tehát a felosztásra került összeg 11.972,868 fto t tett.

A ser, bor és dohány-adó együtt véve nem éri el a 4 milliót.

A német vámegelethez még nem tartozó két **Meklenburgnak** külkereskedelme nem igen jelentős; összes évi forgalma körülbelöl 6 millió mázsára s pénzértékben 25—30 millió ftra rüg.

Sokkal jelentősebb a **hanszás városok**, kivált **Hamburg** és **Bréma** forgalma.

Hamburg bevitele ez volt :

	tenger felöl	szárazon és folyón	összesen
1865-ben . .	25.360,000	21.839,000	47.199,000 mázsa
pénzértéke . .	300.829,500	277.921,500	578.751,000 ft.*)
1866-ban . .	22.984,000	24.286,000	47.270,000 mázsa
pénzértéke . .	290.904,000	293.412,000	584.316,000 ft.

Kivitele, miután 1857-ben a kiviteli vámok eltöröltettek, most meg nem határozható. 1856-ban tengeren 166.517,057, szárazon és folyón 199.422,705, összesen 365.939,762 fto t vitetett ki.

Tengeri bevitele az összes bevitelének több mint 51% - át teszi pénzértékben, s abból az Atlanti tengeren túli országokra (Ázsiára, Afrikára és Amerikára) több mint 10, Kis-Ázsiára és az európai országokra több mint 40% esik.

*) Ez összegben a pénzforgalom is foglaltatik, mely 1865-ben 86.847,000, 1866-ban 79.435,500 fto t tett.

Bréma be- és kivitele ez volt :

	bevitel		kivitel		összes be- vitel	összes ki- vitel
	tengeren	szárazon és folyón	tengeren	szárazon és folyón		
1861.						
mázsa	7.531,312	8.429,714	4.551,138	2.986,069	15.961,026	7.533,207
pénzér- ték ft.	85.788,029	37.137,006	46.623,123	66,520,315	122.925,035	113.143,438
1866.						
mázsa	7.080,006	8.638,092	4.859,175	3.331,457	15.718,092	8.193,632
1862-ben összes bevitelének pénzértéke			108.569,718,		kiviteléé 101.136,979 ftot.	
1864-ben összes bevitel			13.976,116		mázsat s 109.395,805 ftot tett,	
" " kivitele			6.529,258		" " 100.190,962 " "	
1866-ban " bevitel			15.718,692		" " 149.218,425 " "	
" " kivitele			8.193,632		" " 132.543,268 " "	

Lübeck forgalma csekélyebb ; évi bevitel 3.5—4 millió mázsát s 40—50 millió ftot tesz. Kivitele nem szokott ellenőriztetni.

A kiköltözözesi folyam közép Európából Hamburgon és Brémán át tart a tengeren túli országokba. Legtöbbsen 1854-ben költöztek ki, t. i. Hamburgon át 50,819, s Brémán át 76,375 ember. 1851 óta minden évben Hamburgon át legalább 13,000, Brémán át pedig 18,000 ember költözött ki.

Hitelintézetek.

Frantz szerint 1860-ban Németország kis és közép államai-ban 234.622,919, Poroszországban 376.205,577 tallér, azaz összesen 916 242,744 ft fém pénz volt keringésben ; ugyancsak szerinte a kis államokban 4.400,000, a közép államokban 13.383,333, Poroszországban 15.842,343, összesen 33.625,680 tallér vagyis 50.438,520 ft., *Hildebrand* szerint 1865 végén a német vámegylet államaiban a kormányok által 33.893,776, testületek által 600,000, összesen 34.493,776 tallér vagyis 51.740,664 ft. papírpénz volt kibocsátva. Ez utóbbi összegből Poroszországra 23.763,520.5 ft. esett. Ehhez a hitelintézeti papírok és bankjegyek járultak.

Bank- és hitelintézet 1861-ben 51 volt, ezekből 13 a kis államokra, 18 a közép államokra, 6 a birodalmi városokra s 14 Poroszországra esett. Ezek a következők :

	alaptőke ft.	kibocsátott jegyekft
Bank s hitelintézet		
1. Hasszia-Homburg. Tartománygrófi hassziai orsz. bank	857,142	750,000
2. Lippe-Saumburg. Alsószász bank Bükkeburgban . . .	751,462.5	450,000
3. Sverin-Szonderszhausen, Thüringiai bank	4.500,000	600,000
4. Reusz ifj. ág. Gerai bank	3.238,800	2.352,000
5. Anhalt-Desszau. Desszaui orsz. bank	3.000,000	3.000,000
6. " " " hitelintézet	9.647,750	—
7. Szász-Koburg-Góthai magánbank	2.100,000	3.310,600
8. " " " hiteltársulat	1.050,000	—
9. " Meiningen. Közép német hitelbank	6.000,000	48,900
10. " Veimár. Veimári bank	7.500,000	5.657,500
11. Braunsveig. Braunsveigi bank	5.333,000	1.350,000
12. " Herczegi kölcsönzőház	?	900,000
13. Szász-Altenburg. Herczegi orsz. bank	?	—
Kis államok összesen		
44. Luxemburg. Nemzetközi bank	43.998,154.5	18.419,000
15. Nasszau. Nasszaui hercegl orsz. bank	3.975,499.5	600,000
16. " Hiteltársulat	—	1.050,000
17. Meklenburg-Sverin. Rostoki bank	1.500,000	1.500,000
18. Hasszia v. hg. Kereskedelmi s kölcsönző bank . . .	?	?
19. Hasszia n. hg. Kereskedelmi s iparbank Darmstadt.	12.857,190	—
20. " Bank déli Németország számára Darm.	2.033,100	300,000
21. Vürtemberg. Stuttgarti udvari bank	?	?
22. " Általános járadék-intézet Stuttgartban	3.750,000	—
23. Hannovera. Hannoverai bank	9.000,000	1.690,500
24. " Magánbank Emdenben	300,000	—
25. " Éjszak német banktársulat	?	—
26. Szászország Lipesei bank	4.500,000	10.457,880
27. " Általános hitelintézet Lipesében	8.843,250	—
28. " Chemnitz városi bank	300,000	450,000
29. " Országrendi bank Bautzenben	2.874,720	1.500,000
30. Bajorország. Bajor jelzálogi s váltóbank Münchenben	16.142,950.5	6.900,000
31. " Királyi bank Nürnbergben	3.000,000	—
Közép államok összesen		
32. Bréma. Brémai bank	6.480,000	2.400,000
33. M. m. Frankfurt. Frankfurti bank	8.571,427.5	3.750,000
34. Hamburg. Éjszaki német bank	1.500,000	—
35. " Egyesületi bank	3.000,000	195,900
36. Lübek. Magánbank	600,000	600,000
37. " Kereskedelmi bank	4.500,000	—
Birodalmi városok összesen		
	38.151,427.5	6.945,900

Poroszország bankjai és hitelintézetei ezek voltak :

	alaptőke ft.	kibocsátott je- gyek ft.	összes pénz- tári forgalom 1862 ft.
1. Porosz bank Berlinben	30.360,660	260.579,325	4129.863,000
2. Lovagsági magánbank Stettinben	3.000,000	1.500,000	?
3. Városi bank Boroszlóban	1.500,000	1.500,000	?
4. A berlini pénztáregylet bankja	1.500,000	1.500,000	968.959,834.5
5. Saffhauzeni bankegylet Kölnben	7,780,500	—	?
6. Kölni magánbank	1.500,000	1.500,000	100.563,000
7. Magdeburgi magánbank	1.500,000	1.500,000	42.626,805
8. Königsbergi magánbank	1.500,000	1.500,000	58,740,000
9. Danczigi magánbank	1.500,000	1.500,000	?
10. Pozen nhg. tartományi részvényes bankja	1.500,000	1 500,000	48,248,340
11. Sziléziai banktársulat	3.750,000	—	?
12. Berlini leszámítolási bizományi tár- sulat	16.720,695	—	?
13. Berlini kereskedelmi társulat	5.610,225	—	?
14. Porosz keresk. társulat Königs- bergben	2.402,970	—	?
Összesen	80.065,050	272.579,325	?

Az elősorolt németországi hitelintézetek alaptőkéje több mint 231.291,632, kibocsátott jegyeik 323.142,605 ftoz tettek. 1867 júniusban a németországi bankok fémkészlete 194 7, kibocsátott jegyeik 290.0 millió ftra rúgtak, ezekből a porosz bankra 207.9 millió ft. esett.

Az említett hitelintézeteken kívül vannak még: Insterburgban, Braunsbergben és Reuszben bankkölcsonzó intézetek s Elbingben egy hiteltársulat. Továbbá a Görliczi jegybank, alaptőkéje 1.5 millió ft., a szászországi bank Drezdában, jegybank, alaptőkéje 7.5 millió ft; Frankfurti egyesületi bank, alaptőkéje 4.3 millió ft.

1865 végén Poroszországban 12 bank és részvényes hiteltársulat volt, t. i. 8 jegyet kibocsátható magánbank, 2 jelzálogi bank Berlinben s egy-egy jegyet ki nem bocsátható bank Magdeburgban és Kölnben.

Földhiteintézet is csaknem minden német államban van, országos, tartományi, rendi, részvénytársulati és kölcsönös hiteltársulati. Ilyenek: Góthában az országos földhitei-bank; Braunsveigban a nemességi hitelegylet; Nasszauban országos hitel-pénztár; Meklenburgban zálogleveleket kibocsátó hiteltársulat; Hasszia v. hgben a jobbágyok megváltásait elősegítő országos hitel-pénztár; Badenben a tized megváltását

közvetítő pénztár; V ü r t e m b e r g b e n egy hitelegylet, tőkepénzesek társulata, általános járadék-intézet s néhány paraszt bank; H a n n o v e r á b a n egy országos hiteltársulat s négy tartományi hitelintézet; K o b u r g b a n a földjáradékbank; S z á s z o r s z á g b a n a megváltást közvetítő földjáradékbank, továbbá földművelési járadékbank, nemes birtokosok egylete, Felső-Lauzicz rendi bankja, Felső- és Alsó-Lauzicz tartományrendi hitelintézete, a lipcei bank, az általános német hitelegylet, chemnitzi városi bank, szászországi jelzálogi biztosító társulat; B a j o r o r s z á g b a n záloglevél-intézet s a pfalai jelzálogbank Speierben; P o r o s z o r s z á g b a n a nemes birtokosok számára 8, a nem-nemes birtokosok számára 4 hitelintézet, néhány járadékbank a megváltások közvetítésére, a porosz jelzálogi biztosító társulat s Boroszlóban meg E r f u r t b a n egy-egy jelzálogbank; továbbá 1864 óta keletkeztek: a mezőgazdasági hitelegylet Szász tartományban; az első porosz jelzálogi részvénytársaság Berlinben, a pommerániai jelzálogi részvényes bank Köszlinben.

Az éjszaki szövetség **jelzálogi részvényes bankjai** állása ez volt 1867 jan. 1-jén:

Porosz jel. részv. bank Berlinben, kölcsönei	938,134.5 ft.
Porosz " " társaság " "	2.912,523 "
Frankfurti " " bank Frankfurtban " "	3.426,514.5 "
Német " " " Meiningenben " "	4.498,744.5 "
Lipcei " " " Lipsében " "	356,850 "
Szász " " " " " "	6.677,950.5 "

Ezen bankok befizetett részvénytőkéje 5.865,129, kiadott kölcsöneik 18.810,718.5, jelzálogleveleik 13.088,859 fra rúgtak.

Biztosító intézetek, takarékpénztárak, önszegélyezési intézetek.

A kis és közép államokban 1861-ben 9 részvényes s 10 kölcsönösségi **biztosító intézet** volt. A részvényes biztosító társaságok alaptőkéje 25.115,060, a náluk biztosított érték 2,531.271,975, az évi díjbevétel 6.017,721 fto-t tett. A 10 kölcsönösségi biztosító intézetnél a biztosított érték 996.415,395 ft.

Ezen kívül még más köz biztosító társulatok, országos és tartományi tűzi stb. pénztárak vannak, melyeket többnyire az állam kezel; ezeknél körülbelül 3,390 millió fra rúgó érték volt biztosítva.

Poroszországban 27, meghatározott területre szorított, köz tüzkár társulat, 38 királyilag engedélyezett magán társulat, s 23 meghatározott területre és ágra szorított, ingóságokat biztosító társulat van, melyek mindannyian kölcsönösségi intézetek, melyeknél 1861-ben körülbelül 2,620 millió ftra rúgó érték volt biztosítva. Továbbá van 10 részvényes biztosító intézet, melyek alaptőkéje 36 millió ft s melyeknél a biztosított érték 1862-ben 5,600 millió ft-t tett. 1865 végén Poroszországban összesen 47 biztosító intézet volt, t. i. 11 tüzkár-, 7 élet-, 2 barom-, 6 jégkár-, 13 szállítási kár-biztosító intézet, 1 jelzalog biztosító (Berlinben) s 5 viszontbiztosító intézet. Egész Németországban 1865-ben 29 élet- és járadék biztosító intézet volt, ezekben 280,467 ember biztosította volt életét 416.421,651 ftnyi tőkére.

1861-ben az összes német biztosító intézeteknél biztosított érték kerék számmal 15,138 millió ftra rúgott. Azonkívül még néhány külföldi biztosító intézetnek is vannak Németországban ügynökségei.

A takarékpénztárak száma igen nagy; Szászországban (1865) 124, Bajorországban 265, Hannoverában (1861) 121 volt. A takarékpénztári betételek Szászországban, Hannoverában, Württembergben, Holstein-Lauenburgban, Meklenburgban, Oldenburgban együttvéve 1861-ben 76.277,220 ftra, 1865 végén pedig Szászországban és Bajorországban már 76.285,990 ftra rúgtak.

Poroszországban a takarékpénztárak száma ez volt: 1863-ban 372 városi, 122 kerületi, tartományi, rendi, községi, összesen 494; a betételek 111.882,453, a tartalék 6.394,819 ft-t tett; 1865-ben 312 városi, 205 kerületi, tartományi rendi, községi, összesen 517 takarékpénztár volt; a betételek összesen 133.936,817, az év alatt betett új betételek 48.995,663, a kivételek 41.396,021 ftra rúgtak. A betett pénzekből 33.247,014 ft városi s 36.369,205 ft falusi fekvőségekre volt kikölesönözve.

Az **önsegélyezési egyletek** és intézetek kivált *Schultze-Delitzsch* fáradhatlan munkálkodása következtén igen nagy lendületet vettek. 1865 végén egész Németországban már mintegy 1500 efféle egylet volt, tagjaik száma 350,000; évi üzletök mintegy 127.5 millió, pénztári forgalmok 255, üzleti tőkék 42, saját pénzalapjuk 7.5 millió ftra rúgott. Az egyletek jól vannak szervezve, közös képviselőik, ügyvédjük és központi választmányuk van. Az ügyvéd az év végéig 1317 egylettől kapott jelentést, azok közül

961 előlegezési és hitelegylet (népbank), 199 nyersanyag-, raktári és termelési s 157 fogyasztási egylet volt. 1866 az előlegezési egyletek száma 1047 volt. A részletesb jelentések szerint, melyek nem terjednek ki minden egyletre, volt:

Év	az egyletek száma	egyleti tagok	megadott előlegezések	üzleti részvények	tartalék	kölcsönvételek	külön be-tételek
			frt.	frt	frt	frt	frt
1859. 80		18,876	6,197,154	369,902	46,268	752,688	768,525
1865. 498		169,505	101,353,855	6.665,318	614,518	16.731,858	9.753,296
1866. 532		193,712	121.515,218	8.659,609	831,462	16.753,916	13.089,777

Azon egyletek összeköttetéseit a nagy hitelintezetekkel a Berlinben keletkezett egyleti bank közvetíti, melynek alaptőkéje 405,000 ft.

E.) Pénz- és hadügy.

Pénzügyi viszonyok.

Ezek többnyire elég rendezett állapotban vannak, mint a következő általános kimutatásból kitetszik.

	Állami bevétel osztr. frt.	Állami kiadás osztr. frt.	Állami adósság osztr. frt.
Poroszország (1865) . . .	260.902,109	253.865,047	421.230,640
Lauenburg (1866) . . .	600,279	364,270	?
Hannovera (186 $\frac{3}{8}$) . . .	31.180,342	32.051,400	64.239,552
Hasszia v. hg (186 $\frac{1}{6}$) . .	7.662,465	8.179,470	25.087,500
Hasszia-Homburg (1865) .	435,452	383,814	599,607
Nasszau (1866) . . .	4.096,582	4.975,693	30.175,686
Frankfurt (1866) . . .	2.602,179	2.184,184	13.165,370
Slezvig-Holstein (1866)	6.839,001	6.517,760	105.347,665*)
Mostani Poroszország . . .	314.318,409	308,521,638	659.846,020
Szász Királyság (186 $\frac{1}{6}$) . .	20.488,476	20.488,476	88.620,506
Szász-Veimár (186 $\frac{3}{8}$) . . .	2.595,196	2.550,122	6.150,000
Szász-Meiningen (186 $\frac{5}{6}$) . .	1.696,203	1.646,057	2.013,307
Szász-Kob.-Gótha (186 $\frac{5}{9}$) .	2.470,820	2.102,341	2.535,846
Szász-Altenburg (186 $\frac{3}{7}$) . .	439,452	439,400	—
Anhalt	5.788,500	5.788,500	5.169,340

*) Saját adóssága 1848-ból 12.900,000 ft, ehhez járult a dán adósságnak Slezvig-Holsteinra az 1864 okt. 30-dikai békekötés által rótt részlete, tudniillik 33.915,000 ft, hadi kárpótolás fejében Poroszország számára 34.262,665 s Ausztria számára 18 millió ft.

	Állami bevétel oszt. frt.	Állami kiadás oszt. frt.	Állami adós- ság oszt. frt.
Meklenburg-Sverin (186 ³ / ₄)	618,810	618,810	11.774,925
Meklenburg-Strelitz	855,492	899,132	2.482,500
Oldenburg (1866)	3.865,546	3.235,350	6.215,850
Braunsveig (186 ¹ / ₆)	2.554,000	2.554,000	17.077,077
Svarzburg-Szondersh. (186 ¹ / ₇)	942,822	917,041	2.259,317
Svarzburg-Rudolfst.	737,473	737,473	?
Reusz (idősb ág)	300,000	300,000	307,500
Reusz (ifjabb ág)	443,015	433,258	1.044,130
Valdek-Pirmont (1867)	785,418	781,801	2.250,000
Lippe Detmold (1866)	337,357	317,118	553,582
Saumburg-Lippe	342,000	342,000	?
Bréma (1866)	2.902,668	3.208,048	18.648,073
Hamburg (1866)	6.759,599	6.759,599	95.783,743
Lübek (1866)	1.025,200	1.068,000	12.219,450
<hr/>			
Éjszaki szövetség Poroszor- szágon kívül	55.948,047	55.186,526	275.105,146
Éjszaki szövetség Poroszor- szággal együtt	370.266,456	363.708,164	934.951,166
Bajorország (186 ¹ / ₇)	40.046,169	40.046,169	286.633,153
Vürttemberg (186 ¹ / ₇)	15.279,343	14.594,396	72.348,806
Baden (186 ² / ₇)	29.312,210	37.193,939	95.210,059
Hasszia nbg (186 ⁰ / ₂)	8.961,962	8.167,695	9.642,857
Lichtenstein	57,750	57,750	?
<hr/>			
Déli államok együtt	93.657,434	100.064,949	463.834,875
Egész Németország	463.923,890	463.773,113	1.398.786,041

A tiszta állami bevétel 311.7 millió ft, s ennek főforrásai:

Állami javak, gyárak stb.	86.1 millió frt = 27.6 ⁰ / ₀ ,
Közvetett adók	148.95 " " = 48.0 "
Közvetlen adók	76.65 " " = 24.4 "

A tiszta állami kiadásokból fordítatik:

Az udvartartásokra	19.2 millió frt = 6.16 ⁰ / ₀ ,
A hadseregére	100.8 " " = 32.60 "
Az állami adósságra	64.8 " " = 20.79 "

Az állami adósságok összegét *Kollb* 1282.5, az állami papír pénz összegét Poroszországban 23.76, az összes német államokban 51.33 millió fra teszi.

Keller szerint 186⁵/₆-ban a német vámegelethez tartozó államok bevételei 397.935,196, kiadásai 395.592,207, adósságai pedig 1190.210,800 ftot tettek, s ez utóbbi összegből az állami vasutak építésére felvett kölcsönökre 345.878,284 ft esett.

A nagyobb államok pénzügyeiről még némely részleteket közlünk.

1. P o r o s z o r s z á g. Ebben 1865-ben a valóságos bevételek és kiadások ezek voltak:

A.) Bevételek.

I. Pénzügyminiszterium : állami javak és erdők 19.966,404 ft, állami javak jövedékeinek megváltásából s javak és erdők eladásából 1.511,889 ft, közvetlen adókból 48.067,765 ft, közvetett adókból 58.761,421 ft, sógyedárúságból 13.916,210 ft, sorsjátékból 2.001,122 ft, tengeri kereskedelem 750,000 ft, porosz banktól 2.479,904 ft, pénzverde jövedelmei 156,630 ft, általános pénztári kezelésből 1.447,938 ft, összesen	149.066,283 ft.
II. Kereskedelem s közmunka miniszteriuma : pósta, törvénygyűjtemény s hírlap-igazgatás 20.655,555 ft, telegraf 1.863,735 ft, állami gyárak 392,970 ft, vegyesek 329,233 forint, bányászat és kohászat 23.640,376 ft, vasúti igazgatás 27.387,135 forint, összesen	74.269,005 ft.
III. Igazságügyi miniszterium	17.490,705 "
IV. Belügyi "	1.121,778 "
V. Földmivelési "	2.060,443 "
VI. Vallás, közoktatási és orvosiügyi miniszterium	187,652 "
VII. Hadügy-miniszterium	663,036 "
VIII. Tengerészeti "	62,145 "
A vasúti építkezésre rendelt kölcsönből	6.908,409 "
Egyéb vegyes bevételek	8.648,143 "
<hr/>	
A régi tartományok összes jövedelme	260.494,040 "
Hohenzollern	408,069 "
<hr/>	
Főösszeg	260.902,109 "

B.) Kiadások.

I. Pénzügyi miniszterium : állami javak és erdők kezelése, 7,753,940 ft, közvetlen adók behajtása 2.189,248 ft, sógyedárúság 4.214,949 ft, közvetett adók beszedése stb. 6.729,618 ft, sorsjáték 36,121 ft, tengeri kereskedelem s pénzverde 156,630 ft, összesen	21.380,506 ft.
II. Kereskedelem s közmunka miniszteriuma : pósta, törvénygyűjtemény, hírlap-igazgatás 18.348,519 ft, telegrafügy 1.972,654 ft, állami gyárak 330,603 ft, bá-	

nyászat, kohászat 18.801,083 ft, vasúti üzlet s igazgatás 25.597,156 ft, összesen 65.050,009 ft.

Összes igazgatási, kezelési, anyagszerzési stb. költségek	86.130,516	„
Dotatiók : pótlék a korona hitbizományi alapjához	750,000	„
Állami adósság költségei	24.642,211	„
Országgyűlési költség	393,380	„

Állami közigazgatás.	összes dotatiók	25.785,591	„
I. Államminiszterium		544,209	frt.
II. Külügyi „		1.750,660	„
III. Pénzügyi „		11.434,144	„
IV. Kereskedelem stb. miniszteriuma		11.993,293	„
V. Igazságügyi miniszterium		18.578,925	„
VI. Belügyi „		8.243,953	„
VII. Földmívelési „		2.958,460	„
VIII. Vallás, közoktatás, orvosügyi miniszterium		7.271,412	„
IX. Hadügyi miniszterium		65.332,767	„
X. Tengerészeti „		4.866,553	„
Összes közigazgatás		132.774,378	„
Szövetségi célokra		225,844	„
Az állami kincstárba szolgáltatott		8.556,600	„
Hohenzollern számára		392,118	„

A kiadások főösszege 253,865,047 „
Tehát jövedelmi felesleg 7,037,061 „

Az előleges költségvetés 1865 re a bevételeket 226.071,046, a kiadásokat pedig 225.898,746, 1867-re a bevételeket 257.253,108, a kiadásokat is annyi ftra tette.

Az előbbi években a valóságos bevételek és kiadások ezek voltak :

	Bevétel.	Kiadás.	Bevételi felesleg.
1862	223.545,372 ft.	216.426,589 ft.	7.118,733 ft.
1863	237.727,426 „	231.340,719 „	6.386,707 „
1864	257.310,117 „	253.688,677 „	3,621,440 „

Az 1865-diki előleges költségvetés szerint a közvetlen adókból váratott :

A telekadóból	15.150,348 ft.	Az orzályadóból	14.245,500 ft.
Az épületadóból	5.259,000 „	Az iparadóból	5.770,500 „
Az osztályozott adóból	5.202,000 „	A vasuti adóból	1.605,000 „
		Összes közvetlen adók	47.232,348 „

A közvetett adókból :

Be- és kiviteli adózások (vámok)	18.510,000 ft.
Atviteli adózások bor, must és dohányból	375,000 „

Répaczukor-adó	6.615,000	frt.
Rakhelyi, úti stb. pénzek	73,500	"
Hajzási vám a Rajnán	279,500	"
Pálinkaadó s átviteli adózás	10.830,000	"
Ser-maláta adó	2.232,500	"
Bortermesztési adó	150,000	"
Dohánytermesztési adó	130,500	"
Őrlési adó	2.152,500	"
Húsvágási adó	2.482,500	"
Bélyegadó	7,800,000	"
Útvám	1.905,000	"
Híd, rév, kikötői stb. illetékek	1.455,000	"
Zálogjogi s törvényszéki bejegyzések	300,000	"
Bírságok	90,000	"
Vegyések	339,799	"
Összes közvetett adózások	55.720,799	"

Az 1867-diki költségvetés szerint az állami javakból való összes jövedelem 78.626,000, a közvetlen adók 49.095,000, a közvetett adók 115.907,000 ftot tesznek. A kezelési és adószedési költség 78.707,000ft-ra rúg, miből az állami javak kezelésére 44.567,000, a közvetett adókra 31.907,000 ft esik. A kiadásból az állami adóságotokra 24.482,000, a hadseregére 82.941,000 ft esik.

Poroszország állami adósságai 1866-ban ezek voltak:

A.) Kamatozó adósság. I. Általános adósság:

1. Állandósított adósság 1842 május 2.	110.745,750	frt.
2. Az 1848-diki önkényes kölcsön	5.273,350	"
3. Az 1850-diki kölcsön	21.223,050	"
4. Az 1852-diki "	19.350,450	"
5. Az 1853 diki "	6.297,750	"
6. Az 1854-diki "	19.304,250	"
7. Az 1855-diki díjkölcsön	18.720,000	"
8. Az 1855 diki vasúti kölcsön	10.237,950	"
9. A bankkal kötött szerződésből 1856-ban befolyt kölcsön	23.026,650	"
10. Az 1857-diki kölcsön	11.022,300	"
11. Az 1859-diki 5%-os	53.561,800	"
12. " " "	26.404,350	"
13. Az 1862-diki	7.200,000	"
14. Az 1864-diki	25.500,000	"
15. A földadótól való mentesség eltörléséért adott kárpótlási kötelezvények	15.500,000	"
16. A katonai özvegyek pénztárának követelése	1.335,600	"
Az állami adósságok összege	364.208,250	"

II. Tartományi adósságok	5.237,200	frt.
III. Vasúti adósságok	28.026,670	"
<hr/>		
Összes kamatozó adósságok	394.467,120	"
B). Kamatozás nélküli pénztári utalványok	23.763,520	"
Főösszeg	421.230,640	"

A közadósság évenként 24.499,050 ftnyi költséget okoz, ebből a kamatokra 16.294,393, a törlesztésre 4.954,543, egyéb kiadásokra 772,840 ft esik.

A kamatozó adósságok összege tett:

1861-ben	397.792,842	frt.	1864-ben	392.253,556	frt.
1862-ben	387.750,027	"	1865-ben	403.161,970	"
1863-ban	381.232,260	"	1866-ban	397.467,120	"

1867 végén a mostani porosz állam adósságai ezek voltak: a régi tartományok adóssága 459.214,500 ft; Hannoveráé 61.740,000; vál. Hassziáé 24.802,500; Nasszaué 30.774,000, Hasszia-Homburgé 241,500, Slezvig-Holsteiné 33.211,500, együtt 609.987,000 ft, ebből 240.168,000 ft vasúti kölcsön. Azon kívül a nem kamatozó adósság 23.763,000 ft. Azon adósságok kamataira 1868-ban 24.681,000, a törlesztésre 11.949,000 ft kell. Végre a Frankfurtól átvett adósság 17.946,000 ft, s ennek kamata 870,000 ft. Tehát az adósságok egész összege 651.696,000 ft, s az évi összes költség 37.500,000 ft.

A községek vagyonát 1847-ben 185,7, adósságait 40; 1857-ben 47,3 millió ftra becsülték; költségeik 1857-ben 55,7 millió ftot tettek, miből az adósságok kamataira, stb. 2,5 millió esett; jövedelmeik vagyonukból s kiváltságaikból 13, községi adópótlékokból 42,7 millió ftot tettek; ez utóbbiakból a tartományi járulékokra 2.912,727, a kerületi járulékokra 3 362,190, a községi járulékokra 22.424,501, az egyházak javára 5.161,930, az iskolák javára 8.934,819 ft jutott.

2. Hannovera. Itt azelőtt a költségvetés mindig két évre szólt. Az 1865 66-diki költségvetés szerint tettek egy évben:

A). A bevételek:

Az állami javakból és erdőkből	2.968,738	frt.
Az adókból és vámokból*)	11.493,000	"
A felső-hartzhegyi bányákból és erdőkből	3.937,500	"

*) Nevezetesen: telekadó 2.007,000 ft, épületadó 454,500 ft, fejadó 1.999,500 ft, jövedelmi adó 108,000 ft, fizetvényi s keresetadó 163,500 ft, bélyegadó 372,000 ft, egyévi adó 6000 ft, összes közvetlen adó 5.110,500 ft; beviteli vám 4.012,500 ft, kiviteli vám 1500 ft, répaczukor adó 948,000 ft, seradó 64,500 ft, sóadó 204,000 ft, dohányadó 6,750 ft stb.

A közös alsó-hartzegegy bányákból és erdőkből	438,763	frt.
Szénbányákból	448,350	"
Sófőzdek	482,507	"
Lünneburgi mész- bányák	68,640	"
Vízi vámok	206,100	"
Pósta	1.691,250	"
Vasutak s telegraf	8.100,000	"
Út- és híd-vámok	288,000	"
Sorsjáték	207,474	"
A főhatóságok illetékeiből	91,500	"
Követelési tőkék kamatai	1.003,378	"
Az általános pénztár egyéb jövedelmei	54,173	"
Más pénztárakból	101,019	"
Összes bevételek	31.180,342	"

B). Kiadások.

Összes miniszterium	358,770	"
Országgyűlés	97,557	"
Külgyminiszterium	244,050	"
Hadügyi	4.065,300	"
Igazságügyi "	1.590,645	"
Vallás- és közoktatási miniszterium	438,081	"
Belügyi miniszterium	8.319,432	"
Kereskedelmi miniszterium	9.218,317	"
Közdadossági költségek	4.566,792	"
Muló kiadások	316,373	"
Nyugdíjak	821,091	"
Rendkívüli költségek	948,000	"
Összes kiadások	32.051,000	"

Az összes állami adósság 1866 jan. 1-jén 64.239,552 ftra rúgott, ebből a vasúti adósságra 39.239,552 ft esik; az adósság évi kamatai 2.895,150 frot tesznek.

3. Bajorország. Az állami költségvetés 8 évre szokott megszavaztatni; az 1861—67-ig való időszakra vonatkozó költségvetés szerint az egy évi bevételek és kiadások ezek:

- A.) Közvetlen adók : telekadó 4.117,741 ft, házadó 614,635 ft, iparadó 1.048,218 ft, tőkejövdelmi adó 459,575 ft, egyéb jövdelmi adó 199,464 ft, adópótlékok 1.560,112 ft, összesen 7.999,745 ft.
- B.) Közvetett adók : díjak s illetékek 3.857,143 ft, bélyeg 1.018,537 ft, malátaadó 5.315,386 ft, vám 5.442,857 ft, összesen 15.634,023 "

C) Állami regalék és intézetek : 7.882,960 ft.

Sóföldék	2 682,857	frt.	Törvény- és kormány- lap	9,940	frt.
Bányák	208,572	"	Telegraf	25,715	"
Vasúttak	4 288,506	"	Nürnbergi bank . . .	128,571	"
Dunagőzhajózás . . .	20,985	"	Pósta	488,571	"
Lajoscsatorna	21,829	"	Egyéb regalék	7,414	"

A fő kiadási tételek :

Állami adósság	11,619,743	frt.	Jótekonyság	186,954	frt.
Királyi udvar	2,567,661	"	Közbátorság	1,118,146	"
Államtanács	64,205	"	Ipar	316,849	"
Országgyűlés	64,286	"	Földművelés	633,431	"
K. ház- és külügyi mi- niszterium	405,182	"	Hidak, utak, vízi épít- kezések	2,532,760	"
Igazságszolgáltatás .	2,891,307	"	Adókataszter	284,572	"
Belügyi miniszter. . .	1,414,286	"	Járulék a népiskolák számára	431,915	"
Vallásügyi "	84,889	"	Hadsereg	8,085,714	"
Kereskedelem s köz- munka miniszter. . . .	211,111	"	Csendőrség	819,542	"
Pénzügyi "	754,039	"	Várak	81,029	"
Nevelés s közoktatás	988,348	"	Rokkantak alapja . . .	78,857	"
R. kath. egyház	1,063,304	"	Nyugdíjak	609,000	"
Prot. egyház	371,677	"	Özvegyek és árvák nyugdíjai	613,715	"
Egészségügy	248,443	"			

A valóságos bevételek 1861 okt. 1. 1862 szept. 30-
áig 45.277,390, 186²/₃-ban 47.872,620, 186³/₄-ben 47.844,845 ftot
tettek; a kiadások is néhány millióval meghaladták az előleges
költségvetést, de mégis többnyire felesleg maradt; pl. 186³/₄-ben a
kiadások 46.598,278 ftra rúgtak, tehát a jövedelmi felesleg 1.246,567
ftot tett. Az előbbi pénzügyi időszakból rendelkezésre maradt összeg
13.7 millió ftot tett.

Az állami adósság állása ez :

	1864. szept. végén.	1866. szept. végén.		
Régi adósság	67.995,980	osztr. frt.	62.678,141	osztr. frt.
Új adósság	37.114,542	" "	35.595,431	" "
Vasúti adósság	99,182,314	" "	104.317,972	" "
Földterhermentesítési . .	85,278,879	" "	81.011,609	" "
Összesen	289,571,715	" "	286.633,153	" "

Ebből több mint 100 millió ft vasutakba ruháztatott.

A bajorországi községek összes tartozásai 1865 végén
17.797,832 bajor ftot tettek.

4. V ü r t e m b e r g b e n az országgyűlés három évről három évre szavazta meg a költségvetést. Az 1865-67-diki költségvetés szerint a kiadások tettek:

186 ¹ / ₂ -ben	14.114,834 osztr. frt.
186 ⁵ / ₆ -ben	14.557,913 „ „
186 ⁶ / ₇ -ben	15.206,717 „ „

Összesen a három évben 43.879,464, évenként egyremásra 14.612,202 ftot. E költség fedezésére rendeltetett:

A kamarajószág tiszta jövedelme	21.723,517 frt.
A közvetlen adók	9.591,429 „
A közvetett adók	12.593,727 „

Összesen 43.908,673 „

A kamarajószághoz az urodalmak, erdők, bányák, sófőzdék, állami gyárak, s a forgalmi eszközök számíttatnak. Ez utóbbiakból a vasutakra évenként 2.580,884, a postára 190,000 ft tiszta jövedelem számíttatott. A közvetett adók közül a vámra 1.974,900, az accisára 419,340, a kutyaadóra 47.850, a vendégfogadóktól fizetett adókra 1.494,660 ft számíttatott.

Az évi kiadások átlagosan ezek:

Civillista	769,334 frt.	Titkos tanács	37,271 „
Apanageok stb.	258,450 „	Igazságszolgáltatás	994,873 „
Állami adósság	2.134,068 „	Külfüggy	261,785 „
Járadékok	47,370 „	Belüggy	1.589,303 „
Kárpótlások	40,557 „	Egyházak és iskolák	1.986,899 „
Polgári nyugdíjak	582,658 „	Hadsereg	3.299,913 „
Nyugalmozottak év- díjai	13,857 „	Pénzügy	783,412 „
Kegyelemdíjak	91,350 „	Országrendi pénztár	153,406 „
Összes kiadás		Tartalékalap	60,000 „
		Összes kiadás	14.626,493 frt.

Az állami adósság állása ez volt:

1860 jan. 30.	54.365,393 osztr. frt.	1864. máj. 7.	65.638,751 osztr. frt
1861 „ „	60.946,836 „ „	1865. aug. 5.	64.725,360 „ „
1862 „ „	60.294,379 „ „	1866. szept. 8.	72.348,806 „ „
1863 „ „	65.636,479 „ „		

De ezen adósságból mintegy 40 millió ft vasutak építésére fordíttatott.

5. B a d e n b e n a költségvetés két évre terjed ki; az 1863-4-diki időszakban egy évben a valóságos bevételek 16.217,540, a kiadások 15.542,309 forintot tettek. Az 1866—67-diki költségvetés szerint:

	1866 osztrák frt.	1867 osztrák frt.	A két évben együtt osztr. frt
Rendes bevételek	15.452,536	14.652,933	30.105,469
Beszédési és kezelési költségek	4.186,940	4.186,940	8.393,880
Tiszta bevétel	11.265,596	10.465,993	21.731,589
Rendes állami kiadás a két évben			19.118,371 frt.
Rendkívüli " " " "			2.998,040 "
Összes kiadás a két évben			22.116,411 "

De azon kívül külön költségvetés van a vasuti és postai igazgatásra s a Bodeni tavon való gőzhajózásra nézve. Ez a két évben együtt következő:

	Bevétel.	Kiadás.
Pósta igazgatás	3.060,011	2.626,836
Vasút-üzleti igazgatás	21.500,584	18.429,072
Vasútépítési igazgatás	—	25.603,013
Bodeni gőzhajózás	242,549	226,706
Összesen	21.803,144	46.885,627

Az állami adósság 1866 jan. 1-jén 35.686,762 ftot tett, ebből 2.500,000 ft papírpénz s mintegy 13.408,732 ftól nem kell kamatot fizetni. Az állam követelései 12.053,365 ftot tesznek, tehát marad adósságul 23.633,397 ft. Ehhez járul a vasúti adósság, mely összesen 71.945,369 ftra rúg, ebből 5.654,378 ft olyan, melytől kamat nem fizettetik s 368,707 ftot a vasúti alap követelése tesz.

6. A Szász királyságban három évre vonatkozik a költségvetés, az 1864-66-diki költségvetés szerint egy évben tettek:

I. A bevételek:

Állami javak, bányák, gyárak, vadászat	2.207,610 frtot
Regalék, közlekedési intézetek, pósta, telegraf, vasút stb.	4.509,810 "
Tőkekamatok s közigazgatási jövedelmek	1.908.792 "
Telek-, ipar- és fejadó	3.346,200 "
Közvetlen s fogyasztási adók	4.185,000 "
Bélyegadó	480,000 "
Összesen	16.637,412 "
Pótlék az ingó államvagyonból	3.851,064 "
Főösszeg	20.488,476 "

II. Kiadások, rendesek és rendkívüliek:

Általános állami szükségletek	6.536,589 frtot.
Összes miniszterium	31,890 "
Igazságügyi "	886,720 "
Belügyi "	1.576,539 "
Pénzügyi "	806.944 "

Katonaság	3.458,163	frtot.
Vallás és közoktatás	747,742	"
Külgügyi	148,117	"
Német szövetségi kiadások	52,500	"
Nyugdíjak	895,365	"
Építkezések	5.181,930	"
Tartalékalap	150,000	"

Tehát az egy évi összes kiadás 20.488,476 ftra rúg, s ebből 4.494,348 ft rendkívüli, múltó költség.

Az állami adósság 1865 végén 88.620,506 ftot tett, s 4.682,286 fnyi költséget okozott; belőle 5.300,000 ft a vasúti adósságra esik.

Az éjszaki német szövetség költségvetése 1868-ra ez :

Kiadások :	Állandó költ- ség frt.	Rendkívüli költség frt.
Szövetségi kancellária, tanács és választmány	105,825	—
Birodalmi gyűlés	30,687	—
Szövetségi konzulságok	228,000	82,500
Szárazföldi hadsereg	99.626,359	—
Tengeri haderő	3.510,905	3.942,564
Pósta- és hírlapigazgatás	—	298,025
Telegrafigazgatás	—	412,500
Összesen	103.501,776	4.735,589
		108.237,365

Bevételek :

A vámegeletből való vámok és fogyasztási adók	70.788,165	frt
A vámegeleten kívüli szövetséges államokból való vámok és fogyasztási adók	3.444,855	"
Pósta- és hírlapigazgatás	3.632,643	"
Telegrafigazgatás	412,500	"
Vegyes bevételek	202,851	"
Matricularis járulékok	29.756,351	"
Összesen	108.237,365	"

Az egyes államok részéről a szövetségi pénztárba fizetendő matricularis járulékokból esik :

Poroszországra	25.309,957	frt.	Hassziára	301,473	frt.
Szászországra	2.312,235	"	Braunsveigra	285,066	" stb.
Meklenb.-Sverinre	549,468	"			

Az egész szükségletből 98.93%, azaz 107.079,828 ftot a had-erőre fordítanak, ezen összeg 7.5 millióval nagyobb mint a mennyit azelőtt az éjszaki és délnyugati államok hadi költségei tettek ; a

délnyugati államok mostani külön hadi költsége mintegy 21.75 millió ft, tehát most Németországban a hadsereg által okozott évi költség 129 millió ftra rúg, vagyis körülbelül 30 millió fttal többre, mint 1866 előtt.

A mostani Poroszország költségvetése 1868-ra a bevételeket és kiadásokat egyaránt 239.792,818 ftban állapítja meg, mi 75 millióval kevesebb mint 1867-ben volt. De Poroszország részéről most a szövetségi pénztárba 93.254,500 ft fizettetik, tehát valósággal a kiadás körülbelül 18 millióval nagyobb mint 1867-ben volt. Többi közt a civillista 1.500,000 fttal nagyobb.

Az 1866-diki háború következtében támadt rendkívüli bevételek és kiadások Poroszországban ezek voltak :

Az általános állami pénztárból vétetett	12.142,500	frt.
Az állami kincstárból vétetett	30.013,500	„
A hadi sarczok tettek*)	90.730,500	„
Az eladott értékekért bejött	26.952,000	„
Az új állami kötvényekért (45 millió ft)	43.812,000	„
Összes rendkívüli bevételek	203.680,500	
A kiadások összesen tettek	226.246,500	„
Megtérítés az állami kincstárba	41.250,000	„
A szárazföldi katonaságra fordított hadiköltség	121.950,000	„
A tengeri haderőre	6.723,500	„
Titkos kiadások	1.080,000	„
A hadvezérek dotációi	2.250,000	„
Kárpótlás az oldenburgi nagyhercegnek	1.500,000	„
„ a volt hannoverai királynak	24.000,000	„
„ a volt nasszaui hercegnek	13.336,500	„
Megtérítések tett hadi szolgálatokért stb.	9.000,000	„

Hadügy.

Az éjszaki szövetség hadserege 13 hadtestből áll, s létszáma ez :

Gyalogság :		Békében ember.	Háborúban ember.
9 ezred, gárda,	27 zászlóalj	17,035	27,451
100 „ sorkatona,	323 „	173,665	326,121

*) Az illető békekötések értelmében hadi sarcz fejében fizetni kényszerültek :

Ausztria	30,000,000	frt.	Hasszia nhg	2.521,429	frt.
Bajorország	25,714,285	„	Szászország	15.000,000	„
Vürtemberg	6.856,142	„	Frankfurt	4.926,030	„
Baden	5.142,856	„			

Gyalogság:		Békében ember.	Háborúban ember.
Vadász és lövész	18 zászlóalj	9,612	18,108
Együtt	368 „	200,312	371,680
Lovasság:			
8 ezred gárda,	40 század	4,857	5,707
68 „ sorkatona	339 „	11,280	48,298
76 „	379	46,137	54,005
Tábori tüzérség:			
Békében	201 üteg	804 ágyúval	23,546 ember.
Háborúban	214 „	1272 „	41,439 „

Az árkászokkal, szekerezsekkel stb. együtt a hadsereg létszáma békében 287,481, háborúban 511,826 ember.

Ezekhez járúlnak a pótcsapatok, melyek a kézmivesekkel együtt háborúban 180,672 emberből állnak.

A helyőrségi katonaság (honvédség) békében 12,974, háborúban 260,254 embert számlál. Az összes hadsereg tehát békében 319,280, háborúban 972,434 emberből s békében 73,313 lóból áll.

Az 1866 júniusban felbontott német államszövetség szárazföldi hadserege 1864-ben összesen 774,691 emberből és 115,990 lóból állott.

Ebből esett:	Ember.	Ló.
Ausztriára (I., II., III. hadtest)	279,720	30,217
Poroszországra (IV., V., VI. hadtest)	241,742	57,261
Bajorországra (VII. hadtest)	67,184	9,054
Vürtembergre (VIII. „)	62,431	6,253
Szászorsz., Hasszia v. hgs., Nasszau és Luxemburgra (IX. hadtest)	52,434	6,004
Hannovera, Braunsveig, Holstein, két Mekklenburg, Oldenburg, Lübeck, Bréma és Hamburgra (X. hadtest)	50,685	7,110
A többi kis német államokra a várórségre rendelt tartalékosztály	20,495	91
Összesen	774,691	115,990

Poroszországban az általános katona kötelezettség és honvédség divatozik. A cselekvő hadseregben való szolgálat a 21-dik éves korban kezdődik s 3 évig tart, azután 4 évig a tartalékban kell szolgálni. De a tudományos képzettségűek csak egy évig szolgálnak, ha magok költségén szerelik fel magokat. A cselekvő hadsereghez az első felkelési honvédsereg csatlakozik, melyben a szolgál-

lat a 28—32 éves korig tart. A második felkelési honvédségben a szolgálat a 36 éves korig tart, s végre a 36—49, valamint a 17—20 évesek a népfelkeléshez tartoznak. A második honvédség a várak őrségét teszi és csak szükség esetében támogatja a cselekvő hadsereget és tartalékot az országon kívül is a háborúban, s ekkor az őrséget a népfelkelés képezi. E szerint a porosz hadsereg 1866 előtt eloszlott:

A.) T á b o r i v a g y i s c s e l e k v ő h a d s e r e g r e :

		Békében.	Háborúban.
9 ezred gyalog gárda	27 zászlóalj	17,035 ember	27,451 ember.
72 ezred sorkatonaság	216 „	116,136 „	218,088 „
10 vadász zászlóalj	10 „	5,340 „	10,060 „
Gyalogság	253 „	138,511 „	255,599 „
8 ezred lovas gárda	32 század	4,761 „	4,857 „
40 ezred sorlovasság	168 „	24,944 „	25,432 „
12 honvédlóvasság	48 „	204 „	7,272 „
Lovasság	240 „	29,909 „	37,561 „
9 ezred tábori tüzérség	135 zászlóalj	162 zászlóalj	} 23,091 „
9 „ várbeli „	540 ágyú	15,861 bék. 864 ágyú	
9 árkász zászlóalj		4,455 ember	5454 „
9 szekereszeti zászlóalj		1,647 „	30,200 „

Összes tábori had 190,383 emb. 540 ágyú bék. 350,905 emb. 864 ágyú háborúban.

B.) P ó t l ó h a d .

81 pótló zászlóalj		81,561 ember.
10 „ század		2,010 „
60 „ lovasszázad		10,548 „
36 „ üteg, 144 ágyúval		4,968 „
9 „ árkász század		1,818 „
9 „ szekereszeti osztály		4,518 „
Összes pótló had		123,923 „

C.) V á r ő r s é g i h a d :

	Békében.	Háborúban.
Gyalogság : 12 gárda honvéd zászlóalj	132 ember	12,072 ember.
104 tartományi honvéd zászlóalj	1,500 „	104,624 „
10 vadász osztály	—	4,020 „
Lovasság : 37 század	—	5,700 „
Tüzérség	7,638	28,247 „
Tartalék árkász	250	450 „
Egyebek	—	3,684 „
Összes várőrség	9,580	158,797 „
A három rendbeli hadak együtt véve	199,963	633,625 „
A tisztekkel, csendőrséggel stb. együtt	212,631	647,002 „

Azonkívül még 116 zászlóalj képezthetik a második felelési honvédségből, mely 95,496 embert számlál. Az egész sereg 9 hadtestre volt osztva. Most hozzájárulnak a bekebelezett országok hadai is, melyek egészen a porosz kormány rendelkezésére állanak. Sőt a déli német államok is a porosz hadrendszerhez kezdenek alkalmazkodni, s már is véd- és dacszövetséget kötöttek a porosz kormánnyal.

1866 előtt a többi német államok hadereje ez volt :

	Háborúban ember.
Hannovera: gyalogság	20,464
lovasság	3,078
tüzérség, árkászat	2,923
Összesen	26,465
Haszia v. hg: gyalogság	9,457
lovasság	1,508
tüzérség, árkászat	1,033
Összesen	11,998
Nasszau: gyalogság	5,711 ember.
egyéb	1,431 "
Összesen	7,142 "
Frankfurt	895 "
Mostani Poroszország	691,402 "
Szászország	32,107 "
Két Mekkenburg	9,600 "
Oldenburg	4,007 "
Négy szász hercegség	9,641 "
Braunsveig	5,359 "
Anhalt	1,836 "
Két Svarzburg fejd.	1,815 "
Két Reusz fejd.	1,117 "
Valdek-Pirmont	866 "
Lippe-Detmold	840 "
Saumburg-Lippe	385 "
Bréma	760 "
Hamburg	2,163 "
Lübeck	612 "
Együtt	71,108 ember.
Bajorország: gyalogság	70,528 ember.
lovasság	9,552 "

	egyéb	16,485 ember.
	várórség	1,240 "
	Összesen	96,515 "
V ü r t e m b e r g :	gyalogság	17,642 "
	lovasság	2,729 "
	tüzérség stb.	4,044 "
	Összesen	26,885 "
B a d e n :	gyalogság	12,790 "
	lovasság	2,104 "
	tüzérség stb.	2,281 "
	Összesen	17,175 "
H a s s z i a n h g :	gyalogság	9,286 "
	lovasság	1,543 "
	tüzérség stb.	1,492 "
	Összesen	12,321 "
Déli német államok	összesen	152,896 "
Egész Németország	915,406 "

Hajóhada csak Poroszországnak volt; 1865 végén következő :

3 vitorlás fregatt	110 ágyúval.
6 kisebb vitorlás hajó	47 "
6 csavargőzös korvett	129 "
2 pánczélos gőzös	7 "
4 más gőzös	—
21 csavargőzös naszád	48 "
38 evezős naszád	72 "

Az összes gőzösök lőereje 5570, az összes hadi hajók ágyúinak száma 470. 1866-ban 84 hajó, 484 ágyú, 3385 ember volt.

1867-ben az éjszakknémet szövetség hajóhada ez volt: 3 pánczélos fregatt, összesen 55 ágyúval s 2900 lőerővel; 2 kisebb pánczélos hajó 7 ágyúval, 600 lőerővel; 5 fedett korvett 56 ágyúval, 775 lőerővel; 4 más korvett; 14 csavar naszád; 6 vitorlás hajó, 3 gőzös híradó (aviso), egy szállító hajó és egy kaszárnyahajó. Összesen 47 hajó s 483 ágyú. A legnagyobb pánczélos fregatt (I. Vilmos) 5.6 millió ftba került.

F) Egyházi s iskolai ügyek.

Németországban a prot. egyházmegyék nagyon különbözők, s ezeknek előjárói is különböző czimeket viselnek, úgy hogy alig vehetők egy rovatba. Poroszországban a két prot. egyház egyesült

s evang. egyháznak neveztetik. De vannak eltérő, dissidens felekezetek is. Áttekintéskül a következő kimutatás szolgáljon:

O r s z á g	Protestáns egyházak		R. kath. egyház			Izraelita köz- ség
	az anya és fiók egyhá- zak száma	a leltészek és segédlelté- szek száma	érsekség és püspökség	anya és fiók- egyház	leltész és se- gédleltész	
Poroszország . . .	8,377 ¹⁾	6,560	8	5,499 ²⁾	6,474	1,008
Hannovera . . .	1,058	1,276	2	220	376	?
Hasszia v. hg . . .	519	460	1	77	90	?
Nasszau	194	210	1	144	160	?
Slezwig-Holstein . .	245	260	—	2	2	?
Frankfurt	11	24	—	4	10	?
Mostani Poroszország	9,404	8,790	12	5,946	7,113	?
Szászország	1,019	1,197	2	30	40	2
Két Mekkenburg . .	594	487	—	2	3	44
Oldenburg	85	95	—	31	35	9
A négy szász hgség	858	922	—	20	21	10
Braunsveig	240	256	—	3	4	—
Anbalt	121	124	—	2	3	—
A két Svarzburg fejd.	139	146	—	—	—	—
A két Reusz fejedel.	40	45	—	—	—	—
Valdekk	59	65	—	—	—	—
A két Lippe	63	70	—	4	6	—
Bréma	14	31	—	—	—	—
Hamburg	25	35	—	1	1	—
Lübeck	10	14	—	1	1	—
Az északi szövetség	12,671	12,277	14	6,040	7,227	?
Hasszia nagyhg . . .	519	460	1	152	222	—
Bajorország	1,000	1,036	8	2,400	2,659	—
Vürtemberg	903	947	1	652	670	—
Baden	330	350	2	729	740	—
Liechtenstein	—	—	—	10	15	—
Déli államok	2,752	2,793	12	3,943	4,306	?
Egész Németország	15,423	15,070	26	9,983	11,533	?

¹⁾ Ezekből 2977 főkegyház.

²⁾ Ezekből 1439 főkegyház.

Iskolai ügyek.

1. Népoktatás. A népiskolák és növendécek száma ez :

	Népiskola.	Növendék.	1000 lélekre jut növendék.
Poroszország (1861) városokban	2,935	771,217	137
falvakban	21,828	2.104,619	164
Hannovera	3,584	281,348	154
Hasszia v. hg (1862)	1,252	125,095	170
Bajorország (1852)*)	7,256	582,067	128
Szászország (1860)	2,116	377,980	170
Vürttemberg (1860)	2,463	258,000	150
Baden (1862)	1,252	125,095	168
Hasszia nhg (1858)	1,798	146,518	173
Többi német államok	8,300	730,000	153
Összesen	52,784	5.501,939	165

Poroszország a népoktatásra nézve példányul szolgálhat. Azért még néhány részletet közlünk. 1861 végén a nyilvános elemi iskolák, osztályok és tanítók száma ez volt :

	iskola	osztály	tanító	tanítónő
Evangelikus, városokban .	1,841	7,349	6,896	345
„ falvakban .	14,699	17,439	16,127	86
Összesen	16,540	24,788	23,023	431
R. katolikus, városokban	965	2,716	2,024	716
„ falvakban .	7,117	9,042	8,323	605
Összesen	8,082	11,758	10,347	1,321
Izraelita, városokban . .	129	225	235	3
„ falvakban . .	12	12	12	—
Összesen	141	237	247	3

Tehát összesen 24,763 iskola, 36,783 osztály, 33,617 tanító, 1,755 tanítónő, együtt 35,372 tanító és tanítónő volt. A vidéken majdnem hét annyi nyilvános elemi iskola volt, mint a városokban, jóllehet a városi népesség majdnem felét teszi a falusi népességnek. Mert a felsőbb iskolák, melyekben sok gyermek jár, s a magán intézetek itt elmellőzvék. Magán intézet 1861 végén 1434 volt, s ezekből 1124 a városokra esett.

*) 1863 ban Bajorországban a nyilvános és magán iskolák száma 8469, a növendékeké pedig 609,750 volt. Alsó ipariskola 1730 van 71,831 növendékkel.

Poroszországban az 5—14 éves gyermekek köteleztetnek az iskolajárásra ; azon gyermekek száma 1861-ben 3,090,204 volt.

Ezek közül a nyilvános elemi iskolákba járt :

	Evang. iskolákba	kath. isk.	izraelita isk.	dissidens isk.
Városokban	505,058	240,152	23,783	2,224
Falvakban	1.270,830	823,653	6,270	3,866
Együtt	1.775,888	1.063,805	30,053	6,090

Tehát a városokban összesen 771,217, a falvakban 2.104,619, együtt 2.875,836 gyermek iskoláztatott, vagyis az iskolaköteles gyermekek 93—94%.

A magániskolákban 1861-ben összesen 84,021 gyermek volt, e szerint az elemi iskolás gyermekek száma 2.959,857-re ment, vagyis 130,437-tel kevesebbre, mint az iskolaköteles gyermekek száma. De ezek részint a közép és felső tanodákba jártak, részint otthon neveltettek, úgy hogy Poroszországban alig marad gyermek, ki nem részesülne oktatásban. Berlinben 31 nyilvános elemi iskola, 118 magán s 20 felsőbb tanintézet van.

A nyilvános elemi oktatás költségeit illetőleg megjegyezzük, hogy a tanítók és tanítónők fizetési 11.173,836, egyéb kiadások 3.680,208, összesen 14.854,044 ftot tettek 1861-ben ; ez összegből 4.43% az állami pénztárból, 95.57% pedig a kötelezettek szolgáltatásaiból és tanpénzekből fedezteték ; a tanpénzek 3.481,452 ft-ra rúgtak. Átlagosan egy-egy tanító fizetése városban 423, falun 272 ftot tesz.

Az elemi iskolákon kívül ismétlési és továbbképzési iskolák is vannak. Ezeknek száma volt :

Poroszországban 1861-ben	589	31,058	növendékekkel.
Bajorországban 1862-ben	?	371,061	„
Szászországban 1858-ban	70	7,500	„
Hannoverában	450	6,300	„
Néptanítóképezde : Poroszországban	60 van	3,500	„
A többi német államokban	83	?	„

Közép és felsőbb iskolák és szaktanodák.

1) Reál és ipartanodák s felsőbb polgári iskolák :

	iskola	tanító	tanítvány.
Poroszországban (1863) *)	683	2,686	126,370
Bajorországban	30	?	3,000

*) Ezek közül 123 reáliskola 829 tanárral s 24,904 tanulóval.

	iskola	tanító	tanítvány.
Szászországban *)	9	79	1,888
Hannoverában	1	9	160
Vürtembergben	73	210	4,686
Badenben	30	169	2,636
Hasszia v. hgben	7	70	1,200
Hasszia nhgben	12	108	1,711
Slezvig-Holstein	1	8	144
Két Mekklenburg	11	59	1,300
Nasszau	15	61	1,000
Többi német államok	47	340	6,500
Összesen	919	3,799	150,395

2) Prógymnasiumok, latin iskolák, gymnasiumok és lyceumok.

	intézet	tanár	tanítvány.
Poroszország (1863) **)	172	2,417	47,019
Bajorország (1864)	122	938	9,292
Szászország (1864)	11	169	2,020
Hannovera (1864)	28	321	5,890
Vürtemberg (1864)	84	328	4,502
Baden (1863)	15	194	3,054
Hasszia v. hg (1864)	11	100	1,265
Hasszia nhg (1864)	6	86	983
Slezvig-Holstein (1864)	9	108	1,500
Két Mekklenburg (1864)	11	115	2,345
Nasszau (1864)	4	56	661
Többi német államok	47	540	6,500
Összesen	521	5,372	90,915

3) Egyetemek. Ezek száma és állása 1864^{1/2}ben ez volt :

Az egyetem neve és helye.	a tanári személyzet	a tanulók száma.
Poroszország: Berlin, Frigyes	184	2,866
" Boroszló, Lipót	99	991
" Bonn, Rajnai Frigyes Vilmos	96	956
" Hála, Frigyes	73	806
" Königsberg, Albertus	59	454
" Greifsvald	52	363
" Münster (akadémia)	24	521

*) A városokban létező tulajdonképi polgári iskolákon kívül.

**) 1864-ben 144, 1866-ban 153 tulajdonképi gymnasium, 26 progymnasium, 56 elsőrendű, s 19 másodrendű reáliskola volt. A gymnasiumokban 1864-ben 2188 tanár s 43,240 tanuló volt, ezekből 28,153 evangélikus, 12,309 kath., s 2779 zsidó.

Az egyetem helye és neve.	a tanári személyzet	a tanulók száma.
Hannovera, Göttinga	120	688
Hasszia v. hg, Marburg	57	261
Slezvig-Holstein, Kiel	50	197
<hr/>		
Mostani Poroszország 10 egyetem	814	8,106
Bajorország, München, Lajos Miksa	120	1,234
„ Vürzburg, Gyula Miksa	52	604
„ Erlangen, Frigyes Sándor	52	478
Szászország, Lipcse	104	1,040
Szász hegek, Jéna	69	522
Vürtemberg, Tübinga	74	817
Baden, Heidelberg	100	837
„ Freiburg	48	349
Hasszia nhg, Giessen	61	373
Mekkenburg-Sverin, Rostokk	35	136
<hr/>		
Többi német államok 10 egyetem	715	6,390
Egész Németország 20 „	1,529	14,496

4) Műegyetemek s hasonló nézetek a következők :

	tanár	tanuló.
Berlin : kir. iparintézet (186 ¹ / ₅)	19	344
„ kir. építészeti akadémia (186 ¹ / ₅)	38	494
Karlsruhe (186 ¹ / ₅)	47	645
Stuttgart „	41	444
Hannovera „	27	437
Drezda „	26	345
München „	18	279
Braunsveig „	27	170
Kasszel (felsőbb iparintézet)	14	140
Darmstadt	21	129
<hr/>		
Egész Németország 10 polytechnikum	278	3,427

5) Különböző szakintézetek :

Poroszországban volt : 27 tartományi ipariskola, 6 művészeti és építészeti iskola, 10 hajózási iskola, számos kereskedelmi, szövési és fonási tanintézet, 21 földmívelési s 20 mezőgazdasági specialis iskola, 3 erdőszeti iskola, egy vadászati intézet, 4 gazdasági akadémia (Eldena, Proszkau, Poppelsdorf, Valdau) s egy felső erdőszeti intézet (Neustadt-Eberszvalde) ; továbbá 8 bányásziskola s egy bányászati akadémia, 3 művészeti akadémia, egy ének-akadémia, végre 11 katonai intézet.

Egész Németországban mintegy 6 művészeti akadémia, 17 zenészet és éneklési, 26 építészeti, 18 bányászati, 26 erdőszeti, 58 gazdasági, 370 ipari, 40 kereskedelmi, 20 hajózási s 45 katonai iskola és intézet van.

A közoktatás eredményei, irodalom, könyvtárak.

Poroszországban az ujonczok közül 185 $\frac{1}{2}$ -ben 75.13% elegendő, 20.05% hiányos, 4.82% semmi iskolai képzettséggel bírt.

186 $\frac{4}{5}$ -ben az összes ujonczok közül 5.52% nem volt iskolázva, még pedig :

Porosz tartományban	16.54%	Rajnai tartományban	1.13%
Pozen „	16.90 „	Pommerániában	1.47 „
Berlin városában	0.00 „	Sziléziában	3.78 „
Brandenburg tartományban	0.81 „	Hohenzollernben	0.00 „
Vesztfáliában	4.03 „		

Bajorországban az ujonczozásra összeírott legények közül 1860-ban 13.6, 1861-ben 11.91, 1862-ben 11.8, 1863-ban 9.9, 1864-ben 8.1, 1865-ben 7.3% nem volt iskolázva.

Az irodalmi munkásságot a következő adatok mutatják :

A Németországban megjelent nyomtatványok száma volt :

1851	1855	1860	1864	1865	1866.
8326	8794	9496	9564	9661	8699.

Az utóbbi évben megjelent munkák közül 151 gyűjteményes s irodalomtudományi, 1250 theologiai, 830 törvénytudományi, politikai és statisztikai, 437 orvosi, 523 természettudományi, 71 philozophiai, 760 nevelésügyi és iskolai tankönyv, 214 ifjúsági, 738 nyelvészeti, 534 történelmi, 206 geographiai, 104 matematikai, 303 kereskedelmi és műipari, 218 mezőgazdasági, 704 szépirodalmi munka stb.

A hirlapok száma 1861-ben 1144 volt, ebből Poroszországra 528, Bajorországra 138, Szászországra 90, Braunsveigra 61, Württembergre 60, Hannoverára 58, Szász hercegségekre 35, Darmstadtra 32, Badenre 29, Meklenburgra 21, Holsteinra 19, Hasszia v. hgrea 13, Frankfurtra 12, Hamburgra 12 esett stb. Azon hirlapok közül 221 naponként megjelenő politikai lap volt, melyekből Poroszországra 71, Bajorországra 44, a három birodalmi városra 18, Szász királyságra 16, Württembergre 15, Badenre 11, Hannoverára 9 esett stb.

1866-ban Bajorországban 339 hirlap jelent meg, ezek közül 99 polikai

Nyilvános könyvtárak. Poroszországban 81, Bajorországban 28, Szászországban 15, Hannoverában 11, Vürtembergben 9, Badenben 9, egész Németországban jelenleg 212 van; legnagyobb a királyi könyvtár Münchenben, mely több mint 900,000 kötetből áll; a berlini királyi könyvtárban több mint 630,000, a drezdai kir. könyvtárban több mint 360,000, a stuttgartiban 300,000, a borszlói egyetemiben 240,000, a wolfenbütteliben 220,000 kötet, az összes németországi nyilvános könyvtárakban több mint 8 millió kötet van.

II. FEJEZET.

FRANCZIAORSZÁG.

A.) Területi s népességi viszonyok.

A birodalom alkotó részei, általános és viszonylagos népessége.

A birodalom nagysága Európában. Franciaország egy tagban terjed el, s területe jól van kikerekítve. Partjait néhány jelentéktelen sziget szegélyezi; Korszika távolabb esik s természetesen inkább Olaszországhoz való. A birodalom európai területe 89 megyére (département), 373 kerületre (arrondissement), 2941 járásra (canton) s 37,548 községre (communes) oszlik. A megyék átlagos nagysága 110.6 □ mfd; legnagyobb Dordogne megye (166 □ mfd), legkisebb Szajna megye (8.6 □ mfd). Az 1860-ban Olaszországtól elszakasztott három új megye (Tengeri Alpok, Szavoja és Felső-Szavoja) kiterjedése 240.8 □ mfd, népességök 744,249 lélek. Korszika nagysága 158.9 □ mfd, népessége 259,861 lélek. Franciaország mostani kiterjedése 54.239,679 hektar, azaz 9550.5 földirati □ mfd.

Népessége az 1861-diki számlálás szerint 37.386,161, az 1866-diki számlálás szerint pedig 38.067,094 lélek. Ezen számba nincsenek foglalva azon katonák, kik a számlálás napján (1866 máj. 15.) külföldön tartózkodtak s kiknek száma mintegy 125,000, tehát ezekkel együtt az egész népesség 38.192,094 lélek.

Szajna megye népessége 2.150,915, Éjszaki megyéé 1.392,041 lélek, 22 megyében több mint 500,000 lakos van.

A francia birodalomnak más földrészekben levő birtokai és gyarmatai:

1. Afrikában:

Algéria, mivelhető része (Tell)	15 millió hektar vagyis	2,720	□ mfd.
" Zahara	32 " " "	5,810	" "
Egész Algéria	47 " " "	8,530	" "
Algéria lakosai	220,000 európai származású.		
" " "	1.000,000 berber		" "
" " "	1.300,000 arab		" "
" " "	120,000 mór		" "
" " "	30,000 zsidó		" "
" " "	10,000 kulugli		" "
" " "	10,000 néger		" "
Összesen	2.690,000 lélek. Ezekből a Tellben	2	millió lakik.

Egyéb afrikai birtokai: Szenegambiában, Guineában s az Aranyparton St.-Louis, Gorée, Bakel, Ogové és Gabun folyamoknál, Nossi-Bé, Mayotte és függvényei (Obok erőd az Adeni szorosban, Adulis, Zula), Réunion (Bourbon) szigete, St.-Marie (Madagaskar szigetén), összesen mintegy 5000 □ mfd s 800,000 lakos.

2. Ázsiában.

Keletindióban: Pondicséry, Csandernagor, Karikal, Janau, Mahé, Szurate s Mazulipatam, Kosszimbazar, Dakka, Patna, Belazur és Jougdia részint elhagyott kereskedelmi telepek, összesen mintegy 29 □ mfd, 229,000 lak.

Kosinsina (1862 óta, Gia-dinh, Bien-hoa és Dinh-tuong tartományok), 407 □ mfd 900,000 lak.

Kambodzsa (francia ótalom alatt), 900 □ mfd. 1.000,000 lakos.

Összes ázsiai birtokok 1336 □ mfd s 2.129.000 lakos.

3. Amerikában.

Martinique, Guadeloupe, Marie-Galante, Les-Saintes, La-Desirade, St.-Martin, St.-Pierre és Miquelon, összesen 64 □ mfd 300,000 lakos; továbbá francia Guyana vagyis Cayenne 5230 □ mfd 25,000 lakos; tehát az összes amerikai birtokok kiterjedése 5294 □ mfd, népessége 325,000 lélek.

4. Ausztráliában.

Uj-Kaledonia, Marquesas, Társasági és Pomotu szigetek, együtt 866 □ mfd, 80,000 lakos.

Összes birtokok és gyarmatok: 21,026 □ mfd, 6.024,000 lakos.

Egész francia birodalom 30,876 □ mfd, 44.216,000 lakos.

Viszonylagos népesség. Az anyaországban 1861-ben 3804, 1866-ban 3966 lélek esett egy-egy □ mfdre; legsűrűbb népességű megyék: Szajna (Páris várossal) 261,734, Rhône (Lyon várossal) 13,500, Éjszaki 12,600, Felső-Rajna 7,800 lakossal egy □ mfdön; leggyéresebb népességű megyék: Landes 1770, Korszika 1600, Lozère 1460 lakossal egy □ mfdön.

A népesség felosztása polgári állapot és nem szerint. Az 1866-ban számlált népességből 19.014,109 finemű s 19.052,985 nőnemű volt. A két nem közötti arány ez volt:

	finemű	nőnemű		finemű	nőnemű.
1821	48.75%	51.25%	1851	49.73%	50.27%
1831	48.97 „	51.03 „	1861	49.87 „	50.13 „
1841	49.38 „	50.62 „	1866	49.95 „	50.05 „

Ebből látni, hogy a nőnem túlnyomósága mindinkább csökken.

A polgári állapotra nézve ekkép oszlik el a népesség:

	F i n e m			N ő n e m		
	gyermek s legény	nős	özvegy	gyermek s hajadon	férjes	özvegy.
1821	27.93%	18.41%	2.13%	28.40%	18.38%	4.65%
1831	28.17 „	18.58 „	2.22 „	27.83 „	18.59 „	4.61 „
1841	28.26 „	18.93 „	2.19 „	27.04 „	18.88 „	4.70 „
1851	27.87 „	19.52 „	2.34 „	26.13 „	19.47 „	4.72 „
1861	27.25 „	20.13 „	2.49 „	25.31 „	20.01 „	4.71 „

A finemű gyermekek (0—15 évesek) és házasok száma jóval nagyobb mint a nőnemű gyermekeké és férjes nőké, de a felserdült hajadonok és özvegy nők száma meghaladja a férfiakét. 1861-ben 100 nőneműre átlagosan 99.07, az éjszaki megyékben 94.49, a középökben 97.82, a déliekben 97.92 finemű jutott.

A népesség eloslása kor szerint. Az 1861-diki számlálás szerint tettek:

A 0—15 évesek 27.112%	A 30—60 évesek 37.24 %.
A 15—30 „ 24.795 „	A 60 éven felüliek 10.853 „

A finem a 20 éves korosztályig határozottan, a 30—50 évesek között kisebb mértékben túlnyomó, a többi korosztályokban, kivált pedig a 20—25 évesek s a 60 éven felüliek között, kisebb-ségben van.

A népesség felosztása keresetre és foglalkozásra nézve. 1861-ben volt:

	földműves	iparos	kereskedő	egyéb anyagi foglalkozású	szellemi fog- lalkozású	egyházi sze- mély	határozatlan foglalkozású
Finemű	9.918,838	5.524,880	745,219	156,390	960,601	79,584	1.250,764
Nőnemű	9.954,655	5.475,147	792,657	165,139	589,398	124,893	1.639,160
Együtt	19.873,493	11.000,027	1.537,876	321,527	1.549,999	204,477	2.898,914

Tehát százalékokban kifejezve földmivelésből 52.91, műiparból és kereskedésből 33.59, szellemi (szabad) foglalkozásokból 4.92, határozatlan foglalkozásból 8.58% élt. 1851-ben azon rovatok százalécai következők voltak : 61.46 ; 25.95 ; 9.73 ; 2.86.

Vallásra nézve az 1861-diki számlálás szerint volna :

Római katolikus 36.490,891 = 97.6 %

Protestans . . . 802,339 = 2.15 „

Izraelita . . . 79,964 = 0.2 „

Egyéb nem keresztyén 1,295 s határozatlan vallású 11,824.

Dussieux szerint a r. katolikusok száma 35.700,000, a kálvinisták és lutheranusoké 1.500,000.

A népesség feloszlása származásra és népiségre nézve. A hivatalos népszámlálás csak francziákat és idegeneket ismer. Szerinte 1861-ben 36.879,932 franczia volt, ezek közül 32.981,094 azon megyében született, hol számba vétették, 3.883,579 más megyében született s 15,259 meg volt honosítva. Az idegenek száma 497,091-re rügött, ezek közül 204,739 belga, 84,958 német, 76,539 olasz, 50,000 angol, 30,000 spanyol, 25,000 svajzei stb. volt. Különben nyelvre nézve a francziául beszélőkön kívül van :

Német . . .	2.000,000.	Olasz . . .	350,000.
Vallon , . .	1.800,000.	Baszk . . .	150,000.
Breton, kimeri	1.100,000.	Izraelita . .	79,964.

A városi és falusi népesség. A helységek száma nincs kimutatva, csak a politikai községek soroltatnak fel, s minden község, melyben több mint 2000 lakos van, városnak tekintetik. Láttuk, hogy a községek száma 37,548, ezekből 28,304 vagyis $\frac{3}{4}$ olyan, melyben 1000 lakos sincs, s a népességnek több mint $\frac{1}{3}$ -da ily apró községekben, s majdnem $\frac{3}{4}$ -de olyanokban lakik, melyekben nincs 2000 lélek. A nagyobb községek száma 1861-ben ez volt :

8 több mint 100,000 lakossal.	16	20 40,000 lakossal.
13 „ „ 50,000 „	93	10—20,000 „
10 40—50,000 „	271	5—10,000 „

Tehát a több mint öt ezer lélekkel való községek száma 411 volt.

1866-ban 23 város találtatott több mint 50,000 lakossal. 1836-tól 1861-ig az 5000 léleknél kisebb községek 1.18, az 5—10,000 lélekkel valók 8.76, a 10—20,000 lakossal valók 42.10, a 20,000 lakosnál nagyobbak pedig 60.46 százalékkal szaporodtak. 1861-től

1866-ig a 30,000-nél több lakossal bíró 45 városnak népessége összesen 311,912 lélekkel, vagyis 45%-kal szaporodott. Tehát a nagyobb községek feltünőleg növekednek a kisebbek rovására.

A 2000 és több lakossal bíró községek népessége városinak, a kisebb községeké falusinak nevezetik.

Azon városi és falusi népesség ekkép növekedett 1846 óta :

	városi népesség	szaporodás %-ban	falusi népesség	szaporodás %-ban.
1846-ban	8.646,743	—	26.753,743	—
1851-ben	9.135,459	5.65	26.647,711	—0.40
1856-ban	9.844,828	7.76	26.194,536	—1.70
1861-ben	10.789,766	9.60	26.596,547	+1.53

Tehát 1846 óta a városi népesség 2.143,023 lélekkel, vagyis 24.78%-kal szaporodott, a falusi pedig 157,196 lélekkel vagyis 0.59%-kal fogyott.

Az egész népességnek tette:

	1846.	1851.	1856.	1861.
A városi népesség	24.42%	25.52%	27.31%	28.86%
A falusi „	75.58 „	74.48 „	72.69 „	71.14 „

1864-ben az átlagos népesség volt:

Szajna megyében	1.021,874 finemü,	966,950 nőnemü,	1.988,824 összesen
A városokban	4.461,087 „	4.496,691 „	8.958,078 „
A falvakban	13.477,369 „	13.500,161 „	26.977,530 „

Együtt 18.960,330 „ 18.964,102 „ 37.924,432 „

Az 1866-diki számlálás szerint a következő városokban több mint 50,000 lakos volt:

Páris	1.825,274 lakossal.	Le-Hâvre	74,900 lakossal.
Lyon	323,954 „	Roubaix	65,091 „
Marseille	300,131 „	Amiens	61,063 „
Bordeaux	194,241 „	Nimes	60,734 „
Lille	154,749 „	Rheims	60,734 „
Toulouse	126,936 „	Mülhouse	58,773 „
Nantes	117,956 „	Nizza	58,190 „
Rouen	100,671 „	Montpellier	55,606 „
St.-Etienne	96,620 „	Angers	54,793 „
Strassburg	84,167 „	Metz	54,791 „
Brest	79,847 „	Limoges	53,022 „
Toulon	77,126 „		

A házak és háztartások száma. 1861-ben 7.632,938 lakóház számláltatott, ezekből 6.148,452 (vagyis 80.55 %) cseréppel, palával, bádoggal s 1.484,486 (vagyis 19.45%) náddal, szalmával, zsin-

delyyel volt fedve; továbbá 7.294,764 (95,57%) egészen, 154,030 (2,02%) részben volt lakva, 184,144 pedig (2,41%) lakatlan. Úgy látszik, hogy valósággal több lakóház van, mert a pénzügyi hivatalok felszámítása szerint 1861-ben a megadóztatott házak és kastélyok száma 7.925,102 volt. Egy-egy házra átlagosan 4,9 lélek esett; legtöbb Szajna megyében t. i. 23,96, legkevesebb Eure megyében, t. i. csak 3,35.

A családok száma nincs kimutatva, a helyett a háztartások (ménage) vétetnek számba. Külön háztartásnak az vétetik, kinek külön szállása van, akár házas akár nem. A háztartások száma, Szajna megyén kívül, 1861-ben 9.054,060 volt, tehát egy háztartásra átlagosan 3,84 személy, egy házra pedig 1,28 háztartás esett. Szajna megyében egy háztartásra 2,82 személy s egy házra 8,5 háztartás jutott.

Lebegő népesség (populations flottantes). Ide számítják a katonaságot, rabokat, a tanintézetek növendékeit s a szerzeteseket. 1861-ben a szárazföldi katonaság 471,368 (5310 katonai gyermek kivül), a tengeri katonaság 55,279 személyből állott; fogságban 49,171 finemű és 10,761 nőnemű, együtt 59,933 egyén volt; az összes tanintézetekben mintegy 4.900,000 növendék, a szerzetesházakban 17,776 férfi s 90,343 nő, együtt 108,119 ember volt.

Népesedési mozgalom.

Esketések. Ezek általános és viszonylagos száma nagyon ingadozik; egy esketés jutott:

1836—40-ig átlagosan	124,1 lélekre.	1850—60-ig átlagosan	130 lélekre.
1841—45-ig	" 123,31 "	1861—64-ig	" 125 "
1846—50-ig	" 123,2 "		

A városokban aránylag többen házasodnak, mint a falvakban; pl 1853-ban a falvakban 134, Párisban 96, a többi városokban 122 lélekre jutott egy esketés.

A házasságok arányszáma csökkenőben van. 100 lélekre esett esketés:

	1861	1862	1863	1864
Szajna megyében	0,93	0,93	0,95	0,96
A városokban	0,79	0,80	0,80	0,78
A falvakban	0,81	0,80	0,78	0,78
Átlagosan	0,81	0,81	0,80	0,79, vagyis
egy esketés	123	124	123	127 lélekre.

De a házasságok tartama növekedik, ez átlagosan 1831-ben 23 évet 2 hónapot, 1861-ben pedig 24 évet 6 hónapot tett. Onnan van, hogy a házások és férjesek arányszáma mind nagyobb. Ugyanis ez tett:

1821-ben . . .	36.99	1851-ben . . .	38.94
1831-ben . . .	37.17	1861-ben . . .	39.99
1841-ben . . .	37.84		

A házasságok termékenysége 1860 ig folyvást csökkent, azóta emelkedik, s 1861–64-ig 3.07 gyermek esett egy házasságra.

Különös, hogy városokban a házasságok termékenysége nagyobb, mint falvakban.

Több évi átlag szerint a mindkét félre nézve első izbeli házasságok 83.6, mindkét félre nézve ismételt házasságok 3.4, az özvegy férfi és hajadon közötti házasságok 9.3, a legény és özvegy nő közötti házasságok 3.7%-ot tesznek. A kort, melyben legtöbb házasság kötöttek, a következő egybeállítás mutatja: 1861-ben házasonként és férjhez ment:

Életkor	legények	hajadonok	özvegy férfiak	özvegy nők
15—20 év	1.4%	4 %	— %	40.5%
20—25 „	5.8 „	10.7 „	29.7 „	16.5 „
25—30 „	12.0 „	11.4 „	24.0 „	10.6 „
30—35 „	11.6 „	8.4 „	23.2 „	8.1 „
35—40 „	8.5 „	5.3 „	16.8 „	4.8 „
40—50 „	3.7 „	2.2 „	7.9 „	2.1 „
50—60 „	1.6 „	0.9 „	3.5 „	0.9 „
60—65 „	0.7 „	—	1.4 „	—

1863-ban a megházasodott férfiak átlagos életkora Szajna megyében 30 év, a városokban 28 év 10 hónap, a falvakban 28 év 2 hónap volt, a nők pedig Szajna megyében 25 év 9 hónap, a városokban 25 év 1 hónap, a falvakban 24 év 6 hónap.

Legtöbb esketés a téli hónapokban, s különösen februárban esik meg, azután jun. és nov. következnek; ellenben decz. és marc. havokban legkevesebb házasság kötöttek.

Születések. A születések száma Franciaországban úgyszólván állandó marad, jóllehet népességének létszáma növekedik, tehát a születések arányszáma fogy. Egy születés t. i. esett, bele nem számítván a holtan születetteket,

1817—24	31.8 lélekre.	1851—55	38.3 lélekre.
1836—40	35.3 „	1856—60	39.2 „
1841—45	35.7 „	1861—64	37.5 „
1846—50	37.5 „		

1864-ben összesen 1.005,880 gyermek született, s egy születés esett:

	finem	nőnem	a két nem együtt
Szajna megyében	32.6	31.5	32.0
A városokban	33.5	35.5	34.5
A falvakban	38.3	40.7	39.4
Összesen	36.7	38.7	37.7 lélekre.

Franciaországban is több fiú születik, az arány a fiú és leánygyermek között sokáig úgy volt, mint 106 : 100; 1860-ban úgy volt, mint 104 s : 100; azután pedig 100 lányra esett:

	1861	1862	1863	1864
Szajna megyében	104.7	102.6	104.7	102.4
A városokban	104.2	105.6	103.6	104.8
A falvakban	105.3	105.8	105.5	105.9
Együtt	104.9	105.5	104.9	105.4

A törvénytelen gyermekek száma az összes születések 7.4%-át tette az 1836-tól 1855-ig való átlag szerint; azután e százalék a következő volt:

	1861	1862	1863	1864
Szajna megyében	26.53	26.08	26.38	25.76
A városokban	12.0	11.18	11.47	11.42
A falvakban	4.32	4.38	4.39	4.42
Együtt	7.63	7.43	7.55	7.17

A törvénytelen gyermekek közül 1864-ben utóbbi házasságok által törvényesítették:

Szajna megyében 3,319, a városokban 5,700 s a falvakban 7,486 gyermekek.

Az ily törvényesítő házasságok Szajna megyében leggyakoribbak, a falvakban legritkábbak.

A halva született gyermekek az összes születések 3.27 — 4.43%-át teszik; 1864-ben tettek:

Szajna megyében 7.05, a városokban 5.22, a falvakban 3.88, együtt 4.43 százalékot.

E százalék a törvénytelen gyermekeknél jóval nagyobb; pl 1864-ben tett:

	Szajna megye	városok	falvak	együtt
Törvényes születések	6.56	4.77	3.76	4.15
Törvénytelen születések	8.43	8.54	6.42	7.68

Ikerszületéseknél 16, hármas születéseknél 26 százalékot tesznek a halva születettek.

100 halva született leányra általán véve 149 halva született fiú esik.

1864-ben összesen 10,718 iker-, 113 hármas és 1 négyes születés volt, a többes születések együtt alig tesznek egy százalékot.

Aránylag legtöbb születés a téli hónapokban, nevezetesen februárban, legkevesebb júliusban és novemberben fordul elő.

Halálozások. A halálozási arányszám 39.67 és 44.5 között változik, t. i. egy haláleset, bele nem számítva a holtan születetteket, jutott:

1836—40	42.35 lélekre.	1856—60	43.14 lélekre.
1841—45	44.29 „	1860-ban	44.50 „
1846—50	41.97 „	1862-ben	46.12 „
1851—55	39.67 „	1864-ben	43.80 „

A következő években 100 lélekre jutott haláleset:

	1861	1862	1863	1864
Szajna megye	2.57	2.48	2.52	2.65
Városok	2.63	2.53	2.62	2.70
Falvak	2.19	2.02	2.10	2.10
Együtt	2.32	2.16	2.24	2.27

Ez arányszám a nemre és polgári állapotra nézve ekkép változott a négyévi átlag szerint:

	finem	nőnem
Gyermekeknél	2.90	3.05
Legények és hajadonoknál	1.34	1.28
Házások és férjeseknél	1.72	1.54
Özvegyeknél	6.72	5.28
Együtt	2.28	2.23

2.25

Ugyancsak a négy évi átlag szerint a korosztályokra nézve így állott az arányszám (100 lélekre eső haláleset):

	F i n e m			N ő n e m		
	nőtlen	nős	özvegy	hajadon	férjes	özvegy
18 (15) —20 éves	0.69	3.78	—	0.74	1.17	—
20—30 „	0.92	0.65	2.80	0.82	0.92	2.01
30—40 „	1.16	0.68	1.92	0.99	0.90	1.44
40—50 „	1.68	0.98	1.96	1.39	1.0	1.42
50—60 „	2.74	1.71	3.03	2.32	1.58	2.13
Együtt	1.02	1.02	2.50	0.94	1.06	1.83

A 0—5 éves korban meghalt gyermekek átlagosan 31,4, a városokban 35,6, falvakban 28,5%-kát teszik az összes meghaltaknak.

Az élet középtartama, vagyis inkább a meghalt emberek átlagos kora ez volt:

	finem	nőnem	együtt
1806—1810	30 év 6 hónap	32 év 7 hónap	31 év 6 hónap
1810—1815	30 " 7 "	33 " 3 "	31 " 10 "
1830—1835	32 " 1 "	35 " -- "	33 " 6 "
1840—1845	33 " 5 "	36 " 7 "	35 " -- "
1855—1860	33 " 8 "	37 " 2 "	35 " 5 "
1864-ben	36 " 4 "	39 " 1 "	37 " 6 "

Tehát az ekkép kiszámított élettartam csaknem egészen összevág a születések arányszámával.

Legtöbb haláleset a téli hónapokban és marcziusban, legkevesebb júniusban és novemberben fordul elő.

Öngyilkosság 1836—52-ig átlagosan 3066, 1851—55-ig pedig 3639 fordult elő évenként. 100 nőnemű öngyilkosra 307 finemű öngyilkos esik.

Népszaporodás. Franciaországban a népszámlálások szerint következő volt a népesség és népszaporodás:

Év	általános népesség	N é p s z a p o r o d á s	
		általán	évi százalékokban
1801	27.349,003	—	—
1806	29.107,425	1.758,422	1.23
1821	30.461,875	1.354,450	0.31
1831	32.569,225	2.107,350	0.69
1836	33.540,910	971,685	0.60
1841	34.230,178	689,268	0.41
1846	35.400,486	1.170,308	0.68
1851	35.783,170	382,684	0.22
1856	36.139,364	356,194	0.20
1861	36.717,254	577,890	0.32

Itt a három új megye elmellőztetett. A többi 86 megyében 1801-től 1861-ig az összes népszaporodás 9.368,251 lelket, tehát évenként átlagosan 0.57%-ot tesz. De 1836 előtt a népszámlálások nem voltak igen pontosak, 1836 től 1861-ig pedig az évi szaporodás csak 0.35%. E szaporodási arányszám mellett az ország népessége csak 198 év alatt kettőződne. Az egyes megyék népszaporodását és fogyását tekintve úgy találjuk, hogy a népesség:

Év	fogyott	összes fogyatkozás	növekedett	összes növekedés
1836—41	13 megyében	31,753 lélekkel	73 megyében	721,021 lélekkel
1841—46	5 „	5,273 „	81 „	1.175,581 „
1846—51	22 „	84,425 „	64 „	382,684 „
1851—56	54 „	446,839 „	32 „	703,033 „
1856—61	29 „	168,053 „	57 „	586,440 „
1861—66	31 „	106,459 „	58 „	787,392 „

Szajna megye népessége 1851—1861-ig 531,295 lélekkel növekedett, midőn az egész országot csak 950,000 lélekkel szaporodott. Ha az országot két egyenlő részre osztjuk, éjszakira és délire, úgy találjuk, hogy a népesség a 4³ éjszaki megye közül 23-ban tetemesen, 11-ben csekély mértékben növekedett, 9-ben pedig csökkent; a déli 43 megye közül 7-ben tetemesen, 16-ban kis mértékben növekedett s 20-ban csökkent.

1861—66-ig a népszaporodás 680,933 lélek, tehát évenként 0.30%.

Ha a születések és halálozások számait hasonlítjuk össze, úgy találjuk, hogy a születések a haláleseteket felülmúlták:

	1864					
	1861	1862	1863	fnem	nőnem	együtt.
Szajna megyében	0.55	0.58	0.62	0.44	0.50	0.47
A városokban . .	0.26	0.33	0.28	0.24	0.16	0.20
A falvakban . . .	0.39	0.53	0.46	0.49	0.39	0.44
Együtt	0.37	0.49	0.44	0.43	0.34	0.38 százalékkal.

Látni, hogy a be- és kiköltözések nem igen változtatják meg az ország népességének létszámát.

Hibás testűek. A 20 éves korosztályú legények közül 7.51% kis termete, 29.87% testi gyengesége vagy egyéb baj miatt alkalmatlan a katonáskodásra. Továbbá számláltattott:

	vak	siketnéma	hülye	őrült	golyvás
1856-ban	38,413	21,554	25,259	35,031	42,382
1861-ben	30,780	21,956	84,214	42,689	43,878

B.) Mezőgazdaság.

A földbirtok földarabolása. Franciaországban a földbirtok szabadon feldarabolható, s az örökösök egyenlőn osztozkodhatnak benne. Egészben véve csakugyan nagyon fel van darabolva, kivált

az ország déli és középső részeiben. Egy felvetés szerint 5.550,000 földbirtokos van, ezek közül:

50,000	több mint 522	kat. holdat bír	átlagosan s egyenkint ;
50,000	" "	52	" " " " " "
5.000,000	" "	5.2	" " " " " "

Az összes földbirtokosok közül 16,346 olyan van, ki 400 és több, 36,862 pedig 200—400 ft telekadót fizet.

Más felvetés a földbirtokosok számát 7.846,000-re teszi, úgy hogy egyre átlagosan 9.37 k. hold esnék. Az összes termő földből a nagy birtokra 15.47, a középső birtokra 60.85, a kis birtokra 23.68% esik.

Minden elkülönített vagy kikerekített földbirtok külön teleknek (cote foncière) vétetik, ily telek körülbelül 13 millió van. Ezekből 8.5 millió oly apró, hogy külön mindenikért 8 fnyi telekadó sem fizettetik. A részletek (parcellák) száma 126.210,194. A mivelt földterületnek körülbelül felét magok a tulajdonosok művelik, másik felét részint haszonbérlők, (nevezetesen az éjszaki és keleti megyékben), részint felesek, (kivált a Loire és Garonne között).

A földterület felosztása a mivelési ágak között. Legújabb adatok szerint ekkép oszlik fel a terület:

Szántóföld	4,500	osztrák	□ mfd.
Kaszáló és természetes rét	936	" "	" "
Gyümölcsös és kert	101	" "	" "
Szőllőhegy	365	" "	" "
Eperfaültetvény	11	" "	" "
Olajfaültetvény	21	" "	" "
Gesztenyés	100	" "	" "
Fűzes	11	" "	" "
Erdő	1,581	" "	" "
Pusztá, sivatag, terméketlen föld	1,390	" "	" "
Épületek, s utak által elfoglalt föld	269.2	" "	" "
Vízzel borított föld*)	200	" "	" "

Tehát a gazdaságilag használt földterület 7629 osztrák □ mfdet tesz, s a miveletlen, beépített és vízzel borított területre 1859 oszt. □ mfd marad. A puszták és sivatagok részint legelőül szolgálnak, s ezen silány legelők kiterjedése mintegy 700 □ mfd. Ezek szerint a földterület ekkép oszlik el osztrák □ mfdekben:

*) Ebből mocsárokra 87, a tavakra 78 □ mfd esik.

	szántóföld	erdő és fűzes	kaszáló és legelő	kert, gyümölcsös és szőlőhegy
általán	4,500	1,592	1,636	601
%	47.3	16.9	17.0	6.3

S így a gazdaságilag nem használt és termőtlen területre 1159 osztrák □ mfd, vagyis az egész földterületnek 12.2%-ka esik. De a meg nem adóztatott föld csak 483 □ mfdet tesz.

Más adatok szerint a kaszálók kiterjedése 898, a legelőké 1602 osztrák □ mfdet, s a termő vagyis gazdaságilag használt föld az egész területnek 92.5%-kát tenné, úgy hogy a termőtlen területre csak 7.5% maradna.

Lavergne Franciaországot mezőgazdasági tekintetben 6 vidékre osztja s ezek mezőgazdasági viszonyait következő adatokkal tünteti fel :

	Éjszaknyugat	Éjszakelet	Nyugat	Délkelet	Délnyugat	Középvidek.
Összes terület, hold .	14.3 mil.	15.5 mil.	15.9 mil.	15.9 mil.	14.2 mil.	14.2 mil.
Közjövedelem, frt .	276.0 "	87.7 "	85.9 "	91.4 "	63.0 "	42.4 "
Adó, holdanként, frt .	20.0	5.6	5.5	6.4	6.7	3.0
Adó, fejenként, frt .	29.6	16.0	13.4	17.6	12.4	10.0
Napszám, kr	80	60	50	80	50	50
Összes jövedelem, holdanként frt . . .	42.2	21.2	21.2	20.0	16.4	14.2
Megművelt föld, hold .	12.1 mil.	10.4 mil.	11.2 mil.	7.8 mil.	8.6 mil.	8.6 mil.

E kimutatás szerint Franciaország éjszakai s éjszaknyugati megyéi legvagyonosabbak ; az összes földterület 9000, a megművelt föld pedig 5870 □ mfdet tenne. Az utóbbi a feljebbi vidékek szerint következőleg oszlik fel :

Vidék	szántóföld k. hold	kaszáló k. hold	szőlő k. hold	kert és fültetvé- nyek k. hold.
Éjszaknyugat	10.380,000	1.211,000	—	519,000
Éjszakelet	8.131,000	1.384,000	519,000	346,000
Nyugat	8.650,000	1.730,000	519,000	346,000
Délkelet	6.055,000	346,000	865,000	519,000
Délnyugat	6.055,000	855,000	1.211,000	519,000
Közép	5 709,000	1.384,000	346,000	1.211,000
Összesen	44.980,000	6.920,000	3.460,000	3.46,000

Rad felvetése szerint Franciaország mostani kiterjedése 9423.5 osztrák □ mfd s ebből 8888.9 □ mfd = 94% gaz-

daságilag használtatik. Még pedig szerinte a földterület ekkép oszlik el:

Gabnaföld	2,595,1	□ mfd = 29.3%
Burgonya, répa, főzelékföld	283.2	" " " 3.2 "
Takarmányföld	440.9	" " " 4.8 "
Kereskedelmi növényekkel be- vetett föld	256.8	" " " 2.4 "
Ugar	635.9	" " " 7.4 "
<hr/>		
Összes szántóföld	4,211.9	" " " 47.1 "
Szőlő	365.6	" " " 4.2 "
Kaszáló	888.0	" " " 10.0 "
Legelő	1,180.8	" " " 17.8 "
Erdő	1,504.4	" " " 17.0 "
Miveletlen föld (mezei lakok, csűrök stb.)	338.1	" " " 3.9 "

A hivatalos statisztika szerint a föld fölözslása, termése, s ennek pénzértéke következő :

Mivelési ág	mégmívelt s bevetett terü- let k. hold	évi termés millió	ennek pénzér- téke millió ft	azonkívül a szalma pénzér- téke millió ft
Búza	12.132,549	162,345 b. mérő	627.1	139.6
Kétszeres	995,275	14.818 "	43.8	13.4
Rozs	3.709,641	39,553 "	112.4	36.0
Árpa	1.807,995	28.305 "	59.8	10.0
Zab	5.667,145	97.464 "	148.9	35.4
Kukoricza	1.045,669	13.548 "	30.8	3.4
Tatárka	1.203,055	16.956 "	29.7	2.9
<hr/>				
Gabna összesen	26.561,329	373.189 "	1052.5	240.1
Burgonya	1.440,489	138.300 "	108.3	
Czukorrépa	193,433	6.500 v. mázsa	23.6	
Gyökérnövények	432,588	91.300 "	34.8	
Hüvelyesek	793,135	10.232 b. mérő	39.7	
Olajnövények	434,283	5.986 "	30.4	
Kender	217,846	1.294 v. mázsa	20.2	
Lén	139,544	0.707 "	13.9	
Természetes kaszáló	8.784,412	288.467 "	244.8	
Mesterséges "	4.452,682	175.896 "	145.9	
Legelő	11.246,343	36.779 "	17.0	
Szőlő	3.804,594	92.551 b. akó	202.5	

A bortermésből körülbelül 69 millió akó veres s 23 millió akó fehér. Egy-egy hold szőlőre 24 akót számítanak.

Végre a kendermag pénzértéke 5.2, a lenmagé 4.4 millió ft. Tehát az összes mezei termények pénzértéke 2183.3 millió fra rúgna. (Más felvetések jóval többre teszik. Lásd alább).

E kimutatásban kivált a cukorrépa mennyisége igen csekélyre van téve, mert annak évi termése több mint 100 millió mázsát tesz.

Más felvetések a rozs, árpa és zab termését is jóval többre teszik, s külön még a tönkölyre is 10 millió mérőt számítanak, úgy hogy az összes gabonatermést több mint 400 millió mérőre becsülik.

A búzatermés a legközelebb múlt években 147 s 190 millió mérő közt változott, az évi fogyasztás 114 millió mérőre számítatik, a vetésre 22—24 millió mérő kell. 1816—1861-ig évenként átlagosan 1.430,880 b. mérővel több gabna vitetett be, mintsem ki.

D o h á n y. egyremásra 600,000 mázsa természetik, a g e s z t e n y e-termést 14 millió b. mérőre becsülik.

Az erdőségek. Ezek 35 felügyelőség alatt vannak s következőleg oszlanak el:

Állam birtokában	1.161,485 hektar	=	1.939,334 k. hold.
Községek s közigazgatások birtokáb.	2.057,528 „	=	3.568,715 „ „
Magánosok	6.126,849 „	=	10.642,337 „ „
Összesen	9.342,862 „	=	16.150,386 „ „

Ebből 240,000 hektár levonandó, mint a melyek kipusztítandók és szántóföldekké átalakítandók, marad 9.102,852 hektar = 15.811,654 k. hold. Az állami erdők közül 67,202 hektar a fejdelem birtokát teszi.

Az erdők igen egyenlőtlenül vannak felosztva, aránylag legtöbb erdő Nièvre-ben van s legkevesebb Szajna megyében, amott az összes területnek 35, emitt csak 2 százalékát foglalják el. Varban 30, Alsó-Rajna megyében 29, Felső Saône-ban 28, Alsó-Rajna megyében 27, ellenben Manche, Finistère és Vendée megyékben csak 4 százalékot tesznek.

Legterjedelmesebb erdőségek:

Az Orléansi erdő (Loiret megye)	45,550 hektar.
Az Estereli erdő (Var megye)	26,847 „
A Fontainebleau-i erdő (Szajna és Marne m.)	22,298 „
A Chaux-i erdő (Jura megye)	19,503 „
A Haguenau-i erdő (Alsó Rajna megye)	14,791 „

Az oktan erdőpusztítás káros következményeit Franciaországban ismételve tapasztalták, s 1860-ban a kopasz hegylejtők és terméketlen területek megerdősítéséről törvényt hoztak. 1862 óta évenként 15—20,000 kat. holdat ültettek be fával, 1866 végén a megerdősített területek már 87,000 holdat tettek.

Az erdőségek által képviselt pénztőkét 3200 millió ftra becsülik; az évi fatermelés mintegy 20 millió bécsi ölet tesz, s ennek pénzértéke a hely színén 80, a fogyasztási helyeken 200 millió ft. Az állami erdők évenként körülbelül 16 millió ftnyi jövedelmet hajtanak.

Baromtenyésztés. Ebben néhány év óta tetemes előmenetelt tettek a francziák. A barom létszáma ez:

Ló	3.000,000	db	esik egy ☐ mfdre	308
Szamárr	400,000	"	} esik egy ☐ mfdre	78
Öszvér	380,000	"		
Szarvasmarha	14.197,000	"	"	1,318
Juh és birka	36.000,000	"	"	3,615
Kecske	1.400,000	"	"	146
Sertés	5.230,000	"	"	525

A szarvas marha közül 400,000 bika, 2.200,000 ökör, 8.416,000 tehén.

A szarvas marha darabonként egyremásra 390, a hizott marha 480 kilogrammot nyom, amaz 230, emez 390 kilogramm húst szolgáltat. Egy juhra 29, egy bárányra 24 kilogrammot számitanak átlagosan, húst amaz 18, emez 14 kilogrammot ad.

A hizott sertés átlagosan 250—350 kilogrammot nyom, nem hizott sertés pedig 100 kilogrammot.

Az évenként szolgáltatott állati termények közül a marha húst 8, a juh húst 2.ss, a disznóhúst 8, az összes húst 18.ss millió mázsára teszik, e szerint egy lélekre mintegy 54 font esik.

A gyapjú körülbelül 1.900,000 mázsára, de megmosatva csak 700,000 mázsára rüg.

A tej mennyiségét 19.6 millió b. akóra teszik.

Az összes barom pénzértékét 2600 millió ftra becsülik.

A baromfi-tenyésztés általánosan van elterjedve; 1864-ben Párisban 23 millió frankért adtak el mindenféle szárnyast, s ugyan csak Párisban 200 millió db tojás kelt el; egész Franciaországra öt annyi, tehát 1000 millió db tojást számitanak, s 400 millió db tojás Angliába vitetett ki. A kivitt tojások pénzértékét 57 millió

frankra, a Franciaországban elfogyasztott szárnyasok és tojások pénzértékét 200 millió frankra becsülik.

Az évenként termelt selyemgubók mennyiségét 5—600,000 mázsára teszik; melyek a több mint 2 millió van, s a méz és viasz mennyisége 640,000 v. mázsa.

A gazdasági termények közül különösen marhát, baromfit, sajtot, vajat, lisztet, gyapjút, selymet, gyümölcsöt, fűzeléket, takarmányt, olajos magokat, komlót, bort és pálinkát visznek ki.

A mezőgazdasági tőke és jövedelem. 1851-ben a fekvő birtok tőkeértékét 33,917 millió ftra tették hivatalosan, ebből 20,250 millió ft a falusi s 13,666 millió ft a városi birtokra esett. A földbirtokot illetőleg most egy hektár művelt föld tőkeértékét 338—393, sőt a gabnaföldek egy kat. holdjának pénzértékét 428 ftra teszik. E szerint:

A földbirtok tőkeértéke kerék számmal	25,000	millió	frt.
A barom tőkeértéke legalább	2,560	"	"
A gazdasági gépeké, szerszámoké	800	"	"

Összesen 28,360 " "

Más felvétel szerint a földbirtok tőkeértéke 26,829, az épületeké 7088, az összes fekvő birtoké 33,917 millió ft.

A földművelési termények pénzértéke vagyis a mezőgazdasági összes jövedelem:

Gabnatermények	1,200	millió	frt.	Széna	800	millió	frt.
Fa	80	"	"	Gyümölcs	76	"	"
				Összes mezei és erdei			
Bor	400	"	"	termények	3,000	"	"
Kereskedési növények	133	"	"	Összes állati termé-			
				nyek	800	"	"

E szerint az összes mezőgazdasági jövedelem 3800 millió ftra rúgna. Mások ezt 5580 millió ftra teszik.

Lavergne szerint egy k. hold megművelt földre összes jövedelemül 32 frt számítható, s ebből 9.6 frt a birtokos földjáraadéka, 3.4 ft vállalkozási nyereség, 1.6 ft egyéb költség, 16.0 ft munkadíj, 1.6 ft adó.

A tiszta jövedelmet 1851-ben hivatalosan 1059.3 millió frtra tették, most 1336.5 millióra teszik.

Morveau de Joannés szerint 1840-ben a földművelésből és állattenyésztésből eredő összes jövedelem 3037.5, a tiszta jövedelem pedig 1215 millió ftot tett volna, s e számítás szerint most a tiszta

jövedelem legalább 1840 millió ftra rúgna. A hivatalos felvetés szerint a tiszta jövedelem a tőkeérték 3.18%-kát tenné. Más számítások szerint az összes jövedelem a tőkeérték 13.2, a tiszta jövedelem 4.4⁰/₀-kát teszi.

A fekvő birtokot terhelő **jelzálogi adósság** több mint 4860 millió ft, ebből a városi birtokra mintegy 3000, a falusi birtokra pedig 1860 millió esik. Ezen adósság már 1857-ben 80 megyében több mint 4803 millió ftot tett, s ebből magára Szajna megyére 465 millió ft esett.

Az állami **földadó** 1864-ben 67.635 millió ft volt, tehát a hivatalosan felvett tiszta jövedelemnek 5.1⁰/₀-kát tette, a megyék és községek javára szedett adópótlékok 1864-ben 51.020 millió ftra rúgtak, tehát a hivatalosan felvett tiszta jövedelemnek 3.8%-kát tették. *Vignes* szerint az átírási díjakkal (droits d'enregistrement) együtt 188.328 millió ftnyi adózás terheli a fekvő birtokot, tehát a tiszta jövedelemnek 14.1 vagy legalább 11.5⁰/₀-kát teszik az összes adók, nem tekintve a közvetett fogyasztási adókat. Az ingó vagyontól és személyes tőkéből eredő jövedelmet *Vignes* 3319 millió ftra teszi, s ettől szerinte csak 95.515 millió ftnyi adó jár.

Bányászat.

Franciaország legfőbb bányaterménei: a vas és kőszén. Vasbánya körülbelül 1100, ólom-, réz-, horgany stb. bánya 24, kőbánya több mint 22,000 van.

Köszén 62 medencze szolgáltat.

A bányatermének mennyisége 1864 ben ez volt:

Nyers vas	24,000,000 mázsa.
Kőszén	222,000,000 "
Arany	160 font.
Ezüst	102,000 "
Réz belföldi érczekből	47,000 mázsa.
„ külföldi	137,000 "
Ólom	820,300 "
Horgany	500 "
Piskolt	10,100 "

Konyhasót 9 bánya szolgáltat, melyek kiterjedése 20,600 k. hold, továbbá 14 sós forrás, számos tengeri mocsár, melyek kiterjedése körülbelül 51,000 k. hold, s 4 füvenymosóhely. Az évi sóter-

melés 12—14 millió mázsa. A konyhasó évi fogyasztása 8.560,000 mázsa, egyedárúság nincs, de a sófogyasztási adó évenként 13.770,000 fra rüg.

Az összes bányatermények pénzértéke 160—173 millió ft; ebből esik:

A vasra	55.6 millió ft.	Sóra	6 millió ft.
Köszénre	50.4 „ „	Egyéb fémekre	3.8 „ „
Mindenféle kövekre	43 „ „	Anthracitra és lignitre	1.6 „ „
Ezüstre	4.6 „ „	Tőzegrre	2.5 „ „

1866 ban a termelt nyers vas mennyisége 25.1 millió mázsát tett, ebből 4.3 millió mázsa fával, 1.8 millió mázsa kókkal és faszénnel s 20 millió mázsa tisztán kókkal olvasztatott ki. Köszén 252 millió mázsa állított ki, melynek pénzértéke 53.3 millió ft. A nyers vasnak pénzértéke 54.2 millió ft. 1857-ben még csak 19.2 millió mázsa nyers vas s 158 millió mázsa köszén termeltetett.

A bányamunkások száma 210,000.

C.) Müipar.

Páris müipara. Franciaország müiparának fő székhelye Páris. Az 1860-diki hivatalos és igen részletes felvételek szerint azon nagy fővárosban 101,171 ipartelep volt; ezek közül 7492 olyan, melyek mindenikében több mint 10 munkás volt elfoglalva, 31,480-ban külön-külön 2—10 munkás, a többi 62,199 mühelyben pedig 1—2 személy dolgozott. Az összes ipartelepeken 1189 gőzgép s 11 gőzmozdony volt alkalmazva, amazok löereje 9782, emezeké 55; 8 gép 77 löerővel felérő vízerő s 501 gép lovak által hajtattott.

Munkás összesen 416,811 volt, ezek közül 285,861 férfi, 105,410 nő s 25,540 gyermek. Legtöbb munkás az építési és ruházati iparágakban van elfoglalva, t. i. az építésnél 71,242, a ruházati cikkek készítésénél 78,377. Az összes ipari tevékenység évi keregete 3,370 millió frankra, azaz 1,365 millió fra tétetik. Ez összegből esik:

A táplálati (szorosb értelemben vett fogyasztási) készítményekre	439	millió ft.
A ruházati készítményekre	183	„ „
Az építési „	128	„ „
A bútortzati „	81	„ „
A vegyészeti és agyagból való készítményekre	79	„ „
Az arany, platina, ezüst stb. fém „	74	„ „
Az aczél, vas, réz stb. készítményekre	66.5	„ „

A nem csoportosított iparágakra	57	millió	frt.
Az úgynevezett párisi cikkekre	52	"	"
A fonadékokra és szövetekre	48.6	"	"
A bőrre és bőrárúkra	41	"	"
Nyomdai, metszeti és könyvkötési készítményekre	38	"	"
Kocsi-, kerék- és nyereggyártói, szíjgyártói munkákra, katonai felszerelésre	33	"	"
Műszerekre	27	"	"
Szitakötői, kádári, kefekötői készítményekre	8.4	"	"

Franciaország műipara általaú véve. Franciaország műipara készítményeinek pénzértékét legalább 6—7-szer annyira kell tenni, mint külön Párisét. De Párisban minden iparos külön vallotta be készítményeinek pénzértékét, tehát azon anyagok és félégyártmányok, melyek több iparos kezében fordulnak meg, míg nem teljesen elkészülnek, több ízben vannak felbecsülve. A legújabb adatok Franciaország műipari készítményeinek összes pénzértékét 4910 millió ftra (12,118 millió frankra) becsülik.

Ez összeg a műipar főcsoportjai között ekkép oszlik fel:

Az ásványi anyagokat feldolgozó iparágakra esik	547	millió	frt
A növényi " " " "	1660	"	"
Az állati " " " "	1112	"	"
Az építési iparágakra	362.4	"	"
A bútorzati "	222	"	"
Ruházati "	555	"	"
Vegyesszövetekre	134	"	"
Csipke verési és hímzési munkákra	36.5	"	"
Zsíros anyagokat feldolgozó iparágakra	62.8	"	"
Nyomatványok, könyvkötői munkákra	24.3	"	"
Különbféle más iparágakra	200	"	"

1859 ben Franciaországban alkalmazva volt gőzgép:

A bányászathál	2,190	gép	51,674	lóerővel.
A műiparnál	10,383	"	111,254	"

Együtt	12,573	"	162,928	"
------------------	--------	---	---------	---

1863-ban a gőzgépek száma, 22,516 volt 617,890 lóerővel.

1861-ben 36,400 gyár s 1,488,000 gyári munkás volt; a kézművesek számát 2,546,000-re tették. Az iparral több mint 5 millió egyén foglalkozik, de azoknak száma, kik iparos foglalkozásból eredő keresetből élnek, legalább 12 millióra rúg.

Tápláléki s fogyasztási tárgyak készítése. 1863-ban 370 r é p a c z u k o r g y á r volt működésben; a termelt cukor 3,472,000

mázsát tett.* Azonkívül 76 cukorfinomító gyár volt, melyekben nagyrészt gyarmati cukor finomítottak, a finomított cukor mennyisége 1.040,000 mázsa.

Sert 3120 főzésben készítettek, a ser mennyisége 9.110,000 k. akó.

Szeszt 10,450 gyárban készítettek, a szesz mennyisége 3.340,000 k. akó.

186⁵/₆-ban a cukor és szeszgyártás ez volt:

M e g y e	A működő cukorgyár száma	a gyárakból kikerült gyártmány máza	a gyárakban megmaradt cukor s egyéb gyárt- mány máza.
Aisne	76	106,226	39,043
Éjszaki	158	2.106,130	93,041
Oise	31	449,327	10,478
Pas de Calais	73	976,587	33,889
Somme	48	633,353	31,544
Egyéb megyék	33	617,802	29,803
Összesen	419	4.889,425	237,798

A termelt cukor mennyisége több mint 5 millió mázsát tett, tehát több mint 117 millió mázsa répa kellett. T. i. 186⁵/₆-ban 5.480,280, 186⁶/₇-ben 4.337,100 mázsa cukor termeltetett. Egyegy lélekre évenként 8 font cukor fogyasztás esik, Angliában pedig 32 font.

A szesz (alkohol) termelés összesen több, mint 3 millió b. akót tett, és pedig:

Borból	1.5 millió akó.
Lisztes anyagokból	0.12 „ „
Répából	0.46 „ „
Melaszéből	0.91 „ „
Seprüből, gyümölcsből s más különféle anyagokból	0.17 „ „ készített.

Ugyanazon üzleti év alatt belföldön 2.3 millió akó fogyasztott el s 528,000 akó kivitetett a külföldre.

A mesterséges borok, édesített szeszes italok stb. gyártása nagyon el van terjedve; főhelyeik: Bordeaux, Pontarlier, Grenoble, Páris, Lyon, Marseille.

*) Az első süveg répacukrot 1810-ben *Deyeux* vegyész mutatá be I. Napoleonnak, s 1860-ban már 2.5 millió mázsa cukor termeltetett.

Lisztmalom körülbelül 69,000 van ; a különbféle tészta-ételek, czukrászati tárgyak, finom sütemények nagy mennyiségben készítettnek.

Csokolátát kivált Páris, Bayonne, Nizza, Marseille és Lyon készítenek. A befőtt gyümölcsön kívül újabb időben a főzelekek és hús hosszas eltartásra való elkészítése is nagyon elterjedt. — Dohányárúkat 12 nagy állami gyárban készítenek, melyekben évenként több mint 800,000 mázsa dohánylevél dolgoztatik fel.

A növényi anyagokból készített fogyasztási tárgyak, eledelek és italok pénzértékét 1200 millió fra becsülik.

A gépek, szállító eszközök és műszerek gyártása. Ebben Franciaország kiténik, s főhelyei : Páris, Mühlhauzen, Lille, Chartres, St.-Etienne, Lyon, Rouen, Nantes, Nancy, Marseille, Strassburg, Hâvre, Mirecourt, Fécamp. Gőzgépek kivált Párisban és környékén, Creusot-ban, Chaillot-ban, Mühlhauzenben készülnek. A párisi, lyoni, marseillei, boulognei, és strassburgi kocsi híresek ; a hajók leginkább Marseille, Bordeaux, Hâvre, Nantes és Dünkirchen tengeri városokban készülnek ; 1861-ben 1203 vitorlás és 35 gőzös hajó készült. A műszerek közül kivált a csillagászatiak, sebészetiek és láttaniak igen jelesek ; a francia zongorák, orgonák, hegedűk, harmoniumok és dobok is híresek.

Az óragyártás főleg Beaucourt, Montbéliard, Páris, Strassburg, Besançon és Cluses városokban kapott fel ; néhány év óta kivált a zsebórák készítése virágzott fel, leginkább Besançonban, hol számos svajcezi órás telepedett le.

A fém és fémárúk gyártása. Ebben is kiténik Franciaország, kivált a vas, réz és bronz öntvényekben, valamint az ötvényekben is. De még inkább kiténik az arany és ezüst művekben s az ékszerész munkákban, az igazi és hamis drágakövek metszésében, befoglalásában és készítésében. Az álékszer gyártása kivált azóta virágzott fel, mióta a timanynak nevezett új fémeket is használják. Ezt leginkább Nanterre-ben készítik. A vas- és aczélgyártás, továbbá a vasöntvények, a vasbádóg, vasodronyok készítése leginkább Éjszaki, Loire, Mozel, Saône és Loire, Aveyron, Ardennei és Nièvre megyékben van elterjedve. A legjelesb aczélt Creusot-ban, a legjelesb sodronyt Belvilleben készítik.

A k s gyártás kivált Páris, Langres, Nogent (Felső Marne m.), Thiers (Puy de D me m.), és Ch tellerault városokban; a vas  ontv nyek készítése Párisban  s Strasszburg környékén; a szerszámok gyártása Elsz sz  s Doubs, s Alsó-  s Felső-Rajna megyékben; a kasza- és fegyver-gyártás St.-Etienne, Toulouse  s Molsheim városokban; a t gy rt s Orne megyében; a f r szk szítés Alsó-Rajna megyében (Zornhoff  s Klingenthal); a lakatos és b dagos munkák készítése Párisban virágzik; Beaucourt (Felső-Rajna m.) az apró fémárúk főhelye.

Réz- és sárgaréz m vek Páris, St. Denis, Lille városokban, Eure  s Orne megyékben, ólom m vek Toulouse városban készülnek.

Az arany és ezüst m vek, s mindenféle ötvözött  r k és ékszerek gyártásának főhelyei: Páris, Lyon, Strasszburg.

R dvas és vas s n vagy 17 millió mázsa készíttetik, p nz rt ke több mint 80 millió ft; aczél több mint 400,000 mázsa; vasb dog 1.500,000 mázsa; vas sodrony 500,000 mázsa; vas  ontv ny több mint 3 millió mázsa; az arany és ezüst m vek p nz rt ke több mint 40, az igazi és  l kszerek  több mint 60 millió, a bronz  r k  több mint 16 millió fra r g.

A k  és agyaggy rtm nyok készítése. Ez is virágzik; mintegy 3600 téglagyárban mindenféle téglát és cs vet, 630 cserép- és kőedény gyárban s 91 porcell ngy rban szép alakjok által is kit n  edényeket készítenek. Azon gyártási ágak főhelyei: S vres, Bayeux, Bordeaux, Páris, Bourges, Toul, Lunéville, Limoges, St.-Leonard; az agyag r k p nz rt ke több mint 40 millió ft. — 140  veggy rban kivált jeles t k r veget, f ny z si  veg r kat és palaczkokat készítenek; a t k rgy rt s f  helyei: St.-Gobain, Chauny, St.-Quirin, Cirey, Jeumont, Montlu on. A kristály üveget s az üvegből való hamis drágaköveket kivált Párisban, S vresben, Saumur-ban, Baccarat-ban készítik. Az  veg r k p nz rt ke mintegy 50 millió ft.

Vegy szetiek gyártása. Ez némely ágaiban roppant kiterjedésű, különösen az illatszerek és sz ppan készítésében egy ország sem versenyezhet Francziaországgal. Sok sz ks , sal troms , t ms , k nsav, hamuzsír, bork , borax is gyártatik, továbbá terpentin, szurok, gyanta és kátrány, gyertya, plajbász, fest kszer; újabb időben a szénsavas vizek készítése is nagyon elterjedt. A

gyógyszerészi árúk készítése is igen jelentős. A vegyészeti czikkék gyártásának főhelyei: Páris, Lyon, Marseille (szappan), Strasszburg, Chauny, Montpellier, Bordeaux, Villette, Noisel.

1863-ban vegyészeti árút több mint 20 millió ftért, azonkívül illatszert 5 és fél millió ftért, vittek ki. Csak a szorosabb értelemben vett vegyészeti árúk pénzürtékét több mint 40 millió ftra teszik. Marseilleben több mint 1.200,000 mázsa közönséges szappant gyártanak.

A fonás és szövésipar. A selyemiparban már régóta elsőséget vívott ki magának Franciaország, mintegy 175,000 ember foglalkozik vele, s évi készítményeiknek pénzürtéke 480 millió ft. A szövészek száma 220,000. A selyemipar főhelyei: Lyon, St.-Etienne, St.-Chamond, Avignon, Nimes, Tours.

A gyapjú iparban is kitűnik Franciaország; mintegy 400,000 ember foglalkozik vele; az orsók száma 2,500,000. A gyaratolt fonalak készítésében első helyen áll. A gyapjúfonás főhelyei: Lille, Roubaix, Tourcoing, Amiens, Rheims, Páris, Mühlhausen.

A gyapjűszövetet illetőleg kivált a finom könnyű kelmék, kasmir, tibet, merino, gyapjú musselin, sálók és szőnyegek készítésében tűnnek ki Páris, Amiens, Lyon, Sedan, Elbeuf, Louviers városok s általában Calvados, Alsó-Rajna, Felső-Rajna és Somme megyék.

A gyapjúárúk pénzürtéke 400 millió ft.

A len- és kenderfonás s vászonszövés sok vidéken még házilag üzetik, a 140 len-fonógyárban 600,000 orsó van. Ez iparág fővidékei: Elzász és Flandria, továbbá Normandia; legfinomabb vászon Bapaume-ban készül. A len- és kenderárúk pénzürtéke 190 millió ft. Sok kalkuttai kendert (jute) is dolgoznak fel 15 fonógyárban 12,500 orsóval.

A pamut iparban Franciaország mindjárt Nagybritania után következik; kivált Normandiában és Elzászban honosított meg, amott Rouen, emitt Mühlhausen a középpont; továbbá Lille, Roubaix, Tourcoing is kitűnök e tekintetben, Tarare a legjelesb musselint készíti. A pamut iparban 350,000 munkás van elfoglalva; az orsók száma 6.250,000 a gépi szövészeké több mint 80,000 s a kézi szövészeké 200,000. A pamut árúk pénzürtéke 240 millió ft. A nyers pamut évi bevitele több mint 2 millió mázsa.

1866-ban 2.400,000 mázsa nyers pamut s 15.3 millió ftára pamutfonál vitetett be a belső feldolgozásra. Általában Franciaország az Európában felgyártott nyers pamut 15.4%-kát dolgozza fel.

Kitűnök a francziák a fonalak és szövetek festésében, a nyomtatásban általában a kelmék kikészítésében is.

A kötési, csipkeverési, hímzési, paszomántos stb. munkákban is jeleskednek. A nyomtatásban és festésben Páris és környéke meg Lyon, továbbá Toulouse, Mühlhauzen, Rouen, Nimes; a paszomántos munkákban Lyon, St.-Etienne, Amiens, Nimes, Páris, Beauvais; az egyházi öltönyök készítésében Lyon és Páris; a hímzésben Lunéville, Tarare, Alençon, Nancy, Metz általában Lotharingia, Normandia, Auvergne helységei jeleskednek. Tarare (Lyon mellett) 15—16,000, Nancy és Metz 35,000 munkásnőt foglalkoztatnak hímzéssel, ez utóbbiak évi keresete 4 millió ft. A csipkeverés főhelyei Alençon, Lille, Arras, Mirecourt, Caen, Bayeux és Chantilly, valamint Auvergne tartomány, melyben 70,000 munkásnő van.

A divatárú s különösen a mesterséges virágok s női kalapok készítésében Páris foglalja el az első helyet; a fehér ruhák készítésében Párisal Rouen és Bordeaux versenyeznek.

Franciaországból 1863-ban kivitetett:

Selyemárú több mint	150 millió ft.
Gyapjúárú „ „	113 „ „
Pamutárú „ „	28 „ „
Ruha s divatárú több mint	35 „ „

1866-ban pamutfonál és pamutszövet 24.9 millió ft ára bevitetett, 39.6 millió ft ára kivitetett; kész ruhák, divatárú, fehér ruhák 67.7 millió ft ára, lenárú 65,000 mázsa 5.5 millió ft ára vitettek ki.

A bőrivar. A francziák kivált jeles fénymázos bőrt és irhát készítenek. Nagyon kitűnök a sokféle bőrárú, a szíjgyártói, cipészeti munkák s kivált a keztyűk készítésében is. A bőrgyártás s bőrárú készítésének főhelyei: Páris, Strasszburg, Héricourt, Givet, Pennes, Nantes, Pont-Audemer, Rouen, Valenciennes, Douai, Marseille, Lyon, Toulouse, Annonay, Grenoble, Chaumont, Niort, Blois, Poitiers, Milhau stb.

A papírgyártás s papírárú készítése. Csaknem minden megyében van papírmalom vagy papírgyár; ezek száma 250, ösz-

szesen 350 géppel. Legjelesebb papirt Essone (Szajna és Oise m.), Angoulême, Rives és Annonay városokban készítenek. St.-Marieban a sodronyműves papir s a francia bank pénzjegyei készülnek. Nemcsak rongyból, hanem az Algeriából való alfából is készítenek papirt. Nagy lendületet vett a papirkárpitok s általában a festett papir gyártása is, az kivált Páris, Mühlhauzen és Rixheim városokban kapott fel.

Szalma, csont, fa, szőr, szücs stb. árúk gyártása. Ez iparágak mind ki vannak fejlődve. Nemez és selyemkalapokat Páris, Lyon, Tarascon, Nimes, Aix, Bordeaux, Chazelle, Romans városokban; szalmakalapokat Grenoble-ban; csont és fagombokat roppant mennyiségben és igen olcsón Briare és Lotharingia helyeégeiben; gombkötőimunkákat Páris, Lyon, Grenoble, Vierzon, Limoges-ban; legyezőket Párisban; botokat, ostorokat stb. Párisban és Lyonban; szelenczéket St.-Claude, Rennes, Párisban; mindenféle apró árúkat és játékszereket skirakott műveket Páris, Strasszburg, St.-Claude, Rennes, Metz, Nimes, Poligny, Lyon, Dieppe városokban készítenek. A legjelesb műasztalosok Párisban és környékén találhatnak.

Művészeti iparágak A könyvnyomtatás és kereskedés főhelye Páris, de sokat nyomtatnak Corbeil, St.-Denis, Poissy, St.-Germain, Sceaux, Lyon, Avignon, Tours, Lille, Limoges, Strassburg, Rouen, Rennes, Toulouse, Dijon, Hâvre városokban is. Általában a nyomdai ipar igen ki van fejlődve. A könyvnyomdák száma 1037, melyekben 9500 szedő van, a könyvnyomdáké 800, amazokból 89, emezekből 391 Párisra esik. A könyvkötők is jelesek, kivált Párisban. Itt egy nagyszerű betűöntőde van, azonkívül még 15 betűöntőde működik a főbb városokban. A fa-, kő- és aczélmetszésben is jeleskednek a francziák, Páris erre nézve is első helyen áll. Roppant lendületet vettek az építési iparágak is, kivált Párisban; itt pl. 1865 október 1-jétől 1866 szept. 30-káig 3614 ház épült fel, míg ugyanazon idő alatt 2256 ház leromboltatott. Szajna megyében, mely Párist és környékét foglalja magában, 1852-től 1866. szept. 30-dikáig összesen 80,055 ház építettetett s 19,030 ház leromboltatott.

D.) Forgalom, kereskedés s hitelintézetek.

Pósta forgalom. A póstán szállított levelek, hírlapok, nyomtatványok, üzleti mutatók és papírok száma ez volt :

Év	egyszerű levél	megterhelt levél	hírlap, nyomtatványok, mutatók.
1847	126.480,000	176,000	90.275,460
1854	12.385,000	542,103	115.774,433
1857	252.453,800	885,177	144.295,200
1863	299.000,000	2.952,576	212.000,000
1864	300.453,700	3.241,170	264.982,000
1865	313.506,795	3.774,169	275.285,920
1866	327.381,898	4.114,600	294.336,440

A póstán küldött pénzültványok és értékek száma és pénzültösszege ez volt :

É v	az utaltványok száma	az utaltványok pénzültösszege ft	a bejelentett értékkel való levelek száma	ezen leveleken foglalt pénzültösszeg ft.
1863	3 740,229	44.894,723	1.043,050	260.415,000
1864	3.912,901	45.773,706	1.177,685	289.061,460
1865	4.115,953	49.675,850	1.418,809	296.231,046
1866	4.427,379	53.514,910	1.674,790	350.887,653

A póstajövedelem és kiadás 1865-ben ez volt :

A levelek díjaiból	25.364,043	frt.
A hírlapok és nyomtatványok díjaiból	2.787,270	„
Az utaltványos levelek díjaiból	490,996	„
A bejelentett értékek díjaiból	341,207	„
A külföldi hivatalok fizetéséből	1.869,052	„
Különbféle bevételek	21,082	„
A bevételek összege	30.873,650	„
A kiadások összege	23.505,194^{*)}	
A tiszta jövedelem	7.368,456	frt.

Telegraf. Az állami vonalak és sodronyok hossza 1865-ben ez volt :

*) A kiadási összegben a póstaküldeményeket szállító gőzhajózási társaságoknak fizetett segélyek is benfoglalvák, ezek 8.144,215 frtra rúgnak.

	Vonalok hossza.	Sodronyok hossza.
Megyei hálózat	4,011 föld. mfd.	13,419 föld mfd.
Parti „	210 „ „	295 „ „
Tengeralatti a földközi ten- gerben	72.1 „ „	72.1 „ „
Összesen	4,293.1 „ „	13,786.1 „ „

Az összes állami telegráfhivatalok száma 953 volt.

A sürgönyök száma : francia 2.098,645, nemzetközi 375,102, összesen 2.473,747 ; az összes bevétel 3.295,607 ft.

Magában Párisban 44 telegráfhivatal van, s ezek által 787,324 sürgöny telegrafiroztatott : de azonkívül még 210,922 helybeli sürgöny volt, melyek Páris különböző részei között váltattak.

1866. decz. 1-jén állami telegráfhivatal 1152, s vaspályai telegráfhivatal 939, összesen tehát 2091 volt.

Vasutak. Franciaországban az első vasutak 1827 és 28-ban készültek el, ezek csak lópályák voltak. Az első gőzmozdonyos vasút Páris és St.-Germain között építették s 1837 aug. 26-án nyílt meg. Azután a vasutak hossza ekkép növekedett :

Év	kész vasút hossza földirati mfd.	átlagos évi növekedés mfd.
1837	18	—
1840	77	19
1845	110	7
1850	392	56
1855	719	65
1860	1212	99
1865	1763	110

1867. jan. 1-jén a forgalomnak átadott és engedélyezett vasutak hossza földirati mfdekben, s a tett és még teendő építési költség ez volt :

Társaság	kész vasút f. mfd	engedélyezett s még építendő vasút f. mfd	a kiépített s építendő vasutak hossza f. mfd	a tett költség millió ft	a még teendő költség millió ft
É-szaki	165.89	51.61	217.50	242.830	34.505
Keleti	344.32	71.83	416.15	412.115	65.489
Nyugati	271.28	70.62	341.89	349.677	101.088
Orléans	442.70	124.25	566.96	447.586	96.329
Lyon-Földközi tenger	473.42	315.48	788.90	775.915	286.927
Déli	217.78	85.67	303.35	216.449	61.847

T á r s a s á g	kész vasút f. mfd	engedélyezett s még építendő vasút f. mfd	a kiépített s épitendő vas- utak hossza f. mfd	a tett költség millió ft	a még teendő költség millió ft
Párisi övező pálya	2.29	—	2.29	3.441	—
Viktor-Emánuel pálya	14.28	3.77	18.06	18.225	8.505
Egyéb kisebb társaságok pá- lyái	22.91	158.75	181.66	33.510	76.567
Összesen	1954.87	881.88	2,836.76	2,499.748	731.257

Azonkívül a vasuti költségekhez az állam 396.395 millió fttal járult, a még teendő költséghez pedig 188.762 millió fttal fog járulni, az állam költsége a vasutakra tehát 585.157 millió fttal fog tenni.

E szerint 1866 végéig a vasutakra összesen 2896.143 millió f. fordítottatott, s a már engedélyezett vasutak még több mint 920 millióba fognak kerülni. Egy-egy mfd vasút több mint 1.400,000 ftba került, t. i. egy-egy kilometer 153,534 ftba.

Az állam a kamatbiztosíték fejében is fizet bizonyos összeget, melynek tökéje körülbelül 160 millió ft. Az évi jövedelem, melyet a vasutak az államnak közvetlenül hajtának, kerék számmal 37 millió ft, s az engedélyezett vasutak kiépítése után 54 millió ft lesz. E jövedelem tehát az állam részéről a vasutakra fordított költségnek 7%-kát teszi, s az engedélyek lejárta után (az engedélyek 99 évre szólnak) az egész vasút-hálózat az állam birtokába fog jutni.

A francia vasutakon 1865-ben 84.052,516 személy szállított, átlagosan 40 kilomaternyi*) távolságra; ez annyi, mintha 3,361 millió utas 1 kilomaternyi utat tett volna. A közönséges (csékély gyorsaságú) árúk mennyisége 640.388,720 mázsára rúgott. Az összes bevétel a személyszállításból 74.7, a podgyász és árúszállításból 160.0, összesen 234.7 millió fttal tett. 1861—1864 ig évenként átlagosan 52 millió mérő gabna, s több mint 4 millió darab barom szállítottatott.

Az 1865. jul. 12-kén kelt törvény feljogosítja a megyéket és községeket, hogy saját érdekekben és költségökön, részint az állam segélyével is, a lecsó vasutakat építsenek. 1866 végén 3 megyében 5 ily helybeli érdekű vasút volt készen, melyek hossza több

*) Egy földirati mfd = 7.42 kilometer.

mint 29 földirati mfd (216 kilometer), s 45 más megye engedélyekért folyamodott.

Köutak. A császári utak száma 231, hossza 5016 földirati mfd, ebből 1867 jan. elején 4935 mfd készen s 81 mfd még csinálatlan volt. Ezekhez járul Korszikában 145.7 mfdnyi állami út, melyekből 1867. jan. 1-jén még 20.3 mfd csinálatlan volt, továbbá ugyancsak Korszikában 75 mfdnyi erdei út, melyekből 1867. január 1-jéig szintén állami költségen már 68.6 mfd elkészült vala.

Az összes megyei utak hossza 6,520.4 mfdet tesz, ezekből 1867. jan. 1-jén 6,312.5 mfd teljesen készen volt.

A községi utak száma és hossza ez:

Nagyforgalmú út	3,900,	összes hosszuk	11,620 mfd,	ebből kész	9,510 mfd
Közérdekű	6,896,	" "	11,006 "	" "	6,985 "
Közönséges út	203,583,	" "	47,415 "	" "	16,472 "
Összesen	214,379,	" "	70,041 "	" "	32,967 "

E szerint 1867. jan. 1-jén Franciaországban összesen kerék számmal 44,410 mfdnyi kőút megcsinálva, s 11,566 mfd községi út épülő félben volt.

Az állam a köutak és hidak építésére és fenntartására 1848-tól 1866 végéig összesen 235 millió frt, magában 1866-ban 19.4 millió frtot; a megyék és községek pedig 1865-ben 49.3 millió frtot fordítottak az utakra. Az elmúlt 30 évben csak a községi utakra több mint 400 millió ft fordítottatott.

Csatornák s hajózható folyók. A csatornákra 1814 óta 330 millió ft fordítottatott; a csatornák hossza 650 mfd, s a szabályozott és csatornázott folyók hossza 919 mfd. A csatornák fentartási költsége évenként 2.2, a folyók fentartási költsége pedig 2.1 millió frt. 1860—66 ig évenként 6.1 millió ft rendkívüli költség fordították a csatornákra. Az állam évi jövedelme a csatornákból 2 millió frtot sem tesz, miután a vámok tetemesen leszállítottak. A tervezett csatornák kiépíttetése még vagy 50 millió ftba fog kerülni.

A t u t a j o z h a t ó f o l y ó k hossza 400, a h a j ó z h a t ó k é 1290 f. mfd, tehát a vízi utak összes hossza 2340 mfd.

Nevezetesb csatornák:

Nantes-Brest, hossza 48 mfd.	Berry, hossza	32.5 mfd.
Rhône-Rajna, " 43 "	Burgundi "	32.5 "
Marne-Szajna, " 42.5 "	Középponti hossza	16.5 "
Déli (Languedoci) 33 "		

Gőzhajók a Garonne, Szajna, Rhóne, Loire, Saône és Rajna folyókon járnak.

Kereskedelmi hajók. Franciaország tengeri kereskedelmi hajóinak száma ez volt :

	1864		1865	
	hajó	tonafogat	hajó	tonafogat
Vitorlás	14,747	900,317	14,874	899,756
Gőzös	345	84,918	385	108,528
Együtt	15,092	985,235	15,259	1.008,284

Azonkívül 64-ben 8782 parti s halászbárka volt 65,169 tonnafogattal.

A hajók legnagyobb része aránylag kicsiny, 6,679 tíz tonnán alúli. A nagyobb hajók közül 1865-ben volt :

800 és több tonnás	58,	összes tonnafogatuk	69,524
700—800	37,	" "	27,338
600—700	53,	" "	34,178
500—600	116,	" "	63,572
400—500	253,	" "	113,404

Az országnak 228 kikötője van ; a tengeri kereskedelmi hajókból 1864-ben esett :

Marseille-re	855 hajó	159,782 tonnafogat.
Nantes-ra	655 "	112,460 "
Bordeaux-ra	446 "	132,171 "
Hävre-ra	350 "	102,502 "
Dünkirchenre	327 "	35,154 "

Hajóforgalom. Ez a következő kimutatásból látható :

	Az érkezett hajók száma.				Ezek tonnafogata.			
	1859	1860	1862	1864	1859	1860	1862	1864
Francia	10,422	10,675	12,374	13,314	1.628,396	1.663,615	1.907,897	1.979,145
Idegen	14,618	14,081	16,448	18,321	2.375,354	2.348,261	2.658,776	2.781,397
Együtt	25,040	24,756	28,822	32,135	4.003,750	4.011,870	4.566,673	4.760,542

	Az elindult hajók száma.				Ezek tonnafogata.			
	1859	1860	1862	1864	1859	1860	1862	1864
Francia	8,778	8,013	8,201	13,840	1.473,192	1.341,531	1.445,872	2.069,643
Idegen	11,657	10,429	11,004	19,053	1.563,136	1.502,635	1.560,097	2.833,719
Együtt	20,435	18,442	19,205	32,893	3.036,328	2.844,166	3.005,969	4.903,362

Tehát 1864-ben az érkezett hajóknál a tonnafogatok 41, az elindult hajóknál pedig azoknak 42%-ka esett csak a francia lohozóra. 1865-ben 51,156 megrakott hajó érkezett és indult el,

összes tonnafogatuk 8.580,000 volt, a hajók száma tehát 5, a tonnafogatoké 8.5%-kal nagyobb volt, mint 1864-ben. A francia lobogóra az összes tonnafogatból 42, a gőzösöket külön véve 35, a vitorlásokat külön véve 45% esett. 1866-ban 29,428 megrakott hajó érkezett 5.484,788 tonnafogattal s 21,909 megrakott hajó távozott 3.926,448 tonnafogattal; amazokból 3.436,122 tonna, emezekből 2.148,526 tonna idegen lobogókra esett.

A parti forgalmat csak francia hajók eszközlik, s a parti hajózásnál 100,430 hajó 3.923,442 tonnafogattal érkezett s ugyanannyi távozott. Tehát 1864-ben a francia kikötőkbe összesen 132,565 hajó 8.684,584 tonnafogattal érkezett s 133,323 hajó 8.826,804 tonnafogattal távozott.

A külfölddel és gyarmatokkal való tengeri forgalomból tonna-szám szerint 1865-ben esett:

Nagybritanniára	3.465,904	Egyiptomra	236,366
Olasz királyságra	880,904	Éjszakamerikai Unióra	230,023
Spanyolországra	305,456	Norvégiára	221,208
Törökországra	357.650	Svédországra	213,903
Oroszországra	287,124	Osztrák-magyar birod.	86,791 stb.

A nevezetesb kikötők forgalma a külfölddel 1864-ben ez volt:

	É r k e z e t t .		T á v o z o t t .	
	hajó	tonna	hajó	tonna.
Marseille	5,162	1.287,270	5,141	1.297,719
Håvre	2,420	621,813	2,295	604,513
Bordeaux	1,722	377,592	1,638	401,437
Boulogne	1,475	259,380	1,517	266,073
Calais	1,608	256,401	1,598	257,368
Dieppe	1,386	219,133	1,365	225,188
Dünkirchen	1,510	206.218	1,559	212,475

Külkereskedés. Ebben megkülönböztetik az általános és különös kereskedést (commerce général és commerce spécial); amaz minden be- és kivitt árút foglal magában, bárhonnan származik, emez a bevételből csak azon tárgyakat foglalja magában, melyek az országban fogyasztatnak el vagy dolgoztatnak fel, s a kivitelből azokat, melyek az országban állítottak elő. Az általános kereskedés tehát az átmeneti tárgyakat is magában foglalja, még pedig ezeket kétszeresen számítja, t. i. mind a bevételnél mind a kivitelnél. Ugyanaz történik Belgiomban is. Továbbá megkülönböztetik a hivatalos értéket (valeur officiel), mely az 1827-ben meg-

állapított árjegyzék szerint számíttatik ki, s az átlagos piaci árnak megfelelő valóságos értéket (valeur réel), mely minden évben külön bizottság által állapíttatik meg. A legtöbb árú piaci ára 1827 óta tetemesen emelkedett; miért a valóságos érték jóval nagyobb mint a hivatalos. Pl. 1860-ban a bevétel hivatalos értéke 968.9, valóságos értéke pedig 1063.4, a kivétel hivatalos értéke 1195.7, valóságos értéke 1260.2 millió fira rúgott. A külkereskedés folytonos emelkedése a következőkből tetszik ki:

Az általános kereskedés valóságos értéke.		A különös kereskedés valóságos értéke.	
1840	827 millió frt.	1857	1,504 millió frt.
1845	972 " "	1860	1,762 " "
1850	1,030 " "	1861	1,770 " "
1855	1,740 " "	1862	1,779 " "
1860	2,324 " "	1863	2,053 " "
1863	2,618 " "	1864	2,281 " "
1868	2,968 " "	1865	2,407 " "
1865	3,084 " "	1866	2,572 " "
		1867	2,419 " "

Az 1865-diki általános kereskedés az előbbi öt év átlagát 16%-kal múlja felül. Azon évi kereskedés valóságos értéke ez volt:

	Általános keres- dés millió frt.	Különös keres- dés millió frt.	Kikészítés végett be- s kivitt tár- gyak millió frt.
Bevétel	1,428.4	1,070.0	41.7
Kivétel	1,655.2	1,336.6	83.0
Együtt	3,083.6	2,406.6	124.7

Az átmeneti forgalom súlymenyisége 14.4 millió mázsát, pénzértéke 385.5 millió frot tett.

Az 1865-diki összes kereskedésből a tengeri forgalomra 2156 millió ft, (mintegy 68%), s ebből a francia lofogóra 1102 millió ft esik, ez utóbbi összegből ismét a francia birtokokkal való forgalomra 162, a külfölddel való forgalomra 940 millió ft jut.

Az 1865-diki általános kereskedés összes pénzértéke 3084 millió frot tett, ebből Marseille-re 659.8, Havre-ra 554.1, Boulogne-ra 236.6 millió ft esik.

A különös kereskedésben a bevétel és kivétel pénzérteke millió fokban ez volt:

	Bevétel.	Kivétel.		Bevétel.	Kivétel.
1861	989.13	780.11	1864	1,023.50	1,184.30
1862	890.39	908.29	1865	1,070.00	1,250.76
1863	982.65	1,070.21	1866	1,198.38	1,373.07

A nemes fémek*) bevitele 1865-ben 267.057, 1866-ban 424.278, kivitelök 175.527 és 205.336 millió ftot tett. 1861-től 1866-ig összes bevitelök 1591.245, összes kivitelök 1270.728 millió ftra rügött. A különös kereskedésben 1861—1866-ig bevitt árúk pénzürtéke összesen 6154.6, a kivitt árúké 6566.8 millió ftot tett, tehát azon időszak alatt a nemes fémekből 320.517 millió fttal több vitetett be mintsem ki, s az árúkból 412.2 millió fttal több vitetett ki, mintsem be, s így a kereskedelmi mérleg az ország javára 732.7 millió ftot mutat ki.

A bevétel főrovatai szerint millió ftkban ez volt:

	1861	1862	1863	1864	1865	1866
Élelmezési tárgyak	335.7	259.2	232.0	210.1	199.2	208.7
Iparanyagok . . .	579.6	537.4	654.0	710.9	754.1	841.5
Gyártmányok . . .	44.9	68.8	51.8	67.5	78.9	103.8
Egyebek	28.9	25.1	34.9	35.5	37.9	44.7
Együtt	989.1	890.5	982.7	1,024.0	1,070.1	1,198.7

A kivitel főrovatai szerint millió ftkban ez volt:

Gyártmányok . . .	478.7	554.4	645.8	732.9	725.6	785.3
Termények	271.3	320.4	390.7	415.2	486.3	548.5
Egyebek	30.2	33.6	33.8	36.2	39.0	39.5
Együtt	780.2	908.4	1,070.3	1,184.3	1,250.9	1,373.3

A bevitt gyártási anyagok közül legnevezetesebbek:

	1864 mázsa	1865 mázsa	1866 mázsa
Gyapjú	1,295,410	1,489,556	1,769,016
Mindennemű selyem . . .	114,178	125,070	116,922
Pamut	1,352,574	1,627,946	2,401,012

A kivitt termények közül, hova az élelmezési és gyártási anyagok tartoznak, a borra 1862-ben 85, 1865-ben 105, 1866-ban 125, a baromra 1861-ben 8, 1866-ban 17, a tojásokra 1861-ben 7, 1866-ban 17, a vajra 1861-ben 12.5, 1866-ban 30 millió ft esett.

Az 1864-diki kimutatás szerint fő beviteli cikkek:

Pamut	136 millió ft.	Nyers bőr	41 millió ft.
Selyem	115 " "	Kávé	34 " "
Gyapjú	86 " "	Barom	31 " "
Közönséges fa	53 " "	Czukor	29 " "
Kőszén	47 " "		

*) 1850—1860-ig arany 1740.6, ezüst 630.2, együtt 2370.8 millió ftára vitetett be, a kivitel pedig arany 405.4, ezüst 1164, együtt 1569.8 millió ft volt, a nemes fémek készlete tehát 801.5 millió fttal növekedett.

Főki viteli cikkek:

Selyemárúk	164 millió frt.	Pamutárúk	37 millió frt.
Gyapjúárúk	143 " "	Bőrárúk	36 " "
Bor	108 " "	Czukor	30 " "
Apró árúk	80 " "	Szeszes ital	29 " "
Kész ruha	45 " "	Kikészített bőrcikkek	25 " "
Selyem	40 " "		

Az országok, melyekkel Franciaország leginkább közlekedik, következők:

1865-ben.	Bevitel.		Kivitel.	
	általános millió frt	különös millió frt	általános millió frt	különös millió frt
Nagybritannia	280	240	520	400
Belgium	170	122	98	92
Svajczerország	150	37	144	93
Olasz királyság	115	97	167	110
Német vámegelet	109	68	95	86
Törökország	64	55	40	26
Oroszország	48	40	12	11
Egyiptom	47	33	38	23
Brazília	39	21	50	30
Spanyolország	23	20	87	63

A francia birtokok és gyarmatok forgalmának pénzértéke 1863 $\frac{3}{5}$ -ben millió ftokban ez volt:

	Bevitel.	Kivitel.	Együtt.
Algéria	64.0	40.0	104.0
Réunion	11.3	10.2	21.5
Szenegal stb.	7.0	5.0	12.0
Aranypart	0.5	0.4	0.9
Majotte, Sz.-Mária stb.	0.2	0.5	0.7
Afrikai birtokok	83.0	56.1	139.1
Martinique	11.7	8.3	20.0
Guadeloupe stb.	7.7	7.6	15.3
Guyana	3.6	0.7	4.3
St.-Pierre, Miquelon	1.8	3.7	5.5
Amerikai birtokok	24.8	20.3	45.1
Kelet-Indiai birtokok	2.1	6.5	8.6
Ausztráliai "	1.5	0.5	2.0
Mind összesen	111.4	83.4	194.8

Algéria összes beviteléből csak 9.3 kiviteléből pedig 7.9 millió ft esett 1865-ben a külfölddel való forgalomra, a többi az anyaor-

szággal való forgalomra jut, s ez már Franciaország kereskedésében be van foglalva.

A **tőkekalászat** összes eredménye 1865-ben 598,730 mázsát tett, s vele 573 hajó 12,434 legénnyel foglalkozott. A **czethalászat** összes eredménye csak 1838 mázsát tett. A **heringhalászattal** 10,277 emberrel ellátott 746 hajó foglalkozott s összesen 595,850 mázsa halat hozott magával.

A birodalom rakodáiban 1865-ben összesen 20.060,016 mázsa árú rakatott le, melynek pénzártéke 170 millió ft.

Az általános forgalom árúmennyisége 1865-ben 842.496,410, 1864-ben pedig 734.815,351 kettős mázsát tett.

Az összes **vám** stb. jövedelem 62 millió fira rúgott.

Hitelintézetek, takarékpénztárak, biztosító és segélyező intézetek.

Franciaországban sok hitelintézet van; első helyen áll:

A francia bank, alaptőkéje 73 millió ft, 1848 óta csak az bocsáthat ki bankjegyeket, 54 fiókintézete van. 1866-ban:

Lezámitolásai	2,663 millió fira rúgtak.
Kölcsonnei és előlegei	170 " " "
Összes pénztári mozgalma	13,606 " " "
Fémkészlete 1867. jan. 1.	272 " " "
Forgásban volt bankjegyei ugyanakkor	446.4 " " "

A többi hitelintézetek:

Crédit foncier	24.3	alaptőke millió ft.
Crédit agricole	8.1	" " "
Crédit industriel	16.2	" " "
Crédit mobilier	24.3	" " "
Comptoir d'escompte	16.2	" " "
Crédit colonial	4.86	" " "
Sous-Comptoir des chemins de fer	2.43	" " "
Sous-Comptoir du commerce et d'industrie	8.1	" " "
Gyarmati bankok	4.05	" " "
Algériai bank	1.62	" " "
Vállalkozók irodája	2.02	" " "
Földmívelési iroda	2.43	" " "
Letéti és folyó számlai pénztár	24.3	" " "
Árú csarnok és vásári hitelegylet	2.42	" " "
Szavojai bank	1.6	" " "
Ezen intézetek összes pénzalapja	216.852	" " "

A „Crédit foncier de France“, földhitel intézet, 1865 végéig 261 millió ftot kölcsönzött vala.

Takarékpénztár 1865-ben 471 volt, legjelentősebb a párisi, melynek bevételei ez évben 8.9, kiadási 9.4 millió ftot tettek; 1866 végén 256,386 betevő volt, kiknek betételei 18.3 millió ftra rúgtak. Az összes takarékpénztári betevők száma 1865 elején 1.554,151 volt, s ezeknek betételei 187.2 millió ftot tettek; 1865 végén az összes takarékpénztári betételek 194.3 millió ftot tettek.

Biztosító társulat 1857-ben 13 általános volt (12 Párisban), s 35 kisebb társulat az egyes megyékben; a jégkár ellen biztosító társulatok száma 14 volt, ezekből 13 kölcsönös, 1862-ben 66 tűzkár ellen, 31 szállítási kár ellen, 20 életre, 14 jégkár, 2 barombiztosító társulat volt. A biztosító társulatok alaptőkéje körülbelül 70, a biztosított értékek pénzüsszege 20,300 millió ftra rúgott.

Jóváhagyott kölcsönös betegsegélyző egyesület 1866 végén 3631 volt, tiszteleti tagjaik száma 87,186, részes tagjaiké 462,343.

Feljogosított kölcsönös betegsegélyző egyesület 1657 volt, összes tagjaik száma 232,969.

Azon két rendbeli egyesületek vagyona 16.131,150 ft.

Van továbbá elaggottak alapja (la Caisse de retraite), mely 1851-ben támadt, az ebbe 1865-ben történt befizetések 36 millió ftot tettek, az 1864-ben kifizetett összeg 4.3 millió ft.

Végre segélyző intézet a császári herczeg egyesülete, melynek alaptőkéje 800,000 ft.

E.) Pénz- és hadügy.

Az 1367-re megszavazott általános költségvetés szerint az állami rendes kiadások ezek:

Államminiszterium	1.252,660 ft.
Igazság- és vallásügyi miniszterium	32.901,390 „
Külügyi miniszterium	5.237,870 „
Belügyi „	21.613,690 „
Pénzügyi „	309.710,380 „
Hadügyi „	146.296,120 „
Tengerészeti- és gyarmatügyi miniszterium	58.746,060 „
Közüktatási miniszterium	8.066,790 „

Földmvelési, kereskedelmi s közmunkai miniszt.	28.171,800	frt.
A császári ház s a szép művészetek miniszt.	4.890,780	"
<hr/>		
Összes rendes kiadások	616.887,540	"
Rendkívüli kiadások	53.887,000	"
<hr/>		
Összes általános kiadások	670.774,540	"
A bevételek pedig ezek:		
Közvetlen adók	130.821,070	frt.
Átírási díjak, bélyeg s uradalmak	166.471,200	"
Jövedelem az állami erdőkből	3.984,390	"
Vám- és sójövdelem	60.842,340	"
Közvetett adók	227.942,500	"
Pósta	31.957,370	"
Különböző jövedelmek	14.784,530	"
Vegyves bevételek	18.012,780	"
<hr/>		
Összes rendes jövedelmek	654.816,180	"
Rendkívüli jövedelmek	15.996,280	"
<hr/>		
Összes általános jövedelmek	670.812,460	"

A pénzügyminiszter kimutatása szerint 1867-ben a tetteges jövedelem 10.5 millióval kevesebb, a kiadások pedig 66 millióval többet tettek, mint előre számított.

A nevezetesebb rendes kiadások ezek:

Az igazságszolgáltatás ügye	13.394,970	frt.
A kathol. papság fizetése	17.335,000	"
A börtönügy	7.100,000	"
Az állami adósság költségei, kamatok, járadékok, dotatiók*)	204.092,460	"
A közvetlen adók kezelése	7.319,705	"
A vámok és közvetett adók kezelése	22.869,000	"
Az állami gyárak (dohány és lőpor) kezelése	27.800,000	"
A pósta kezelés	24.000,000	"
Az erdők kezelése	3.320,000	"
Az átírási ügy (enregistrement), bélyeg és uro- dalmak kezelése	6.290,000	"
A katonaság zsoldja	109.978,200	"
Algéria közigazgatása	5.857,200	"
A gyarmatok igazgatása	8.983,700	"
Szépművészetek, színházak, történelmi emlékek, állami építések	3.062,610	"

*) Idő a császárnak s a császári hercegeknek és herceg asszonyoknak járó dotatiók tartoznak; a császáré 10.2, az utóbbiaké 0.9 millió frtot tesz. A császár azonkívül a koronajavak jövedelmeit kapja, melyek vagy 4 millió frtot tesznek.

A nevezetesebb jövedelmi források ezek :

Telekadó	69.093,000	frt.
Személyes és bűtoradó	20.659,860	„
Ajtó és ablakadó	15.570,230	„
Ipar vagy engedély (patent) adó	25.270,590	„
Átirási, betáblázási s vegyes díjak	151.750,000	„
Bélyegadó	32.829,300	„
A vámhivatalokban szedett sófogyasztási adó	9.297,180	„
Ital fogyasztási adó	91.341,670	„
A vámhivatalokon kívül szedett sófogyasztási adó	3.626,370	„
A belföldi czukortól szedett adó	18.630,000	„
Különböző jövedékek	13.504,720	„
A dohány egyedárúság	95.808,820	„
A lőpor-egyedárúság	5.030,910	„

A rendkívüli jövedelmek között a Japantól kapott hadi kárpótlás is előfordul 1.800,000 fttal, s a Kosinsinától fizetett évi kárpótlás 434,400 fttal.

Az általános rendes és rendkívüli költségvetéshez járulnak a különös, a törlesztési alapra vonatkozó s járulékos költségvetések. A különös költségvetés 99.6 millió ftról szól, benne a megyei kiadások 46.6 millió fttal fordulnak elő; a törlesztési alap költségvetése 30.6, s végre a járulékos költségvetés 43.9 millió ftról szól, emebben a hadsereg dotatói alapja 26.4 millió fttal fordul elő.

E szerint az 1867-diki előleges költségvetések együtt 846 millió ftról szólnak; de a valóságos kiadások többnyire meghaladják az előlegesen megszabott költségeket.

1865-ben az általános rendes költségvetésben a bevételek 709.6, a rendkívüliben 48.3, a különösben 92.9, összesen 850.8, 1866-ban pedig együtt véve 845.3 millió ftra, s a három rendbeli kiadások 1865-ben 849.5, s 1866-ban 844.9 millió ftra számítottak.

1831-ben az állami kiadások 399.4, 1852-ben 586.1 millió ftra szabattak; Lajos Fülep 17 évi uralkodása alatt évenként átlagosan 548, 1848—1856-ig pedig 678 millió ftra rúgtak.

Az 1862-diki előleges költségvetések szerint az állam összes bevételei 799.4, tiszta bevételei 587, összes kiadásai 797; tulajdonképi (tiszta) kiadásai 584 millió ftra rúgtak; de a valóságos összes kiadások 1862-ben 896.2 millió fttal tettek.

A valóságos eredmények szerint utólagosan megállapított állami bevételek és kiadások egybevetéséből kitetszik, hogy a valóságos állami kiadások 1814-től 1862-ig összesen 783 millió fttal haladták meg a budgetekben meghatározott bevételeket, mely összeget kincstári pénzületek által fedeztek.

Egybevetvén a rendes és rendkívüli bevételeket, adókat, kölcsönöket stb. s a rendes és rendkívüli kiadásokat, úgy találjuk, hogy az állami kiadások tettek:

	1814—30	1830—47	1848—52	1852—62
Évi átlagban, millió frt	416.2	500.5	590.9	781.2
Fejenként jelenre, frtot	12.21	13.71	14.98	18.58
Fejenként jövőre, frt	1.42	1.02	1.58	2.90
Fejenként összesen, frt	13.63	14.73	16.56	21.48

A jövőre eső kiadások az állami adósság növekedését mutatják.

Az 1868-diki költségvetés szerint: a rendes bevételek 677.767 millió frtot tesznek

	a rendes kiadások 627.345	"	"	"
A többi különös és rendkívüli bevételek	189.192	"	"	"
" kiadások	239.150	"	"	"
Összes bevételek	866.959	"	"	"
Összes kiadások	866.495	"	"	"

Az összes állami bevételekből az állami javakra stb. körülbelül 3, a közvetlen adókra 20.5, a közvetett adókra 76.5% esik.

A kiadásokból a szárazsi és tengeri haderőre 28.3, az állami adósságra több mint 30.62% esik.

A községi kiadásokból az állami költségvetésben 34.8 millió ft van felhozva, melyek a községi pótlékok által fedeztetnek; azonkívül a községek jövedelme a fogyasztási adóból mintegy 40 millió ftra rúg. De vannak a községeknek még egyéb jövedelmeik is. Kiadásaik, Párison kívül, 1862-ben 179.8 millió fttal tettek.

Páris költségvetése külön említettik. Ez 1867-re következő volt:

Összes bevételek	98.288,500 frt.
Összes kiadások szintén	98.288,500 frt.

A rendes bevételek 57.956,000 ftra rúgtak, ezekből a községi pótlékokra (centimes communaux) 1.322,400, a fogyasztási adóra 37.6 millió ft esett. A rendes kiadások 38.6, a rendkívüli kiadások 24.0, a pótló kiadások 10.2 s a különös kiadások 25.0 millió

ftra rúgtak. A rendes kiadások között az adósság évi költsége 8.1, a jótékonyági intézetek 4.8, az elemi oktatás 2.4, a rendőrség 5.6 millió fttal szerepelnek 1865-ben Páris valóságos bevételei 92.1, összes kiadásai 87.3 millió ftot tettek.

Az állami, megyei és községi kiadásokat egybevevén egy-egy lakosra körülbelül 29 ft. 70 kr esik.

Az állami adósság. Az állami adósságért fizetendő járadékok és kamatok tettek:

1844 april 1-jén	25.7 millió frot.
1830 aug. 1-jén	80.8 " "
1848 jan. 1-jén	98.8 " "
1852 jan. 1-jén	96.9 " "
1865 jan. 1-jén	139.2 " "

Az állandósított állami adósság névleges tőkéje tett:

1848 jan. 1-jén	2,411.2 millió frt.
1854 " "	2,296.3 " "
1862 " "	4,019.6 " "
1863 " "	4,892.5 " "
1864 " "	4,988.0 " "
1865 " "	5,275.7 " "
1866 " "	4,466.8 " "

Azon kívül van lebegő adósság, mely 1859-ben 328, 1866 jan. 1-jén pedig 394.9 millió ftra rúgott.

Továbbá az állam a törvénykezési és közigazgatási letéteket és biztosítékokat kezeli. Ezekből 1864 végén az állami pénztárakban 56.4 millió ft volt, 1865 folytában 60.9 millió ft befizettetett s 59.0 millió ft visszafizettetett.

Az állami pénztáraknál tett önkényes letétek 1865-ben 31.7, a kivételek 28.2, a pénztári maradék 7.3 millió ftot tettek.

Az állam a takarékpénztárakban letett pénzeket is lefoglalta, s fizeti az azoktól járó kamatokat. A takarékpénztárak követelései az államon 1865 decz. 31-kén 149 millió ftra rúgtak.

Szintén az állam által kezeltetnek: az előregedett tisztviselők és munkások alapja (caisse de retraite pour la vieillesse), a kölcsönös betegápolási társulatok alapja, a becsületrend alapja. Végre a nyugdíjak és életjáradékok is tetemes évi költséget okoznak.

Ha mindezeket tekintetbe vesszük, úgy találjuk, hogy Franciaország összes állami adósságának névleges tőkéje 1866 jan. 1-jén kerék számmal több mint 5000 millió ft, (Koll szerint 5309

millió frt) az évi járadékok, kamatok, nyugdíjak stb. egész összege pedig körülbelül 190 millió frtra rüg.

A megyei és községi adósságok szintén nagyok, de mostani állapotokról nincsen adatunk. 1852-től 1861-ig a megyék és községek mintegy 260 millió frtra menő adósságok szerzésére ljogositattak fel.

Hadügy. Száraz hadsereg. 1865. jan. 1-jén tettelesen 410,672 ember szolgált a hadseregben, ezekből

az országban létező hadtestekhez tartozott	281,609 ember,
az afrikai hadtestekhez	83,135 „
a Rómában létező hadosztályhoz	13,656 „
a mexikói hadtestekhez	32,272 „

A tartalék sereg 196,417 emberből, tehát az egész hadsereg 607,089 emberből állt.

A hadsereg alkotó részei 1864-ben ezek voltak :

tábornok	1,773 ember	160 ló
csendőrség	24,829 „	14,769 „
gyalogság	251,437 „	326 „
lovasság	62,798 „	47,610 „
tüzérség	39,882 „	16,646 „
mérnökség	8,410 „	1,115 „
szekerészet	5,655 „	5,496 „
igazgatási katonaság	9,411 „	240 „
Összesen	404,195 „	86,368 „

Háború idején a hadsereg mintegy 760,000 emberből s 143,000 lóból áll. A tüzérségnek 1362 ágyúja van.

Évenként 100,000 ujoncz szokott állíttatni. 1864-ben az illető korosztályban levők 325,127 egyént tettek, ez összeirtott egyének közül 204,870 jutott vizsgálat alá, kik közül 104,000 különböző okokból felmentetett, nevezetesen csekély termet miatt 1,421, testi bajok miatt 57,659. A beosztott 100,000 ujoncz közül 6,195 a hajóhadhoz, 81,205 a gyalogsághoz, 7000 a lovassághoz, 4000 a tüzérséghez került.

A szolgálati idő 7 évig tartott ; de az 1868-ban hozott új törvény azt 9 évre terjeszti ki, úgy hogy 5 évig a tetteleges szolgálat tart s azután 4 évet a tartalékban kell tölteni. A hadsereg létszáma e szerint több mint 800,000 ember. Azonkívül több mint 330,000 emberből álló mozgó nemzetörség is szervezendő.

Az országban 119 erősség és vár van, de ezek közül 70 egészen jelentéktelen.

A hajóhad áll:

13 pánczélos hajó és fregatból	12,600	lőerővel.
1 " korvetteből	500	"
1 " parti őrhajóból	500	"
35 nem pánczélos hajóból	—	
24 " " fregatiból	—	
12 " " korvetteből	—	
44 csavargözösből	—	
220 másféle kisebb hajóból	—	

A gőzhajók összes száma 340, a lőerők száma 92,106.

Ezen kívül még 5 hajó 3650 lőerővel készülő félben s 28 hajó 12,670 lőerővel épülő félben volt.

A vitorlás hadi hajók száma 82.

A hadihajókon levő ágyúk száma 9766.

A tengeri katonaság 40,770, háború idején 66,540 emberből áll; végre a tengerészeti és gyarmati katonaság 25,000 embert, s a határszéli vámőrök csapatai 25,500 embert számlálnak.

E.) Egyházi és közoktatási ügy.

Egyházi ügy. Franciaországban 17 érsek s 71 püspök van, ez utóbbiak közül 1 Algirban s 3 a gyarmatokban székel.

Az összes kath. plébánus létszáma 34,729, ezekből van 3,519 plébános s 31,139 segédlelkész.

Papnővelde van: nagy 82, kicsiny 130. A kolostorok közül:

Neveléssel foglalkozik	1,547	6,178	szerzetessel s	23,350	apáczával.
Irgalmas-gyakorlatokkal foglalkozik	712	922	"	10,187	"
Csak isteni tisztelettel foglalkozik	333	2,039	"	6,845	"

Összesen kolostor 2,592. szerzetes 10,130, apáca 40,391

A reformáltaknak 105 konsistoriumuk s 572 lelkészök van, a lutheránusoknak 44 " 262 " "

Az izraelitáknak egy fő s 7 alárendelt konsistoriumuk van.

Népnevelés. Ez azelőtt nagyon el volt hanyagolva, de néhány év óta gyorsan gyarapodott és terjedt. 1855-ben az elemi isko-

lákra az állam még csak 2,5, a megyék 2, a községek 4,9 millió ftot fordítottak, s a tandíjakból 3,8 millió ft került be, az összes költség tehát csak 13,5 millió ftot tett.

1863-ban e költség kerék számmal már 29 millió fra rúgott, s ebből az államra és megyékre 5, a községekre és magán adakozásokra 17, a tandíjakra 7 millió esett.

Hivatalos jelentés szerint 1861-ben volt:

Fiú és vegyes iskola . . .	37,874,	ezekbe járt 2.043,820 fiú,	361,087 leány,
Lány iskola	13,666,	" " — —	993,319 "
Szabad iskola	3,552,	" " 212,521 fiú,	575,894 "
Osszesen	55,092,	" " 2.256.341 "	2.030,300 "

Az iskolás gyermekek összes száma tehát 4.286,641 volt.

1863-ban már 68,761 iskola volt 4.336,368 tanulóval. Ez iskolákból 52,445 nyilvános volt 3,413,830 tanulóval s 16,316 szabad, azaz magánosok vagy társulatok által alapított s fenntartott iskola 922,538 tanulóval. Azon évben az iskolázható gyermekeknek körülbelül 77%-ka járt iskolába; de ezekből $\frac{1}{3}$ csak féléven át látogatja azt.

1865-ben még 694 községben nem volt iskola. 1863-tól 1866 elejéig 1054 új nyilvános s 409 magán iskola állíttaték fel, az új nyilvános iskolákat 92,532, a magánosokat 42,882 gyermek látogatta. Az összes iskolás gyermekek közül 1865 végén 1.917,074 ingyen kapott oktatást. Az iskolázható gyermekek közül még mintegy 700,000 nem jár iskolába, de vagy 260,000 otthon neveltetik, 440,000 pedig minden oktatás nélkül marad. 1866 végén 28,546 esti tanfolyam volt, melyeket 552,939 finemű s 42,567 nőnemű látogatott.

1866 elején a 37,548 község közül még 694-nek nem volt népiskolája. A nyilvános népiskolák száma 53,350, a magánosoké 16,346 volt, amazokba 2.424,454 fiú s 1.053,888 lány, emezekbe 964,079 gyermek járt.

Hivatalos jelentés szerint az új házások közül olvasni írni nem tudott:

1855-ben	32.89%	a férfiaknak,	48.36%	a nőknek,	39.92%	a két nemnek.
1860-ban	29.81	" "	44.90	" "	37.56	" "
1862-ben	28.0	" "	42.0	" "	35.0	" "
1864-ben	27.88	" "	41.45	" "	34.34	" "
1866-ban	25.88	" "	41.02	" "	33.45	" "

Az ujonczok közül írni olvasni nem tudott:

1828-ban . . . 53%	1860-ban . . . 29.3%
1837-ben . . . 43 „	1862-ben . . . 27.4 „
1847-ben . . . 34 „	1864-ben . . . 26.7 „
1857-ben . . . 31 „	1866-ban . . . 24.4 „

Az ezredeknél az iskolázatlanok elemi oktatásban is részesülnek, s 1864-ben 91,022 katona tanult az ezred-i iskolákban.

1865-ben a fiatal embereknek 3—5 százaléka 7 megyében, 5—10%-ka 11 megyében, 10—25%-ka 21 megyében, 25—30%-ka 22 s 33—60%-ka 25 megyében nem tudott írni olvasni.

Aránylag legtöbb ember az éjszakkéleti s legkevesebb az éjszaknyugati és középső meg némely déli megyében tudott olvasni és írni.

A felserdültek oktatására szabad tanfolyamok is vannak; ilyen 1866-ban 25,000 volt, melyekben 600,000 egyén nyert oktatást 30,000 tanító, tanítónő és tanártól; a tanfolyamok közül 15,375-ben ingyen tanítottak.

A főelemi iskolák (écoles normales primaires) jól vannak berendezve s részint az alreáliskolákhoz, részint az algymnasiumokhoz hasonlítanak. Most 100 ily iskola van.

A közép és felső tanodák. Ezek általában jól vannak szervezve. Az állam költségén fenntartott középiskolák lyceumoknak, a községek által fenntartott középiskolák pedig kollegiumoknak neveztetnek. A lyceumokban 8 osztály van 9 évi tanfolyammal. Legújában külön reáliskolák is keletkeztek (écoles professionnelles), 1865-ben 17 volt, mindannyian községi vagy magániskolák.

A lyceumok és kollegiumok száma 1865-ben ez volt:

Lyceum 76,	összesen 2,590 tanárra s 32,300 tanulóval.
Kollegium 247,	„ 3,100 „ 34,100 „
Együtt 323,	„ 5,690 „ 66,400 „

Ezekon kívül számos magán intézet (établissement libre) is van, melyek részint latin iskolák; ide számítják a kis papnevelőket is. Azon magán intézetekben 1863-ban 7290 tanár s 76,522 növendék volt.

A felső tanodák öt szakosztályra szakadnak, t. i. a theologiai, törvénytudományi, orvostudományi, természet- és mennyiség-tudományi, s bölcsélet-, történelem-, nyelvészeti szakosztályokra.

Csak Párisban és Strasszбургban van meg mind az öt osztály, a többi helyeken csak 3, 2 vagy épen csak 1 osztály van. Összesen 5 r. kath. s 2 prot. theologiai, 11 törvénytudományi, 3 orvosi, 16 természettudományi és matematikai s ugyancsak 16 bölcsélet-történelem-nyelvészeti van.

Az összes szakosztályokban 1863-ban 486 tanár és 9878 tanuló volt; és pedig:

A theologiai facultásokban	42 tanár	144 tanuló.	
A törvénytudományi facultásokban	109 „	4047 „	
Az orvosi „	119 „	1672 „	
A természettudományi „	110 „	88 „	
A philosophiai „	106 „	3927 „	
Párisban	148 tanár s	5985 tanuló van.	
Toulouseban	27 „	955 „ „	
Aix-ben	16 „	497 „ „	
Strasszбургban	57 „	478 „ „	

Felső technikus tanintézetek: a műegyetem, a művészetek és művészek központi iskolája, a hidak és utak iskolája, s a művészetek és művészek konzervatoriuma; mindezek Párisban vannak. A műegyetemben 20 tanár s 23 ismétlő van, 260—300 tanulóval. A konzervatoriumban 13 tanár tart előadásokat.

Párisban a bányászati főiskola is van.

Ezekon kívül sok iskola és intézet van minden szak számára. Ilyenek a tanárképezdek, a művészetek akadémiaja Párisban, Lyonban és Rómában, a felső kereskedelmi iskola Párisban, három felső gazdasági iskola, három felső gyógyszerészi iskola stb.

A tudományos társaságok közül leghíresebbek: az Institut, mely 5 külön akadémiából áll; az orvosi egyesület, a földirati, meteorologiai, ethnographiai, földtani, stb. társaságok.

Továbbá említendő: a természettudományi muzeum, melyben 18 tanár s 74 ór van alkalmazva; a csillagászati és meteorologiai intézetek.

A nyilvános könyvtárak között első helyen áll: a császári könyvtár Párisban, melyben több mint 1.200,000 kötet könyv s vagy 90,000 kézirat van, s melyre évenként 160,000 ft fordítatik; ezen kívül Párisban még négy más könyvtár s a különböző tanintézetek könyvtárai vannak, a vidéken pedig 338 nyilvános könyvtár van, mintegy 4 millió kötettel s 1.350,000 kézirrattal. Az isko-

lai könyvtárak száma az egész országban 7789, s ezekben 480,000 kötet van.

Irodalom. 1866-ban 13,883 könyv jelent meg, ezekből 2000 politikai és vallási, 1500 történelmi, földrajzi és statisztikai, 1000 mezőgazdasági, műipari és kereskedelmi, 1900 egyéb tudományos tartalmu, a többi szépirodalmi volt. Hírlap és folyóirat 1771 jelent meg, ezekből 336 politikai, melyek közül 64 Párisban s 272 a megyékben nyomtatott. A nem politikai kirlapokból s folyóiratokból Párisban 710, a megyékben 725 jelent meg.

A párisi hírlapokból naponként 350,000 példány nyomtatott, ebből a Moniteur esti lapjára 130,000 esett. A nem-politikai lapokból naponként körülbelül 800,000 példány nyomtatott.

III. FEJEZET.

NAGYBRITANNIA ÉS IRORSZÁG.

A.) A brit birodalom területe és népessége.

A brit birodalom nagysága. A brit birodalom, melynek magya az egyesült Anglia és Skótország vagyis Nagybritannia, roppant kiterjedésű, s alkotórészei valamennyi tengerben és földrészben találhatók.

Alkotó részei ezek:

I. Európában: 1) Az egyesült királyság vagyis anyaország, t. i:

	nagyság	népesség az 1861. april 8-kai számlálás szerint.	
Anglia	2,395.13 f. ☐ mfl	18.954,444 lélek] 60.1%
Wales	347.97 " " "	1,111,780 "	
Skótország	1,473.34 " " "	3.062,294 "	10.5 "
Szigetek*) a Brit tengerben	16.65 " " "	143,447 "	0.5 "
Nagybritannia	4,235.09 " " "	23.271,965 "	71.1 "
Irország	1,529.26 " " "	5.798,758 "	19.9 "
Egyesült királyság	5,762.35 " " "	29,070,723 "	100 "
Európai szigetek**)	5.74 " " "	165,317 "	
Európai birtokok	5,768.09 " " "	29,166,030 "	

II. Ázsiában: Keletindia, és pedig

1) Közvetlen birtokok	46,782 ☐ mfl	143,271,210 lakossal.
2) Közvetett, belföldi fejedelmek alatt álló birtokok	28,270 " "	47,849,199 lakossal.

*) A Brit tengerben levő szigetek: Man, Jersey, Guernsey, Herm és Jethon, Alderney, Sark.

***) Az európai szigetek, melyek brit birtokok: Helgoland, Gibraltar, Malta és Gozzo. Az ioniai szigeteket 1864-ben Görögországnak engedték át.

Az ország felosztása közigazgatási tekintetben. Anglia 40, Wales 12, Skótország 34, Írország 35 grófságra oszlik, tehát ezek

4.369,729 angol = 205,443 földirati \square mfd s 4.571,191 angol = 237,380 földirati \square mfd között változnak. *Brehm* 207,942 földirati \square mfdre teszi. A birodalom népességét *Bray* 1861-ben 224.389,000, egy hivatalos jelentés a nem-európai birtokok népességét 1861—63-ban 144.744,000, más hivatalos jelentés 152,775,000, *Brehm* az egész birodalom népességét 174.156,673 lélekre teszik. — 1866-ban májusban Anglia és Wales népessége 21.210,020, Skótországé pedig 3.153,413, Írországé 5.571,971, az egész királyságé 29.935,404 lélekre tétetett.

Az egyes nem-európai birtokok és gyarmatok szerzésének éve és népessége az 1863-ra vonatkozó hivatalos jelentés szerint következő:

I. Á z s i á b a n .	Szerzési év.	Népesség.
Keletindia	1625—1849	143.271,210
Hongkong	1843	124,815
Labuan (Borneón)	1846	3,346
Ceylon	1796	2.342,098
Aden	1839	25,000
Perim	1857	?
2) A f r i k á b a n .		
Gambia	1631	6,939
Szierra-Leone	1787	41,806
Aranypart, Lagosz	1661	151,346
Fokföld	1806	267,096
Natal	1833	156,165
Mauritius	1810	322,517
Szészelli szigetek*)	1814	6,000
Sz.-Ilona sziget	1651	6,860
3) A m e r i k á b a n .		
Új-Brunszvik	1497	252,047
Új-Skótia		330,857
Hg Eduárd szigete		84,386
Újföl (Newfoundland)		122,638
Kanada	1759—1763	2.507,652
Vancouver sziget, gyarmattá lett	1849	7,000**)
Brit - Kolumbia, gyarmattá lett	1858	13,671***)
Steckeen terület, gyarmattá lett	1862	?

*) Ide tartoznak a Szészelli szigektől délre eső Koetivi, Galaga, Braudon, Diego Rodriguez szigetek is, melyek szintén brit birtokok.

***) Mintegy 10.000 indiánon kívül.

****) Mintegy 40,000 benszüzlött indiánon kívül.

száma 121. Nagyságuk 7 és 270 f. □ mfd között változik, Angliában átlagosan 60, Walesben 30 □ mfd. Rutland grófság kiterjedése Angliában csak 7, Yorké pedig szintén Angliában 270 □ mfd, amannak népessége csak 21,800, emezé 2.033,610, Lancasteré 2.429,440 lélek.

Viszonylagos népesség. Az anyaországban az 1861-diki népszámlálás szerint egészben véve 5027 lélek jutott 1 □ mfdre, külön pedig:

Amerikában.	Szerzési év.	Népesség.
Bermuda szigetek	1609	11,451
Hondurasz	1670	25,635
Bahama szigetek	1629	35,487
Turk szigetek	1629	4,372
Jamajka	1655	441,264
Szüz szigetek (Tortola stb.)	1666	6,051
Kits vagy Sz.-Kristóf	1623	24,440
Anguilla v. Snakes Islands	1650	3,000
Nevis	1628	9,822
Antigua és Barbuda	1632	37,125
Montserrat	1632	7,645
Dominika	1763	25,666
Sz.-Luczia	1803	28,135
Sz.-Vincze	1763	31,755
Barbados	1605	152,727
Granada	1763	35,230
Tabago	1763	15,410
Trinidad	1803	84,438
Brit Guyana	1803	155,026
Falkland szigetek	1837	624

4. Ausztráliában.

Új Déli-Wales gyarmattá lett	1787	430,000 (1865-ben)
Viktoria gyarmattá lett	1836	650,000 "
Déli-Ausztrália	1836	170,000 "
Nyugat-Ausztrália	1829	16,000 "
Királyné földje	1859	97,000 "
Taszmánia	1803	97,000 "
Új-Zéland	1839	200,000 "
Egész Ausztrália		1.660,000 "

Angliában	1	□	mírdre esett	8076 lélek.
A Brit tenger szigetein	"	"	"	7759 "
Walesben	"	"	"	2894 "
Skótországbán	"	"	"	2077 "
" déli grófságok	"	"	"	4614 "
" északi grófságok	"	"	"	1034 "
Írországbán	"	"	"	3770 "
" Leinstertartomány	"	"	"	4013 "
" Munster "	"	"	"	3372 "
" Ulster "	"	"	"	4747 "
" Connaught "	"	"	"	2823 "

Az egyes grófságok közül legsűrűbb népességűek:

		□	mírdre jut:
Middlesex	} ezekbe London		166,591 lélek.
Surrey			23,605 "
Kent		fűváros esik	
Lancaster, Manchester és Liverpool városokkal			27,106 "
Stafford			13,944 "
Warwick, Birmingham várossal			13,552 "
Renfrew (Skótországbán			16,098 "

Leggyérebb népességű grófságok:

Inverness (Skótországbán)	436 lélek.
Ross és Cromarty "	543 "

A népesség eloszlása nemre nézve. A két nem közötti arány ez:

	1851-ben		1861-ben	
	finemű	nőnemű	finemű	nőnemű
Anglia és Wales	48.89%	51.11%	48.64%	51.36%
Skótország	47.49 "	52.51 "	47.26 "	52.74 "
Írország	48.02 "	51.98 "	48.65 "	51.35 "
Egész királyság	48.84 "	51.16 "	48.49 "	51.51 "

Egészben véve 1861-ben 14.097,208 finemű s 14.899,300 nőnemű számláltatott, tehát a nőneműek túlnyomósága valamivel nagyobb mint 1851-ben, de a számláláskor távol volt férfakkal együtt az arány ez: fineműek 49.12 %, nőneműek 50.88%. A nőneműek túlnyomósága legnagyobb a Brit tenger szigetein, hol 1000 fineműre 1165 nőnemű esik; Skótországbán 1116, Angliában, Walesben és Írországbán 1055 nőnemű jut 1000 fineműre.

A népesség eloszlása lakásra nézve. Aránylag igen sok és népes város van, s a városi lakosság 1861-ben ez volt:

Angliában és Walesben	10.600,000 = 52.4%
Skótszágra	1.200,000 = 39.0 "
Irországra	1.310,000 = 22.5 "
<hr/>	
Együtt	13.110,000 = 44.8 "

A városnak tekintett helységek száma az egész királyságban 929, s a több mint 2000 lakossal való városoké 784 volt.

	általában város	több mint 2000 la- kossal való város
Anglia és Wales-re	598, esik egy 4.4 □ mfdre,	554
Skótszágra	161, " " 9.1 " "	114
Irországra	170, " " 8.9 " "	116
<hr/>		
Egész királyság	929, " " 6.2 " "	784

15 városban több mint 100,000 lakos volt.

22 " 50,000—100,000 " "
38 " 30,000— 50,000 " "
133 " 10,000— 30,000 " "

Következők a legnépesebb városok:

	1851-ben	1861-ben	1866-ban
London*)	2.362,236	2.803,989	3.067,536
Liverpool	375,955	443,938	484,337
Manchester	303,382	338,722	358,855
Birmingham	232,841	295,955	335,798
Leeds	172,270	207,183	228,187
Bristol	137,328	154,093	163,680

	1851-ben	1861-ben
Sheffield	135,310	185,157
Newcastle (Tyne mellett)	87,784	109,291
Bradford	103,778	106,218
Salford	85,108	102,449
Stoke (Trent mellett)	84,027	101,207
Hull	84,690	98,994
Portsmouth	72,090	94,546
Merthyn Tydfil	?	83,875
Preston	69,542	82,961
Sunderland	63,893	80,324
Brighton	?	77,693
Norwich	68,195	74,891
Nottingham	57,407	74,693
Oldham	52,820	72,334
Bolton	61,171	70,396
Leicester	60,584	68,052
Blackburn	46,336	63,126
Plymouth	52,221	62,599

*) London városának hossza 2.2, szélessége 1.5 f. mfd. egész területe 1.5 □ mfd.

	1851-ben	1861-ben
Wolverhampton	49,985	60,860
Stockport	53,835	54,681
Bath	?	52,528
Birkenhead	?	51,649
Devonport	38,180	50,440

Skótországbán.

Edinburgh (1861-ben)	168,121 ¹⁾
Glasgow "	394,864 ²⁾
Dundee "	90,417
Aberdeen "	73,805

Írországbán.

Dublin (1861-ben)	295,964 ³⁾
Belfast "	119,718
Cork "	78,892
Limerick "	44,626

Mezőváros az egész királyságban 1416, falusi helység pedig

14,810 van, tehát 1 □ mfdre 2,5 falu esik.

A lakóházak száma 1861-ben ez volt:

Anglia és Walesban	3,951,504,	ezekből lakva volt	3.739,505
Skótországbán	409,661	" " "	393,220
Írországbán	1.036,264	" " "	993,233
A szigeteken	24,494	" " "	21,845
Összesen	5.421,923	" " "	5.147,803

Tehát 1 □ mfdre jutott:

	ház	egy lakott házra jutott lakos
Anglia és Walesban	1440	5.36
Skótországbán	280	7.79
Írországbán	678	5.80
A szigeteken	1300	6.56

A népesség eloszlása nyelvre és vallásra nézve. E viszonyra a népszámlásnál nincs tekintet, csak Írországbán számítják a különböző egyházak tagjait is. Hozzávetőleg az angol származásúakat 22, a kelt származásúakat 7 millióra teszik; az utóbbiak, t. i. az írek, gaelek, többnyire már szintén angolul beszélnek.

Vallásra nézve Angliában és Walesben az anglikanusok, Skótországbán a presbyterianusok, Írországbán a r. katolikusok túlnyomók. Írországbán 1861-ben volt:

¹⁾ Edinburghnak Leithhel együtt 201,749, s 1866-ban a nélkül 175,125 lakosa volt.

²⁾ Glasgow-nak 1866-ban 432,265 lakosa volt.

³⁾ Dublinnak 1866-ban 318,437 lakosa volt.

r. kath.	anglikanus	egyéb prot. felekezettí
4.490,583	678,661	586,563.

1834-ben 6.436,000 r. kath. s 853,160 anglikanus volt, akkor tehát a katolikusok az anglikanusokhoz ugy aránylottak, mint 100 : 13.25, 1861-ben pedig mint 100 : 15.35.

Az egész királyságban körülbelöl van :

Anglikanus	16.410,000	Egyéb prot. felekezettí	2.719,000
Presbyteriamus	3.610,000	Zsidó	45,000
R. katolikns	6.448,000		

A népesség eloszlása foglalkozásra nézve. Angliában, Walesben és Skótországbán foglalkozásra nézve 6, Irországbán 10 osztályt különböztetnek meg. E szerint volt:

Irországbán

	Angliában és Walesben	Skótországbán.
Tisztviselői osztály	481,957	52,515
Házi "	11.426,720	1.734,295
Kereskedelmi "	632,710	84,338
Földmivelői "	2.010,454	378,609
Műipari "	4.828,399	694,074
Határozatlan "	694,984	118,563
Együtt	20,066.224	3.062,294

Irországbán volt :

Földbirtokos	8,412	Tanítással foglalkozó	19,346
Földmives	969,636	Polgári szolgálatban	20,564
Kereskedő, iparos	815,356	Katonai s tengeri szolgál- latban	30,328
Tudományos foglalkozást	11,695	Vegyés foglalkozást	829,138
Egyéb szellemi "	1,066	Megkülönböztetett foglal- kozás nélkül	3.092,650

Ezek igen okatlan osztályozások, melyeknek a tudomány úgy szólván semmi hasznát sem veheti.

Hausner szerint az egyesült királyságban van :

Pap	39,600	Kézmives	1.820,000
Hivatalnok	23,600	Kereskedő, hajós, vendég- lős stb.	2.679,000
Földmivelésből él	10.700,000	Szegény (1863-ban)	1.328,800
Ipari munkás	3.518,000		

Népesedési mozgalom. Az esketések arányszáma ez :

Egy esketés jut :	Anglia és Wales	Skótország	Irország
Az 1851—60-diki átlag szerint	125 lélekre	147 lélekre	111.3 lélekre
Az 1855—64 " " "	120.4 " "	144.8 " "	—
Az 1857—66 " " "	118.5 " "	143.8 " "	

Ez arányszám az egyes grófságok szerint nagyon különbözik. Angliában Lancaster grófságban 91, Middlesex grófságban Londonon kívül 198, Skótországbán 1851—60-ig a városi kerületekben 120, a falusiakban 161, a szigeteken 168; 1855—64-ig pedig a városi kerületekben 104 s a falusiakban 169 lélekre jut egy házasság. Az egyesült királyságban 121 lélekre esik egy esketés.

Az első izbeli házasságok az egész királyságban 81.8% tesznek.

A legény s özvegy közötti házasságok 5.2 „ „

Az özvegy férfi s hajadon közötti házasságok 9.4 „ „

Az özvegyek közötti házasságok 4.6 „ „

Egy szülött gyermek jutott :

	Angliában s Walesben	Skótországbán	Irországbán.
1851—60	29.4 lélekre	28.7 lélekre	25.4 lélekre.
1855—64	28.9 „	28.6 „	—
1865	28.1 „	27.7 „	—

1866-ban az egész királyságban 28.2 lélekre, Angliában a 13 legnagyobb városban 27.5 Londonban 28.0 lélekre esett egy született gyermek.

Staffordshire és Durham angol grófságokban 24.4. Surrey és Herefordshire grófságokban pedig 34.5 lélekre esik egy gyermek. Skótországbán 1851—60-ig a városi kerületekben 25.9, a falusiakban 30.2, a szigeteken 36.6, 1855—64-ig a városi kerületekben 26, a falusiakban 31 lélekre esett egy gyermek.

Egy törvénytelen gyermek esik :

Angliában és

Walesben	15.7 születésre, tehát a törvénytelen gyermekek 6.7%-ot tesznek.
Skótországb. ¹⁾	13.1 „ „ „ „ „ 7.6 „ „
Irországbán	15.9 „ „ „ „ „ 6.2 „ „
Az egyesült királyságban	14.5 „ „ „ „ „ 6.4 „ „

Legtöbb törvénytelen gyermek Londonnak surreyi és midlesexi kerületeiben van, hol 4.5 születésre egy esik, tehát 23%-ot tesznek.

Egészben véve Londonban a törvénytelen gyermekek 4.0, Liverpoolban 4.5 Birminghamban 5.0, Manchesterben 6.0, de más városokban 8—11.5%-ot tesznek.

Nagybritanniában is több fiú születik, mint lány, 100 lányra 1853-ban 105.1, 1864-ben 104.2 fiú jutott. Egy házasságra átlagosan 3.98 gyermek jut.

¹⁾ 1868-ban 8.8%.

A halálozási arányszám ez :

Egy halál esett	Anglia és Wales	Skótország	Irország.
1851—60	45.0 lélekre	48.0 lélekre	34.8 lélekre.
1855—64	45.1 „	46.7 „	—
1865-ben	42.8 „	44.2 „	—

Lancaster angol grófságban 38.4, Surreyben 55.5, Skótországban 1851—60-ig a városi kerületekben 36.8, a falusiakban 57.1 a szigeteken 70.9, 1855—64-ig a városi kerületekben 37, a falusiakban 60 lélekre esett egy halálozás. Az egyesült királyságban átlagosan 44, 1866-ban 42.3 lélekre jut egy haláleset, Nagybritanniában pedig a halálozások a születéseknek 65%-kát teszik. Angliában a 142 kerületben, melyekben a legnépesebb városok vannak, az 1857—66-diki átlag szerint 40.7 a többi kerületekben 49.7; az 1851—60-diki átlag szerint Londonban 42.3, a délkeleti grófságokban 51.1, az éjszaknyugati grófságokban 39.2; 1866-ban a 13 legnagyobb angol városban 37.3, Londonban 41.0 lélekre esett egy halál.

A gyermek halandósága Irországban legnagyobb, Skótországban legkisebb, amott az élve született gyermekeknek 30.8, emitt 23.2, Angliában 25.6%-ka hal meg az első éves korban. A fiúgyermekek halandósága nagyobb mint a lányoké, úgy hogy a két nemű gyermekek száma a 10 éves korban már egyenlő.

Az élet középtartama Angliában 45 évre számítatik.

A mult évtized átlaga szerint tehát esik :

Anglia és Walesben.

10,000 lakosra . . .	83 házasság = 1 h. 120.4 lakosra.
„ „ . . .	346 születés = 1 sz. 28.6 „
„ „ . . .	222 halálozás = 1 hal. 45.1 „

Skótországra.

10,000 lakosra . . .	69 házasság = 1 h. 144.8 lakosra.
„ „ . . .	349 születés = 1 sz. 28.6 „
„ „ . . .	214 halálozás = 1 hal. 46.7 „

Kiköltözés. Az egyesült királyságból kiköltözött belföldi és idegen egyének száma ez :

	Az É. A. Egyesültbe	Brit Éjszak-amerikába	Ausztráliába és Zélandba	Összesen
1815—46-ig	780,048	746,163	124,342	1,672,156
1847—61-ig	2,317,932	463,065	607,621	3,465,681
1862-ben	58,700	15,522	41,843	121,214
1863-ban	146,813	18,083	53,054	223,758
1864-ben	147,042	12,721	40,942	208,900
1865-ben	147,258	17,211	37,283	209,801
Összesen	3,597,793	1,272,765	905,085	5,901,510

Aránylag legtöbbet Írországból költöztek ki, pl. azok között, kik 1865-ben a királyság kikötőiből elhajóztak, 61,345 angol, 12,870 skót, 100,676 ír, 28,619 idegen s 6,291 ismeretlen származású volt; tehát az írek az egésznek 47.91%-kát tették. 1851-től 1864 jul. 31-ig összesen 1.499,642 írföldi hagyta el hazáját.

Népszaporodás. Az évi átlagos szaporodás tett:

	1821—31	1831—41	1841—51	1851—61
Angliában	1.5 %	1.45%	1.13%] 1.2 %
Walesben	1.2 „	1.3 „	0.91 „	
Skótországbán	1.3 „	1.08 „	0.87 „	0.6 „
Írországbán	1.42 „	0.52 „	—1.91 „	—1.1 „
Egész királyságban	1.51 „	1.11 „	0.32 „	0.55 „

Anglia és Wales népessége 1801-től 1861-ig 9.156,171-ről 20.066,224-re, tehát összesen 108.6, évenként átlagosan 1.81%-kal, Skótországé a 60 év alatt 90.32, évenként átlagosan 1.5%-kal szaporodott.

Írország népessége 1845-ben legnagyobb volt, t. i. 8.344,142 lélekre rügött, azóta leginkább a sokféle okokból megindult nagy kiköltözések következtén évről évre csökkent, 15 év alatt 30.9%-kal, tehát átlagossn évenként több mint 2%-kal fogyott.

B.) Földmivelés.

Földbirtoki viszonyok. Nagybritanniában a hűbériség már a 17. században eltöröltetett, de a kis birtokosok vagyis szabad parasztok száma is mindinkább fogyott, s helyöket haszonbérlok (farmer) foglalták el. A földbirtokosok száma tehát aránylag csekély, Nagybritanniában körülbelül 300,000-re, Írországbán csak 8412-re rüg. Mindazáltal vannak önálló földbirtokosok, kiknek birtoka csak 1—35 kat. hold. A földmivelői osztály legértelmesebb s legvagyonosabb részét a haszonbérlok teszik, kik Nagybritanniában a földet rendesen 7, 14, 21, gyakran 99 és 100 évre veszik haszonbérbe, s vagy a telek átvételekor meghatározott összeget egyszerre, vagy évi haszonbért fizetnek. Írországbán a haszonbérlet rendesen rövidebb ideig tart, sőt a főbérlok az apró telkeket gyakran csak egy évre adják ki az alhaszonbérloknak. A haszonbérleti telkek (farm) nagysága nagyon különböző:

Angliában és Walesben 225,318 haszonbérleti telek van, átlagos nagyságuk 80 k. hold ; közülük 774 telek több mint 700 holdnyi.

Skótszágban 56,550 haszonbérleti telek van, átlagos nagyságuk 54 k. hold, közülük 360 telek több mint 700 holdnyi.

Irországban a haszonbérleti telkek általában sokkal kisebbek, átlagos nagyságuk csak 25 hold. Azonban az apró telkek száma ott is fogy a nagyobbaké növekedik :

Az 1—3.5 holdas telkek száma 1841-ben	310,436,	1861-ben	85,469	volt
A 3.5—10.5 " " " "	252,799,	"	183,931	"
A 10.5—21.0 " " " "	79,342,	"	141,251	"
A 21.0 holdnál nagyobb " "	48,625,	"	157,833	"
Összesen . . . " "	691,202,	"	568,484	"

A haszonbértek száma 553,664 volt, ezek közül:

39,210 legfeljebb 0.7 k. holdat (egy acre-t) bírt,
75,441 0.1— 1.5 holdat bírt,
164,006 3.5—10.5 " "
127,899 10.5—21.0 " "
65,896 21.0 - 35.0 " "
49,654 35.0—70.0 " "
20,375 70.0—140.0 " "
9,046 140.0—350.0 " "
2,437 több mint 350.0 " "

Az egész királyságban mintegy 828,718 haszonbéri telek van, átlagos nagyságuk 55 k. hold.

A földterület eloszlása a művelési ágak között. A hivatalos jelentések szerint 1866-ban a földterület ekkép oszlott el, ezer k. holdat értve :

	Anglia	Wales	Skótor- szág	Irország
Egész terület	22.651	3.588	13,807	14.287
Gabnavetés	5.212	395	960	1.430
Zöldvetés	1.942	110	466	249
Lóhervetés mesterséges rét s egyéb váltó gyepmező	1,608	193	802	1.181
Maradandó rét, legelő és gyepmező	6,336	974	628	
Összes szántó és gyepföld	15,649	1,752	2,923	3,971
Buzavetés	2,212	94	78	211
Árpa és rozs vetés	1,319	111	151	107
Zabvetés	1,052	183	706	1,194
Babvetés	346	2	20	9
Borsóvetés	220	3	2	2

	Anglia	Wales	Skótor- szág	Irország
Burgonya	217	32	101	739
Mindenféle répa	1,296	54	935	223
Bükköny, luczerna stb.	285	21	22	1,126
Ugar s bevetetlen szántóföld	530	82	66	20

R o z s aránylag nagyon kevés természetik, s rendszeren az árpaföldek alá van foglalva, pl. Skótországban csak 4,960 és Irországban 5450 k. hold volt rozsszal bevetve.

Az 1866-diki jelentés Nagybritanniát illetőleg a tulajdonképi legelőket (hill pastures) mellőzi, Irországban pedig az összes legelők kiterjedését 7.031,447 k. holdra teszi.

Az erdők itt is ott is mellözve vannak.

Ezek kiterjedését Angliában és Walesben 1.216,000, Skótországban 501,000, Irországban 222,000 k. holdra teszik.

Az egész királyság területe 5433.2 osztr. □ mfd, a megmivelt föld 2429 □ mfd, tehát annak 44.9%-kát, s az erdőkkel együtt 48.1%-kát teszi. Az állandóan és váltogatva szántóföldnek használt terület Nagybritanniában mintegy 23, Irországban 24%-kát teszi az egész területnek.

Aránylag legkevesebb mivelt föld Skótországban van, hol az egész területnek csak 22%-kát foglalja el, legtöbb Angliában t. i. 68%.

Angliára és Walesre nézve az adatok legbiztosabbak, s látjuk belőlük, hogy 1866-ban gabnával, hova az angolok a búzát, árpát és rozst, zabot, babot és borsót számítják, összesen 5.166,769 k. hold volt bevetve, és pedig:

Búzával	2.222,486 k. hold.	Babbal	346,288 k. hold.
Árpával	1.319,803 "	Borsóval	220,887 "
Zabbal	1.057,305 "	Összesen	5.166,769 "

A mivelt földterületből százalékokban 1866-ban esett:

	Gabnára	Zöld vetésre gumós és gyö- keres növé- nyekre	Meztelen ugarra	Mesterséges takarmány szőlőkre, ló- her sub. fűfélé takarmány	Maradandó legelőkre és rétekre.
Anglia	33.3	12.4	3.4	10.3	46.4
Wales	22.5	6.1	4.8	11.2	55.1
Skótország	32.9	15.9	2.3	27.4	21.5
Nagybritannia	32.4	12.4	3.4	12.9	38.9

A gabnával, babbal és borsóval bevetett földek ekkép aránylottak egymáshoz százalékokban:

	búza	árpa	zab	rozs	bab	borsó
Anglia	42.7	25.4	20.3	0.7	6.7	4.2
Wales	21.8	28.1	48.3	0.5	0.7	0.6
Skótország	8.1	15.6	73.5	0.5	2.1	0.2
Nagybritannia	36.4	24.1	29.7	0.7	5.7	3.4
Irország	13.8	7.0	78.1	0.4	0.6	0.1

A gumós és kapás növények között a burgonya és fehér répa (turnip) túlnyomó, ugyanis 100 holdnyi kapás növényekkel és zöld vetéssel való területből esik:

	Anglia	Wales	Skótország	Irország.
Burgonyára	11.3	31.8	21.6	70.9 k. hold
Fehér répára	58.2	44.8	72.2	21.4 „ „

Míntogy a legújabb hivatalos jelentésekben Nagybritanniában a legelők és erdők kiterjedése nincs kitéve, azért belőlük a termő és termőtlen föld arányát sem vehetjük ki. *Legoyt* francia statisztikus szerint a következő arányok volnának:

	Szántóföld	Gyepmező és erdők	Mívelhető, de nem művelt föld	Nem művelhető föld	Erdő különösen.	
Anglia	31.7	47.6	10.6%	10.1%	5.3	
Wales	18.8	46.8	11.1	23.3		
Skótország	12.7	14.1	30.1	43.1		4.0
Irország	27.9	34.6	25.2	12.3		2.0
Szigetek	10.3	20.6	15.4	53.7		?
Egyesült királyság	24.9	35.3	19.3	20.5	4.3	

A kereskedelmi növényeket illetően a len termesztése Irországban néhány év óta nagyon terjedett, s 1866-ban 190,000 k. hold volt ott lennel bevetve.

Földtermények. Ezek mennyiségéről csak Angliát és Walest illetően vannak némi biztos adataink. A művelt földnek legnagyobb részén takarmány termesztetik, mégis az aránylag csekély területen termesztett gabnamennyiségek is tetemesek.

Ugyanis Angliában és Walesben az 1859—60-diki átlag szerint egy-egy k. holdon 29.1 b. mérő búza, 39.3 b. mérő zab, 32.1 b. mérő árpa, 27 mérő bab és 25 mérő borsó terem. E szerint Angliában és Walesben a közép termés ez:

Búza	55.2 millió b. mérő.	Bab	9.4 millió b. mérő.
Zab	41.8 " " "	Borsó	5.5 " " "
Árpa	42.4 " " "	Együtt	154.2 " " "
Rozs	0.5 " " "		

Az egyesült királyság termése körülbelül ez :

Búza	80 millió b. mérő.	Burgonya	170 millió b. mérő.
Árpa	60 " " "	Bab és borsó	20 " " "
Zab	90 " " "	Mindenféle répa	670 " v. mázsa.
Rozs	5 " " "	Len és kender	0.6 " " "
Tatárka	3 " " "	Komló	0.7 " " "
Összes gabna	238 " " "	Káposzta és zöldség	6.5 " " "

Az összes gabnatermés pénzértékét 900, az összes mezei terményekét pedig 2300 millió ftra teszik.

Gabnabevitel. A gabnatermés koránsem elegendő a népesség táplálására. *Mc. Culloch* szerint a népesség és barom évenként 230 millió b. mérő gabnat szükségel, *Caird* pedig a királyság népességének évi szükségleteire 88 millió b. mérő búzát számít.

Látni, hogy az évi termés elégtelen, ha belőle a vetőmagot leszámítjuk. A külföldi gabna bevitelére a gabnára vetett nagy vámok eltöröltetése óta roppantul növekedett. 1844 előtt a gabna évi bevitelére átlagosan 8.4 millió mérőt tett. Azután pedig ekkép növekedett :

Évi átlag	Búza millió mérő	Árpa millió mérő	Zab millió mérő	Rozs millió mérő
1841—50	10.5	3.1	3.4	2.5
1851—60	18.6	5.2	6.1	2.4
1861—63	34.5	8.2	9.1	1.2
1863-ban*)	24.4	9.7	11.1	1.0
"	24.2 mázsa	7.4 mázsa	6.5 mázsa.	
1864	23.2 "	4.9 "	5.6 "	
1865	20.9 "	7.8 "	7.7 "	

*) 1864 szept. óta nem quarterek (1 quarter = 4.727 b. mérő), hanem súly szerint teszik ki a gabnamennyiségeket is, és pedig számítanak :

1 quarter búzára	485 angol fontot.
1 " árpára	400 " "
1 " zabra	308 " "
1 " rozsra	404 " "
1 " babra	480 " "
1 " borsóra	504 " "
1 " kukoricza	480 " "
1 " tatárkára	400 " "

	kukoricza millió mérő	bab millió mérő	borsó millió mérő	liszt millió mázsa
1841—50	1.2	1.4	0.6	2.616
1851—60	7.2	1.4	0.6	3.800
1861—63	13.8	2.4	1.4	6.235
1864	6.3 mázsa	0.91 mázsa	1.1 mázsa	4.620
1865	7.1 " "	0.96 " "	0.78 " "	4.112

A külföldről bevitt összes gabna és liszt tehát átlagosan mé-
rőkben számítva tett:

1841—50 évi átlag	27.3 millió mérőt, pénzértéke ?
1851—60 " "	45.3 " " " 106 millió ft.
1861—63 " "	78.2 " " " 332 " "

Tehát a másunnan bevitt gabnából és lisztből egy-egy lélek-
re esett:

Az 1842—45-diki átlag szerint 0.46, az 1852—55-diki átlag
szerint 1.36 s az 1861—63 diki szerint 2.58 b. mérő. Legnagyobb
gabna- és lisztmennyiség 1862-ben vitetett be, t. i. összesen kerék
számmal 87 millió b. mérő, s ennek pénzértéke 381.5 millió ft
1866-ban a bevitt gabna pénzértéke 131.12, a bevitt liszté 38.35,
együtt 169.47 millió ft volt. Hogy e bevétel leginkább Anglia szá-
mára történik, kitetszik a következő példából; 1861-ben bevitetett:

	Mindenemű gabna	Esik 1 lélekre	Mindenemű liszt	Esik 1 lélekre.
Anglia és Walesbe	46.9 millió b. mérő	1.9; b. mérő	5.2 millió mázsa	28.6 font.
Skótországba . . .	7.1 " " "	1.9 " " "	0.8 " " "	29.3 " "
Irországba . . .	12.9 " " "	1.9 " " "	0.2 " " "	3.6 " "

A gabna- és liszt kivitele csekély, az 1854—63-diki évtized-
ben összesen csak 91 millió ftért vitetett ki, legnagyobb kivitel
1861-ben volt, midőn annak pénzértéke 22.4 millió ftra rúgott.

Baromtenyésztés. A szarvas marhákat juhokat és disznókat
Nagybritanniában 1866-ban*), Irországban 1865-ben vették számba,
a lovak alább kitett létszáma 1861-re szól. Volt tehát:

	Anglia	Wales	Skótország	Irország	Szigetek	Összesen
Ló	1.776,000		199,000	547,900	?	2.522,900
Öszvér és számár	6,000		3,000	137,000		146,000
Tehén	1.290,529	222,546	370,457	1.386,176	16,600	3.286,308
Egyéb marha	2.016,505	318,855	566,954	2.107,238	21.100	5.030,652
Összes marha	3.307,034	541,401	937,411	3.493,414	37,700	8.316,960
Juh	15.124,541	1.668,663	5.255,077	3.088,742	57,685	25.794,708
Disznó	2.066,299	191,604	219,710	1.299,893	22,887	3.800,399

*) A számítás marciusban történt, összszel bizonyosan jóval több bányát és
disznót találtak volna.

Rendesen számítottak : Angliára 3.414,436, Walesre 547,234, Skótorszagra 967,975, egész Nagybritanniára 4.929,645 db szarvasmarhát, de 1866-ban a dögvész miatt 181,443 darabbal fogyott a szarvasmarha rendes létszáma.*)

A feljebbi kimutatás szerint 1 földirati mfdre esett:

	lő.	tehén	szarvasmarha	juh	disznó
Anglia }	649	589	1381	6315	869
Wales }		611	1550	4785	551
Skótország }	135	252	636	3431	149
Írország }	359	906	2284	2020	844
Egész királyság }	438	571	1442	4492	658

Állati termények. Ezekről csak néhány adatot közölhetünk.

Az egész királyságban nyeretik :

Marhahús	10 millió mázsa.	Marhabőr	2 millió darab.
Juh hús	7.2 " "	Juhbőr	10 " "
Disznóhús	16 " "	Ló bőr	0.4 " "
Összes hús	33.2 " "	Gyapjú	1.3 " mázsa.
Tej	400 " b. akó.		

A mezőgazdasági tőke és jövedelem. A mivelés alatti földnek k. holdját Angliában 590 ftra, Skót- és Írországban annak felére teszik. E szerint a feljebb kimutatott mivel földnek pénzértéke volna :

Anglia és Walesben	10,177 millió frt.
Skótország	861 " "
Írország	1,056 " "
Összesen	12,094 " "

De e számításból az erdők és természetes legelők ki vannak hagyva. Az összes földbirtok és gazdasági épületek pénzértékét azért jóval többre s legalább 22,000 millió ftra kell becsülni.

A barom pénzértékét 4920, a gazdasági eszközök és gépekét 700 millió ftra teszik ; e szerint a mezőgazdaságba fektetett tőke körülbelül 26,620 millió ftra rüg.

Az összes mezőgazdasági jövedelmet 3766, a tiszta jövedelmet 1118 millió ftra becsülik, tehát az összes jövedelem a tőkének 13.5, a tiszta jövedelem annak 4%-kát teszi.

Bányászat.

A nagybritanniai bányászkodás fő tárgyai : a kőszén és vas.

*) A gyarmatok közül aránylag legtöbb barom Ausztráliában van, 1825-ben ott csak 6,142 lő, 134,515 szarvasmarha s 237,622 juh volt, 1865 végén pedig Viktoria, Uj-déli Wales, Déli Ausztrália, Királynéfölde, s Tazmania gyarmatokban már 550,874 lő, 3.727,175 szarvasmarha s 29.293,744 juh volt.

A kőszén leginkább Northumberland és Durham grófságokban, a vas főleg Staffordshireben, Walesben és déli Skótszágban fordul elő. Őn Cornwallisban és Walesben, ólom az angol-skóthatárhegységekben, Wales, Durham, Northumberland, Cumberland grófságokban, réz Cornwallis, Walesben és Anglesean, horgany Cornwallis és Walesben találtnak. A legjelesebb grafit Borowdale-ben fordul elő.

A bányák és bányamunkások száma az egyesült királyságban következő:

Szénbánya	3500	alkalmazott munkás	307,000
Vasbánya	?	"	33,000
Rézbánya	222	"	22,000
Ónbánya	148	"	15,500
Ólombánya	390	"	21,500
Horgany s egyéb bánya	?	"	1,000
Az összes bányamunkások száma			400,000

1) **Széntermelés.** 1865-ben 3268 bánya miveltetett, s összesen 98.150,587 tonna, azaz 1994.4 millió vámegyleti mázsa szén állított elő! körülbelül 300 millió mázsával több mint az előtte való évben. A következő szénterületek legtöbbit szolgáltattak:

Durham és Northumberland	25.032,694 tonnát*).
Skótszág	12.650,000 "
Lancashire	11.962,000 "
Staffordshire és Worcestershire	12.200,989 "
Déli Wales és Monmouthshire	12.036,507 "
Yorkshire	9.350,100 "

A nyert kőszénből 183.4 millió mázsa (9.170,477 tonna) külföldre kivitett, a többi otthon fogyasztatott el, s tehát egy-egy lélekre körülbelül 50 mázsa kőszénfogyasztás esett, 1866-ban majdnem 200 millió mázsa kőszén vitetett ki, ebből Franciaországba mintegy 40 millió mázsa került.

2.) **Vastermelés.** 1865-ben 9.910,045 tonna vasércz nyeretett, ez 656 olvasztó kemenczében olvasztatott ki s 4.819,254 tonna, azaz 97.827,241 v. mázsa nyers vasat adott. Ebből 543,018 tonna kivitett, a többi 6407 kavarókemenczében és 730 hengerműben tökéletesített.

*) Egy tonna = 20 mázsa 32 font, azaz 1016 kilogram.

3.) **Aranytermelés.** Aranyérczet Merionethshire-ben levő 5 bányában vájtak s 1865-ben 2000 tonna érczet nyertek, ez 1,663 obony aranyt szolgáltatott, vagyis 103,4 fontot, 1864-ben 2336, 1862-ben 5299 obony, 1861-ben 173 font aranyt nyertek.

4.) **Óntermelés.** 1865-ben Cornwall-ban és Devonshireben 15,686 tonna ónérczet vájtak, miből 10,039 tonna, azaz 223,992 mázsa ón lett. Ennyit talán még sohasem nyertek, noha azon bányák már 2000 év óta vájatnak.

5.) **Réztermelés.** Délnyugati Angliában 192, a királyság egyéb vidékein 30 rézbánya műveltetett, melyekben 198,298 tonna rézérczet vájtak ki; ebből 11,888 tonna, azaz 241,300 mázsa réz nyeretett, 1861-ben 311,500 mázsa.

6.) **Ólom- és ezüst termelés.** 1865-ben 90,452 tonna ólomércz nyeretett, miből 67,181 tonna, azaz 1,558,640 mázsa ólom s 44,964 font ezüst lett; 1861-ben 35,430 font ezüst nyeretett.

7.) **Horganytermelés.** Horganyércz 17,842 tonna nyeretett s ebből 90,627 mázsa horgany lett.

A bányai termények pénzértéke ez volt :

Köszén	247.8 millió frt.	Vaskéneg	0.7 millió frt.
Vasércz	33.3 " "	Aranyércz	0.06 " "
Ólomércz	11.6 " "	Ezüstércz	0.2 " "
Rézércz	9.3 " "	Földneműek	14.4 " "
Ónércz	8.7 " "	Összesen	326.8 " "
Horganyércz	0.6 " "		

A kiolvasztott fémek pénzértéke 159.310,198, a földes fémeké 14.488,409 ftra rúgott, ez összegek a köszén pénzértékével együtt 421.628,579 ftot tesznek.

1864-ben a nyert köszén pénzértéke 234.299,476, az összes bányai terményeké pedig 402.796,353 ftra rúgott.

A szénbányákban 1864-ben 867 ember veszté el életét az 1856—60-diki időszakban átlagosan évenként több mint 1000, az 1861—63-diki időszakban pedig 994 ember veszett oda, 1864-ben tehát 109,715, 1856—60-ban pedig 73,100 tonna kivájt köszénre esett egy ember élete áldozatul.

Kiszámították, hogy a brit szigetekben mostanig feltárt széntelepek szénmennyisége körülbelül 200 ezer millió tonna, s hogy e

szerint a mostani fogyasztás mellett azon szénmennyiség 1350 év alatt ki fog merítettüni.

Roppant végre a sótermelés is; Norwich és Chester grófságokban kősót, Worcester, Durham, Staffordshire-ben fűtsót, a tengerpartokon pedig sok helyütt tengeri sót állítanak elő. Az évenként nyert só mennyisége több mint 32 millió mázsa. Sokat fogyasztanak, de sokat ki is visznek, 1862-ben 13.7, 1863-ban 12.6 millió mázsát vittek ki. A só igen olcsó, egyedárúság nem lévén, mázsája egy ftba sem kerül.

C.) Műipar.

Nagybritannia kiválólág műiparos ország; 1861-ben a gyárak száma 22,500, az álló gőzgépeké 94,000, ezeknek munkaképessége 2,580,000 lóerő, a gyári munkások száma 3,518,000, a kézműveseké 1,826,000 volt, s a műipari keresetből az összes népességnek 48.8%-ka, azaz 14,100,000 ember élt.

Az összes gyártmányok pénzértékét 6280 millió fra tették, úgy hogy egy-egy lélekre körülbelöl 212 ft esett.

1.) **A gépek gyártása** igen tökéletes; főszékei: Birmingham, London, Nottingham, Derby, Newcastle, Glasgow, Manchester, Lincoln, Leeds. Az 570 gépgyárban mintegy 84,000 munkás van. Az évenként gyártott mindenféle gépek pénzértéke 130 millió fra tehető. 1863-ban az egyesült királyságból kivitt gépek pénzértéke millió ftozott.

A kocsigyártás főhelyei London, Edinburgh, Dublin, Derby, Bristol, Liverpool, Manchester, 1863-ban 3913 kocsit vittek ki, melyek pénzértéke 3.8 millió ft volt.

A hajóépítés sehol sem oly tökéletes. Legnagyobb hajó-műhelyek Sunderland, London, Portsmouth, Woolwich, Chatam, Bristol, Aberdeen és Hull városokban vannak. 1860-ban 1047 vitorlás és gőzhajót építettek, melyek tonnafogata 218,000; azonkívül 36 gőzöst 14,100 tonnára a külföld számára.

A tudományos eszközök és műszerek készítésének főhelyei:

London, Bristol, Edinburgh, Glasgow, York, Birmingham és Kew. Az évi készítmények pénzürtéke 5 millió ft. Londonban jeles orgonákat és zongorákat is készítenek.

2.) **Agy és kőárúk.** A közönséges cserépedényeket a felporzellán, porzellán, wedgewood és kőedények teljesen kiszorították. Ezen edények gyártása Staffordshire-ben legnagyobb szerű, hol 150 edénygyár van, sok és jeles edényt Worcester, Colebrooke-Dale-ben és Londonban is készítenek.

Összesen 720 edénygyár van, ezekből 63 porzellángyár.

Az agyag, kő és porzellán edények pénzürtéke 42 millió ft; 13.4 millió ft-ért kivitetik.

A tégla gyártmányok pénzürtéke szintén legalább 30 millió ft.

Az üvegyártás is virágzik, kivált Birmingham, London, Liverpool, South-Shields, Dudley, Bristol és Glasgow városokban és környékükön. Összesen 320 üvegyár van. Az üvegárúk értéke 31 millió ft, a bevitt üvegárúké 4.3, a kivitt üvegárúké 7.6 millió ft.

3.) **Fémárúk gyártása.** Ez roppant kiterjedésű, a gyártott rúdvas és vassinek mennyisége 55, az aczélé 1.7 millió mázsa. Majdnem fele kivitetik. Az 1863-ban kivitt vassinek mennyisége 9.135,700 mázsát tett. Legjobb rúdvas Yorkshire-ben gyártatik, a közönséges vas pedig déli Wales-ben, hol Merthyr Tydvil környékén a legnagyobb vas-műtelep van, mely 18 olvasztó- s 151 kavaró kemenczéből áll, s több mint 8000 munkást foglalkoztat.

A vasgyártásnál összesen 316,572 munkás volt 1861-ben elfoglalva. Vassodronyt 3 millió mázsát gyártanak, az öntvény árúk mennyisége 22.4 millió mázsa, s ebből 1.7 millió mázsát kivisznek. Az aczélárúk gyártásában is első helyen áll Nagybritannia. Késeket, szerszámokat stb. Sheffield és környéke, Birmingham, London, kaszákat Dudley környéke, tüket Worcestershire-ben Redditch, Sheffield stb. készítenek roppant mennyiségben. Birminghamben 2400 munkás évenként majdnem 2 millió ft ára fémtollakat készít, Redditch-ben 73 varrótügyár van, 8200 munkással. Egész Angliában évenként 4000 millió db varrótüket készítenek, melyek pénzürtéke 10 millió ft.

Réz és sárgaréz-árúkat különösen rézbádogat és sodronyt, kivált Birmingham, Wolwerhampton, Sheffield, Glasgow városokban és déli Walesben készítenek; a többi fémek feldolgozása is nagyszerű. Az arany és ezüst árúk gyártásában Nagybritannia Franciaországgal versenyez.

4.) **Vegyészeti készítmények.** Ezek gyártása is nagyszerű, első helyen a sziksó-gyártás áll, melynek tekintetében egy ország sem versenyezhet Nagybritanniával; évenként 4 millió mázsa készíttetik s nagyobb fele kivitetik. A sziksó, timsó, savak stb. gyártásának főhelyei Birmingham, Dublin, Glasgow, Liverpool, Manchester, Newcastle, South-Shields, Warrington, London, Worthing.

Szappangyár az egész királyságban 326 van, a legnagyobb-szerű gyertyagyárak Londonban és Liverpoolban; a legjelesebb festékgyárak Londonban, Hullban és Bristolban vannak.

5.) **Tápláléki s fogyasztási tárgyak.** Nagybritanniában sok cukorrépát termesztenek ugyan, de cukrot nem készítenek répából, s leginkább gyarmati cukrot fogyasztanak. Sok cukorfinomító gyár van. 1863-ban 10.9 millió mázsa nyers s 303,600 mázsa finomított cukor vitetett be, a kivitel pedig 435,200 mázsa nyers és 309,800 mázsa finomított cukor.

A húsfélék beszósása, füstölése, fojtatása nagyban üzetik.

Serfőzés. Ez igen nagy. 1860-ban 58, 1866-ban 62 millió bécsi akó ser főzetett. Többféle ser készíttetik; legnagyobb serfőzések Londonban, Dublinban vannak. Az évi sertermelés pénzértéke több mint 230 millió ft, a seradó 1865-ben 66.4 millió forintot tett. A serfőzések száma 39,830. Szeszgyár 334 volt, melyekben 2 millió b. akó szeszt állítottak elő, ennek pénzértéke 80 millió ft. Legnagyobb szeszgyárak Londonban és Edinburghban vannak.

6.) **Szövetipar.** Jóllehet a többi iparágak is nagyon ki vannak fejlődve, mégis a szövetipar alá foglalt iparágak Nagybritanniában még nagyobb jelentőségűek. Ezekről részletesebb és teljesebb adatokat is közölhetünk.

A fonás és szövetiparban első helyen a **pamutipar** áll, noha az amerikai polgárháború miatt nagy válságon esett át.

A következő adatok 1856-ra vonatkoznak:

	A gyárak száma	A gyári munkások száma	A házi munkások száma	A munkások család tagjai	Az iparágból élők összes száma.
Pamut . . .	2,210	379,213	370,787	1.350,000	2.100,000
Gyapjú . . .	2,030	79,091	120,272	499,412	698,775
Kevert anyag		87,794	92,653	290,667	471,114
Len és kender		417	80,262	210,469	726,827
Selyem . . .	460	56,137	83,188	141,310	280,638
Együtt . . .	5,117	682,497	877,369	3.008,082	4.568,082

1850-ben az ezen nyers anyagokat feldolgozó gyárak száma még csak 4600, a munkásoké 596,082 volt. Ugyanazon évben a feldolgozott anyagok s a gyártmányok pénzértéke ez volt :

N y e r s a n y a g o k

	mennyiség mázsa milliő	érték milliő forint	a gyártmányok pénzértéke milliő frt	a külföldre kivitelt gyártmányok értéke milliő frt.
Pamut	8.773	210	554	384
Gyapjú	1.996	104	241	61
Kevert anyag . . .	0.800	51	128	65
Len és kender . . .	5.283	73	152	63
Selyem	0.093	98	190	31
Együtt	16.945	536	1265	604

Pamutipar. Az országgyűlés elé 1861-ben terjesztett jelentés szerint volt:

	Angliában és Walesben	Skótszágban	Írországban	együtt.
gyár	2,715	138	9	2,862
orsó	28.351,925	1.915,398	119,944	30.387,267
munkás	407,598	41,237	2,734	451,569

Ezekből esett:

Lancaster grófságra . . .	1,979 gyár,	21.530,532 orsó és	315,627 munkás.
York "	369 "	2.414,898 "	27,810 "
Chester "	212 "	3.373,113 "	40,860 "
Lanark, skót "	83 "	1.183,602 "	27,065 "
Renfrew " "	32 "	408,742 "	8,749 "

Azon gyárak számát, melyek csak pamutfonással foglalkoznak, az egész királyságban 1840-re teszik.

A szövőgyárak és szövőszekek száma pedig 1861-ben ez volt:

	Anglia és Wales	Skótország	Irország	Együtt.
gyár	1,393	78	6	1,477
szövőszekek	368,125	30,110	1,757	399,992

Ezek között 69 harisnyakötőgyár van, melyekből 65 Angliára esik. Az összes pamutgyárakban alkalmazott gőzgépek lóereje 88,000-re tételik; kiszámították, hogy a gépek által évenként végzett pamutfonásra 91 millió ember kívántatnék meg. A pamutgyárakba fektetett pénztökét több mint 332 millió ftra teszik.

Az összes pamutszövőszekek száma 560,000, melyekből Angliára 500,000, Skótorszagra 46,000, Irországra 14,000 jut.

A pamutiparban elfoglalt összes munkások száma 890,000, kiknek évi keresete 167 millió ft. Az összes pamutkészítmények pénzértéke 861 millió ft, az évenként feldolgozott nyers pamuté 500 millió ft.

A pamutipar Angliában századunk elejétől kezdve vett oly roppant lendületet s 1860-ban talán maximumát érte el. A nyers pamut legeslegnagyobb része Amerikából került, 1862-ben az amerikai polgári háború miatt azon forrás rögtön bedugult, a pamut ára roppantul felszökött, és csak lassankint sikerült másunnan szerezni a kellő nyers pamutot. A Nagybritanniába bevitt s onnan ismét kivitt nyers pamut mennyisége ez volt:

Év	bevétel v. mázsa	kivétel v. mázsa	Év	bevétel v. mázsa	kivétel v. mázsa
1800	498,129	40,067	1861	11.403,365	2.706,068
1810	1.201,940	79,717	1862	4.753,486	1.947,800
1830	2.385,586	77,429	1863	6.074,459	2.189,550
1840	5.378,051	350,843	1864	8.219,403	2.257,261
1850	6.019,969	929,600	1865	9.000,499	2.786,672
1860	12.624,596	2.271,076			

Tehát 1860-ban több mint 10 millió mázsa maradt az országban feldolgozásra, 1862-ben pedig csak 2.s, 1863-ban 3.9, 1864-ben 6, 1865-ben 6.3 millió mázsa. Lent, kendert, gyapjút s más rostos növényeket használtak pamut helyett s a kevert kelmék gyártása emelkedett. 1860-ban hetenkint mintegy 20 millió font pamutot dolgoztak fel, most legfeljebb 18 millió font gyártatik fel. — A be- és kivitt pamut pénzértéke s átlagos ára ez volt:

Alpaka és lama gyapjú bevétele	22,183 mázsá.
„ „ „ „ kivitele	904 „
Maradt a belföldi fogyasztásra	21,279 „
Összes gyapjú bevétele	1.351,428 „
„ „ kivitele	349,728 „
Maradt összesen a belföldi fogyasztásra	1.001,700 „
Belföldi gyapjú kivitele	112,620 „

Tehát az évenként felgyártott gyapjűmennyiség legalább 2 millió mázsát tesz. Hozzájárul még a rongyokból készített mesterseges gyapjú is. 1864-ben az összes bevitt gyapjú mennyisége 1.859,146, az ismét kivitt gyapjúé 471,699, a belföldi fogyasztásra maradt gyapjúé pedig 1.387,347 mázsát tett, azonkívül 207,834 mázsá gyapjúrongyot vittek be.

1865-ben az összes gyapjú bevétele	1.895,331 mázsá.
„ „ „ „ kivitele	768,966 „
Maradt belföldi fogyasztásra	1.126,365 „
1866-ban az összes gyapjú bevétele	2.813,162 „
„ „ „ „ kivitele	600,825 „
Maradt belföldi fogyasztásra	1.512,337 „

A kivitt gyapjú fonalak és árúk pénzértéke az 1857—1864-diki átlag szerint 160, 1865-ben 231, 1866-ban 247 millió ftot tett.

(E kereskedelmi kimutatások csak 11 hónapra (jan.—nov.) szólnak, az utolsó hónap e tekintetben keveset nyom).

Selyemipar. Ebben Nagybritannia Francia- és Olaszországgal versenyez, s valamennyi országgal leg több selyemárút fogyaszt. A selyemgyárak száma 780, melyek 5-nek kivételével mind Angliában vannak. Az orsók száma 1.338,000, a szövőszékeké 257,000 ezek közül 10,700 gép-szövőszék.

A munkások száma 134,000, az évi selyemgyártmányok pénzértéke mintegy 200, a bevitt nyers selyemé több mint 70, a kivitt selyemárúké 39 millió ft.

Len-, kender-, jute-ipar. A fonógyárak és orsók száma 1861-ben ez volt :

	Lenfonalra	Kenderfonalra	Jutefonálra	Együtt.
Gyár	290	5	30	325
Orsó	1.216,674	2,580	32,982	1.252,236

Az orsókból esett :

	Lenfonalra	Kenderfonalra	Jutefonálra	Együtt.
Angliára	344,308	264	620	345,192
Skótországra	279,385	2,316	30,538	312,239
Irországra	592,981	—	1,824	594,805

1865-ben a len-, kender- stb. fonással Irországra 86 gyárban 770,800, Angliában 450,000, Skótországra 560,000, összesen tehát 1.780,800 orsó volt elfoglalva.

Szövőgyár 1861-ben 141 volt 14,793 gépszövőszékkel, melyből Angliára 2161, Skótországra 8520, Irországra 4666 esett.

Juteszöveteket Skótországra 554 szövőszékkel készítenek. A kézi szövőszékekkel együtt legalább 286,000 szövőszék van, melyből Irországra 171,000, Skótországra 89,000 és Angliára 26,000 esik. A len- és kenderiparban elfoglalt munkások száma legalább 315,000, s ezekből Irországra 150,000, Skótországra 102,000, Angliára 63,000 esik. A gyárilag üzött len- és kenderfonásban meg szövésben 94,000 munkás van elfoglalva. S az ide való gyártmányok évi pénzértéke mintegy 184 millió ft.

A gyarmatokból és idegen országokból, leginkább Oroszországból, bevitt len, kender s egyéb rostos növények mennyisége több mint 3 millió mázsát tesz, s pénzértéke vagy 50 millió ft. Ebből a lenre 1.6 millió mázsa s 31 millió ft esik.

Az összes fonás- és szövetipar főmozzanatai tehát ezek voltak 1861-ben :

Gyár 7,408, orsó 36,449,317, szövőszék 1.333,000, munkás 1.749,000*), feldolgozott nyers anyag 12—13 millió mázsa, ennek pénzértéke körülbelül 850, a gyártmányok pénzértéke 1,740 millió ft, az összes gyártmányok évi kivitelének pénzértéke 700—750 millió ft. Nevezetesen kivetett :

	Az 1859—61-diki átlag szerint.	1866-ban.
Pamut árú	2,634 millió rőf.	2,556 millió rőf.
Gyapjúárú	152.8 " "	280 " "
Len- és kenderárú	132.8 " "	258 " "
Pamutfonál	180.1 " font	139.1 " font.
Gyapjúfonál	25.96 " "	27.2 " "
Len- és kenderfonál	31.66 " "	37.5 " "

*) Ezek között 1861-ben 812,439 nőmunkás volt, t. i. a gyapjúiparban 105,872, a selyemiparban 72,868, a pamut- és leniparban 324,371, a kevert anyagok feldolgozásában 25,689, a ruhakészítésben 277,816, a kender stb. iparban 5,813 nő volt elfoglalva.

A pamutipar főhelyei: Manchester, Salford, Blackburn, Oldham, Bolton, Preston, Stockport, Glasgow, Belfast, Portlow; a gyapjúiparéi: Leeds, Huddersfield, Trowbridge, Frome, Twerton, Halifax, Tartana, Glasgow, Paisley, Aberdeen, London, Wilton, Dublin, a selyemiparéi: Manchester, Coventry, Chester, Derby; a len- és kenderiparéi: Belfast, Dublin, Dundee, Fife, Leeds, Barnsley, York.

7.) **A többi iparágak.** A többi iparagakról csak néhány hézagoss adatot közölhetünk. A **bőrgyártás** és mindenféle **bőrárúk készítése** főhelyei: London, Birmingham, Bristol, Leeds. A csizma- és cipő-készítéssel és árulással vagy 250,000 ember foglalkozik, magában Londonban 2—300 bőrárús bolt, az egész királyságban 500 bőrgyár van, melyek 400,000 személynek adnak munkát, s 1,600,000 mázsa bőrt készítenek. 1866-ban 270,640 mázsa száraz, s 785,999 mázsa nedves nyers, s 84,487 mázsa kikészített bőr vitétt be. Több mint 1,600,000 mázsa cserkéreg használtatik fel, melyből 1,0830,000 mázsa külföldről vitétik be. A kivitt bőrök mennyisége 218,920 mázsára rúgott 1866-ban. Átlagosan a bevitt nyers bőrök pénzürtéke 39, a kivitt nyers bőröké 10.5, a kikészített bőrök és bőrárúk pénzürtéke mintegy 400 millió ft.

Papirgyár összesen 384 van, ezekből Angliára 306, Skótszóra 52, Írországra 26 esik; az évenként készített papir mennyiségét több mint 2 millió mázsára, pénzürtékét 72 millió ftra teszik. Legjelesebb papirárúkat London, Dublin és Cork városokban készítenek.

Szalmakalapokat kivált Bedfordban, asztalosárúkat kivált Londonban, Dublinban és Birmingham-ben, esztergályosárúkat London, Birmingham és Sheffieldben, csont, fa, stb. faragványokat Londonban, szücsárúkat szintén Londonban és más helyeken, nemezárúkat London, Gloucester-Derby városokban készítenek.

Nemzeti vagyon és jövedelem.

Az egyesült királyság **nemzeti vagyonát** 1858-ban a következő összegekre becsülték:

A földbirtok pénzürtéke	15,655 millió frt.
Az épületek „	6,605 „ „

Házi állatok pénzértéke	4,920 millió frt.
Házi bútorok, szerszámok, fényüzési tárgyak . . .	2,222 „ „
A gyártmányok készletének pénzértéke	1,111 „ „
A nyers termények „ „	626 „ „
A hajók pénzértéke	510 „ „

Összeg 31,649 „ „

Ehhez járulnak az ingó értékek, hitelpapírok, részvények stb által képviselt tőkék, melyek összege 13,016 millió ft, úgy hogy a nemzeti vagyon 44,665 millió ftot tenne.

Az ingó értékek, hitelpapírok stb. közül esett:

Az állami adósságra	8,130 millió frt,
Az angol vasút részvények- és kötvényekre	3,287 „ „
A Nagybritanniában elkelt indiai vasútrészvények és kötvényekre	268 „ „
A gyarmati kormány kötelevényeire	162 „ „
Az indiai adósságnak Nagybritanniában elkelt kötvényeire	69 „ „
A londoni bankok részvényeire	157 „ „
A skót és ír bankok részvényeire	128 „ „
Az angol bank „	147 „ „
Az angol és külföldi bányászati társaságok részvényeire	111 „ „
A gőzhajózási társaságok részvényeire	136 „ „
A telegraf-társaságok „	91 „ „
A kikötők, csatornák, hidak, vízvezetések építésére alakult társaságok részvényeire	207 „ „
A gázvilágítási társaságok részvényeire	68 „ „
Egyéb társaságok részvényeire	57 „ „

Levi Leon a nemzeti vagyon pénzértékét jóval többre teszi.

Szerinte az állami adósságon kívül az a következő összegekre rügött:

1801-ben	18,100 millió frtra.	1841-ben	40,400 millió frtra
1811-ben	31,300 „ „	1861-ben	60,600 „ „

Tehát 1801-ben egy-egy lélekre 1130, 1861-ben 2080 forint esett.

Ha ezen nemzeti vagyontöketől 3%-os tiszta jövedelmet számítunk, az évi tiszta jövedelem 1818 millió ftot tenne.

De ez bizonyosan jóval nagyobb.

A nemzeti jövedelemre különösen azon kimutatásokból következtethetünk, melyek a jövedelmi adó*) tárgyazzák. Az

*) A jövedelmi adó 1798-ban Pitt indítványára hozták be legelőször; 1816-ban eltörölték, de 1842-ben Peel indítványára ismét életbeléptették. Peel

illető törvények a jövedelmi adónak alávetett jövedelmet öt rovat alá foglalják; A) rovat az ingatlan birtokból (földbirtok, házak, tized, bányák, kohótelepek, halászatok, csatornák, vasutak); B) rovat a haszonbérletekből; C) rovat az állami adósság kamataiból s ipari vállalatokból; D) rovat a műipar- és kereskedelemből; végre E) rovat a fizetvényekből, nyugdíjából és életjáradékokból való jövedelmeket foglalják magokban. A kiknek évi jövedelme 100 font sterlinget (1010 ftot) sem tesz, azok felmentvék a jövedelmi adótól; azok is, kiknek jövedelme a 2020 frtot meg nem haladja, csak 1616 frrtól fizetik azt.

Az adó a jövedelemnek 1857-ben 5—6.7, 1860-ban 2.7—3.8, 1865-ben 1—1.5—2.5 százalékát tette, vagyis 1865-ben a 100—200 fontos jövedelemtől fontonként $2\frac{2}{5}$ — $3\frac{3}{5}$, a 200 és több fontos jövedelemtől 6 denár fizettetett. 1866-ban a 200 és több fontos jövedelemnél a 6 denár 4-re szállították le. A befolyt jövedelmi adó tett:

1843-ban 56.647, 1857-ben 170.842, 1860-ban 115.393, 1862-ben 102.051, 1865-ben 82.709 millió ftot.

1865 $\frac{5}{6}$ -ban egy denárnyi adó a jövedelem minden fontjától mintegy 13.8 millió ftot, tehát egy krajczárnyi adó 100 ftnyi jövedelemtől körülbelül 5.500,000 ftot adott.

1860-ban a jövedelmi adónak alávetett jövedelem az illetők bevahásai szerint következő volt:

	M e g a d ó z t a t o t t j ö v e d e l e m		
	Angliában millió ftr	Skótországbán millió ftr	Irországbán. millió ftr.
A) rovat . . .	1,043.100	127.122	130.228
B) „ . . .	269.150	35.423	27.931
C) „ . . .	286.265	—	14.821
D) „ . . .	777.605	74.564	46.743
E) „ . . .	174.528	9.589	11.787
Összesen .	2,550.648	256.718	230.710
1859-ben . . .	2,497.408	239.259	229.372

A megadóztatott jövedelem 1859-ben 2966.039, 1860-ban 3038.076, 1865-ben 374.2.05, az adó alól felmentett jövedelem pedig

törvénye szerint csak azok fizették, kiknek legalább 150 font sterlingnyi jövedelmök volt, még pedig 7 denárt 1 fonttól; 1852 óta a 100 fontos jövedelemtől is fizettetett fontonként 5 denár; Gladstone ismételve leszállítá.

1860-ban Angliában 233.3, Skótországbán 40.8, Írországbán 35.4, az egyesült királyságban 309.5 millió fra rúgott.

Angliában és Skótországbán a megadóztatott jövedelem 1813-ban 1722.05, 1843-ban 1941.234, 2863-ban 3034.859 millió forintot tett:

A D) rovatba eső megadóztatott jövedelem

Londonban	150.49,	Birminghamben	15.15,
Liverpoolban	52.52,	Leedsben	12.12 millió ftot tett:
Manchesterben	43.43,		

Az A) rovatbeli jövedelem volt:

	Angliában	Skótországbán	Írországbán	Együtt.
1854	1002	121	119	1,242
1862	1213	153	135	1,501

A D) rovatbeli jövedelem pedig ez volt:

1854	770	123	47	940
1862	828	88	49	965

Az ipari és kereskedelmi üzletből eredő jövedelemtől adózó egyének száma és összes jövedelme 186⁴/₅-ben ez volt:

Évi jövedelem.	Nagybritanniá- ban egyén	Írországbán egyén	Egész királyságban egyén.
1,010 forinton alúl	67,587	4,703	72,290
1,010— 2,020 frt	159,709	7,826	167,535
2,020— 3,030 „	44,488	2,285	46,773
3,030— 4,040 „	19,171	1,145	20,316
4,040— 5,050 „	9,973	528	10,501
5,050— 6,060 „	7,428	400	7,828
6,060— 7,070 „	4,293	202	4,495
7,070— 8,080 „	2,754	137	2,891
8,080— 9,090 „	2,359	134	2,493
9,090— 10,100 „	1,070	60	1,136
10,100— 20,200 „	7,374	342	7,716
20,200— 30,300 „	2,204	103	2,307
30,300— 40,400 „	1,138	50	1,188
40,400— 40,500 „	627	28	655
50,500—101,000 „	1,233	44	1,327
101,000—505,000 „	866	25	891
505,000 forinton felül	107	8	115

Összesen 332,431 18,081 350,512

A jövedelem összege 1064.9 millió ft 47.2 millió ft 1112.1 millió ft.

185⁶/₇-ben volt:

20,200— 30,300 frt jöved.	1,568	89	1,657
30,300— 40,400 „ „	773	43	816
40,400— 50,500 „ „	450	16	466

185 $\frac{1}{2}$,-ben volt :

50,500—101,000	" "	811	30	841
101,000—505,000	" "	444	21	465
505,000 felül	" "	46	1	47.

A munkások keresete. Ezt Gladstone 2525, Bass 3535, Levi pedig 4224 millió ftra becsülték. Ez utóbbi szerint t. i. az összes munkások száma 10.697,000. Ezekből:

férfi	3.523,500	nő	2.671,000
fiú	1.325,000	leány	1.147,500.

A munkások átlagos keresete hetenként Angliában :

férfié	11 frt 36 kr.	nőé	6 frt 31 kr.
fiúé	3 „ 28 „	leányé	4 „ 29 „

Átlagosan egy-egy munkás heti keresete :

Angliában	8 frt 9 kr.	Skótorszáiban	7 frt 50 kr.
Irorszáiban	5 „ 90 „		

E szerint a munkások évi keresete :

Angliában	3,146 millió frt.
Skótorszáiban	431 „ „
Irorszáiban	647 „ „
Összesen	4,224 „ „

E keresetből a különböző foglalkozás szerint esik :

	millió frt.		millió frt.
Földmivelésre	757.6	Háztartási cikkekre	333
Szővetiparra	474.2	Bányászatra	151.5
Fémiparra	318.2	Házi szolgálatra	606.3
Építési munkákra	429.7	Különböző más foglalkozásokra	874.9
Hajózási és vasúti forgalomra	279.6		

Tehát minden család, mely 2 munkás tagból áll, Angliában 16 ft. 26 krt, Skótorszáiban 14 ft. 77 krt, s Irorszáiban 11 ft 92 krt keres hetenként. De Manchesterben tett részletes vizsgálatok szerint 186 $\frac{3}{4}$ -ben 1054 család közül majdnem felének csak 4—7, 186 $\frac{4}{5}$ -ben pedig 789 család közül egy harmadnak szintén csak 4—7 fnyi heti keresete volt.

A munkások ezen keresetéhez hozzá kell számítani a munkás osztályok megtakarításaiból eredő jövedelmet, mely a takarékpénztárakban, a segélyző egyletek pénztáraiban stb. van elhelyezve.

Szegények. A nagy jövedelem és kereset mellett is a szegények száma igen nagy. Az összeirt és a szegényi adóból segélyezett egyének száma ez volt :

	Angliában jan. 1.	Skótországbán máj. 14.	Írországbán az év első hete	Együtt.
1849	934,419	82,357	620,747	1.637,523
1855	851,369	79,887	86,819	1.018,075
1860	890,423	114,209	44,929	1.049,561
1862	1.142,624	118,924	59,541	1.321,089
1864	971,433	120,705	68,136	1.160,274
1865	920,344	121,394	69,217	1.110,955
1866	898,948	?	?	?
1867	979,984	?	?	?

A szegények számára szedett adó 70—80 millió ftot, s a segélyezésökre fordított költség 60—70 millió ftot tesz évenként.

D.) Forgalom, kereskedés, hitelintézetek.

Telegraf. A telegrafvonalok hossza 1865. végén 3482, a sodronyok hossza 16,800 f. mfdet tett. Ehhez járulnak még 192.5 f. mfd hosszú tengeralatti telegrafvonalok, melyek Nagybritanniát Europa szárazával kapcsolják össze, s az atlanti tengeralatti telegrafvonal, melynek hossza 436 mfd.

Az állomások száma 1882, a sürgönyök száma 4,635,000.

1857-ben a sürgönyök száma még csak 1,241,163 volt.

Pósta. Nagybritannia postaforgalma roppantul növekedett, mióta a vitelbért egy pennyre szállíták le. 1839-ben még csak 79.908,000 levél volt, 1857-ben már 523 millió levél, 71 millió hirlap s 7.200,000 nyomtatvány szállított a postán. Pósthivatal 11,235 volt.

1862-ben 605 millió levél, 73 millió hirlap, 14 millió db nyomtatvány s 150 millió fról szóló pénztalvány szállított a postán. A személyzet ez volt: 40 főtiszt, 11,302 postamester, 1,838 postatitkár, 168 őr, 12,131 levélkihordó stb. összesen 25,380, kiknek évi fizetése 11.496,428 ft. 1861 sept. 16-kától fogva némely pósthivatalnál takarékpénztárak is vannak.

1865-ben 11,263 pósthivatal volt, 720.467,000 levél, 97.252,766 hirlap és nyomtatvány*) s 7.610,364 pénzes levél és utalvány szállított. 1864-ben az egész királyságban 679.084,822 levél került a postára, ebből esett Londonra 170.191,853, a többi

*) *Kölb* a hirlapok és nyomtatványok számát 1863-ban 610 millióra teszi úgy hogy egy lélekre 20.s esnék!

Angliára és Walesre 390.128,908, Skótországra 64.261,483, Írországra 54.502,578. Angliában már 30, Skótországra 20 Írországra 10 levél esik egy-egy lélekre.

Kő- és víziutak. A kőutak hossza 1865-ben ez volt: állami út 8631, tartományi út 23,802, együtt 32,433 f. mfd. 1860-ban a kőutak hossza 30,067 f. mfd volt, ebből esett: Angliára és Walesre 21,910, Skótországra 3040, Írországra 3370 mfd. Tehát 1 □ mfdre 4.s, külön Angliában 7.s, Írországra 2.2, Skótországra 2.1 mfd kőút esett.

A víziutak hossza ez: hajózható folyó 601, hajózható csatorna 686, együtt 1287 f. mfd. A folyók közül 62 hajózható; a hajózható csatornák száma 138. A Themze, Savern, Humber, Clyde, Tay, Forth, Dee, Mersey, Avon, Derwent, Ouse, Trent, Shannon, Liffey folyókon gőzösök is járnak. A folyókon járó gőzösök száma 320.

Vasutak. A forgalomnak átadott vasutak hossza 1853-ban ez volt: Angliában 1513, Skótországra 291, Írországra 257.7, összesen 2061.7 f. mfd. Az építési és felszerelési költség 3119 millió ftra rúgott. 1865 végén az egyesült királyság vasutáinak hossza már 2883 f. mfdet tett. Ezek építési és felszerelési költsége 4652.63 millió ftra rúgott. A mozdonyok száma 7414, a személyszállító kocsiké 17,997, a málhás kocsiké 233,260, az összes kocsiké 251,257. Az év alatt 3.448,509 személyszállító vonat 251.959,862 utassal 15.479,700 f. mfdet, továbbá 2.108,198 tehervonat 15.179,000 db barommal, 77.805.786 tonna ásvánnyal s 36.787,638 tonna drúval 14.852,200 f. mfdet futott meg.

A szállított barom, ásványok és árúk súlymennyisége 2328.660,000 mázsát vagyis 116.433,000 tonnát tett! A vasúton szállított személyek száma 1857-ben 139.008,888; 1860-ban 163.435,678; 1863-ban 204.699,466 volt; még pedig ez utóbbi évben 23.359,403 az I. 57.467,665 a II. s 121.872,398 a III. osztályban utazott. A személyszállításból eredő jövedelem 1857-ben 106.9, az áruszállításból eredő jövedelem pedig 137.2, az összes bevétel 244.1 millió frot tett; az üzleti költség az összes bevétel 48%-ka.

A tiszta bevétel a beruházott részvénytőkének 1844-ben 5.2, 1849-ben 1.9, 1854-ben 3.4, 1857-ben 3.7, 1858-ban 3.1, 1859-ben 4.1, 1860-ban 4.3%-kát tette.

1865-ben a bevétel a személyszállításhoz 167.4, az áruszállításhoz 195.1, összesen 362.5 millió fíot, az üzleti és kezelési költségek kártérítés 173.9, a tiszta jövedelem 188.6 millió forintot tett. A szerencsétlenségekért, melyek 221 ember halálát s 1132 ember sebesülését okozták, a társaságok 3.386,833 fnyi kárpótlást kényserültek fizetni.

A vasutak $\frac{1}{3}$ -da egyes, a többi kettős pályával bír.

Következők a leghosszabb pályavonalak :

Pály a	Hossza f. mfd.	Építési s fel- szerelési költ- ség	Összes bevétel 1866	Osztalék 1866.
London et N. Western	287	544.39 millió frt	62.075 millió frt	6.8 ⁰ / ₁₀₀
Great-Western	285	486.82 " "	38.245 " "	2.0 "
Great-Northern	91	195.94 " "	20.139 " "	6.9 "
Great-Eastern	154	240.38 " "	18.685 " "	—
Brighton	68	155.54 " "	11.807 " "	5.3 "
South-Eastern	71.8	195.94 " "	12.898 " "	3.7 "
South-Western	109	169.68 " "	? " "	4.8 "
Midland	151	273.71 " "	26.927 " "	6.5 "
Lancaster-York	87.5	215.13 " "	23.786 " "	6.5 "
Sheffield-Man	53	146.45 " "	10.938 " "	2.8 "
North Eastern	265	381.78 " "	37.138 " "	6.0 "
Caledonian	122	190.89 " "	15.928 " "	7.4 "

Tengeri forgalom.

A kereskedelmi hajók száma. 1810-ben az egyesült királyságnak összesen 20,253 kereskedelmi hajója volt 2.211,000 tonna-fogattal, 1850-ben, vagyis a hajózáai törvények eltörlését megelőző évben, a hajók száma 25,138 volt 3.505,000 tonna-fogattal. Azután az egész brit birodalom vitorlás és gőzhajóinak száma, tonna-fogata és hajósnépe (a hajógazdák kivételével) az illető évek decz. 31-kén ez volt:

	Összes hajók		Hajós nép	Esik 1 emberre tonna
	Száma	Tonna-fogata		
1854	36,348	5.116,000	269,093	19.0
1859	38,200	5.660,000	291,431	19.4
1863	40,195	6.624,000	326,366	20.3
				11*

E szerint 10 év alatt a hajók száma 10,5, a tonnafogatok száma 42,4%-kal növekedett. 1810-ben a hajók átlagos rakodási képessége 109; 1863-ban 165 tonna volt. 1864 végén a vitorlás hajók száma ez volt:

	Hajó.	Tonnafogatok	Összes tonnafogatok	
Anglia	kis hajó*)	7,290	3.815,426	4.045,003
	nagy hajó	12,916		
Skótország	kis hajó	1,073	575,778	608,549
	nagy hajó	1,939		
Irország	kis hajó	969	165,317	193,751
	nagy hajó	1,054		
Szigetek	kis hajó	485	70,342	82,916
	nagy hajó	492		
Egyesült királyság	kis hajó	9,817	4.626,863	4.930,219
	nagy hajó	16,325		
Brit birtokok stb.	kis hajó	5,717	1.232,015	1.388,541
	nagy hajó	6,012		
Egész brit birodalom	kis hajó	15,532	5.858,878	6.318,760
	nagy hajó	22,337		

E szerint a 6.319,000 tonnafogatból esett:

Angliára	64.0%,	A szigetekre	1.3%
Skótországra	9.6 „	A birtokra és gyarmatokra	22.0 „
Irországra	3.1 „		

A gőzösök száma 1864 végén ez volt:

	gőzösök	tonnafogat	a tonnafogatok %-ka
Anglia	1,907	528,419	69.0
Skótország	401	115,268	15.0
Irország	174	51,858	6.7
Szigetek	8	1,706	0.2
Egyesült királyság	2,490	697,281	90.9
Brit birtokok	437	70,047	9.1
Összesen	2,927	767,328	100.0

A vitorlás és gőzös hajók száma és tonnafogata tehát ez volt:

	hajók száma	tonnafogat	tonnafogat %
Anglia	22,113	4.574,000	64.6%
Skótország	3,427	724,000	10.2 „
Irország	2,197	245,000	3.5 „
Szigetek	895	84,000	1.1 „
Egyesült királyság	28,632	5.627,000	79.4 „
Brit birtokok	12,166	1.459,000	20.6 „
Egész birodalom	40,798	7.086,000	100.0 „

*) Kis hajók azok, melyek tonnafogata kevesebb mint 50.

Az egyesült királyságnak 1863-ban bejegyzett hajók közül volt:

	hajó	tonnafogat	hajósnép.
50 tonnán alúli	4,945	163,515	12,782
50— 500 tonnás	13,325	2,346,460	98,427
500—1000 „	1,801	1,287,489	40,527
1000—1500 „	710	816,102	26,317
1500—2000 „	80	134,285	4,809
2000—2700 „	16	34,085	1,455
13,000 tonnán felüli	1	13,343	410
Egész királyság	20,878	4.795,279	184,727

E kimutatásból a folyami hajók elmellőzvék, ezek száma 1863-ban 6972 volt s összes tonnafogatuk 456,478.

1865 végén az összes tengeri hajók száma 21,626 volt 5.408,451 tonnafogattal s 197,643 hajóssal; ezekből 7384 hajó 3.629,023 tonnafogattal s 110,501 hajóssal messzejárátú vitorlás s 756 hajó 533,698 tonnafogattal és 28,860 emberrel messzejárátú gőzös volt. A folyami hajókkal együtt volt:

Az anyaországban . . .	26,069 vitorlás	4.936,776 tonnafogattal
	2,718 gőzös	823,533 „
▲ az anyaországban . . .	28,787 „	5.760,309 „
A brit birtokokban . . .	12,718 összes hajó	1.583,941 „
Egész brit birtokokban . . .	41,595 hajó	7.344,250 „

Az egyesült királyságban 1854—63-ig évenként 628—1050 vitorlás s 150—279 gőzös építettett s összesen 612—1038 hajó elveszett vagy lebontatott.

Az egész birodalomban összesen 1546—2045 hajó 282,228—596,676 tonnafogattal építettett. 1864-ben építettett:

a) Új vitorlás hajó:

	F á b ó l		V a s b ó l	
	hajó	tonnafogat	hajó	tonnafogat
Angliában	586	110,424	113	86,334
Skótságban	121	35,136	34	32,174
Írországban	6	1,233	7	7,208
Egyesült királyságban	713	146,783	154	125,716
Brit birtokokban . . .	785	206,029	—	—
Összesen	1,498	362,812	154	125,716

b) Gőzhajó:

	F á b ó l		V a s b ó l	
	hajó	tonnafogat	hajó	tonnafogat
Angliában	26	966	202	97,174
Skótorszában	5	1,371	132	56,812
Irorszában	1	56	8	2,995
Egyesült királyság	32	2,393	342	156,981
Brit birtokok	28	7,027	5	289
Összesen	60	9,420	347	157,270

A királyság kereskedelmi hajórajza 1864-ben a belföldön épített új hajókon kívül az északamerikai brit birtokban épített 53 hajóval 45,475 tonnafogattal s a külföldről került 216 hajóval 128,761 tonnafogattal, összesen 269 hajóval s 174,236 tonnafogattal szaporodott.

Hajóforgalom. Az egyesült királyság kikötőibe érkezett s azokból kifutott 1865-ben:

A messzejáratú hajózásban.	Érkezett		Kifutott	
	hajó	tonnafogat	hajó	tonnafogat
Brit lobogó alatt	25,881	8,358,068	28,480	9,045,781
Idegen " "	18,629	3,806,185	19,701	3,771,661
Összesen	44,510	12,164,253	48,181	12,817,442
A parti hajózásban	hajó	tonnafogat	hajó	tonnafogat
Brit lobogó alatt	147,121	18,247,133	149,153	17,926,740
Idegen " "	399	74,509	423	76,837
Együtt	147,520	18,321,642	149,576	18,003,577
Összesen	192,030	30,485,895	197,757	30,821,019

Nagybritanniának 476 kikötője van, a 12 fő kikötő hajóforgalma 1864-ben ez volt:

	Érkezett		Kifutott		az érkezett és kifutott hajók összes tonnafogata.
	hajó	tonnafogat	hajó	tonnafogat	
London	11,206	3,359,782	7,690	2,421,421	5,781,203
Liverpool	4,967	2,698,522	4,675	2,652,934	5,351,456
Newcastle	4,442	842,234	7,808	1,628,517	2,470,751
Hull	2,945	758,953	2,258	625,929	1,384,882
Southampton	1,258	368,598	1,144	359,911	728,509
Glasgow	561	186,272	908	351,936	538,208
Leith	1,884	329,133	650	203,629	537,762
Greenock	457	191,222	255	133,290	324,512
Bristol	367	232,027	250	71,185	303,212

	Érkezett		Kifutott		az érkezett és kifutott hajók összes tonnafofogatok.
	hajó	tonnafofogat	hajó	tonnafofogat	
Dublin . . .	437	117,203	131	43,307	160,510
Belfast . . .	381	88,002	66	24,700	112,702
Cork . . .	258	73,718	61	13,519	87,237

A külső birtokok fő kikötőinek hajóforgalma 1864-ben

	Érkezett		Kifutott		összes tonnafofogat.
	hajó	tonnafofogat	hajó	tonnafofogat	
Kalkutta . . .	1.330	896,635	1,262	871,057	1.767,692
Bombay . . .	7,054	685,634	6,024	666,462	1.352,096
Singapore . . .	1,447	628,568	1,513	560,074	1.188,642
Pinang . . .	555	145,760	550	143,928	289,688
Sydney . . .	1,849	607,168	1,842	647,057	1.254,225

Az összes brit birtokok egész hajóforgalma 1863-ban 23.970,427 tonnafofogatot tett. Ebből Kelet-Indiára 4.115,665. Ausztráliára 3.834,772 esett. Ennek hajóforgalma 1865-ben ez volt : érkezett 1.969,091, kifutott 2.017,724 tonna.

Külkereskedés.

Be- és kivitel. Az áruforgalom pénzértéke volt :

	1862 millió frt	1864 millió frt	1865 millió frt	1866 millió frt
Bevitel ¹⁾	2,513.2	2,776.5	2,738.3	2,981.0
Kivitele brit áruknak ²⁾	1,480.0	1,621.6	1,674.6	1,906.3
Kivitele idegen és gyarmati áruknak	508.0	527.2	535.0	540.1
Összes kivitel	1,988.0	2,148.7	2,209.6	2,446.4
Be- és kivitel együtt	4,507.2	4,925.2	4,947.9	5,427.4

1850-ben a bevitel 967.s, a brit áruk kivitele 716.s, 1860-ban a bevitel 2113.7, a brit áruk kivitele 1364.3, az összes kivitel 1651.7, az összes áruforgalom 3765.4 millió ftot tett.

Az összes bevitel pénzértékéből esett :

	1865 millió frt	1866 millió frt
A brit birtokokra és gyarmatokra	735.6	723.s
Az idegen országokra	2002.7	2257.2 ³⁾

¹⁾ A bevitt tárgyak valóságos értéke a beviteli kikötőkben, tehát a szállítási költség és nyereség beszámításával.

²⁾ A kivitt tárgyak a kiviteli kikötőkben bejelentett értéke.

³⁾ E számban némely brit birtokok is befoglalvák.

Még pedig a brit birtokokat illetőleg 1865-ben esett:

	Bevitel millió frt	Angol árúk kivi- tele millió frt
Kelet-Indiára	376.9	183.5
Ausztráliára	103.8	136.5
Brit északi Amerikára	64.1	47.1
Brit Nyugat-Indiára	52.1	19.5
Ceylonra	37.4	6.9
Fokföldre	22.4	14.6
Szingaporera	21.9	14.5
Brit Guianára	17.2	7.4
Mauritiusra	12.6	6.0
Hongkongra	8.5	15.7
Csatornai szigetekre	4.2	7.6
Nyugati Afrikára	4.0	4.0
Bermuda szigetekre	2.6	0.62
Belizere (Hondurasz)	2.5	1.6
Natalra	2.0	2.2
Gibraltárra	1.5	11.2
Maltára	0.84	6.4
Sz.-Ilonára	0.47	0.46
Kafráriára	0.25	0.22
Falklandi	0.23	0.09
Az összes brit birtokokra	737.7	486.3

Az idegen országokat illetőleg ugyancsak 1865-ben esett:

	Bevitel millió frt	Angol árúk kivi- tele millió frt.
Franciaországra	319.5	91.2
Egyiptomra	219.7	61.3
Az Unióra*)	217.5	214.3
Oroszországra	174.8	29.4
Németországra	167.2	178.9
Hollandiára	125.5	81.2
Sinára	107.7	36.1
Belgiumra	74.5	29.4
Brasíliára	68.6	56.7
Törökországra	58.9	72.2
Svéd-Norvégiára	57.2	15.9
Kuba és Portorikóra	51.3	22.1
Spanyolországra	50.1	24.6
Perúra	40.0	12.8

*) 1861-ben az Unióból bevitt árúk pénzértéke 496 millió, 1863-ban 196.5 millió frtra rúgott.

	Bevitel millió frt	Angol árúk kivi- tele millió frt
Chilire	38.3	16.0
Mexikóra	32.5	19.2
Portugalliára	28.7	23.9
Olaszországra	25.3	54.3
Dániára	23.1	12.7
Új-Granadára	15.8	23.9
Nyugati Afrikára	13.6	6.5
Uruguayra	12.6	8.2
Filippini szigetekre	12.6	9.5
Osztrák birodalomra	11.7	8.8
Görögországra	10.8	10.2
Argentínai köztársaságra	10.2	19.6
Közép-Amerikára	7.0	1.4
Japanra	6.2	15.2
Nyugat-Indiára	4.5	11.6
Marokkóra	4.1	2.9
Venezuelára	2.2	3.9
Boliviára	1.6	0.009

stb.

Az 1866-diki bevitelből és az angol árúk kiviteléből esett:

A brit birtokokat és gyarmatokat illetőleg:

	Bevitel millió frt	Angol árúk kivitele millió frt.
Kelet-Indiára, Ceylonra és Szingaporera	421.7	232.3
Ansztráliára	115.3	137.6
Brit éjszaki Amerikára	69.3	68.9
Brit Nyugat-Indiára, Guianára és Belizere	66.8	28.6
Fokföldre és Natalra	27.4	14.0
Brit nyugati Afrikára, Ilona és Égbemenetele sziget	5.3	5.9
Mauritiusra	13.3	5.7
Csatornai szigetekre	4.3	5.0

A külföldi országokat illetőleg:

Orosz, Svéd, Norvég, Dán országokra, Iszland- és Helgo- landra	285.8	78.6
Németországra, Hollandiára és Belgiomra	382.3	260.5
Francia, Portugal és Spanyolországra, Gibraltárral, az Azóri, Madeira és Kanári szigetekkel együtt	463.9	175.1
Olasz- és Görögországra, osztrák birodalomra és Maltára	62.5	83.3
Törökországra az aldunai tartományokkal, Egyiptom- mal, Siria és Palesztinával együtt	214.5	157.4
Tripolis, Tunis, Algeria és Marokkóra	4.2	2.9
Nyugati Afrikára	14.6	6.1

	Bevitel millió frt	Angol árúk kivitele mil- lió frt
Keleti Afrikára, Persiára, Arábiára stb.	1.2	1.7
Az Ind tenger szigeteire	13.0	26.6
A Déli tenger szigeteire	0.6	1.4
Sinára és Hongkongra	114.3	90.1
Éjsz.-Amerikai Unióra	472.6	286.9
Mexikóra és Közép-Amerikára	8.8	14.4
Idegen nyugati Indiára és Haitira	31.1	36.9
Ujgranada, Venezuela, Ecuadorra	18.7	34.0
Peru, Bolivia, Chili, Patagoniára	61.9	32.3
Brazília, Uruguay, Buenos-Ayresre	99.2	114.8
Bálnahalászatra	1.5	0.02

Tehát a bevitelből és kivitelből 1865-ben százalékokban esett:

	Bevitel	Kivitel.
Brit Ázsiára	16.4	13.2
Brit Amerikára	5.1	4.9
Brit Afrikára	1.8	1.6
Ausztráliára	3.9	8.2
Összes brit birtokokra	27.4	27.3
Franciaországra	11.6	5.4
Egyiptomra	8.0	3.7
Unióra	7.9	12.8
Oroszországra	6.4	1.8
Németországra	6.1	10.7
Hollandiára	4.9	4.9
Sinára	3.9	2.1
Belgiumra	2.6	1.8
Braziliára	2.5	3.3
Törökországra	2.1	4.3
Svéd-Norvégiára	2.1	0.9
Kuba és Portorikóra	1.9	1.2
Portugalliára	1.4	1.2
Spanyolországra	1.8	1.4
Olaszországra	0.9	3.2
Uj-Granadára	0.8	1.3
Az összes külföldi országokra	72.6	72.7

A bevitel főtárgyai:

	1 8 6 4		1 8 6 5	
	pénzérték		mennyiség	
Nyers pamut	789	millió frt	8.732	millió mázsa
Búza	107.7	" "	20.063	" "
Más gabna	44.2	" "	21.370	" "
				666.3 millió frt
				98.7 " "
				84.1 " "

	1 8 6 4		1 8 6 5						
	pénzérték		pénzérték						
Liszt	28.6	millió	frt	3.911	millió	mázsa	26.5	millió	frt
Gabna és liszt együtt	180.5	"	"	46.344	"	"	209.3	"	"
Gyapjú	156.1	"	"	8.121	"	"	150.3	"	"
Nyers selyem	64.0	"	"	0.073	"	"	102.8	"	"
Téa	95.3	"	"	1.213	"	"	101.0	"	"
A kivitel fő tárgyai:									
Pamutárúk	543.6	"	"	—			577.5	"	"
Gyapjú és kevertárúk	189.7	"	"	—			203.1	"	"
Vas, aczél s vas és aczélárúk	133.2	"	"	32.304			135.6	"	"
Len- és kenderárúk	83.2	"	"	—			92.4	"	"
Apró és diszárúk	49.2	"	"	—			50.7	"	"

A bevétel többi tárgyai közül a következő fogyasztási tárgyakat említjük meg, melyek mennyisége 1865-ben tett:

Élő állatok : szarvas marha	227,528	drb	} pénzérték	44.4	millió	frt
borjú	55,743	"				
juh	914,170	"				
disznó	132,943	"				
Sonka és beszózott hús	1.124,795	mázsa	"	31.6	"	"
Sajt	853,277	"	"	24.8	"	"
Tojás	364	millió db	"	9.3	"	"
Szeszes italok	938,367	b. akó	"	15.1	"	"
Bor	1.141,584	"	"	39.4	"	"
Czukor	11.070,101	"	"	130.0	"	"
Dohány	668,584	"	"	32.5	"	"

A bevétel főrovatai 1866-ban:

Szöveti nyers anyagok	1224.7	millió	frt
Nyers bőrök, olajok, fémek	128.9	"	"
Faggyú	30.1	"	"
Fa	105.6	"	"
Guano	14.6	"	"
Vető mag	34.1	"	"
Élelmezési s fogyasztási tárgyak	800.0	"	"

A kivitel fő tárgyai 1866-ban:

Szött árúk	1160.3	"	"
Varrott árúk	83.6	"	"
Fémek, fémárúk, gépek, kőszén	355.4	"	"
Ser, vaj, sajt, gyertya, só, szeszes	49.8	"	"

A belföldi termények és készítmények beviteléből legtöbb a következő 7 kikötőre esik; t. i. 1864-ben:

Liverpoolra	734.5	millió	frt
Londonra	368.6	"	"

Hullra	161.5 millió frt
Glasgow-ra	76.1 " "
Southamptonra	47.7 " "
Newcastle-ra	18.8 " "
Greenock-ra	5.1 " "

A nemes fémek (rudakban és kivert pénzben) be- és kivitele ez volt:

	1864		1865	
	bevitel millió ft	kivitel millió ft	bevitel millió ft	kivitel millió ft
Arany	170.0	133.8	145.8	85.8
Ezüst	109.3	99.4	70.4	66.6
Együtt	279.3	233.2	216.2	152.4

Az 1865-ben kivitt nemes fémekből 4.855 millió ft. arany és 34.240 millió ft ezüst keletre s Egyiptomba vitetett ki.

A brit gyarmatok és birtokok be- és kivitele volt:

	1862		1863	
	bevitel millió frt	kivitel millió frt	bevitel millió frt	kivitel millió frt
Kelet-India	376.5	373.0	506.0	674.9
Éjszakamerikai birtokok	149.9	103.7	159.6	126.2
Nyugat-India	60.6	63.0	94.9	93.4
Többi amerikai birtokok	17.3	14.3		
Ausztrália	319.3	266.9	345.7	285.8
Többi birtokok együtt	167.4	133.8	174.3	139.4
Együtt	1091.0	954.7	1280.3	1319.7

Tehát 1863-ban az egész brit birodalomban az áruforgalom ez volt: összes bevitel 3806, összes kivitel 3308, összes áruforgalom 7108 millió ft.

1865-ben Ausztrália 6 gyarmatának (Nyugat-Ausztrálián kívül) bevétele 354.2, kivitele 307.5 millió fra rúgott, ebből a kivitelnél a gyapjura 80.8, az aranyra 112.76, a rézre 6.2, a galnára 13.5 millió ft esett.

Hitelintézetek.

Nagybritanniában igen sok bank és hitelintézet van, sok bank pénzjegyeket is bocsát ki, de az ily bankok részvényesei egész vagyonukkal kezkeskednek a kibocsátott jegyek beváltásáért.

Fő jegykibocsátó és hitelintézet Anglia bankja, mely 1694-ben támadt s idő jártában állami intézetté vált, úgy hogy

jegyei, melyek 5 font sterlingnél = 50 ft 50 krnál kisebb összegről nem szólhatnak, inkább állami papírpénzek mintsem bankjegyeknek tekinthetők.

Jegykibocsátási osztálya el van választva váltó- és hitelüzleti osztályától; 13 fiókintézete van. A skót- és ír országos bankok 50 ftnál kisebb bankjegyeket is kibocsáthatnak. 1860-ban azon három bankon kívül jegykibocsátó bank volt:

- 151 vidéki magán bank 200 fiókintézettel;
- 63 vidéki részvényes (joint-stock) bank 394 fiókintézettel;

A jegyet ki nem bocsátó bankok száma ez volt:

- 44 magán bank Londonban;
- 10 részvényes bank Londonban 106 fiókintézettel;
- 90 vidéki magán bank 50 fiókintézettel;
- 22 vidéki részvényes bank 67 „
- 19 gyarmati s egyéb részvényes bank.

Az összes bankok és fiókintézetek száma tehát 1255, 1864-ben pedig 423 bank s 1818 fiókintézet, összesen 2241 volt.

1863-ban Londonban 26 magán bank volt 300 millió ftnyi a'aptókével, ezekhez még 68 új bank járult 880 millió ftnyi részvénytőkével.

A sok bank által kibocsátott jegyek mindazáltal nem tesznek igen nagy összeget, minthogy a bankjegyek helyét újabb időben a kamatnélküli pénztári utalványok (checks) foglalják el.

A kibocsátott bankjegyek összegei ezek voltak:

		millió frt	millió frt.
Angol bank	1865 decz. 27 én	276.134,	1866. decz. 26. 336.431,
Angol vidéki bankok	„ „ 30-án	86.661,	„ „ 29. 49.894,
Skót „ „	„ „ 9-én	49.490,	„ „ 8. 50.197,
Ír „ „	„ „ „	67.569,	„ „ „ 65.145,
Összesen		449.854,	501.667,

Az angol bank jegyei fedezetétől szolgált 112.01 millió ft. állami adósság, 36.663, 1866-ban 40.198 millió ft egyéb fedezet, 128.27 1866-ban 184.931 millió ft fémkészlet.

Váltóüzleti osztályának kimutatása ez:

T a r t o z á s.

- 1865. decz. 27. : Alaptőke 146.955, tartalék 32.823, állami letét 86.254, magán letét 133.794, váltók 4.0 millió frt, összesen 403.828 millió frt.
- 1866. decz. 27. : Alaptőke 146.955, tartalék 32.926, állami letét 87.971, magán letét 187.759, váltók 4.545, összesen 460.156 millió frt.

F e d e z e t.

1865. decz. 27. : Állami biztosíték 99.889, másféle biztosíték 227.351, tartalék jegyekben 69.488, tartalék arany és ezüstben 7.1, összesen 403.828 millió frt.

1866. decz. 26. : Állami biztosíték 131.491, egyéb biztosíték 204.424, tartalék jegyekben 114.837, tartalék aranyban ezüstben 9.497, összesen 460.159 millió frt.

A magán letétek 1866-ban az angol banknál, mely azoktól kamatot nem fizet, 187.759, a londoni részvényes bankoknál pedig, melyek azoktól kamatot fizetnek, 194.162 millió fto tettek.

Az Angliában és Walesben levő magán és részvényes bankok törvény szerint 75.144, a skótországiak 27.775, az irországiak 64.135 millió ftoig való jegyeket bocsáthatnának ki.

A nagyobb bankintézetek alaptőkéje következő :

Angol bank, jegybank, alaptőkéje	146.955,000 frt ;
London és Westminster bank, jegybank, alaptőkéje	50.200,000 „
Londoni Joint-Stock-bank „ „	30.120,000 „
Union Bank Londonban „ „	21.229,580 „
Kereskedelmi bank Londonban „ „	15.060,000 „
Irország tartom. bankja „ „	20.080,000 „
Skótországi bank „ „	15.060,000 „
Királyi bank Edinburghban „ „	20.080,000 „ stb.
Az összes bankok részvénytőkéje 1863-ban mintegy 860 millió fto tett.	

Biztosító intézetek. Takarékpénztárak. Segélyző egyletek.

A biztosítás ügye nagyon ki van fejlődve. 1859-ben Angliában 65, Skótországban 7, Irországban 27, összesen 100 tűzkárbiztosító társulat volt.

1854-ben a biztosított értékek az egyesült királyságban 9,511.867 millió fto rúgtak, ebből esett :

Angliára 8536.914, Skótországra 573.841, Irországra 401.112 millió frt.

1861-ben a tűzkár ellen biztosított érték 12,245 millió forintot tett. A tűzkár biztosító társulatok alaptőkéje 105 millió fto tett 1862 ben.

Szállítási és tengeri károk ellen biztosító társulat 90, élet- és járadék-biztosító társulat 75, jégkárbiztosító társulat 6, barom-biztosító társulat 5 volt.

A takarékpénztárak száma szintén nagy, 1861-ben 638 volt; a betételek tettek:

	1840 ft	1860 ft	1861 millió ft	1866 millió ft
Angliában	270.274,152	361.048,215	384	313.5
Walesben	6.814,036	10.447,541	10.2	9.9
Skótnrszágban	13.977,047	24.395,348	27.6	27.8
Írországban	29.541,591	21.663,975	25.1	15.7
Összesen	320.606,826	417.555,079	446.9	366.9

A betevő száma 1.560,000.

A pósthivataloknál 1 shillingtől kezdve 30 font sterlingig egy évben, s egészben 150 font sterlinget lehet betenni. Mihelyt a betételek 1 fontot érnek el, a betevő $2\frac{1}{2}\%$ -kos kamatot kap. A betevő bármikor visszaveheti betételeit, még pedig bármely pósthivatalnál, nemcsak ott, hol a pénzt betette.

1862 végén már 2,532 póstai takarékpénztári hivatal volt, a betevők száma 180,000, betételeik összege 16.979,181 ftra rúgott. 1866 végén pedig a pósthivataloknál 82.024 millió ft volt betéve, ebből Skótnrszágba csak 1.662, Írországra pedig 2.391 millió jutott.

Továbbá sok úgynevezett pennybank van, melyekbe csak 1 pennyt — $2\frac{1}{2}$ shillinget lehet betenni.

Végre igen sok és különböző czélokra alakult kölcsönös segélyező egyesület (Friendly vagy Benefit Society) van, melyek részint nyilvánosak, részint titkosak. 1859-ben Angliában 28,500, Skótnrszágban 700, Írországban 400 efféle egyesület, tagjaik száma több mint 2.000,000; egyesületi vagyonuk több mint 90 millió ft volt, évi kiadásai több mint 11 millió ft.

E) Pénz- és hadügy.

Állami jövedelem és költség. Az állami költségvetésben 185 $\frac{5}{6}$ -ig a tiszta jövedelem és kiadás mutattatott ki, azóta a brutto budget divatozik. 1852-ig a pénzügyi év april 5-kén végződött, most marc. 31-kén végződik.

A valóságos állami bevételek és kiadások ezek voltak:

	bevétel millió ft	kiadás millió ft	hiány vagy felesleg millió ft
185 $\frac{1}{2}$ (tiszta)	529.7	507.9	+21.8
185 $\frac{5}{6}$ „	663.1	892.3	-229.2
185 $\frac{9}{10}$ (nyers)	730.1	762.9	-32.5

	bevétel millió ft	kiadás millió ft	hiány vagy felesleg millió frt
185 ⁹ / ₆₀ (nyers) . . .	717.8	701.1	+16.7
186 ⁰ / ₁ " . . .	711.2	729.9	-18.7
186 ¹ / ₂ " . . .	702.7	718.2	-15.5
186 ² / ₃ " . . .	713.1	699.1	+14.0
186 ³ / ₄ " . . .	709.1	676.6	+32.5
186 ⁴ / ₅ " . . .	710.2	670.7	+39.5
186 ⁵ / ₆ " . . .	684.1	665.8	+18.1
186 ⁶ / ₇ " . . .	701.7	691.5	+9.2

Általában 185¹/₂-től 186⁵/₆-ig hat évben volt hiány, leginkább az orosz és sinai háborúk idején; a hat évi összes hiány kerék számmal 353 millió ftra rúgott; 9 évben felesleg volt, még pedig 186²/₃-tól fogva évenként. Pedig 1860 óta összesen 194 millió ftra rúgó különbféle adók és vámok engedtetek el vagy szállítottak le, s ez elengedések helyébe csak 32.9 millió ftra rúgó új adók irattak ki; tehát a valóságos adószállítás 161 millió ftot tesz. Pl. a jövedelmi adó, mely 1855-ben 1 font sterlingtől 14 denár-ra (majdnem a jövedelem 6%-kára) emeltetett, 1862-ben 9, 1864-ben 7, 1865-ben 6, s 1866-ban 4 denár-ra szállított le, s tehát most csak körülbelől 1.7%-kát teszi a jövedelemnek.

1801-ben az összes állami jövedelem Nagybritanniában 355.2, Írországbán 29.4, 186¹/₂-ben pedig amott 619.6, emitt 68.5 millió ftot tett. Érdekes a következő egybeállítás. Az összes jövedelem tett:

	183 ⁰ / ₁ millió ft	184 ⁰ / ₁ millió ft	185 ⁰ / ₁ millió ft	186 ⁰ / ₁ millió ft
Vámok	196.3	235.4	222.2	234.8
Fogyasztási adók	199.2	148.9	153.6	196.6
Bélyeg	73.9	73.6	67.7	84.5
Rendes adók	54.0	42.0	45.9	31.8
Jövedelmi adó	—	—	55.6	100.6
Pósta jövedelem	22.3	13.5	22.8	34.1
Koronai javakból	3.7	4.9	3.7	4.2
Vegyesekből	2.3	3.0	7.7	14.6
Összesen	551.7	521.1	579.2	711.2
Esett egy lélekre	22 ft 74 kr.	19.22 ft.	20.72 ft.	24.30 ft.

Az 1867⁰/₈-diki előleges költségvetés szerint a bevételek:

Vám	222.3 millió frt.
Fogyasztási adók	209.2 " "
Bélyeg	96.5 " "
Díjak	35.2 " "
Jövedelmi adó	60.6 " "

Pósta	46.9 millió ft.
Koronajavak	3.5 " "
Vegyesek	26.3 " "
<hr/>	
Együtt	700.5 " "
A kiadások:	
Állami adósság	272.7 millió ft.
Hadsereg	264.6 " "
Polgári közigazgatás	82.9 " "
Adószedés stb.	60.1 " "
<hr/>	
Együtt	680.3 " "

A valóságos bevételek ezek voltak:

	186 ⁵ / ₆ -ban		186 ⁵ / ₇ -ben	
	valósággal befolyt, millió ft		előlegesen számít- tatott millió ft	bejött millió ft
Vámok, összesen	223.1 = 34.1%		211.3	227.2
még pedig : gabnától	7.5			
kávétól	3.8			
szeszeseektől	35.3			
ezukortól	54.2			
tétától	26.4			
dohánytól	63.0			
bortól	14.2			
Fogyasztási adók, összesen	198.9 = 29.1%		197.7	203.5
még pedig : köz bérkocsiktól	2.4			
vasutaktól	4.7			
engedélyektől	22.6			
maláta és törkölytől	67.3			
szeszeseektől	110.9			
Bélyegek és díjak	96.5 = 13.9%		95.4	96.2
még pedig : végrendeletektől	17.0			
váltóktól	7.9			
nyugtáktól stb.	5.5			
tengeri biztosítások	4.8			
tűzkárbiztosítások	12.5			
öröklések stb.	26.3			
Telek, ház stb. adók	33.8 = 5.0%		34.3	35.3
és pedig, földadó	11.4			
lakott házaktól	9.6			
cselédektől	2.2			
úri kocsiktól	3.8			
paripáktól	2.6			
más lovaktól	1.5			
kutyaáktól	2.2			
egyebektől	0.8			

	186 ⁵ / ₆ -ban	186 ⁶ / ₇ -ben	
	valósággal befolyt, millió ft	előlegesen számított millió ft	bejött millió ft
Jövedelmi adó	82.7 = 9.8%	57.5	57.1
és pedig, földbirtokosok jöv.	37.8		
haszonbérlok jöv.	4.3		
állami értékjövedelem	8.0		
ipar és keresked. jöv.	27.5		
közhivatalnokok jöv.	5.1		
Póstajövedelem	42.9 = 6.2%	44.9	46.0
Állami javak	3.2 = 0.4 „	3.2	3.4
Vegyesek	28.8 = 4.2 „	31.3	33.4
Összesen befolyt	684.1	676.1	701.7
De az összes nyers jövedelem volt	710.5	—	—

Ez összeghez 1866-ban még különböző rendkívüli bevételek kölcsönökből, maradványokból stb járultak, összesen 182.5 millió ft, úgyhogy az 186⁵/₆-diki összes állami bevétel 866.6 millió ftot tett.

Az 186⁵/₆-diki valóságos az 186⁶/₇-re előszámított kiadások*) ezek:

	186 ⁵ / ₆ millió ft	186 ⁶ / ₇ millió ft
Állami adósság kamatai stb.	264.5 = 39.4%	268.4
és pedig : megállapított adósság	237.4	
életjáradékok	23.8	
pénztári jegyek és utalványok kamatai	3.3	
Megállapított költségek	19.0 = 2.8%	19.0
és pedig : civillista	4.1	
járadékok és nyugdíjak stb.	3.0	
fizetések és jutalmak	1.6 stb.	
Szárazföldi hadsereg	139.1 = 20.8	141.1
Hajóhad	103.6 = 15.5	105.0
Ujzélendi háború	7.7	
Különböző igazgatási, törvénykezési stb. költségek	75.9 = 9.9%	79.6
Adószedési költségek	25.2	} 50.0
Póstaköltségek	21.2	
Tengeri posta szolgálat	8.5	
Összes rendes kiadások	665.2	672.3
Rendkívüli erősítési költség	5.6	
Összes költség	670.8	

*) Az angol költségvetés igen zavart s az egyívű tartozó tételek különböző rovatok alatt fordulnak elő. Csak a főrovatokat soroljuk fel.

Ha a különböző jövedelmi forrásokat egymással összevetjük, úgy találjuk, hogy az összes közvetlen adókra 20.7, a közvetett adókra pedig 73.9% esik. A közvetlen adók ismét úgy aránylanak egymáshoz, hogy azok, melyek az ingatlan vagyontól szedettek 51.7, az ingó vagyontól járók pedig 48.3%-kot tesznek. A közvetett adók közül a vámokra 43.4, az accisára 34.6, a bélyegekre és illetékekre 15.6, a postára 6.4% esik. — A kiadásokból az állami adósságra 39.4, a szárazföldi és tengeri hadra 36.3, az udvarra 1.0 a pénzügyi kezelésre stb. 8.6, a közoktatásra 2.0; a többi ágakra együtt 12.7% esik.

Állami adósság. Az amerikai gyarmatok függetlenségi harczának kezdetén, 1775-ben 1293.6, azon háború végén 2523.4 millió ftra rúgott a királyság adósságának névleges tőkéje. Azután ekkép növekedett és apadt a tőke s kamat és kezelési költség.

	A meg és meg nem állapított adósság névleges tőkéje	Kamatok és kezelési költségek
1793-ban	2417.4 millió frt	92.9 millió frt
1817-ben	8492.5 " "	323.8 " "
1836-ban	7955.0 " "	293.4 " "

Tehát a francia háború alatt az adósság 6075 millió fttal szaporítottatott, de azután az európai béke helyreállítása óta 537.5 millió ft. törlesztetett. A múlt évtizedben ismét több mint 8000 millió ftra emelkedett, s 1860 óta lassankint megint csökkent. Az annuitások tőkéjén kívül az adósság volt:

	Megállapított adósság.	Meg nem állapított adósság.	Összes adósság.
1851	7769.6 millió frt	179.3 millió frt	7984.9 millió frt
1854	7628.6 " "	161.2 " "	7789.8 " "
1855	7595.8 " "	233.8 " "	7829.6 " "
1856	7834.8 " "	286.6 " "	8121.4 " "
1857	7879.2 " "	307.7 " "	8186.9 " "
1860	7938.1 " "	163.9 " "	8102.0 " "
1861	7929.7 " "	168.5 " "	8098.2 " "
1862	7920.9 " "	166.8 " "	8087.7 " "
1863	7911.4 " "	166.5 " "	8077.9 " "
1864	7852.0 " "	132.7 " "	7984.7 " "
1865	7835.2 " "	108.1 " "	7943.3 " "
1866	7910.4 " "	82.7 " "	7893.1 " "

1867 marc. 31-kén a megállapított adósság 7772.365, a meg nem állapított 80.364, az annuitások tőkéje 235.846, az összes adósság 8088.575 millió ftra rúgott.

Az állami adósság kamatainak, kezelésének és törlesztésének költségei 1856—58-ig tettek legtöbbet, t. i.

1856-ban	289,4 millió frt	1858-ban	287,1 millió frt
1857-ben	289,6 " "	1865-ben	266,3 " "

Azon segélyezések, melyeket Nagybritannia leginkább a francia háború alatt a külföldi hatalmasságoknak fizetett, összesen 668.5 millió ftot tettek.

A megyék és községek költségei. Nagybritanniában és Írországban a megyék és községek sok oly költséggel terhelvék, melyek más országokban az állam által fedeztetnek. Így a közigazgatás, rendőrség és törvénykezés, az útépités, kikötők, töltések stb. költségeit nagyrészt az illető megyék és községek viselik, különösen pedig a szegények ellátásáról és ápolásáról is gondoskodnak. E kiadásaik fedezésére különböző közigazgatási, törvénykezési, hajózási stb. díjakat és illetékeket s bizonyos, az ingatlan birtokot terhelő adókat szednek. Vannak nevezetesen megyei, városi, egyházi, szegényi, országúti és töltésépítési adók. Ezek közül a szegényi adó legnagyobb, s nemcsak a szegények ellátására, hanem más czélokra is fordítatik.

Az egész szegényi adó, melylyel együtt a megyei és városi rendőri és törvénykezési adó szedetik, 1860-ban tett:

Angliában és Walesben	81.13 millió frt.
Skótországban	6.89 " "
Írországban	5.30 " "

Együtt 93.22 " "

Ebből a szegényekre fordított:

Angliában és Wales-ben	55.08 " "
Skótországban	6.69 " "
Írországban	5.35 " "

Összesen 67.12 " "

London bevételei több mint 20 millió ftra rúgnak,

a többi városok bevételei „ 14 " " "

Az összes megyei és városi bevételek, illetőleg adók 180—200 millió ftra tételnek, ebből a szegényi adóra több mint 92 az út- és töltésépítési adóra több mint 20 millió ft. esik. A földbirtokot azonkiyül Angliában és Walesben még a tized fejében fizetett járadék is terheli, mely 45.4 millió ftot tesz; ez megváltható s részben tetteleg már meg is váltattott.

Az állami költségvetés szerint a föld és házbirtoktól közvetlenül szedett adó igen csekély, de ha a jövedelmi adót s a községi adókat is hozzászámítjuk, elég nagyoknak fogjuk találni. Nevezetesen 1860-ban az ingatlan birtokot a következő adózások terhelték :

	Anglia és Walesben millió frt	Skótor- szágban millió frt	Irország- ban millió frt	Együtt millió frt
Telek- és házadó	18.10	0.86	—	18.96
Az ingatlanokból való jövede- lemtől szedett adó	44.40	6.06	5.05	55.51
Összes állami adók	62.50	6.92	5.05	74.47
Egyenes megyei és községi adók	102.90	6.58	16.02	125.50
Más községi bevételek	26.40	—	—	26.40
Összes adók	191.80	13.50	21.07	226.37
Tizedjáraadék	45.40	—	—	45.40
Összes tartozás	237.20	13.50	21.07	271.77

A földbirtokot terhelő adókból a szegényi adó 20, az útéptési adó 3, a grófsági adó 1, az egyházi adó 1, az állami adó 8—12 százalékát teszi rendszeresen az egész földjövedelemnek, néha a szegényi adó és tizedjáraadék együttvéve annak 50%-kát teszi.

A birtokok és gyarmatok költségvetései. Ezek az anyaország költségvetésétől külön állíttatnak fel, s 1863-ban a következő összegekre rúgtak :

	Bevételek millió frt	Kiadások millió frt
Kelet India	450.57	454.26
Északamerikai gyarmatok	37.62	38.32
Nyugat-India	10.84	10.83
Többi amerikai birtokok	0.61	0.54
Ausztrália	77.94	87.25
Többi birtokok	27.85	24.00
Együtt	605.43	615.80

Közdósságai különösen Kelet-Indiának és Ausztráliának vannak. Kelet-India adósságai 1866 april 30-kán 866 millió ftra, az ausztráliai gyarmatok adósságai körülbelül 200 millió ftra rúgtak.

Szárzsföldi katonaság. A hadsereg aránylag nagyon költséges, a katonák szabad toborzás útján szerzetnek, a gyalogságnál 7—10, a lovasságnál és tüzérségnél 12 évre szoktak beállani. A

tiszti helyek részint pénzért adatnak el. Általában a szárazföldi hadsereg szervezése igen hiányos.

A rendes hadsereg áll:

103 gyalog ezredből, összesen	148,000 ember,
27 lovas " "	17,300 "
4 tüzér " "	33,000 "
2 mérnöki s 2 szekereszeti ezredből	4,200 "
Katonai intézetek, toborzó helyek	4.500 "
Ehhez járul a gyarmati katonaság	8,000 "
<hr/>	
Összes hadsereg	215,000 "

Az 186⁵/₆-ra megszavazott költség szerint az egész szárazföldi hadsereg 138,117 emberből áll, ezek közül 7150 tiszt. Azon kívül az európaiakból álló kelet indiai hadsereg 65,287 emberre határoztatott, tehát az egész hadsereg létszáma 203,404 ember. A lovak száma mintegy 12,800. A benszülöttekből álló kelet-Indiai hadsereg körülbelül 147,000 emberre rúg.

Azonkívül van egy 15,000 emberből álló tartaléksereg; a polgári katonaság (militia), melynek létszáma 1866-ban 124,622 ember volt; az önkénytes hadtestek Nagybritanniában és gyarmatokban; az önkénytes lovasság (yeomanry cavalry), melyet a fiatal hasznobérlők és földbirtokosok képeznek (15,000); végre a katonai rendőrség (constabulary) Írországban, 12,600 ember. A rendes hadsereg igen költséges, egy-egy ember évenként majdnem 1000 frtba kerül.

Tengeri hadsereg. Nagybritannia hatalma a sokkal jobban szervezett hajóhadban és tengeri hadseregben áll. A hajósok száma több mint 44,000, a tengeri katonák száma több mint 16,000, tehát a hajóhad népessége több mint 60,000 ember. Ehhez járul meg a parti őrsereg, több mint 7000 ember.

A h a d i h a j ó k száma körülbelül ez:

Az ágyúk száma egy hajón	Csavar és egyéb gőzös		Vitorlás hajó	Együtt.
	szám	lőerő		
121	1	800	—	1
102—115	5	3,300	1	6
97	1	500	—	1
80—86	12	7,900	4	16
70—79	28	14.450	7	35
60—69	14	5,100	—	14
50	1	200	5	6

Az ágyúk száma egy hajón	Csavar és egyéb gőzös		Vitorlás hajó	Együtt.
	szám	lőerő		
40—49	5	5,200	13	18
30—39	34	19,500	—	34
20—29	39	21,710	15	54
10—19	46	11,030	24	70
10-nél kevesebb	126	28,189	13	139
semmi	72	7,736	19	91
9,756 ágyú	384	115,617	101	485

A gőzöskön nevezetesen 9091, a vitorlás hajókon 665 ágyú volt, azonkívül még 119 ágyúnaszád s 110 szállító hajó volt.

Más kimutatás szerint 1866 feb. elején a hadi hajók száma ez volt: 419 gőzös, 50 vitorlás tengeren, 28 gőzös pedig készülő félben. A páncélos hajók száma 32. Ezek közül Black Prince 3.770,000, Resistance 2,592,000 ftba kerültek.

F.) Egyházi ügy s közoktatás.

Angliában állami egyház a protestáns püspöki vagy magas, a n g l i k á n egyház. Feje a canterburyi érsekprimás, ki alatt 19 püspök van. Másik érsek a yorki 7 püspökkel. 200 külön plébánián kívül 12,000 egyházi község van Angliában. Az egész királyságban az anglikán egyháznak 4 érseke s 43 püspöke van.

A skót prot. egyházak a hitágazatokra s kivált szervezetekre nézve nagyon különböznek az anglikán egyháztól. Az államilag megállapított skót preszbiteri egyházon kívül az 1843 óta elvált szabad egyház s az 1741 óta különböző felekezetek egyesülése által támadt egyesült preszbiteri egyház legerősebb. A skót lakosságnak körülbelül 46% ka az egyesült preszbiteri egyházhoz, 23% a szabad egyházhoz, s 14% az egyesült presbiteri egyházhoz tartozik.

A négy fő prot. egyházon kívül Nagybritanniában még sok más prot. felekezet van, nevezetesen: baptisták, methodisták, independentsek, quakerok morrisonianusok stb.

A r. k a t h o l i k u s o k s z á m a Nagybritanniában mindinkább szaporodik, mint a következőkből kitetszik:

	1854-ben	1864-ben
A r. kath papság létszáma Angliában	922	1,277
" " " Skótországbán	134	178
Együtt	1,056	1,445

	1854-ben	1864-ben
Templomok s papi állomások Angliában	678	907
„ „ „ Skótszágban	134	191
Együtt	812	1,098
Szerzetházak Angliában	101	229
„ „ „ Skótszágban	—	13
Együtt	101	242

A r. kath. egyháznak Nagybritanniában 2 érseke s 13 püspöke van.

Irországban négy érsek van: az armaghi, casheli, dublini és tuami, s 22 püspök, ezek közül 8 az armaghi érsek suffraganeusa, 3 a dublini érseké, 6 a casheli érseké, 4 a tuamié s egy felváltva a tuamié és cashelié. Az egész egyesült királyságban 6 r. kath. érsek s 36 püspök van.

A közoktatás. Ez a mult két évtized óta tetemesen gyarapodott. A népiskolák s iskolás gyermekek számáról nincsenek biztos adataink. 1861-ben az úgynevezett nyelvtani iskolákkal együtt az egyesült királyságban 72,286 iskola volt 3,346,610 tanulóval, kik közül azonban sokan, kivált Irországban, igen rendetlenül látogatták az iskolát. Az iskolába járható gyermekek száma mintegy 4.700,000. Az állam részéről segélyezett s kormányi felügyelet álló népiskolák száma Nagybritanniában ez volt:

	iskolák száma	az azokban elférő gyermekek száma	az azokban átlagosan látató gyermekek száma
1854	3,825	588,073	461,445
1860	7,272	1,320,248	884,234
1865	8,438	1,677,808	1,057,745

Az állam költsége a közoktatásra 1839-ben még csak 303,000 ftot tett; 1860 óta pedig 6.5—8.2 millió ftot tesz évenként. 1866-ban a közoktatásra és tudományos intézetekre 13,247,362 frt fordítottak. *) 1846 óta némely gyárvidéken az úgynevezett féldőrendszer léptetett életbe, miszerint a 8—13 éves gyermekek a gyárakban naponként csak 7 óráig dolgoznak, 3 órát pedig iskolában kell tölteniök. Hány ily iskolás gyermek van, arról nincs adatunk. A népoktatás eredményéről a következők tesznek tanúságot:

A hajóhadban szolgáló egyének közül 1865-ben 61.17% jól, 27.92% meglehetősen tudott olvasni; 50.14% jól s 34.71% meglehe-

*) Ebből a Brit Muzeumnak 1.118,636 frt jutott. Ez intézet 1752-ben alapították, s fennállása 110 éve alatt 33,725,688 frtot költöttek rá.

tösen tudott írni, ellenben 10.91% olvasni s 15.15% írni nem tudott. A szárazföldi hadseregben szolgáló egyének közül 1866-ban 12,97% sem olvasni sem írni nem tudott. A házasulók közül nevét nem tudta aláírni:

	Férfiak		Nők	
	1860	1864	1860	1864
Angliában	27%	23%	33%	30%
Skótságban	12 „	?	34 „	„
Írországban	26 „	?	41 „	„

A középiskolák szervezete sajátos, külön reáliskolák nincsenek. Összesen mintegy 845 középiskola van, körülbelül 60,000 tanulóval.

A felsőbb tanintézeteket illetőleg 12 egyetem van: Oxford, Cambridge, London (itt 2 van), Durham, Edinburgh, Glasgow, Aberdeen, St. Andrews és Dublin (itt 2 van) városokban. Malta szigetén is van egyetem. Legrégibb egyetemek: az oxfordi és cambridgei (1249 és 1257 óta). Az összes egyetemekben mintegy 10,000 tanuló van. A tanárok száma:

Oxfordban	36,	Dublinban, új	60,
Cambridge-ben	28,	London, University College	41,
Durhamban	8,	„ King's College	45,
Dublinban, régi	27,	A 4 skót egyetemen	90.

Nyilvános műegyetem nincsen. Egyéb szaktanintézet is kevés van. De a tanintézetek hiányát a sokféle tudományos társulat, gyűjtemény, intézet, köz felolvasások s általában a gyakorlati élet és irodalom pótolja. 1866-ban az egyesült királyságban 4752 kötet jelent meg, ebből Londonra 4,609, Edinburghra 279, Dublinra 129, a vidéki kiadókra 335 esett. 3399 kötet új munka, a többi új kiadás.

A hírlapok és folyóiratok száma 1862-ben 1165, 1864-ben 1845 volt; ez utóbbi számból Angliára 1367 esik; közülük 905 politikai.

Nyilvános könyvtár 227 van, ezekből esik Angliára 176, Skótsággra 28, Írországra 22; azon könyvtárakban több mint 5.000,000 kötet van; legnagyobb a „British Muzeum“ könyvtára Londonban, mely már több mint 1 millió kötetet számlál.

IV. FEJEZET.

AZ OLASZ KIRÁLYSÁG.

A) Terület és népesség.

A terület nagysága általános és viszonylagos népessége.

Az olasz királyság kiterjedése 5166 földirati □ mfd, s lakosainak száma 1864 végén 24.882,638. Alkotó részei ezek :

	□ mfd	általános népesség ¹⁾	viszonylagos népesség ¹⁾
Piemont és Liguria	623.4	3.535,736	5674
Lombardia	404.7	3.104,838	7666
Velence és Mantua	456.6	2.293,729 ²⁾	5019
Parma és Piacenza	104.2	474,598	4563
Modena, Reggio és Massa	119.0	631,378	5306
Romagna	181.6	1.040,591	5719
Márkák	176.4	883,073	5018
Umbria	175.0	514,019	2932
Toskána	404.5	1.826,334	4509
Nápoly	1,549.3	6.787,289	4388
Szicília	531.0	2.392,414	4506
Szardínia	440.4	588,064	1336
Egész királyság	5,166.0	24.071,063 ³⁾	4659

Az egész királyság most 68 tartományra van osztva, melyek nagysága 6 és 246 □ mfd között változik Ezek közül :

7 tartományban több mint 600,000 lakos van ;					
6	"	"	"	500,000	" "
9	"	"	"	400,000	" "
15	"	"	"	300,000	" "
20	"	"	"	200,000	" "
11	"	"	"	100,000	" "

¹⁾ Az 1861. decz. 31-kai népszámlálás szerint.

²⁾ Az 1857-iki osztrák népszámlálás szerint.

³⁾ Az összes tartományok népességét a katonákkal együtt 1861 végére 24.231,860 lélekre teszik.

Átlagosan egy-egy tartományra 350,000 lakos esik.

Az olasz félszigeten a királyságon kívül van még:

1) A pápai állam, mely Rómából és Comarcából s Viterbo, Civitavecchia, Velletri és Frosinone delegációkból áll, s melynek kiterjedése 214.1 □ mfd, népessége mintegy 723,121 lélek. Magában Róma városában 1864-ben 203,896 ember lakott.

2) Monaco fejedelemség, melynek kiterjedése egy fél □ mfdet sem tesz, népessége 1887 lélek.*)

3) San Marino köztársaság, kiterjedése 1.04 □ mfd lakossága 5,700 lélek.

A szerint az olasz államok összes kiterjedése 5412 □ mfd. Nizza és Korszika Franciaországhoz, Malta és Gozzo szigetek Nagybritanniához tartoznak. Ezeken kívül az olaszok még Triesztet, Görzöt és Isztriát, Tirol- és Svajczerország havasinneri részét is Olaszországhoz számítják, s akkor annak kiterjedése 6104 □ mfd, népessége pedig mintegy 30 millió lélek volna.

Községek. A következőkben csak az olasz királyságot tárgyaljuk. Ebben 8,562 község van, melyek a népesség számára nézve ekkép oszlanak el:

2763 községben	1,000 lakos sincs ;
2407 "	1,000— 2,000 lakos van ;
1335 "	2,000— 3,000 " "
729 "	3,000— 4,000 " "
373 "	4,000— 5,000 " "
646 "	5,000— 10,000 " "
222 "	10,000— 20,000 " "
40 "	20,000— 30,000 " "
27 "	30,000— 50,000 " "
11 "	50,000—100,000 " "
9 "	több mint 100,000 " "

Tehát 87 község van, melyekben több mint 20,000 ember lakik.

Egy-egy községre átlagosan körülbelül 5350 kat. hold terület s 2830 lakos esik.

A 9 legnagyobb városok ezek :

Florenz	114,336 lakossal ;	Genua	127,986 lakossal
Nápoly	447,065 "	Velence	118,172 "
Turin	204,715 "	Bologna	109,395 "
Majland	196,109 "	Messina	103,324 "
Palermo	194,463 "		

*) A fejedelemség 1861-ben Mentone és Rocca-bruna községet Franciaországnak adta el, most csak Monaco községét bírja még.

Városnak azon községet tekintik, melyben több mint 6000 lakos van; a városi népesség a falusihoz úgy aránylik mint 1 : 3.

A népesség felosztása nemre és polgári állapotra nézve.

A finem 25,788 egyénnel mulja felül a nőnemet, tehát 469 nőre 470 férfi esik, vagyis a férfiak 50.06. a nők 49.94%-kát teszik a népességnek. Szardíniában 100 filakosra 99.05, Toskanában 96.07 Lombardiában 98.03 az egész olasz királyságban pedig 99.88 nő esik. — Az összes népesség között 7.371,641 legény, 6.680,740 hajadon, 8.556,175 nős és férjes, 498,354 özvegy férfi s 1.124,950 özvegy nő van. Tehát a legények és hajadonok 57.99, a házasságban élők 35.32 s az özvegyek 6.69%-kát teszik a népességnek.

Ház-Család. Az egész királyságban 5.167,480 család s 3.766,204 lakóház van, tehát egy-egy családra 4.69 s egy-egy házra 6.43 egyén esik.

A népesség elosztása korra nézve.

	összesen	férfi	nő
0— 6 éves	3.788,513 = 15.63%	1.917,474 = 7.91%	1.871,039 = 7.72%
6—14 „	3.970,972 = 16.39 „	2.016,283 = 8.32 „	1.954,689 = 8.07 „
14—24 „	4.405,912 = 18.18 „	2.132,796 = 8.80 „	2.273,116 = 9.38 „
24—40 „	5.924,348 = 24.44 „	2.947,688 = 12.16 „	2.976,660 = 12.28 „
40—60 „	4.528,265 = 18.69 „	2.291,968 = 9.46 „	2.236,297 = 9.23 „
60 felüli	1.613,850 = 6.65 „	822,615 = 3.39 „	791,235 = 3.26 „
Összesen	24.231,860 = 100 „	12.128,824 = 50.06 „	12.103,036 = 49.94 „

Foglalkozásra és keresetre nézve ekkép oszlik el a népesség :

Földmiveléssel foglalkozik	8.292,248	= 34.5%
Bányászattal	58,551	= 0.24%
Műiparral	3.225,057	= 13.3 „
Kereskedéssel	698,574	= 2.9 „
Író, művész stb.	549,293	= 2.3 „
Egyházi személy	174,001	= 0.7 „
Közhivatalnok	147,418	= 0.6 „
Katona, csendőr stb.	242,386	= 1.0 „
Tökepénzes, nyugdíjas	759,771	= 3.2 „
Cseléd	520,686	= 2.2 „
Szegény	305,343	= 1.3 „
Gyermek, aggastyán s határozott foglalkozás nélküli	9.258,502	= 38.2%

A földmivéseknek majdnem $\frac{1}{3}$ -da, az iparosoknak több mint $\frac{1}{2}$ -le, a kereskedőknek majdnem $\frac{1}{5}$ -de, a művészeknek, íróknak majdnem $\frac{1}{3}$ -da a nőnemre esik; a határozott foglalkozás nélküliek között több mint 6 millió nőnembeli van.

Nyelvre nézve a királyság minden lakosa olasz, kivéve 273,757 személyt, kik közül:

Franciaia	134,435	Egyéb nyelvű	113,383 t. i.
Német	20,393	Albán	55,000
Angol	5,546	Görög	20,000
		Szláv	27,000

Vallásra nézve mind római kath., kivéve 64,005 egyént, kik közül:

Evangélikus	32,832,	Egyéb vallású	1,840.
Zsidó	29,233,		

Népesedési mozgalom. Házasság 1000 lakosra 1863-ban 8.15. 1864-ben 7.98, tehát a két évben átlagosan 121 lélekre 1 esett.

A házasságok közül 80% mindkét félre nézve első ízbeli, 4% legény és özvegnő, 11% özvegy férfi és hajadon, 5% özvegyek közötti. Tehát 100 házassuló közül 84 legény és 16 özvegy férfi s 91 hajadon és 9 özvegy nő volt.

Születés 1000 lakzusra 1863-ban 39, 1864-ben 37.9; vagyis körülbelül 26 lakosra 1 esett. Egy-egy házassági kötésre a városi népességnél 4.88, a falusinál 4.59, 100 lélekre a városokban 3.97, a falvakban 3.90 élveszületet gyermek jutott. Az összes születések közül 1.73% halva született gyermek; 100 lánygyermekre 106.6 fiú, vagyis 15 lányra 16 fiú, 100 halvaszületett lányra 141 halvaszületett fiú esik.

A törvénytelen gyermekek 1863-ban 5.08, 1864-ben 5.27%-ot tettek, vagyis 20 születésre egy törvénytelen esett. A törvénytelen gyermekek közül 3.38% halvaszületett.

Halálzás. Ha a meghaltakat és halvaszületett gyermekeket egybeadjuk, úgy találjuk, hogy 100 lakosra 1863-ban 3.08, 1864-ben 2.97 haláleset, vagyis átlagosan 33 lélekre 1 jutott. A finem halandósága jóval nagyobb mint a nőnemé, 100 nőnemű halottra 107.1 finemű esvén. A gyermekhalandóság nagy, az összes csecsemőknek 29%-ka az első, 11%-ka a második, több mint 4%-ka a harmadik éves korban hal meg.

Az élet középtartama csak 25 év 5 hónap.

Népszaporodás. Ez az 1863 és 64-diki átlag szerint 0.82%, még pedig a finemet külön véve 0.83, a nőnemet külön véve 0.81. E szerint az olasz királyság tetteleges népessége volt:

	finemü	nőnemü	összesen
1862-ben	12.217,925	12.229,076	24.477,001
1863-ban	12.350,533	12.330,441	24.680.974
1864-ben	12.453,715	12.428,888	24.882,638.

Ily szaporodási arány mellett Olaszország népessége 85 év alatt kétszereződnek.

B) Mezőgazdaság.

A föld feldarabolása. Ez elég nagy; az országhoz legujabban csatolt velencei tartományon kívül 3.242,600 földbirtokos, 5.403,964 adótelek (cotes) s 27 millió részlet van; tehát egy-egy földbirtokosra átlagosan 12.3 k. hold termőföld jut. Önálló kis földbirtokos csak 1.264,753 van, s a föld legnagyobb része haszonbérlek által műveltetik, kik közül 1.248,286 feles (contratto di mezzadria). A mezőgazdaságban elfoglalt napszámosok és szolgák száma több mint 2 $\frac{1}{2}$ millió, ebből 1.744,332 finemü, 951,645 nőnemü; 75,116 egyén kertészkedéssel foglalkozik.

A fekvő birtok nagy része az állam, egyház, jótékonyági intézetek és a községek birtokában van; az erdőknél több mint $\frac{2}{5}$ -de ily közbirtok.

Földöntözés. Lombardiában $\frac{1}{5}$ -de, a velencei tartományban $\frac{1}{64}$ része a művelt földnek mesterségesen öntöztetik. Általában a csatornázási és lecsapolási munkálatokra a kormány s az illető földbirtokosok sok gondot és pénzt fordítanak. 1860-tól 1866-ig mintegy 13 millió ftot fordítottak vízi munkálatokra, még pedig 6 $\frac{1}{2}$ milliót a Pó és mellékfolyói, Lombardia hajózható csatornáit s Romagna folyói töltéseinek és medreinek kiigazítására és fentartására. E munkálatok fentartási költsége évenként legalább 900,000 ft. Különösen Cavour öntözési csatornája említendő, mely Chivasso felett szakad ki a Póból; hossza 11 mfd, több mint 26 millió ftba került. Toskanában lecsapolási munkálatokra a kormány 1829 óta 6.7, a nápolyi tartományokban 1855 óta 8.9 millió ftot fordított. A velencei tartományban az illető földbirtokosok költségén újabb időben több mint 64,000 k. hold csapoltatott le, nevezetesen a

paduai és veronai tartományban. Torlonia herczeg 1862-ben a fucinói tavat kezdé lecsapoltatni, ezzel vagy 28,000 k. hold földet fog nyerni.

A föld felosztása. Az egész mostani olasz királyság kiterjedése ozstrák □ mfdéken 4942.7, ebből 4286.8 □ mfd mint termő terület meg van adóztatva, 655.9 □ mfd pedig termőtlen. A termő föld ekkép oszlik fel:

Szántóföld és szőlő	2,060.7 □ mfd = 48.0%
Legelő	973.3 " " = 22.7 "
Erdő	773.2 " " = 18.5 "
Rét	249.8 " " = 5.8 "
Gesztenyés	106.5 " " = 2.4 "
Olajfasziget	100.4 " " = 2.2 "
Rizsföld	22.6 " " = 0.5 "

Az adó alá nem vett földből esik:

A tavakra, vizes laposokra, mocsárookra	200.0 □ mfd.
A miveetlen s művelhetlen területekre	455.8 " "

E szerint az ország egész területének 86.8%-ka termő föld, s 13.2%-ka nem termő. Továbbá a szántóföld és szőlő az egész területnek 41.9, a termő területnek 48.0, a legelő az egésznek 19.7, a termőnek 22.7, az erdő az egésznek 15.6, a termőnek 18.5%-kát teszi. — A szántók, szőlők s a rizs, olajfa és gesztenye termesztésére szolgáló földek az egész területnek 46.5, a termőnek 53.1, a gyepföld az egésznek 24.7, a termőnek 28.5, s az erdő az egésznek 15.6, a termőnek 18.5%-kát foglalják el.

Termelés. A föld termése a velencei tartományon kívül ez:

Búza	60.0 millió b. mérő.	Rizs	2.4 millió b. mérő
Kukoricza	26.7 " " "	Egyéb gabna	10.5 " " "
Rozs	4.5 " " "	Összes gabnafélék	116.3 " " "
Árpa és zab	12.2 " " "		

Tehát gabnafélékből egy-egy lélekre 4.5 b. mérő jut; bő termés kielégíti a fogyasztás szükségletét két hónapon túl is, de közepszerű termés már nem elegendő. Átlagosan évenként 8.6 millió b mérő gabnával több vitetik be, mint a mennyi a kivitel. Rizst évenként 8—900,000 mázsát visznek ki, melynek pénzértéke több mint 8—9 millió ft.

Egyéb termesztmények:

Gesztenye	8.7 millió b. mérő.	Hüvelyesek	4.6 millió b. mérő.
Burgonya	15.4 " " "	Pamut	170,000 mázsa.

Len	270,000 mázsa.	Dohány	29,416 mázsa.
Kender	1.000,000 „	Bor	37 millió b. akó
Faolaj	2.500,000 b. akó.		

A bornak pénzértéke 425 millió fra tétetik, ebből magára Sziciliára 125 millió ft esik. A pamut pénzértéke 24 millió ft, a faolajé 80 millió ft. Dohány 1866-ban, Szicilián kívül, hol csak 1867 elején érvényesítették az állami egyedárúságot, csak 3535 k. holdon természetett.

Továbbá igen sok mindenféle gyümölcsöt, citromot, narancsot, mandolát, figét, azután Sz. János-kenyeret, édes gyökeret, sáfrányt, festő buzért és szömörcezt természetnek. A különböző gyümölcsökből több mint másfél millió mázsát visznek ki. 1865-ben a kivitt gyümölcsök pénzértéke 26 millió fra rúgott, ebből 14 millió ft a narancsra és citromra, 2,9 millió a mandolára, 5,4 millió az olajos magvakra s holmi zöld gyümölcsre esett.

Baromtenyésztés. Ez nem igen virágzik; a velencei tartományon kívül van:

Szarvasmarha	3.708,635 db, esik 1 □ mfdre	788 db.
Ló, szamár, őszvér	1.391,626 „ „ „ „ „	299 „
Juh és kecske	11.040,339 „ „ „ „ „	2344 „
Sertés	3.886,731 „ „ „ „ „	826 „

Tehát a szokásos számítás szerint nagy állaiokban kifejezve csak 6.600,000 db van, s így a trágyát illetőleg 3,5 k. holdra egy állat esik. Azonkívül van még 43,000 db bivaly, mely állat 559-ben honosított meg, s 200 db tevé.

1865-ben a kivitt állatok pénzértéke 3,5, a bevitt állatoké pedig 5,2 millió ftot tett.

Állati termények:

Vaj	443,200 b. mázsa] pénzértéke 81,6 millió ft.
Sajt	2.984,480 „ „	
Gyapjú	176,000 „ „	
Méz	20,478 „ „	
Viasz	7,617 „ „	
Selyemgubó	343,179 „ „] „ 1,3 „ „
Nyers selyem	22,330 „ „] „ 34,2 „ „
] „ 42,3 „ „

A selyemtermelés a hernyóbetegség előtt jóval nagyobb volt; 1863-ban az egész mostani olasz királyságban 517,463 mázsa gubó termeltetett.

A mezőgazdasági termények pénzértéke. Ez a velencei tartományon kívül következő:

A növényi termelés	808.4 millió frt.
Az állati „	342.7 „ „
Összesen	1151.1 „ „

A termelési költség az összes értéknek $\frac{3}{5}$ -dét teszi, ezt levonván 461 millió ft marad tiszta nyereségül. A mezei birtok pénzértéke 7674 millió ftra tétetik, tehát az összes termelési jövedelem annak 15, a tiszta jövedelem pedig annak 6 százalékát teszi, Egy-egy hold termő földre összes jövedelemül 36, tiszta jövedelemül 14 ft esik.

A föld- és házbirtokból eredő katastralis jövedelmet 240.4 millió ftra számítják, a valóságos jövedelmet pedig 445 millióra becsülik, e szerint egy-egy kat. holdra átlagosan 9.4 ft valóságos jövedelem esnék.

A földbirtok katastralis jövedelméből jut:

Az állami uradalmakra	4.822 millió frt.
Az egyházi pénztárra	7.371 „ „
A világi és szerzetes papságra	12.766 „ „
A közjótékonyági intézetekre	9.502 „ „
A községekre	7.431 „ „
Együtt	41.892 „ „

Az ingatlan birtokot terhelő adósság. 1864 elején a velencei tartományon kívül az ingatlan birtok 3494 millió ftnyi adóssággal volt terhelve, mi a fekvő birtok pénzértékének $\frac{1}{5}$ -de.

Ez összes adósságból csak 1754 millió oly tartozás, melyért kamatot kell fizetni. A földbirtokos gyakran 6—10, sőt 15%-os kamatot kénytelen fizetni, holott tiszta jövedelme birtokából gyakran csak 3%-ot tesz.

Bányászat és kohászat.

A bányai és kohászati termények mennyisége és pénzértéke 1865-ben ez volt:

Érez és fém	bányai termények		kohászati termények	
	mennyiség mázsa	pénzérték frt	mennyiség mázsa	pénzérték frt
Vas	2.869,986	1.422,912	1.140,098	6.659,820
Réz	640,202	628,438	20,244	1.131,450

Ércz és fém	bányai termények		kohászati termények	
	mennyiség mázsa	penzértéke ft	mennyiség mázsa	penzérték ft
Ólom és]	320,954	1.188,790	248,722	2.424,637
Ezüst]			132.52	596,340
Arany, ércz]	2,076			
Arany, termés]	1.88	12,061	2.5	95,614
Higany	35,216	22,923	792	51,046
Horgany	5,656	4,050	1,600	14,580
Piskolt	2,000	20,250	1,000	24,300
Nikol	140	422	752	53,311
Vaskéneg	95,000	10,790	—	—
Mangánércz	16,520	16,876	—	—
Ásványos tüzelő	2.397,414	414,161	400,000	324,000
Kén	3.373,634	7.562,073	164,500	545,130
Összesen	9.768,799.ss	11.303,846	1.977,848.02	11.920,228

Vasbánya 259 van; a fris nyers vas mennyisége 536,134 mázsa, pénzértéke 1.362,490 ft; az öntött vas mennyisége 238,030 mázsa, pénzértéke 1.787,265 ft, a rudvasé 288,642 mázsa, 675,945 ft, az aczélé 26,840 mázsa s 323,595 ft.

Jobbféle kőszén csak Montebomboliban ásatik, évenkint 32300 mázsa; lignit sok helyen van, ugy tőzeg is, az utóbbiból 1.538,618 mázsa nyeretik.

Kénbánya Sicziliában 615 van, de 1864-ben 247 el volt hagyva, 21,510 munkás van a kénbányákban.

Kőolaj több helyen állittatik elő, összesen néhány ezer mázsa.

Konyhasótermelés. 54 helyen tengeri, 2 helyen fött s 3 helyen kősót állítanak elő.

Tengeri só	7.402,966 mázsa.
Fött só	221,680 „
Kősó	143,276 „
Összesen	7.767,822 „

Azon sómennyiség termelési pénzértéke 1.420,740 ft. A só, Sicziliát kivéve, állami egyedárúság tárgya, de többnyire nem közvetlenül az állam közegei, hanem szerződésileg lekötelezett magán engedményesek által állittatik elő. A kormány a magánosoktól megállapított áron veszi át a sót, s azután ennek minőségéhez képest különböző, meghatározott áron árultatja. Az egyedárúsági árak 1867 elejétől kezdve ezek: a legfinomabb só vámmázsa 15 ft 34

kr., az iparsó mázsája 1 ft 22 kr., a marhasó mázsája 2 ft 44 kr., a halak beszáására rendelt só mázsája 3 ft 4 kr.

Sziciliában kiki termelhet és árulhat konyhasót de csak há-
tározott díjnak lefizetése mellett.

Szicilián és a velencei tartományon kívül 1865-ben 2.314,732 mázsa konyhasó fogyasztott el, tehát egy-egy lélekre 12 font esik; az elfogyasztott só mennyiségért a kormány 20.452,000 frot vett be, összes költsége pedig 5.416,065 ft volt. — Az évenként külföldre kivitt só 1.490,212 mázsa, s ennek pénzértéke 1.212,125 ft; legtöbb Norvégiába és Svédországba vitetik ki.

C.) Müipar.

Müipar tekintetében Olaszország hajdan az első helyet foglalta el, de azután hátramaradt és csak néhány év óta törekszik ismét e lőre.

Az ingó vagyon megadóztatása végett tett összeírás szerint a velencei tartományon kívül 3.580,825 egyén esik azon adó alá, ezek közül 1.989,407 olyan, kinek évi jövedelme kisebb, 1.343,284 pedig olyan, kinek jövedelme nagyobb mint 100 ft. Az ingó vagyonból való összes jövedelmet 654.5 millió ftra, a termelési költséget 160, tehát a tiszta jövedelmet 494.5 millió ftra tették. Azon jövedelemből 92 millió tőkejövedelem (kamat), 391.2 millió forint a munkások keresete és a nyugdíjasok meg életjáradékosok illetménye.

Mesterember 1861-ben 1.013,000, gyár 17,500, gyári munkás 375,000 volt.

Gépgyártás. A vasuti műhelyeken kívül, melyekben a vasuti forgalomra megkivántató eszközöket és gépeket készítenek és kiigazítják, némi jelentőségű gépgyár 70 van; ezek közül kettőben külön 700—1000, tizenkettőben több mint 250 munkás van. A két legnagyobb gépgyár közül az egyik Genuában, a másik Nápoly mellett van. A gépgyárakban elfoglalt munkások száma:

A magán gépgyárakban	7,000,
A vasúti műhelyekben	2,800,
A hajógyárakban és hadiszertárakban	8,420,
A velencei gép- és hajógyárakban	2,000,

Összesen 20,220.

Különösen gazdasági gépeket, házi eszközöket és szerszámokat készítenek, de sok gépet még a külföldről visznek be.

A vasúti műhelyekben 22 gőzmozgató s 3 vízmozgató van, összesen 259 lóerővel; ezen mozgatók 380 munkagépet hajtanak.

Hajóépítés. 1865-ben 313 nagy kereskedelmi hajó építetett, melyek tonnafogata 56,317; azonkívül 594 kis hajó készült el, melyek tonnafogata egyenkint kevesebb mint 11. — Hadi hajók a castellamarei, focei, speziai, livornói és anconai műhelyekben építtetnek és tataroztatnak; 1862 óta sok gondot és költséget fordítottak a hajóhadra.

Fegyvergyártás. Hadiszertár Turin, Genua, Parma Bologna, Florencz, Nápoly, Cagliari és Pávia városokban van; ágyúkat Turin, Parma és Nápolyban, puskákat és kardokat Brescia, Turin és Torre Annunziatában készítenek. Azonkívül magánosok gépgyáraiban és öntödéiben is készítenek hadiszereket. A hadiszerek gyártásával foglalkozó nagy műhelyek száma 15, ezekben van:

13 gőzmozgató	172 lóerővel.
30 vízmozgató	293 „
Munkás	5200 „

Az évenként gyártott hadiszerek pénzértéke 3.2 millió forint. Sok fegyver Francia- és Svajczországból vitetik be. 1861—1865-ig nevezetesen bevitetett:

Puskacső	155,949 darab, értéke	1.039,045 frt.
Pisztolycső	53,709 „ „	175,365 „
Katonai puska	863,491 „ „	9,481,455 „
Vadász puska	17,631 „ „	249,100 „
Kardlap	— „ „	137,000 „

Összes pénzértéke 11.131,965 „

A kivitt fegyverek pénzértéke csak 594,000 frotot tett.

Szekereket, kocsikat leginkább Majlandban és Nápolyban készítenek.

A műszerek, tudományos eszközök, mérlegek stb. gyártása újabb időben nagy lendületet vett, úgy a hangszerek s kivált a zongorák és orgonák készítése is.

Fém ipar. Vasárúkat kivált Leccóban készítenek, de még igen sok vasárú a külföldről vitetik be; a bevitt vas és aczél évi értéke 17 millió ft, a bevitt vas és aczélárúké pedig 1.9 millió ft;

a kivitt vas és aczél értéke alig egy fél milli³, s a kivitt vas és aczél árúké alig 200,000 ft.

Jelentős a bronz, sárgaréz stb. kevert fémek feldolgozása, különösen a harangöntés is. Betüöntődék Turinban (6), Velenczében, Bolognában, Livornóban stb. vannak, de sok betűt még a külföldről visznek be.

Sokkal nevezetesebb az arany ezüst müvek gyártása, Genuában 49, Majlandban 28 ékszergyár van, Turinban, Velenczében és Nápolyban is virágzik ez iparág.

Kő, agyag és üvegárúk. Kivált az éjszaki tartományokban igen sok márvány, gránit, pala és malomkő bánya van; nevezetesen Lombardiában 12 fehérmárvány, 15 gránitbánya van, összesen 1548 munkással; Massa tartományban 64 márványbánya van, leghíresebb a carrarai márvány, melyből évenként vagy 400,000 ftért állítanak elő.

Az évenként kivitt kőárúk pénzértéke ez :

Nyers márvány . . .	683,500 ft.	Alabastrom . . .	258,100 ft.
Nyers márvány lapok .	1.168,000 „	Malomkő	164,000 „
Feldolgozott márvány .	495,000 „	Kömetszeti lapok . .	133,000 „
Sikárolt márvány lapok	285,000 „	Összesen	3.186,600 „

K a m e á k a t kivált Rómában, kőmozaikokat kivált Florenczében készítenek.

Gipszkemenceze 888 van, a termelt gipsz 2.168,228 mázsa, értéke 650,000 ft.

Mészégető kemenceze 4875 volt 1863-ban, a termelt mész 11.471,430 mázsa, pénzértéke 4.800,000 ft.

Téglakemenceze 6304, a termelt téglá 670 millió db, pénzértéke 9-millió ft.

Cserépedény és félporcellán kemenceze 949 volt, a gyártott edények száma 69 millió, pénzértéke 671,000 ft.

Majola és porcellángyár 26 van, készítményeik pénzértéke 680,000 ft.

A gipsz, mész, téglá, cserép és porcellán gyárakban összesen 53,000 munkás van elfoglalva.

Az üvegyártás kivált Velenczében régóta híres; az üvegyárak száma 58, a munkásoké 2408.

Az agyag, porcellán és üvegárúk bevitele 5.s, kivitele 1.2 millió ftra rúg.

Vegyészeti s hasonló készítmények. Évenként termeltetik :

Kénsav	150,000 mázsa.	Ólomszéneg	34,000 mázsa.
Salétromsav	6,000 „	Ólomkéneg	2,800 „
Sósav	5,000 „	Timsó	1,367 „

Lőpor az állami gyárakon kívül 67 magán gyárban készíttetik. Nagyobb jelentőségű szappangyár 124 van, de sok szappan még a külföldről vitetik be. A faggyúgyertya-gyártás Piemontban, Liguriában és Lombardiában legjelentősebb. Sztearingyertya-gyárak Turinban, Majlandban, Velenczében, Livornóban stb. vannak, a turini és majlandi két gyár legnagyobb. Lombardiában néhány viaszgyár is van. Keményítőgyár számos helyen van.

Élelmi s fogyasztási tárgyak. Sok boreczetet gyártanak, és jóval többet visznek ki, mint be. Szeszgyár aránylag kevés van, a serfőzés is jelentéktelen; de néhány helyen híres édesített szeszitalt készítenek.

A gabnát többnyire még közönséges malmokban őrlik, csak 12 gőzmalom s mintegy 14 műmalom van, a közönséges lisztmalomok száma 45,588, ezekben 66,452 kő van. Évenként mintegy 160,000 mázsa liszt a külföldről vitetik be, míg a kivitt liszt alig 80,000 mázsa. Tésztagyár sok van, magában Genuában 70, melyekben 800 munkás és 250 gyermek dolgozik.

A cukorfinomító gyárak a beviteli vámok leszállítása következtén többnyire megbuktak; a répaczukorgyártás sem honosodott meg. 1865-ben 191,224 mázsa nyers s 1.158,320 mázsa finomított cukor vitetett be; egy-egy lélekre mintegy 4 font cukorfogyasztás esik. A cukorkészítmények gyártása el van terjedve; Genuában, Velenczében és Turinban sok gyümölcsöt cukroznak be. A leghíresebb csokolátagyárak Turinban és Florenzben vannak, az évenként bevitt kakao 12—14,000 mázsa.

A dohánygyártás állami egyedárúság, Sziciliában 1867-ben hozatott be az egyedárúság. 18 állami dohánygyár van, melyekben mintegy 320,000 mázsa dohánylevelet dolgoztak fel, 64,636 mázsa burnótot, 73,514 mázsa pipadohányt s 96,778 mázsa szivart, összesen 244,928 mázsa gyártatnak. A fő dohánygyárak Nápoly, Turin, Majland és Velence városokban vannak. Külföldről 7128 mázsa dohánygyártmány vitetik be, melynek pénzürtéke mintegy 2 millió ft.

A dohányfogyasztás növekedik, egy lélekre 1862-ben $5\frac{2}{100}$ font, 1865-ben $5\frac{7}{100}$ font esett, amannak pénzértéke 1.31; emezé 1.65 forint.

Szövetipar. A selyemgyártás hanyatlak; 1865-ben 5519, 1866-ban 4092 selyemfonoda volt, ezek közül 386-ban gőzerő használtatott, az orsók száma 50,685. Selyemszövőgyár 260 volt 20,000 szövősékkal. A selyemgyártás főhelyei Como és Genova. Az évenként bevitt selyemárúk pénzértéke 8.4, a kivitt selyemárúké 1.7 millió ft.

Pamutfonógyár 200 van 1000 géppel s 450,000 orsóval, évenként 287,534 mázsa pamut fonatik fel, s a pamutfonalak pénzértéke 14.2 millió ft; 100,000 mázsa pamutfonal a külföldről vitetik be.

Pamutszövőszék 86,000 van, a pamutszövetek pénzértéke több, mint 32 millió ft; külföldről 138,808 mázsa pamutszövet vitetik be, 23.2 millió ftnyi értékben, a kivitel csak 1446 mázsa. A pamutiparral 110,000 munkás foglalkozik.

A len és kender leginkább házilag fonatik, 3 fonógyár van Lombardiában 14,120 orsóval, 2 Bolognában, 1 Sarnóban.

Vászonszövőszék 120,000 van 171,000 munkással; legtöbb a vászongyár Lombardiában és Piemontban. A len- és kenderszövetek pénzértéke 24 millió ft. A bevitt len- és kenderárúk pénzértéke 3.8, kivitteké 1.1 millió ft.

A csipkekötés, hímzés kivált Genuában, Majlandban és Velenczében honos, ugyanott s Turinban, Bresciában, Florenczben és Nápolyban gombkötői és paszományos tárgyakat is készítenek.

A gyapjúfonással és szövéssel mintegy 240,000 munkás foglalkozik, évi készítményeik pénzértéke 33 millió ft. A gyapjuszövőszékek száma 7300. A szövetipari készítmények összes pénzértéke több mint 126 millió ft. A gyapjúipar hajdan virágzóbb volt, most mintegy 260,000 mázsa gyapjú dolgoztatik fel.

Bőr és bőrárúk. A bőrgyártás leginkább Piemontban, Liguriában, Lombardiában, Emiliában és Toskanában van elterjedve, ezen tartományokban mintegy 700 bőrgyár van. A kikészített bőrt 287,480 mázsára, pénzértéke 25.3 millió ftra teszik. Bőrpapirt (pergament) Fulignóban és Fabrianóban készítenek. A keztügyártás

Nápolyban, Turinban, Genuában és Velenczében virágzik. Genuában egy nagy cipő- és saru-gyár van. Az évenként készített bőr és szijárúk értékét 25 millió ftra teszik.

Fa-, szalma stb. árúk. A bútorgyártás jelentős, de leginkább közönséges bútorokat készítenek. Florencz, Genua és Savona a fával kirakott művek (famozaik) készítésének főhelyei. Szalmakészítményeket kivált Toskanában és Nápoly tartományban gyártanak; a toskanai szalmakalapok híresek. Bélhúrokat Nápoly, Bologna, Velence és Padua városokban, csontárúkat Lombardiában, Toskanában és Nápolyban készítenek. Kalapgyár összesen vagy 1500 van.

Papír és papíráruk. Papírgyár 536 van, 8640 munkással, évenként 734,068 mázsa rongyot dolgoznak fel, 706,700 rizma és 370,000 mázsa papírt készítenek, ennek értéke 11.3 millió ft. Legtöbb papírgyár Piemontban és Liguriában van, t. i. 180. Játékkártyát, festett papírt és papírárút leginkább Lombardiában és Velenczében készítenek, Piemontban is. A legszebb könyvkötői munkák Turin, Majland, Velence és Florencz városokban készülnek.

Könyvnyomda 600 van, melyekben 2000 sajtó s 8—10,000 ember működik. Az aczélmetszés Majland, Velence és Florencz városokban virágzik; a kömetszés 1820 óta honosodott meg, vagy 32 kömetsző műhely van, de készítményeik nem igen jelesek.

D.) Forgalom, kereskedés s hitelintézetek.

Póstaforgalom. A bérmentett egyszerű (féllatnál többet nem nyomó) levél díja az egész országban 8 kr, bérmentetlené 16 kr, másfél latnál többet nem nyomó hírlapért s nyomtatványért fél kr sem jár. 1865 jan. 1-jén a velencei tartományon kívül 2416 pósthivatal volt. 1865-ben a póstán küldetett: 67.481,155 levél melyek közül 60.557,610 bérmentve, 6.136,894 bérmentetlen, 757,949 ajánlva s 30,702 biztosítva volt, és pedig 14.244,08 ft 66 kr értékről.

A díj alól felmentett levelek száma 28.669,472, a lappéldányok száma 53.066,188, más nyomtatványok száma 6.321,337 volt. Tehát egy lélekre 3.1 levél s 2.4 lapszám esett.

A velencei tartományban 1864-ben küldetett 8.863,373 magán levél, 2.139,826 hivatalos levél, 213,512 db keresztükötés alatt, 1.823,315 hírlappéldány.

Az összes pénzküldemények és utalványok az egész királyságban 137.641,696 frtra rúgtak.

A postaforgalomból eredő összes jövedelem, a velencei tartományon kívül 5.883,662 ftot tett.

Távirida. 1865-ben a velencei tartományon kívül a táviridai vonalok hossza 1890, a sodronyoké 3944, a vasúti magán társulatok vonalaié 404 f. mfdet tett. Az állami táviridahivatalok száma 478, a társaságiaké 185 volt. 20 szóból álló sürgönyért 13.5 mfdnyi távolságig 43.6, nagyobb távolságra 97.2 kr fizettetik az ország belsejében.

Az összes sürgönyök száma 4.233,671 volt, az összes bevétel 1.697,767 ftot tett.

1866 elején az egész országban Velenczével együtt az állami táviridai vonalok hossza 2096, a sodronyok hossza 4741, a társulati vonaloké 821 f. mfd volt. Az állami táviridai hivatalok száma 499, a társulatiaké 320.

Köutak. 1864-ben :

A nemzeti vagyis állami köutak hossza tett	2,097 f. mfdet.
A tartományi	" " " 1,220 " "
A községi	" " " 11,722 " "
Összesen	15,039 " "

A déli tartományokban aránylag kevés csinált út van, s ez is többnyire silány. A Márkákban és Umbriában 6.2, Emiliában és Toskanában 4.1, Piemontban 3.4, Nápolyban 1.2, Szicziában 0.7, Szardiniában 0.32 mfdnyi út jut egy □ mfdre. Az állami utak fenntartása 3.24, a tartományi utaké 3 ss millió ftba kerül, a községek a közmunkákra 1868-ban 7.29, 1864-ben 8.1 millió ftot fordítottak. A tartományok részéről azonkívül új építkezésekre 1866-ban 3.57 millió ft rendeltetett.

Hajózható folyók. Az olasz királyságban 13 hajózható folyó van, melyek hossza a velencei tartományon kívül 133 mfd, tehát csak 34.4 □ mfdre jut 1 mfd. Hajózható csatorna 1861-ben 46 volt, melyek hossza 141 mfd, s így 32.3 □ mfdre jutott 1 mfd

hosszú csatorna. Gözhajók a Nagy (Lago Maggiore), Comói és Gardai tavakon járnak.

Vasutak. 1859 végén a kész vasutak hossza még csak 216.7 f. mfdet tett, s ezek leginkább az éjszaki tartományokban voltak ; az állam kamatbiztosítása mellett leginkább külföldi társulatok serényen építettek s 1867 elején a forgalomnak átadott vasutak hossza már 654 mfdet tett, ebből 59.8 mfd a velencei tartományra esett. 167 mfd épülőben volt. Az engedélyezett vasutak összes hossza 1149 mfd. Következők a vasúti társaságok :

Felső olasz társaság, kész vasútai 238 mfd, építésben levő vasútai 5.9 mfd.

Római társaság, kész vasútai 183 mfd, épülő vasútai 46 mfd.

Déli társaság, kész vasútai 154 mfd, épülő vasútai 36.5 mfd.

Kalábria-Szicíliai társaság, kész vasútai 20.3 mfd, épülő vasútai 36 mfd

Szardiniai társaság, épülő vasútai 20 mfd.

Velencei vasútak 59.8 mfd.

A vasúti forgalom a velencei vasutakon kívül 1865 júliustól 1866 júniusig ez volt : 13.483,364 személy, ezekből 1.364,703 katonára ; a katonákon kívül első osztálybeli utas 514,329, második osztálybeli 3.423,821, harmadik osztálybeli 8.180,508 volt. Az uti podgyász 604,670 mázsát, a gyors küldemények 2.066,500, a közönséges árúszállítások 43.294,812, összesen 45.966,982 mázsát tettek. Azonkívül szállított 12,027 kocsit, 7281 db ló s 427,233 db barom.

Az összes bevétel 28.043,862 ftot tett, ebből a személyszállításra 15.076,573 ft esett. A jövedelem még nem fedezi a kikötött kamatot, s az állam a vasúti társaságoknak évenként mintegy 38 millió ftnyi segílyt ad.

A vasúti munkálatok közül legnevezetesebb a Cenis hegyen keresztül vajt alagút, mely Olaszországot Franciaországgal kapcsolja össze. 1857-ben fogtak a munkához, s 1866 végéig az átfúrt alagút már 20,040 b. láb hosszú volt ; e munka 13.648,489 ftba került.*)

Külkereskedés. 1865-ben a bevétel pénzértéke 390.9, a kivitelé 226.1, az átvitelé 22.3, az összes külforgalomé 639.3 millió ftba rúgott. A nevezetesebb be- és kiviteli árúk értéke ez volt :

*) 1868. júniusban megnyitották a közlekedésnek.

	Bevitel	Kivitel
Selyem és selyem árúk	67.5 millió ft.	59.6 millió ft.
Gabna, liszt, tézstaneműek	60.9 " "	17.5 " "
Gyarmati árúk	51.6 " "	13.6 " "
Italok és olajok	15.6 " "	46.1 " "
Nyers pamut és pamutárúk	42.8 " "	3.9 " "
Nyers gyapjú, szőr és gyártmányok	34.1 " "	1.5 " "
Bőrök	12.3 " "	1.9 " "
Kender és len s efféle árúk	8.8 " "	10.9 " "
Fa és fakészítmények	8.6 " "	3.7 " "
Apró árúk	18.1 " "	6.8 " "
Nemtelen fémek és fémárúk	24.5 " "	1.7 " "
Ásványok, földék	9.2 " "	17.8 " "
Cserép és tüvegárúk	6.4 " "	0.3 " "
Dohány	6.8 " "	0.07 " "
Barom	4.6 " "	3.5 " "

E kereskedelmi forgalomból esett :

	Bevitel millió ft	Kivitel millió ft	Együtt millió ft
A szárazföldi forgalomra	110.3	74.0	184.3
A tengeri forgalomra, olasz jobogó alatt	106.0	69.0	175.0
" " idegen " "	174.6	83.1	257.7
Összes tengeri forgalom	280.6	152.1	432.7
Összes forgalom	390.9	226.1	617.0

A különböző országokat illetőleg jutott :

	A bevételből millió ft.	A kivételből millió ft.	Összesen millió ft.
Franciaországra	139.0	75.6	214.6
Nagybritanniára	73.8	34.9	108.7
Osztrák birodalomra	48.6	31.7	80.3
Svajcziországra	25.9	30.8	56.7
Törökországra	25.2	5.6	30.8
Oroszországra	16.6	5.7	22.3

A kiviteli vámok csekélyek, sok árúra nézve egészen eltöröltettek, azért a kivittelt nem ellenőrzik szabatosan. A vámjövedelem 1865-ben 25.417 millió ftra rúgott.

Tengeri forgalom. A királyság tengerpartjának hossza 730 f. mfd, ebből a szárazföldre 460, a szigetekre 270 mfd esik. Legjelesb kikötők a genuai, speziai, maddalenai, messinai, augustai, szirakuzai, tarentói, brindisii, ankonai, velencei. A 8 nagy tengeri város népessége 1.300,000.

1865 végén volt: hajókapitány és hajógazda 10,293, hajós 106,400, hajóépítőmester 337, munkás 10,072, folyami hajós 4368, halász 18,180; ezekhez most az 5,135 emberből álló velencei hajós nép is járul.

A kereskedelmi hajók száma Velenczével együtt 17,048, a tonnafogat összes száma 722,263. Ezekből 341 hajó 124,391 tonnafogattal hosszú járatú, 1452 hajó 324,936 tonnafogattal nagy parti hajó, 3,057 hajó 185,365 tonnafogattal kis parti hajó.

A kereskedelmi gőzösök száma 190, lóerejük 12,077.

A velencei tartományon kívül 97 hajóműhely van, melyekben 1865 ben 796 hajó 52,074 tonnafogattal építetett.

A hajóforgalom a velencei tartományon kívül ez volt:

Összesen kikötött 19,701 hajó, kifutott 19,581 hajó, együtt 39,282 hajó.

Kikötött megrakott hajó 16,714, ezek tonnafogata 2.901,367,

Kifutott megrakott hajó 13,231, „ „ 2.344,365,

Együtt	29,945, „	„	5.245,732.
Olasz lobogó alatt összesen kikötött	11,024 hajó	1.171.658 tonnafogattal;	
„ „ „	kifutott 11,115	1.270,839	„
Együtt	22,139	„	2.142,497
Idegen lobogó alatt kikötött és kifutott	17,143	„	4.085,967

Összesen kikötött és kifutott . 39,282 „ 6.528,464 „

Gőzös 4,052 kötött ki s 3838 futott ki, együtt 7890; a gőzösök forgalma a vitorlás hajókéhoz úgy áll, mint 1 : 4.

A parti hajózás csaknem kirekesztőleg az olasz lobogó által eszközöltetik; ennek forgalma ez volt:

Kikötött 72,459 hajó 4.231,420 tonnafogattal.

Kifutott 71,031 „ 4.023,456 „

Együtt 143,490 „ 8.254,876 „

Azonkívül üresen 25,749 hajó 936,819 tonnafogattal kikötött s 24,730 hajó 790,975 tonnafogattal kifutott. Tehát a parti hajózásnál összesen kikötött és kifutott 193,969 hajó 9.982,670 tonnafogattal.

Idegen kikötöket 31,715 olasz hajó, összesen 6.050,428 tonnafogattal látogatott meg, de ezek közt 9771 hajó 2.411,221 tonnafogattal nem kereskedelmi célból tette.

A velencei hajómozgalom ez volt:

Kikötött 4913 hajó 370,582 tonnafogattal.

Kifutott 4817 „ 372,832 „

Gőzös kikötött és kifutott . . 602 „ 164,571 „

Részvényes társaságok, hitelintézetek.

1860 óta számos társaság keletkezék, s 1865 végén összesen 343 volt, ezekből 325 olasz s 18 idegen. E társaságok részvénytőkéje 969.014,100 fra rúgott, ebből az idegen társaságokra 43.885,386 ft esett.

Azon társaságok közül: 88, t. i. 76 olasz s 12 idegen, biztosító, összes tőkájök 36.505,054 ft; 19 vasúti, mind olasz, tőkájök 572.277,964 ft; 32 hitelügyi, ezek közül egy idegen, összes tőkájök 164.478,214; 201 társaság különböző célokra alakult, összes tőkájök 195.615,000 ft; ezekből 199 olasz, 5 idegen, az olasz társaságok tőkájök 178.400,000 ft. Nevezetesen 39 társaság 32.8 millió fttal a bányászatot és kohászatot; 21 társaság 68.1 millió fttal földmívelési vállalatokat; 93 társaság 42.2 millió fttal műipari vállalatokat, 34 társaság 50.6 millió fttal kereskedelmi vállalatokat tűzött ki magának.

A részvényes társaságok közül 20-nak részvényei nem haladják meg a 40.5 ftot; 158-nak részvényei 40—450, 72-nek részvényei 450—2250 ftról szólnak stb. Némely hitelügyi társaság részvényei 40,000 és több ftról is szólnak, ellenben némely biztosító társulat részvényei csak 4 ftosak.

7 biztosító, 3 hitelügyi és 3 ipari társaságok kölcsönösségen alapulnak.

A társulati vállalkozásokhoz Olaszország évenként átlagosan 115 millió ftnyi tőkével járult.

Hitelintézetek. Ezek közül legnevezetesebb a szárd nemzeti bank, melynek alaptőkéje 40.5 millió ft; hatásköre az egész királyságra terjed ki, 41 fiókintézete levén; 1865-ben összes pénztári forgalma 2.226.761,053 fra rúgott.

A toskánai nemzeti bank, alaptőkéje 4.050,000 ft, működése csak Toskanára terjed ki, pénztári mozgalma 1865-ben 203.093,700 ftot tett.

A toskánai hitelbank, alaptőkéje 810,000 ft, 1864-ben keletkezett.

A velencei kereskedelmi intézet, alaptőkéje 2.114,000 ft.

A nápolyi bank, még a 16-dik században keletkezett.

A szicíliai bank, csak a letéti üzlettel foglalkozik.

Letéti kölcsön-pénztárak az 1863 máj. 27-kei törvény alapján támadtak; Majland, Bologna, Cagliari, Florenz,

Nápoly, Palermo és Turin városokban. Ezen hét pénztárba 1865 jul. 15-kétől 1866 jun. 30-ig letétetett 11.426,563 ft, kivétetett 13.377,473 ft; azok részéről kölcsönöztetett járásoknak 3.584,684 tartományoknak 2.067,141 ft, pénztáraknak 5.649,767 ft. Összesen 11.301,592 ft.

Földhitelintézet az 1866 jun. 14-kei törvény alapján keletkezik, úgy hogy a nápolyi bank, a sziennai *Monte dei Paschi* (1624 óta fenálló földhitel-intézet), bolognai takarékpénztár, majlandi központi takarékpénztár s Sz. Pál kölcsönintézete Turinban egyesültek a földhitel közvetítésére, 6.087,500 ftot kötöttek le biztosítékul. Zálogleveleket adnak ki, a kölcsönvevők 5% kamatot fizetnek.

A földmivesek felsegélésére magtárak is vannak, melyek búzát, árpát és török búzát kölcsönöznek. A kölcsönvevő aratáskor tetézve adja azt vissza, a mit lecsapva kapott. Összesen még 1908 efféle magtár van, melyekben több mint 1.400,000 mérő gabna van lerakva.

Takarékpénztárak. Az első takarékpénztárak 1822-ben támadtak. 1865-ben összesen 188 takarékpénztár volt. A toskánai központi takarékpénztárnak 30, a lombardiainak 39 fiókintézete van. A betevők 3—5%-ot kapnak. A betett pénzeket rendszeren községeknek, erkölcsi testületeknek, fekvő jószágokra, előlegekre s állami értékpapirokra adják ki.

1864 végén összesen 398,862 betevő könyvecske volt, s a betételek 84.156,300 ftra rúgtak. 61 lakosra egy könyvecske s egy könyvecskére átlagosan 211 ft jutott. 1864-ben a mostani egész királyságban 30.474,543 frt betétetett s 28.632,898 frt kivétetett.

A **népbankok** is mindinkább szaporodnak; a toskánai népbankok jegyeket is bocsátanak ki, melyek 40 és 80 krról szólnak a forgásban levő ily jegyek több mint 1 millió ftnyi összeget képviselnek.

E helyen a **jótékonyági intézeteket** is megemlítjük. A jótékonyági intézetek többnyire vallásos színezetűek s a középkorból származnak. Alaptökejük a velencei tartományon kívül 364.430,986 ft, évi jövedelmök 18.221,549 ft; a velencei efféle intézetek évi jövedelme 1.822,500 ft.

Kölcsönös segélyezési (ápolási) társulat 1862-ben 443 volt, tagjaik száma 101,208 férfi, 10,198 nő s 202 gyermek. Alapítókéjük több mint 1 millió ft, évi bevételek 572,000, évi kiadásaik 320,000 ft; több mint 26,000 társulati tagot segélyeztek betegségek alatt.

E) Pénz- és hadügy.

Pénzügy. Az olasz királyság pénzügyi viszonyai még igen rendezetlenek. 1859 től 1866 végéig az állam összes bevétele 1817.8, összes kiadása pedig 2968.2 millió ftra rúgott, tehát a nyolcz év alatt az összes hiány 1151 millió ftot tett. Legnagyobb hiány 1861 és 1864-ben volt. Ugyanis a jövedelem és költség tett:

1859-ben 196.0 millió frt jövedelem. 246.4 millió frt költség.

1861-ben 203.2 " " " 409.5 " " "

1864-ben 232.1 " " " 420.6 " " "

1866-ban 321.6 " " " 369.2 " " "

Az 1866-diki jövedelemből 256.7 millió ft rendes, 64.9 millió ft rendkívüli.

A jövedelmi források 1866-ban ezek voltak:

	millió ft		millió ft
Telekadó	54.63	Vám és tengeri díjak	25.74
Jövedelmi adó	28.83	Fogyasztási adó	11.14
Örkösödési díjak	5.02	Dohányegyedárúság	34.83
A holt kéz javaira vetett díjak	2.23	Sóegyedárúság	21.67
A társaságokra vetett díjak	0.44	Lópor-árulás	0.97
A vasutaktól	1.82	Pósta	6.08
Átirás, zálogjog, bélyeg	21.36	Távirda	3.24

A kiadások ezek voltak:

	Rendes millió frt	Rendkívüli millió frt	Együtt millió frt
Pénzügyi miniszterium	214.4	5.7	220.1
Igazság- s vallásügyi miniszterium	11.2	1.0	12.2
Külföldi miniszterium	1.62	0.04	1.66
Közüktatásügyi miniszterium	5.63	0.2	5.83
Belügyi "	15.67	1.86	17.53
Közümunka "	14.34	5.71	20.05
Hadügyi "	66.86	6.72	73.58
Tengerészeti "	12.96	3.15	16.11
Földmívelés s keresk. miniszterium	1.86	0.28	2.14
Összesen	344.54	24.66	369.20

A velencei tartományban a jövedelem 1866-ban ez volt: Közvetlen adókból 9.112, közvetett adókból 17.172, együtt 26.284 millió ft. A kiadások 21.992 millió ftra számítottak. Tehát az egész királyság összes jövedelmei 1866-ban 348, kiadásai 391 millió ftra számítottak, s a hiány 43 millió ftra rúgott.

Állami adósság. Ez 1865 végén összesen 2141.5, 1866-ban pedig 2144.2 millió ftra rúgott. Az állami adósság évi költsége (kamatok és törlesztés) 116.9 millió ftra számítottak. Ezekhez járult az 1866 okt. 3-kai békekötés értelmében átvállalt lombard-velencei adósság, mely 66 millió ftra rúg s évenként 3.5 millió ftnyi költséget okoz. Azon kívül az osztrák birodalomnak kész pénzben és ezüstben fizetendő 35 millió ft. Végre a kormány a pápai birodalom adósságait is magára akarta vállalni. Tehát az 1867-diki költségvetés szerint a hiány 75 millió frot tett volna.

A vasutakon kívül sok állami jószágot adtak el, s végre a folytonos hiány fedezése végett az egyházi javak elzálogolását is elhatározták.

A tartományok és községek költségvetései. Ezek 1863-ban a velencei tartományon kívül következők voltak:

A tartományok rendes bevételei 7.98, rendkívüli bevételei 2.62, összes bevételei 10.60, kiadásai 10.45 millió frot tettek.

A községek rendes bevételei 50.73, rendkívüli bevételei 16.19, összes bevételei 66.92, rendes kiadásai 58.41, rendkívüli kiadásai 28.59, engedélyezett kiadásai 3.72, összes kiadásai 90.72 millió ftra rúgtak, a hiány tehát 23.8 millió frot tett, melyet a telekadóra vetett (50%-kos) pótlék által fedeztek, ez körülbelül 24.3 millió frot hajtott.

A községi kiadások ezek voltak:

Adó, adósságok kamata, járadékok	5.92 millió ft.
Közigazgatási költségek	10.33 " "
Rendőrség s közbátorság	8.08 " "
Nemzetőrség	2.27 " "
Közmunkák	7.22 " "
Közütatás	6.45 " "
Istenítésztetlet	1.92 " "
Vegyes kiadások	16.44 " "

1866-ban a tartományok összes bevételei 22.39 millió ftot tettek, ebből esett: az adóptlékokra 16.07 millió ft, vegyes bevételekre 1.33 millió ft, rendkívüli bevételekre 4.99 millió ft.

A községek összes kiadásai 1864-ben 91.85 millió ftot tettek, 62.33 a rendes, s 29.52 a rendkívüli kiadások.

A községek bevételei pedig 70.85 millió ftra rúgtak, ebből a községi vagyon jövedelmére 9.97, vegyes bevételekre 12.19, s az adóptlékokra 28.07 ft esett.

Az erkölcsi testületek jövedelmei. Ezeket 1864-ben vették fel az 1862. ápril 21-dikei törvény következtén, mely a holt kéz s minden egyéb erkölcsi testület jövedelmeire egyenlő adót vetett ki. Kihagytak az összegből minden jövedelmet, mely 1215 ftnál nem nagyobb. Továbbá a jövedelemből a telekadót s a javítási költségeket is levonták.

A tartományok, járáások, községek jövedelmei	9.19	millió	ft.
Kegyességi és jótékonyági intézetek jövedelmei	17.21	"	"
Érsekségek és püspökségek	3.30	"	"
Egyházak gyárai és igazgatóságai	4.67	"	"
Apátsági, kanonoki stb. javadalmak	17.48	"	"
Szerzetek	6.79	"	"
Papnöveldek s lyceumok	2.00	"	"
Művészeti és művészeti testületek és társulatok jövedelmeiből	1.99	"	"
A tírt egyházak vallási intézetek jövedelmeiből	0.14	"	"
Egyházi pénztár	5.79	"	"
Egyéb még fel nem sorolt erkölcsi testületek jövedelmeiből	3.46	"	"

Összesen 72.02 " "

E jövedelmekből esik:

Mezei javakra	34.33	millió	ft.
Épületekre és műhelyekre	7.04	"	"
Tőkékre	6.56	"	"
Földjövdelemre	18.32	"	"
Állami járadéokra	5.59	"	"
Eladható bitorokra	0.16	"	"

Összesen 72.02 " "

Az állam költségei közmunkákra. A vasutakról, kőutakról, csatornákról stb. már szoltunk. Ezekon kívül az állam sokat költött a kikötőkre és világító tornyokra. 1859-től 1866-ig több mint

16 millió ftot a kikötők, horgonyzó helyek és tengeri révek javítására. Ez összegből esett : Genuára 2.3, Livornóra 3.2, Nápolyra 1.4, Messzinára 0.65, Palermóra 0.93, Brindisire 2.7, Barira 0.23, Ankonára 4.1, Ravennára 1.5 millió ft. Speziában nagyszerű arsenal építtetett, mely medenczéből, kikötőkből, gyárakból, fegyvertárakból, ótalmi és védelmi művekből áll. Mindezekre 18 millió ft rendeltetett, s 1865 végéig majdnem 10 millió ft fordított is.

1860 óta 30 új világítótorony építtetett, melyek 714,750 ftba kerültek, most összesen 90 világítótorony van.

A városok költségei a közmunkákra. A községek is sok költséget fordítottak mindenféle közmunkákra, különösen régi építmények és műemlékek helyreállítására s a városok szépítésére. Csak a fővárosok ebbeli költségeit említem meg, melyeket 1859-től 1866-ig tettek.

Turin	4.860 millió frt.	Florenz	6.601 millió frt.
Majland	14.742 „ „	Livorno	0.891 „ „
Genua	3.279 „ „	Nápoly	6.600 „ „
Bologna	1.822 „ „	Palermo	2.000 „ „
		Összesen	40.795 „ „

Hadügy. Az általános hadszolgálati kötelezettség a 21 éves korban kezdődik, s még a papokra is kiterjed ; de szabad helyettest állítani. A katonáskodási idő 8—11 évig, de a tetteges szolgálat rendszeren csak 5 évig tart. 1864-ben a szárazföldi hadsereg állott :

Békében	12,800 tisztből,	203,041 legényből,	23,801 lóból.
Háborúban	13,405 „ „	290,587 „ „	39,232 „ „

A rendes hadscregen kívül 1848 óta nemzetőrség létezik, mely a fegyvert az államtól kapja. 1861 óta a nemzetőrség egy része mint mozgó nemzetőrség kiválasztatott, ez 1864-ben 220 zászlóaljából állt.

A királyságban vagy 30 jelentős és számos jelentéktelen erősség és vár van.

A hajóhad tökélesbítésére és szaporítására sok gondot fordítottak, s állapota 1867 elején következő volt :

	A tengeren			A műhelyekben			Összesen		
	hajószám	ágyú	lóerő	hajószám	ágyú	lóerő	hajószám	ágyú	lóerő
Pánczélos hajó . . .	14	290	7,800	8	118	3580	22	408	11,380
Csavarhajó . . .	22	567	6,810	2	24	600	24	591	7,410
Kerékhajó . . .	25	118	6,050	—	—	—	25	118	6,050
Vitorláshajó . . .	8	124	—	—	—	—	8	124	—
Szállítóhajó . . .	22	42	4,270	—	—	—	22	42	4,270
Összesen . . .	91	1139	24,930	10	142	4180	101	1281	29,110

Az olasz hajóhad 1859 előtt 25 millió ftnyi pénzürtéket képviselt, 1867 elején pedig pénzürtéke 52 millió ftra tétetett.

A hajóhad népe 580 tisztből s 12,000 legényből, a tengeri katonaság 192 tisztből, s 5688 legényből állott 1864-ben. Hadi kikötők : Spezia, Nápoly, Messzina, Palermo és Cagliari.

F) Közoktatás s egyházi ügy.

Elemi iskolák. A közoktatás azelőtt nagyon el volt hanyagolva. 1861-ben e királyság akkori népességéből (21.3 millió) 16.999,701 sem olvasni, sem írni nem tudott, a többiek közül 2.624,605 finemű olvasni és írni, 384,393 olvasni, 1.260.640 nőnemű olvasni és írni s 508,995 nőnemű olvasni tudott. Tehát 1000 lélek közül :

Olvasni és írni nem tudott	240.76 finemű,	115.87 nőnemű.
Csak olvasni tudott	35.27 "	46.28 "
Sem olvasni sem írni nem tudott	723.97 "	837.85 "

Most a kormány és helyhatóságok nagy buzgalommal igyekeznek a népoktatást előmozdítani. Az 1862¹/₃-diki iskolai évben, a velencei tartományon kívül, 29,422 népiskola volt; ezekből 23,340 köziskola 6882 magániskola, 17,159 iskola a fiúk s 12,263 a lányok számára, 1397 magasb fokú; 6662 elemi iskola városokban s 22,760 faluhelyen van. Azon 29,422 iskolában összesen 1.109,224 tanuló volt, ezekből 626,589 finemű, 482,635 nőnemű és pedig a városi iskolákba 227,778, a falusiakba 881,446 járt.

Az iskolázható gyermekek száma 3.228,238, tehát átlag csak 38%-ka a fiúknak s 30% a lányoknak járt iskolába. Lombardiában az iskolázhatók 48%-ka, Közép-Olaszországban 24%, Nápolyban és Sziciliában 12%-ka járt tetteleg az iskolába.

A tanítók száma 31,421 volt, ezekből 13,817 nő, 22,329 világi s 9092 egyházi személy. A tanítók fizetése a köziskolákban átlagosan 138 és 230 ft között változott. A köziskolákra évenként fordított költség 4.86 millió ftot tett, ebből a községek részéről 4.21 millió, 65,000 ft pedig az állam és tartományok részéről s végyes bevételek által fedeztetett.

186³/₄-ben 31,675 népiskola volt, 49,246 tanítóval s 1.681,296 mindkétnemű tanulóval ; ezekből 1,427,063 gyermek volt, 254,233 pedig a felserdültek számára rendelt iskolákba járt. Az összes növendékek között a fineműiek 60%-ot tesznek. Egy iskolára 1.14 tanító s 42 tanuló (a magán iskoláknál csak 22 tanuló), egy tanítóra 33 tanuló, 14 lakosra egy tanuló esett átlagosan. A velercezi tartományban 1864-ben 1993 népiskola volt, melyekbe 102,420 fiú és 26,647 lány, összesen 129.067 gyermek járt, holott az iskolázható fiúk száma 156,511, a lányoké 127,031, együtt 283,542.

Középiskolák. Középiskola összesen 1,129 van, ezekből 466 gymnasium (mind 5 osztályúak), 123 lyceum, (3 felsőbb gymnasiumi osztály), 177 műtani (real) iskola és 363 egyházi gymnasium és lyceum (kis papnövelde). E különböző tanintézetek közül 219 állami, 276 tartományi és községi, 271 magán s 363 egyházi. Világiak igazgatása alatt csak 669 van, a többieket egyházi személyek igazgatják. Az összes tanintézetekben 5500 igazgató és tanár van, ezek közül 2685 egyházi személy ; még a világiak intézeteiben is 1547 tanár a papsághoz tartozik. Az igazgatók száma 924, a tanároké 4,596.

Az összes tanulók száma 53,432, ezekből 26,142 a gymnasiumokban, 4672 a lyceumokban, 8831 a műtani iskolákban s 13,787 a papneveldekből van. Egy harmada, azaz 19,565, (legnagyobb részt az egyházi) intézetekben lakik.

Az állami, tartományi és községi intézetek évi költsége 1.741,500 ft, ebből esik a gymnasiumokra 769,500, a lyceumokra 491,900, a műtani iskolákra 480,100 ft.

Felsőbb műtani intézetek. Ilyenek csak újabb időben keletkeztek s számuk 1865-ben 59 volt ; közülük 33 állami, 5 tartományi, 16 községi s 5 magános. Az igazgatók és tanárok száma 510, s a tanulóké 4337. A közintézetek évi költsége 405,000 ft, melynek nagyobb részét a tartományok és községek teremtik elő.

Egyetemek. Ezek száma $186\frac{5}{6}$ -ban 20 volt, melyekből 15 állami igazgatás alatt áll s 5 szabad. Az egyetemi tanárok száma 820, a tanulók és hallgatóké 8148, ezek közül 39.4% a jogi, 21.03% az orvosi, 22.92% a mathemaiikai, 8.03% a bölcséleti, 1.50% a természettani és természetrajzi, 5.01% a gyógyszerészeti s 2.11.% a baromorvosi tudományokat hallgatta. Leglátogatottabbak egyetemek : Nápoly 66 tanárral 2800 tanulóval, Padua 60 tanárral 1427 tanulóval, Pavia 46 tanárral 1173 tanulóval, Turin 74 tanárral 902 tanulóval, Piza 62 tanárral 593 tanulóval, Bologna 104 tanárral 552 tanulóval. Ellenben az urbinói egyetemen $186\frac{2}{3}$ -ban csak 15 tanár és 33 tanuló volt.

Az öt mérnöki intézetben 352 tanuló volt.

Tudományos és művészeti társulatok és intézetek. Az említett tanintézeteken kívül van : 81 tudományos és művészeti társulat és akadémia, 10 csillagászati intézet, 26 meteorologiai észlelde, 13 társulat a régi műemlékek fentartására, 12 természettudományi egyesület, 20 szépművészeti és zenészeteti intézet.*)

Nyilvános könyvtárak. Olaszországban 210 könyvtár van, melyek közül 164 nyilvános ; ezekből 33 állami, 110 tartományi és községi, 71 tudományos társulatok, egyházi testületek vagy magánosok birtokában van s 6 vegyes. 171 könyvtár egyetemes, 25 vallásos könyvekből áll, 11 tisztán tudományos s 3 szépművészeti. Az összes könyvtárakban 1865-ben 4,149,300 kötet volt, tehát egy-egy könyvtárra majdnem 20,000 kötet jut. A 97 leglátogatottabb könyvtárban $186\frac{3}{4}$ -ben 937,470 olvasó fordult meg.

Azon kívül a velencei tartományban még 46 könyvtár van, összesen 905,895 kötettel.

Egyházi ügy. Ez legújában nagy rázkódásokat szenvedett. Azelőtt a papság igen hatalmas és befolyásos volt, kivált a déli tartományokban. Az érsekségek száma 45, a püspökségeké pedig 188, de számos főpapi szék nincs betöltve. 1861 végén 2382 kolostor volt 30,632 szerzetessel és 42,747 apáczával. 1866 júniusban az országgyűlés a vallásos társulatok eltörlését határozta el. A

*) Megemlítem e helyen, hogy 1866-ban egész Olaszországban 346 színház volt, Franciaországban 337, Németországban 191, Spanyolországban 168, osztrák birodalomban 150, Nagybritanniában is 150, egész Európában 1584.

velencei tartományban van 2 érsekség s 10 püspökség, 54 kolostor férfiak s 53 kolostor nők számára.

Irodalom. 1863 ban 1243 könyv és röpirat jelent meg, ezekből 685 szépirodalmi, 608 közoktatási és nevelési, 460 theologiai, 286 nemzetgazdasági, statisztikai stb., 251 történelmi, 239 törvénytudományi, 232 politikai, 228 orvosi, 226 technológiai stb. A hírlapok és folyóiratok száma 365 volt, ezekből 119 a régi piemonti tartományokban, 84 Lombardiában, 54 Nápolyban jelent meg stb.

V. FEJEZET.

A TÖBBI EURÓPAI ÁLLAMOK.

A) Terület és népességi viszonyok.

Az egyes országok nagysága, általános és viszonylagos népessége ez :

	Nagyság □ mfd.	Általános né- pesség	Viszonyla- gos népesség
Orosz birodalom (császárság ¹⁾)			
Europ. Oroszország (1864)	90,131.5	61,061,801	696
Lengyelország (1865) ²⁾	2,257.8	5,319,363	2390
Finnország (1866)	6,870	1,766,255	260
Összes európai birtokok	99,262.3	68,147,419	706
Kaukázai tartományok	8,033.8	4,257,704	529
Szibéria és mellékei	262,746	4,271,000	19
Turkesztan ³⁾	12,800	?	?
Összes ázsiai birtokok	283,579.8	?	?
<hr/>			
Egész orosz birodalom	382,842.1	76,676,123	200
Svéd-Norvég királyság	13,825	5,815,619	419
Svédország (1865)	8,026	4,114,141	511.2
Norvégia (1865)	5,799	1,701,478	291.9

¹⁾ Az orosz birodalom nagyságát a pétervári stat. központi bizottság által 1863-ban kiadott kimutatás szerint adjuk, de Turkesztan ott még nincs felsorolva. Azon adatoktól *Brehm* és *Petermann* felvetései némileg eltérnek, szerintök :

Europai Oroszország 96,450 □ mfd. Finnország . . . 6,841 □ mfd.
Lengyelország 2,318 " " Egész orosz birod. . 380,030 " "

A birodalom népessége 1858-ban 74.271,205-re tétetett, ebből 36.894,080 főnemű s 37.377,125 nőnemű.

²⁾ Az 1868 febr. 29-kén kibocsátott ukáz által Lengyelország végkép beolvasztatott Oroszországba.

³⁾ A turkesztáni tartományokat 1865- és 66-ban szállák meg, s még folyvást terjeszkedik Középázsia-ban az orosz. Ellenben éjszakamerikai birtokait 1867-ben az éjszakam. Uniónak 7 millió dollárért eladta. Kiterjedések vagy 20,000 □ mfdre, lakosaik száma 240,000-re becsültetett.

	Nagyság □ mfd	Általános né- pesség	Viszonylagos népesség
Nyugatindiai birtoka : St.-Barthelémy sziget.	0.75	2,800	3800
Dán királyság¹⁾ (1860)	4,792.6	1,732,115	360
Dánia (1860)	693	1,608,095	2320
Faröi szigetek	24	8,922	365
Iszland	1,870	66,987	37
Grönland, jegesektől ment része	2,200	9,880	5
Nyugatindiai birtokai : Sz.-Kereszt, Sz.-Tamás és Sz.-János szigetek	5.6	38,231	6914
Németalföldi királyság	643	3,725,218	5793
Hollandia (1865)	556.2	3,296,529	5749
Limburg hg (1865)	40.2	222,579	5512
Luxemburg nhg (1865)	46.6	206,140	4380
Ázsiai ²⁾ birtokai (1864)	28,923	19,152,207	673
Amerikai ³⁾ (1864)	2,830	84,713	29
Afrikai ⁴⁾ (1864)	500	120,000	240
Egész németalföldi birodalom	32,896	23,382,168	741
Belga királyság (1865)	536	4,984,451	9317
Svajcz ⁵⁾ , köztársaság	740	2,510,494	3394
Spanyolország ⁶⁾ , a kanári szigetekkel együtt (1864)	9,200	16,320,000	1772
Amerikai birtokai ⁷⁾	2,327	1,979,711	857
Ázsiai és ausztráliai bir- tokai ⁸⁾	3,119	4,429,631	1420

¹⁾ Dánország az 1864 okt. 30.-kán szerzett békekötésnél fogva Slezvig-Holstein hgkeket és Lauenburg grófságot elveszté, nyugatindiai birtokait pedig 1868-ban hír szerint az éjsz. Egyesületnek 15.25 millió fon eladta.

²⁾ Németalföld ázsiai birtokai : a Szunda szigetek (Java, Madura, Szumatra, Benkulen, Lampong, Palimbang, Riau, Banca, Billiton, Borneo, Celebes), a Molukki s Timor, Ball és Lombok szigetek.

³⁾ Amerikai birtokai : Curaçao, Aruba, Sz.-Márton, Bonaire, Sz.-Eustach, Szaba és Surinam.

⁴⁾ Afrikai birtokai a Guineai partokon vannak.

⁵⁾ A szövetséges köztársaság 22 megyéből (canton) áll, melyek közül legnagyobbak Graubünden (127.2 □ mfd) és Bern (123 □ mfd), legkisebbek Zug (4.2 □ mfd) és Genf (5.2 □ mfd).

⁶⁾ Spanyolországban Andorra paraszt köztársaság létezik, melynek kiterjedése vagy 7 □ mfd, népessége 12,000 lélek.

⁷⁾ Spanyolország birtokai Amerikában : Kuba, Portoriko, Szúz szigetek.

⁸⁾ Spanyolország ázsiai és ausztráliai birtokai : a Filippini szigetek, t. i. Luzon (Manila) és Magindanao egyes részei, Bisszaji, Balujan és Basi szigetek, Palavan és Szulus a Mariani szigetek.

	Nagyság □ mfd	Általános né- pesség	Viszonylagos népesség
Afrikai birtokai ¹⁾	30	34,064	1135
Egész spanyol birodalom	14,676	22.763,406	1551
Portugal királyság, (1863)	1,716	3.987,861	2324
Madéra és azóri szigetek	70	363,658	5196
Afrikai ²⁾ birtokai	24,840	2.398,745	97
Ázsiai ³⁾ birtokai	214	1.288,483	6301
Egész portugál birodalom	26,840	8.038,747	295
Görögország, királyság (1861)	948	1.348,412	1230
Görögország	900.7	1.093,358	1150
Jón szigetek	47.3	255,054	5392
Török birodalom	87,134	35.365,000	506
Europai Törökország	6,176	10.500,000	1714
Ázsiai birtokai	31,608	16.050,000	523
Afrikai birtokai	49,350	8.815,000	287
Rumánia	2,197	3.864,850	1759
Oláhország	1,330	2.400,923	1805
Moldva	876	1.463,927	1688
Szerbország	998	1.078,281	1080
Montenegro	80	196,238	2453

Rumánia, Szerbország és Montenegro felett a török szultán némi felségi jogokat gyakorol vagy legalább igényel, s ezen úgynevezett védett országokkal együtt a török birodalom kiterjedése 90,409 □ mfdet, népessége pedig 40.504,349 lelket tenne.

Az állandó népesség viszonyai.

A következőkben az illető államoknak csak európai birtokait tárgyaljuk.

Nemre nézve következőleg oszlik el a népesség: 1000 fine-műre esik:

	nőnemű, vagyis	finem	nőnem
Oroszországban	1033	49.2%	50.8%
Lengyelországban	1064	48.1 „	51.9 „

¹⁾ Afrikában Spanyolország a Guineai szigeteket, Tetuant és Ceutát bírja némely városokkal.

²⁾ Portugallia birtokai Afrikában: a Zöldfoki szigetek, Szenegambia, Sz. Tamás és Príncipe szigetek, Angola, Benguela, Mosszameden, Mozambik.

³⁾ Portugallia ázsiai birtokai: Goa, Szalcete, Bardez, Damao és Diu Indiában, Timor éjszaki széle, Kambing és Makao.

	nőnemű, vagyis	finem	nőnem
Finnországban	1056	48.6%	51.4%
Egész orosz birodalom (1858)	1008	49.8 „	50.2 „
Svédországban	941	51.5 „	48.5 „
Norvégiában	962	50.9 „	49.1 „
Dániában	1019	49.5 „	50.5 „
Németalföldön	1019	45.5 „	50.5 „
Belgióban	991	50.1 „	49.9 „
Svajczerországban	1032	49.2 „	50.8 „
Spanyolországban	1018	49.5 „	50.5 „
Portugáliában	1009	49.7 „	50.3 „
Görögországban	995	49.9 „	50.1 „
Moldovában	934	51.7 „	48.3 „
Oláhországban	998	50.1 „	49.5 „
Szerbországban	940	51.5 „	48.5 „

Az országok egyes tartományai szerint e viszony nagyon változik; pl. az orosz birodalomban 1000 fineműre Jaro-szlav kormányzóságban 1151, Kosztroma kormányzóságban 1112, ellenben Sz. Pétervár kormányzóságban 711, Tauriában 846, Sziberiában 929, Kaukaziában 931 nőnemű esik.

A népesség polgári állapotját illetőleg csak a következő országokból vannak adataink:

	legény és hajadon	nős és férjes	özvegy
Németalföldön a népességnek	62.16%	31.63%	6.31%
Belgióban „	63.8 „	30.5 „	5.6 „
Spanyolországban „	56.7 „	36.5 „	6.8 „
Svajczerországban „	62.7 „	31.1 „	6.2 „

Lakhelyre nézve ekkép oszlik fel a népesség:

	a városok száma	a mezővárosok száma	a falvak száma	városi népesség	
				általában	%
Oroszország	646	1328	225,083	6,100,000	9.3
Lengyelország	452	—	22,607	1,267,285	24.8
Finnország	34	14	2,400	98,000	10.5
Svédország	89	11	3,476	434,519	11.5
Norvégia	23	36	606	217,815	12.8
Dánia	80	40	7,000		20.1
Németalföld	165	78	5,050		43.0
Belgium	86	113	4,489	1,323,090	36.1
Svajczerország	92	100	2,876		27.3
Spanyolország	144	4247	2,549		45.0
Portugallia	22	357	4,279		28.4
Görögország	63	53	2,753		25.5

	a városok száma	a mezővárosok száma	a falvak száma	városi népesség	
				általában	%
Jón szigetek	10	—	303		26.7
Oláhország	36	19	3,590	}	14.6
Moldova	20	30	1,933		
Szerbország	9	30	2,306		

Ha a városok és falvak számát az illető országok nagyságával s a lakóházak számát a népességgel összehasonlítjuk, a következő viszonyokat találjuk:

	hány ☐ mfdre esik egy város	hány falu esik egy ☐ mfdre	a lakóházak száma	esik lélek egy lakóházra
Oroszország	150	2.6	9.750,000	6.2
Lengyelország	5	9.7	498,000	9.8
Finnország	148	0.3	222,000	7.7
Svédország	59	0.4	560,000	7.0
Norvégia	136	0.1	188,000	8.3
Dánia	7.1	7	355,000	4.6
Németalföld	2.6	7.9	629,940	5.48
Belgium	2.5	8.3	834,212	5.21
Svajczerország	3.8	14.2	346,327	7.25
Spanyolország	2.1	1.3	3,376,475	6.1
Portugallia	4.7	2.3	702,000	5.7
Görögország	11.7	3.2	239,605	5.6
Rumánia	21.4	2.5	?	?
Szerbország	25.6	1.3	166,494	6.4

Egy-egy háztartásra Svédországban 5.33, Németalföldön, 4.92, Belgiumban 4.84, Svajczerországban 4.75 lélek esik.

Az itt elősorolt országokban következők a legnépesebb városok, melyekben t. i. több mint 50,000 lélek lakik:

Konstantinápoly, török birodalom (1864)	1.075.000 lakossal.
Sz.-Pétervár, orosz (1864)	539,475 "
Moszkva, " (1863) "	351,627 "
Madrid, Spanyolország (1860)	298,426 "
Amszterdam, Hollandia (1864)	261,455 "
Varsó, Lengyelország (1865)	243,512 "
Lisszabon, Portugallia (1863)	224.063 "
Barcelona, Spanyolország (1860)	189,948 "
Brüsszel, Belgium (1865)	189,337 "
Drinápoly, Törökország	180,000 "
Kopenhága, Dánia (1860)	155,143 "
Stockholm, Svédország (1865)	133,361 "
Gent, Belgium (1865)	126,333 "

Antwerpen, Belgiom (1865)	123,498 lakossal.
Bukureszt, Oláhország (1860)	121,734 "
Odessa, Oroszország (1863)	118,970 "
Szevilla, Spanyolország (1860)	118,172 "
Rotterdam, Hollandia (1864)	114,052 "
Valencia, Spanyolország (1860)	107,703 "
Lüttich, Belgiom (1865)	104,985 "
Malaga, Spanyolország (1860)	94,732 "
Kisinev, Oroszország (1863)	94,124 "
Murcia, Spanyolország (1860)	87,803 "
Porto, Portugallia (1863)	86,257 "
Hága, Hollandia (1864)	85,689 "
Riga, Oroszország (1863)	72,468 "
Cadiz, Spanyolország (1860)	71,521 "
Szaloniki, Törökország	70,000 "
Vilna, Oroszország (1863)	69,464 "
Kiev, " "	68,424 "
Zaragoza, Spanyolország (1860)	67,428 "
Granada, " "	67,326 "
Jászváros, Moldova (1860)	65,745 "
Krisztiania, Norvégia (1861)	65,513 "
Nikolajev, Oroszország (1863)	64,561 "
Kazan, " "	63,084 "
Szaratov " "	62,923 "
Utrecht, Hollandia (1864)	57,339 "
Tula, Oroszország (1863)	56,679 "
Cartkagena, Spanyolország (1860)	54,315 "
Berdicsov, Oroszország (1863)	53,169 "
Palma, Spanyolország (1860)	53,019 "
Jerez de la Frontera, Spanyolorsz. (1860)	52,158 "
Charkov, Oroszország (1861)	52,056 "
Szarajevo, Törökország	50,000 "
Gallipoli, "	50,000 "

A népesség eloszlása nyelvre nézve. Spanyolországban és Portugalliában, Svéd- és Norvégországban a népesség legkevesebbé van keverve, Oroszországban több mint 100 különböző népiség van, s 40—50 különböző nyelv és nyelvjárás divatozik, mégis az orosz elem túlnyomósága kétségtelen, mert az orosz nyelvűek száma vagy 54 millióra rüg.

Buschen szerint az orosz birodalomban van:

Orosz	53.470,000 = 71 %
Lengyel	4.860,000 " 4.9 "
Bolgár	41,000

Szerb	30,000
<hr/>	
Összesen szláv	58.400,000 = 76 % _o
Finn	4.630,000 = 4.8 „
Tatár (török)	4.780,000 = 4.8 „
Litván	2.420,000 = 2.4 „
Rumán	780,000
Örmény	800,000
Cserkesz	540,000
Mongol	500,000
Amerikai	50,000
Német	830,000
Svéd	150,000
Zsidó	2.290,000
Görög	50,000
<hr/>	
Összesen nem szláv	18.620,000

Más felvetés szerint van :

Oroszországban orosz 50.000,000				német 500,000
	litván és lett	2.348,000	svéd	10,000
	finn	2.182,000	tatár	70,000
	tatár	1.668,000	görög	50,000
	zsidó	1.426,000	örmény	40,000
	lengyel	1.047,000	czigány	50,000
	mongol	110,000.		
Lengyelországban lengyel 3.400,000				német 612,000
	orosz	700,000	litván	254,000
	zsidó	611,000.		
Finnországban finn 1.600,000				orosz 40,000
	svéd	209,000	zsidó	300
Svéd-Norvégországban, svéd és norvég 5.782,000,				
	finn és lapp	34,000.		
Németalföldön, hollandiai 2.340,000				zsidó 68,000
	flamand	800,000	német	13.300
	fríz	500,000.		
Belgiumban: francia és vallon 2.070.000				német 38,000
	flamand	2.870,000	zsidó	3,000
Svajczerországban: német 1.742,000 = 70.2%				
	francia	593,000 = 22.5 „		
	olasz	138,000 = 5.5 „		
	román	36,000 = 1.7 „		
	zsidó	4,300		—
Spanyolországban: spanyol 15.600,000				czigány 50,000
	baszk	500,000	német	10,000
	maurus	55,000	zsidó	5,000

Görögországban: görög		800,000	török	4,000
árnauta s albán		350,000	német	3,000
olasz		10,000	oláh	2,000
örmény		10,000	zsidó	2,000
Törökországban: török		1.600,000	czinczár	350,000
bolgár		4.700,000	örmény	300,000
szerb és bosnyák		2.100,000	oláh	200,000
albán		1.500,000	zsidó	130,000
görög		1.100,000	czigány	100,000
			tatár	40,000
Rumániában: oláh és moldva		3.400,000	orosz	62,000
zigány		150,000	magyar	60,000
zsidó		80,000	örmény	10,000
Szerbországban: szerb		900,000	török	16,000
oláh		106,000	zigány	20,000
bolgár		20,000	zsidó	4,000

A népesség eloszlása vallásra nézve:

	r. kath.	keletigörög	ágost. hitv.	helv. hitv.	zsidó.
Oroszország	2.860,000	51.522,000	1.980,000	14,000	1.426,000
Lengyelország	3.770,000	70,000	290,000	5,000	612,000
Finnország	1,000	78,000	1.750,000	—	300
Svéd-Norvégia	1.400	—	5.470,000	—	1,400
Dánia	3,500	—	2.500,000	3,000	8,500
Németalföld	1.452,000	—	—	1,900,000	68,000
Belgium	4.770,000	—	10,000	7,000	3,000
Svajczerország	1.023,430	—	30,000	1.441,000	4,216
Spanyolország	16.050,000	—	8,000	—	5,000
Portugallia	4.032,000	—	2,000	—	—
Görögország	62,000	1.265,000	15,000	—	2,000
Törökország	560,000	5.360,000	3,000	—	130,000
Románia	80,000	3.810,000	2,000	?	80,000
Szerbország	12,000	1.053,000	300	—	4.000

Azonkívül vannak még görög és örmény-katolikusok, és pedig Lengyelországban 200,000, Törökországban 95,000, Oroszországban 7000; különböző prot. felekezetek, és pedig Németalföldön 133,000, Oroszországban 40,000, Lengyelországban 3000, Finnországban 1000, Svajczerországban 6000, Dániában 4000, Svédországban 2000.

Továbbá Európában körülbelül 7 millió mohammedán s vagy 200,000 pogány van. A mohammedánok közül 4.600,000 Törökországban, 2.370,000 Oroszországban, 20,000 Szerbországban s 12,000

Romániában van. A pogányok leginkább buddhavallásuak s mind Oroszországban vannak.

Buschen szerint az orosz birodalom népessége vallásra nézve ekkép oszlik el:

	európai Oroszország	Lengyel- ország	Finn- ország	Kaukázia	Szibéria.
Görög-orosz	52.485,000	250,000	41,000	1.653,000	2.732,000
Örmény	35,000	—	—	500,000	—
Róm. katolikus	2.840,000	3.915,000	—	14,000	11,000
Protestáns	2.080,000	285,000	1.757,000	6,000	4,000
Zsidó	1.631,000	645,000	1,000	13,000	8,000
Mohammedánus	2,090,000	2,000	—	1.970,000	1.600,000
Pogány	200,000	—	—	1,000	280,000

E szerint összesen 57.161,000 görög orosz 535,000 örmény, 6.780,000 r. kath. 4.132,000 prot. keresztyén, 2.298,000 zsidó, 5.667,000 mohammedánus és 481,000 pogány volna.

Foglalkozásra nézve mikép oszlik el a népesség, szabatosan meg nem határozhatni. A népességnek körülbelül következő száze-lékai élnek:

	Földműve- lésből	Műiparból és kereskedésből	Egyéb foglal- kozásból.
Oroszország	77	11	22
Svédország	76	10	24
Norvégia	70	14	26
Dánia	53	34	13
Németalföld	45	32	23
Belgium	45	44	11
Svajczerország	58	27	15
Spanyolország	68	16	26
Portugallia	71	9	20
Görögország	52	13	35

Buschen szerint Oroszország népességének osztályai ezek:

	finemű	nőnemű	összesen
Nemesség	485,487	488,605	974,092
Papság	294,465	316,589	611,054
Kereskedő	235,173	230,823	465,996
Kézmives és művész	133,118	127,228	260,346
Földbirtokos paraszt	7.300,000	8.300,000	15.600,000
Koronaparaszt	10,500,000	11,500,000	22,000,000
Megnem váltott paraszt	5,500,000	6,500,000	11,000,000
Katonai személyek	—	—	4.200,000

Svajczországban 1.700,000 a mezőgazdaságból, 560,000 ember a műiparból él, 101,000 napszámos 75,300 cseléd, 38,500 tisztviselő, ügyvéd, orvos, 23,000 tőkepénzes, szegény, szerzetes.

Spanyolországban az 1860 diki népszámlálás szerint volt:

Pap	42,765	Jegyző	5,061
Egyházi szolga	19,320	Ügyvivő	2,545
Férfi szerzetes	1,683	Orvos és sebész	13,994
Apáca	18,819	Gyógyszerész	3,980
Hivatalnok	65,897	Baromorvos	8,132
„ nyugdíjas	7,215	Művész és építész	7,687
Szolgálo katoná	147,145	Földmérőök	2,320
Nyugdíjas katoná	11,192	Birtokos	1.466.061
Haditengerész	51,724	Tőkepénzes	510,527
Kereskedelmi hajós	44,437	Kereskedő	71,556
Tanár és tudós	3,991	Gyárbirtokos	13,457
Néptanító férfi	15,537	Iparos, finemü	278,829
„ nő	7,789	„ nőnemü	54,456
Iskolás fiú	667,107	Kézmíves, finemü	551,098
„ lány	434,479	„ nőnemü	114,558
Középiskolai tanító	9,783	Bányász	23,358
„ növendék	36,149	Gyári munkás	154,200
Felsőiskolai „	14,375	Napszámos	2.354,110
Végzett tanuló	7,029	Cseléd	818,393
Ügyvéd	11,991	Szegény	262,591

Népesedési mozgalom.

Esketési, születési és halálozási arányszámok. Ezek következők:

	Egy esketés esik lélekre.	Egy szülött gyermek esik lélekre.	Egy halálozás esik lélekre.	Egy törvény- telen gyermek esik törvé- nyesre.	A törvényte- len gyerme- kek az összes születések %
Oroszország	96	20.5	26.6	24.3	4.1
Lengyelország	102	23.1	28.0	15.9	6.2
Finnország	107	27.2	40.4	17.7	5.6
Svédország	131	30.7	47.6	11.6	8.6
Norvégia	141	30.4	53.6	14.4	8.1
Dánia	125	29.2	45.5	9.7	10.3
Németalföld	129	30.6	40.5	23.2	4.3
Belgium	137	33.5	45.0	12.6	7.9
Svajczország	146	34.4	42.4	14.4	6.9

	Egy esketés esik lélekre.	Egy szülött gyermek esik lélekre.	Egy halálozás esik lélekre.	Egy törvény- telen gyermek esik törvé- nyesre.	A törvényte- len gyerme- kek az összes szülések %
Spanyolország . . .	131	27.4	36.2	17.9	5.6
Portugallia . . .	133	30.6	39.5	9.6	10.4
Görögország . . .	134	34.6	47.7	78.6	1.2
Rumánia . . .	121	28.0	37.4	19.4	5.1
Szerbország . . .	84	25.8	37.5	44.8	1.4

Oroszországban legtöbb esketés Szamara kormányzó-
ságban (1: 62 lélekre), legkevesebb Archangelszk kormányzó-
ságban (1: 165) fordul elő; legtöbb születés Szaratov kormányzó-
ságban (1: 16.4), legkevesebb Volhiniában (1: 28), halálozás legtöbb
Moszkvában (1: 23), legkevesebb a donmelléki kozákok között
(1: 52).

Egy törvénytelen születés a városokban 7, a falvakban 26
születésre esik. 1863-ban az orosz-görög egyház hívei között 89
lélekre egy házasság, 16.7 re egy született gyermek s 21.9 re egy
meghalt ember, 33.9 született gyermekre egy törvénytelen esett.

Svédországban egy esketés a városokban 127, a falvak-
ban 138, egy született gyermek a városokban 30.8, a falvakban 30.4,
egy halálozás a városokban 29, a falvakban 49 lélekre esik. 1865-
ben egy házasság 142, egy élve született gyermek 30.7, egy halá-
lozás 52 lélekre esett; a született gyermekek közül 9.2% törvény-
telen volt; a halvaszületettek 3.4, de a törvénytelen születéseknél
13.4%-ot tettek.

Dániában a halva született gyermekek 4% kot tesznek.
Németalföldön 1862-ben egy házasság 132, egy születés 29, egy
halálozás 40 lélekre esett, a született gyermekek közül 51.8% fiú s
48.2% lány, 4.0% törvénytelen s 5.1% halva született volt.

Belgiumban 1865-ben 132 lélekre esett egy házasság,
vagyis 10,000 lélekre 75. Ez arány Brabantban 81, Luxemburgban
pedig 66. Az előbbi éveket illetőleg az egész országban azon arány
83 és 71 között változott, amaz 1857-ben és 58-ban, emez 1861-ben
és 62-ben fordult elő. A legények és hajadonok közötti házasságok
83.8, a legények és özvegyek közöttiek 4.5, az özvegy férfiak és
hajadonok közöttiek 9.0, az özvegyek közöttiek 2.7%-kot tettek
Egy-egy házasságra 3.9 törvényes gyermek jutott.

Egy született gyeselek 1865-ben 30.1, egy élve született 30.6 lélekre esett. 1855—1864-ig átlagosan 151,655 gyermek született, vagyis 31.5 lélekre egy gyermek esett. 1000 lélekre 1865-ben 33.2, 1856-ban 31.0, 1857-ben 33.1, 1859-ben 34.0, 1860-ban 32.4, 1862-ben 31.8, 1863-ban 33.9 gyermek jutott. Luxemburgban 1865-ben 1000 lélekre csak 29.0, Antwerpen tartományban pedig 34.8 gyermek esett. Az 1865-ben született gyermekek közül 100 lányra 106 fiú, 100 törvényes fiúra 7.1 törvénytelen, 100 törvényes lányra 7.2 törvénytelen esett. Az 1851—60-diki átlag szerint 100 lányra 105.5 fiú, a törvénytelen születéseknél 102.5 fiú esett, a törvénytelenek 7.9%^o -ot tettek. 1865-ben az összes született gyermekek közül 4.6%^o halva született, még pedig a fiúk közül 5.8, a lányok közül 4.2%^o. Az összes halva születettek közül a törvénytelenek 9.6%^o-ot tettek. A törvénytelen gyermekek arányszáma csökkenőben van, 1851-ben 8.6, 1858-ben 8.0, 1863-ban 7.4, 1865-ben 7.1%^o-ot tettek.

Egy haláleset 1855—64-ig átlagosan 42.3, 1865-ben 39.9 lélekre jutott, vagyis 1000 lélekre 26.3 haláleset; ez arányszám 1856-ban 22.8, 1857-ben 24.3, 1859-ben 25.8, 1862-ben 22.3, 1863-ban 23.8 volt. 100 nőnemű halottra 105.5 finemű esett. De a halva születetteket leszámítván 100 nőnemű halottra 103.8 finemű esett. A meghaltakból a fiúkra és legényekre 33.3, a lányokra és hajadonokra 30.4, a nős férfiakra 11.9, a férjes nőkre 10.5, az özvegy férfiakra 5.7, az özvegy nőkre 8.1%^o esett. Korra nézve a meghaltak közül 13.3%^o 0—1 éves fiú, 10.9%^o 0—1 éves lány, 11.9%^o 1—15 éves fiú, 12.0%^o 1—15 éves lány volt.

Spanyolországban 1865-ben egy házasság 124, egy gyermek 26, egy haláleset 29 lélekre jutott; a született gyermekek közül 5.4%^o halvaszületett.

Népszaporodás. Ez, részint 60 évi átlag szerint következő:

Oroszországban	0.71% ^o	Svajczerországban	0.72% ^o
Svédországban	1.10 „	Spanyolországban	0.81 „
Norvégiában	1.19 „	Portugalliában	0.30 „
Dániában	1.01 „	Görögországban	0.70 „
Németalföldön	1.04 „	Rumániában	0.65 „
Belgiomban	0.36 „	Szerbországban	1.38 „

B) Mezőgazdaság.

Birtoki viszonyok. A földbirtokosok száma körülbelül ez :

Orosz birodalomban	4.881,000, jut 1 birtokosra termő föld 140 k. hold.
Svédországban	396,000, " " " " " " 104 " "
Norvégiában	125,000, " " " " " " 309 " "
Dániában	260,000, " " " " " " 19.2 " "
Németalföldön	480,000, " " " " " " 8.8 " "
Belgiumban	945,000, " " " " " " 4.6 " "
Svajczországban	465,000, " " " " " " 10.2 " "
Spanyolországban	2.430,000, " " " " " " 18.9 " "
Portugáliában	170,000, " " " " " " 22.5 " "
Oláhországban	76,000, " " " " " " 10.6 " "
Moldvában	56,000, " " " " " " 77.6 " "
Görögországban	53,000, " " " " " " 16.8 " "

A birtoki viszonyokat illetőleg Oroszországban történt a legnagyobb változás. Ott t. i. a parasztek rabszolgasága egészen a jelen korig tartott; csak Finnországban voltak szabadok a parasztek; a keleti tenger tartományaiban 1816–1820 töröltetett el a rabszolgaság, Oroszországban 1857 s illetőleg 1861-ben; Lengyelországban a parasztek személyes szabadságot már 1807-ben nyertek, de az úrbéri szolgálatoktól csak 1864-ben mentettek fel s ugyanakkor azon telkeknek, melyeket eddig csak haszonvételül bírtak vala, önálló tulajdonosaivá lettek. Oroszországban a rabszolgaság eltörlése előtt 22.543,277 mindkét nemű rabszolga parasztként magán földesurak, 2.037,801 a császári család birtokában volt; az úgynevezett koronaparasztek és szabad parasztek száma 22.060,909 a telepítvényeseké, kik szabadok voltak, 600,000 volt.

A magánosok birtokában volt rabszolga parasztek ekkép voltak felosztva :

Az urak száma.	A finemű rabszolgák száma.	Jutott átlagosan egy úrra rabszolga.
58,457 kevesebb mint 21 rabszolgával	450,037	7.7
30,447 21—100 " "	1,500,357	49.3
16,740 101—500 " "	3,634,194	217.1
2,273 501—1000 " "	1,562,834	687.6
1,453 több mint 1000 " "	3,556,959	2448.0
Összesen 109,340 " "	10,704,373	98.0

A parasztbirtok azelőtt községi volt, úgy hogy az időről időre felosztaték az illető község finemű lakosai között. A rabszolga köz-

ségekben a tulajdonjog az illető földes urat illette. Az 1861-ben kibocsátott rendelet szerint a földesúr bizonyos telkeket tartozik a parasztnak örök tulajdonul átengedni s a parasztnak kötelesek szolgálataikért és a telkekért a földesúrnak kárpótlást adni. A kárpótlás vagyis megváltás összege úgy állapítatik meg, hogy a szolgálatok pénzértéke 6 százalékos kamatnak vétetik, s az ennek megfelelő tőke a megváltási összeg. Ennek 20%-kát a parasztnak közvetlenül fizetik meg a földesúrnak, a többi 80%-kot 5 százalékos kamatozó állami kötvényekben kapják a földesurak, s a parasztnak azon kötvényekért mint nekik adott előlegért kamat és törlesztés fejében 6%-ot fizetnek 49 évig; de rövidebb időköz alatt is törleszthetik. Lengyelországban a kárpótlás s illetőleg megváltás jóval csekélyebb, tehát a földesurakra nézve nyomasztóbb. A kárpótlási és megváltási ügy szabályozása 1865-ben lefejeztetett. A császári család és korona parasztjai is felszabadultak 1863-ban s 49 év alatt törlesztendő kárpótlás és megváltásért telkeket is kaptak tulajdonul.

Svédországban a nagybirtok, Belgiumban a kis birtok túlnyomó. Ez utóbbi országban a földnek 34%-kát magok a földbirtokosok, 66%-kát haszonbérlok művelik; az előbbieknél közl majdnem fele 2 holdat sem bír, a haszonbérlok közül pedig $\frac{3}{5}$ csak 1—2 holdat bír haszonbérben. Svajczerországban is többnyire csak kis birtokok vannak.

Spanyolországban a földbirtok igen nagy része a holt-kéz, papság, községek, állam és jótékony intézetek birtokában volt; az egyházi javakból az 1821, 1841 és 1855-diki intézkedések szerint az állam javára sokat legfoglaltak és eladtak. 1864-ig az eladott egyházi, állami és községi javak pénzértéke mintegy 320 millió ftra rúgott.

Portugalliában is sok egyházi javat foglaltak le és adtak el. Törökországban a földbirtok tulajdonjoga az államot illeti, s $\frac{2}{3}$ -de a földnek a mecsetek és kegyes alapítványok birtokában van.

Rumániában 1866-ban töröltettek el az úrbéri szolgálatok.

A föld eloszlása a művelési ágak között: Általános számokban s osztrák mfdekben kifejezve:

	termőföld	szántóföld	gyepmező	erdő	szőlő
Svajcország . . .	63.3 %	21.4%	51.2 %	26.2	1.2
Spanyolország . . .	53.1 "	49.2 "	25.8 "	19.8	5.2
Portugallia . . .	22 ¹⁾ "	32.3 "	15.7 "	37	15.0
Görögország . . .	38.4 "	36 "	33 "	30.3	7.7
Törökország . . .	71 "	40 "	23.9 "	19.8	16.3
Moldova . . .	48.3 "	30.3 "	36.6 "	31.5	1.6
Oláhország . . .	63.3 "	30.8 "	39 "	29.1	1.1
Szerbország . . .	55 "	—	—	—	—

A mezei termények mennyisége. Ez körülbelől következő :

	búza millió mérő	rozs millió mérő	árpa millió mérő	zab millió mérő	összes gab- na millió mérő	ennek pénz értéke millió frt
Oroszország . . .	110	200	90	330	800	2000
Lengyelország . . .	18	20	10	25	80	210
Svédország . . .	1.5	21	10	12	44	100
Norvégország . . .	0.2	1.9	2.3	5	9	27
Dánia . . .	3	13	14	16	50	150
Németalföld . . .	3	7	2.5	6	20	90
Belgium . . .	11.6	10.9	3	10.3	35.8	168
Svajcország . . .	1.5	5.2	0.9	5.1	12.5	50
Spanyolország . . .	80	6	18.6	43	150	540
Portugallia . . .	9	1	8	9	20	80
Görögország . . .	—	—	—	—	—	20
Moldova . . .	—	—	—	—	—	25
Oláhország . . .	—	—	—	—	—	30

Egyéb gabnatermés : tönköly Belgiomban 3.5 millió mérő, tatarka Oroszországban 20 millió mérő, Németalföldön 2.2, Daniában 1.5, Belgiomban 1.7 millió mérő, kukoricza Romániában 15, Görögországban 1 millió mérő.

Oroszországból 1860—1865-ig évenként átlagosan 99.5 millió ftára gabna vitetett ki.

A bortermés körülbelől következő mennyiségekre rúp :

Spanyolországban	35.4 millió b. akóra.
Portugalliában	9 " " "
Oroszországban	3.5 " " "
Svajcországban	3 " " "
Görögországban	2 " " "
Törökországban	2 " " "
Németalföldön (Luxemburg)	90,000 b. akóra.
Belgiomban	5,500 " "

¹⁾ A természetes hegyi legelőkön kívül.

Moldvaországban	105,000 b. akóra.
Oláhországban	120,000 " "
Szerbországban	340,000 " "

A bortermés pénzértéke :

Spanyolországban	180 millió ft.
Portugalliában	45 " "
Svajcországban	13 " "
Oroszországban	7 " "
Görögországban	10 " "

A burgonyatermést a következő mennyiségekre becsülik :

Oroszországban	150 millió b. mérőre.
Lengyelországban	28 " " "
Finnországban	10 " " "
Svédországban	20 " " "
Norvégiában	10 " " "
Dániában	5 " " "
Németalföldön	21 " " "
Belgiumban	50 " " "
Svajcországban	15.4 " " "
Spanyolországban	15.0 " " "
Portugalliában	2 " " "
Görögországban	1 " " "

A dohánytermés ez :

Oroszországban	1 millió mázsa.
Svédországban	15,000 " "
Dániában	10,000 " "
Németalföldön	100,000 " "
Belgiumban	30,000 " "
Svajcországban	10,000 " "
Spanyolországban	30,000 " "
Görögországban	20,000 " "
Törökországban	800,000 " "
Rumániában	200,000 " "
Szerbországban	60,000 " "

Egyéb mezeti termények: rizs Spanyolországban 1.2 millió mérő, hüvelyes vetemények Belgiumban 2.4, Németalföldön 1.4, Dániában 1.2 millió mérő, repce Belgiumban 900,000, Németalföldön 800,000, Dániában 300,000 b. mérő; len Oroszországban 3.700,000, Belgiumban 500,000, Németalföldön 60,000, Görögországban 10,000 mázsa; kender Oroszországban 2.300,000, Németalföldön 200,000, Belgiumban 150,000; pamut Görögországban

1.500,000. Oroszországban 300,000; k o m l ó Belgiomban, 70,000, Németalföldön 2000 mázsa.

M a l o z s a s z ő l ő t termelnek: Görögországban 1.200,000 Spanyolországban 1.100,000, Portugalliában 200,000 mázsát; f a o l a j t: Spanyolországban 3.000,000, Görögországban 700,000, Portugalliában 600,000 mázsát.

A barom létszáma legújabb adatok szerint következő:

	ló és számár	szarvasmarha	juh és kecske	sertés
Orosz birodalom	15.068,000	25.144,000	45.130,000	10.097,000
Lengyelország	591,000	1.997,000	3.713,000	928,000
Svédország	101,000	1.916,658	1.644,156	457,981
Norvégia	155,000	950,000	1.951,000	113,000
Dánia	406,000	1.118,774	1.751,950	300,928
Németalföld	259,000	1.333,887	930,136	294,636
Belgium	297,000	1.257,619	583,485	458,418
Svajcország (1866)	150,792	992,895	819,481	304,191
Spanyolország (1865)	2.965,249	2.904,598	26.484,543	4.264,817
Portugallia	244,060	606,000	3.712,000	935,000
Görögország	221,824	323,528	8.991,425	203,384
Törökország	1.250,000	5.000,000	11.000,000	1.500,000
Oláhország }	600,000	3.000,000	4.200,000	1.800,000
Moldova				
Szerbország	145,000	700,000	1.500,000	700,000

Oroszországban azonkívül 140,000 db iramszarvas, 31,000 db teve van. Svédországban azonkívül 87,000, Norvégiában pedig 117,000 db iramszarvas van. Spanyolországban 672,559 ló, 1.001,878 öszvér s 1.290,814 számár 4.429,576 kecske s ezeken kívül 3104 teve van. Portugalliában pedig 71,600 ló, 40,400 öszvér és 132,000 számár van. Görögországban 98,938 ló, 84,943 számár és 37,943 öszvér, 4.408,761 juh és 4.582,664 kecske, azonkívül 71 teve, Törökországban 15,000 teve van.

Egy-egy □ mfdre jut:

	ló	szarvasmarha	juh és kecske	sertés
Orosz birodalom	172	290	519	115
Svédországban	12.2	239	205	57
Norvégia	27	149	337	20
Dánia	584	1614	2528	434
Németalföld	402	2074	1446	459
Belgium	554	2346	1090	859
Svajcország	203	1342	1107	411
Spanyolország	214	315	3016	463

	lő	szarvasmarha	juh és kecske	sertés
Portugallia	142	348	2105	545
Görögország	233	349	9484	218
Törökország	202	809	1718	260
Rumánia	272	1365	1900	820
Szerbország	145	720	1450	720

Az állati termények közül csak a gyapjútermelésről vannak megbízhatóbb adatok. Ezek szerint a gyapjútermelés tesz:

Orosz birodalomban	1.300,000 mázsát.
Spanyolországban	480,000 "
Törökországban	200,000 "
Portugalliában	100,000 "
Rumániában	90,000 "
Svéd-Norvégországban	70,000 "
Görögországban	65,000 "
Dániában	50,000 "
Németalföldön	30,000 "
Szerbiában	28,000 "
Belgiumban	27,000 "
Svajcországban	20,000 "

A selyemtermelés Svajcországban 700 mázsa nyers selyem.

Húst Belgiumban 26,000 mázsa ürü- és juhhúst, 1 millió mázsa szarvashúst s 1.2 millió mázsa disznóhúst, összesen 2.226,000 mázsát nyernek, tehát egy-egy lélekre 24.73 font jut. Az évi tej mennyiségét Belgiumban 4 millió b. akóra teszik.

A föld és barom pénzértéke. Ez következőleg van felbecsülve.

	Földérték	Baromérték.
Orosz birodalom	? inillió frt	1500 millió frt.
Svéd-Norvégia	600 " "	190 " "
Németalföld	1800 " "	260 " "
Belgium	1700 " "	188 " "
Dánia	? " "	140 " "
Svajcország	1400 " "	120 " "
Spanyolország*)	? " "	550 " "
Portugallia	? " "	100 " "
Görögország	? " "	60 " "

*) 1859-ben a barom pénzértéke 337 millió frtra tétetett, de a barom létszáma sokkal csekélyebbre tétetett mint 1865-ben.

Svédországban a falusi birtokok pénzértéke 999.589,300 ft a többi ingatlan birtoké 251.079,950, az adómentes földbirtoké 55.030,250, tehát az összes földbirtoké 1,305,699,500 ft. Az adózó földbirtok jövedelmé 9.784,720, a műipari s kereskedelmi üzletekből eredő jövedelmet 16.188,700, az állami fizetvényekből való 11.238,700, a magán alkalmaztatásért járó fizetvényeket 10.612,525 fra tették 1864-ben, tehát az összes jövedelem 47.724,645 ft.

A földbirtok, barom, gazdasági gépek és szerszámok összes pénzértéke:

Németalföldön	2110 millió ft.
Belgiomban	1948 " "
Svajczországban	1560 " "

A mezőgazdaságból eredő jövedelem ez:

Németalföldön	370 millió ft	100 millió ft.
Belgiomban	400 " "	110 " "
Svajczországban	240 " "	60 " "

Bányászat.

Az orosz birodalom főbányái Ázsiában vannak; Svéd és Norvégországban kivált vasat és ezüstöt, Belgiomban leginkább kőszén és vasat nyernek. Spanyolországban sok érc van, de a bányászat nem virágzik; Portugáliában még inkább van elhanyagolva. Dániában és Németalföldön nincsen tulajdonképi bányászat, Török, Görögországban, Rumániában és Szerbiában is csekély. Következők a főbb bányai termények:

	Arany font	Ezüst font	Vas mázsa	Réz mázsa	Kőszén mázsa
Orosz birodalom (1863)	91,473	33,220	5.660,000	88,246	10,500,000
Svédország (1864)	61	3,019	5.678,934	39,737	4.000,000
Norvégia (1861)	—	24,000	160,000	20,000	200,000
Dánia	—	—	20,000	—	1.200,000
Németalföld	—	—	263,000	—	500,000
Belgium (1865)	—	—	17.979,720	36,480	236 800,600
Svajczország	—	—	350,000	—	600,000
Spanyolország (1863)	—	17,858	491,908	65,130	9.032,068
Portugallia	15	600	120,000	—	1.000,000
Törökország	30	540	300,000	1,500	—
Szerbország	—	—	50.000	600	—

Egyéb bányai és kohászati termények :

Oroszországban 1863-ban platina 943 font, ólom 22,090, ón 500, könyhasó (kő és tengeri só) 9.526,268 mázsa, kőolaj 179,872 mázsa. Finnországban 230,000 mázsa vas, 11,000 m. réz, Lengyelországban 70 font ezüst, 1000 m. réz, 7.200,000 m. kőszén, 160,000 m. horgany, 4000 m. ólom.

Svédországban: ólom 13,282, nikol 500, horgany 335,181, kén 9563, sárgaréz 2792, feldolgozott réz 6357 mázsa. Vasolvasztó 237, vashámor 431, vaskohó 898 volt, vasgyár 315; a vasérczek mennyisége 11.896,625 mázsa, acél 105,802 mázsa. A kőszén legnagyobb része kivitetik, 1860-ban már 1.800,000, vas 2.296,181, acél 170,321 mázsa vitetett ki.

Svajczerországban 1000 m. ólom, 2000 m. horgany.

Spanyolországban 1863-ban a bányászkodás eredménye ez volt:

Vasércz	4.453,522 mázsa.	Horganyércz	962,484 mázsa.
Ólomércz	5.391,978 "	Higanyércz	337,248 "
Ólomezüstércz	806,790 "	Kőszén	8.026,008 "
Ezüstércz	61,232 "	Lignit	1.006,050 "
Rézércz	4.912,742 "	Különbféle	865,484 "

A bányai termények pénzértéke 17.769,915 ft.

Kohászati termények:

Nyersvas	231,390 mázsa.	Réz	65,130 font.
Ötött nyersvas	260,518 "	Horgany	27,636 "
Acél	3,760 "	Higany	16,684 "
Ólom	919,824 "	Sziksó	79,922 "
Ólomezüst	527,378 "	Kén	46,930 "
Ezüst	17,858 font	Különbféle	11,514 "

Az összes kohászati termények pénzértéke 29.613,861 ft.

Portugalliában ólom 1000 m.

Belgiumban 1865 végén 168 kőszénbánya vájatott 323 helyen, ezekben 833 gőzgép 55,863 lóerőre, 2963 ló, 82,368 munkás volt alkalmazva. 1850-ben a kiállított kőszén 116.410,760, 1865-ben 236.800,600 mázsát tett; amannak pénzértéke 18.s, emezé 49.6 millió ft, a termelési költség 44.4 millió ft. 7.135,374 mázsa kőszén kivitetett. Vas 1136 helyen vájatott. Az ércz bányákban 139 gőzgép 7006 lóerőre s 11,813 munkás volt. A bányatermények ezek :

Vastínle	293,140 mázsa, pénzértéke	340,550	frt.
Gálma	830,560 " "	907,100	"
Ólomfényle	293,160 " "	925,680	"
Egyéb vasércz	21,000,980 " "	4.188,004	"

Együtt	3.517,810 " "	6.361,334	"
------------------	---------------	-----------	---

A kohók és fémgyárak száma 1865-ben ez volt:

Vaskohó és gyár	352	Horganygyár	19
Aczélgyár	4	Timsógyár	1
Ólomkohó	9	Összesen	490
Rézkohó	5		

Ezekhez járul 56 üveggyár. Mindezen gyárakban összesen 656 gőzgép 18,704 lóerőre s 31,189 munkás volt elfoglalva, ezekből a vasgyárakra 20,239 esett.

A kohászati termények mennyisége és pénzértéke:

Vas	17.979,720 mázsa, pénzértéke	46.9	millió	frt.
Aczél	61,220 " "	0.5	"	"
Ólom	196,980 " "	1.9	"	"
Réz	36,480 " "	1.92	"	"
Horgany	987,160 " "	10.92	"	"
Timsó	33,960 " "	0.02	"	"

A kohászati termények pénzértéke 62.18 millió ft.

Kőbánya 1673 volt, melyekben 20,459 munkás dolgozott, a fejtett kő pénzértéke 10.1 millió ft.

Az összes bánya és kohómunkások száma 145,953.

Törökországban ólom 6000 m.

Konyhasó-termelés. Ez következő:

Orosz birodalom	9,526,268 mázsa.
Spanyolország	7,980,000 "
Portugallia	4,180,000 "
Svajczország	530,000 "
Görögország	310,000 "
Románia	2,500,000 "
Törökország	1,500,000 "
Norvégia	650,000 "
Belgium	60,000 "
Németalföld	40,000 "
Dánia	30,000 "

Az összes bányatermények pénzértéke:

Orosz birodalom	80	millió	frt.
Svédország	20	"	"
Norvégia	2.8	"	"

Dánia	0.3 millió ft.
Németalföld	1.0 " "
Belgium	112.2 " "
Svajczerország	3.5 " "
Spanyolország	47.2 " "
Portugallia	13.4 " "
Törökország, Románia és Szerbia	13.2 " "
Görögország	0.92 " "

A bányamunkások száma :

	millió ft.		millió ft.
Orosz birodalom	120,000	Svajczerország	5,200
Svéd-Norvégország	29,000	Spanyolország	73,600
Dánia	300	Portugallia	4,200
Németalföld	800	Görögország	800
Belgium	145,953		

Buschen az orosz birodalom mezőgazdasági terményeinek pénzértékét következő összegekre teszi :

Halászat	38.070	Gabnatermés	1717.200
Vadászat	1.620	Fonási s olajos növények	132.597
Erdei termények	243.100	Czukorrépa	8.910
Bányai „	69.377	Dohány	4.860
Baromtenyésztés	308.934	Bor	20.256
Selyem, méz, viasz	13.284	Összesen	2558.203

C.) Műipari viszonyok.

Általános áttekintet.

Belgiumban és Svajczerországban legjobban virágzik a műipar, mint ez a következő általános adatokból is kitétszik :

	A gyárak száma.	A gyári munkások száma.	A mesteremberek száma.
Orosz birodalom	14,400	600,000	1,120,000
Svédország (1864)	2,411	30,725	76,800
Norvégia	430	10,000	27,900
Dánia	1,200	28,000	92,000
Németalföld	3,300	112,000	195,000
Belgium	6,900	278,000	348,000
Svajczerország	2,500	180,000	120,000
Spanyolország	9,300	228,000	473,000
Portugallia	500	24,000	80,000

Az álló **gőzgépek** és lőerők száma s az ipari készítmények pénzértéke ez:

	Gőzgép	Lőerő	Az ipari készítmények pénzértéke.
Orosz birodalom	2000	51,000	1414 millió ft.
Svédország }	700	17,500	70 " "
Norvégia }			
Dánia	300	4,500	90 " "
Németalföld (1862)*	1475	28,937	250 " "
Belgium (1865)	6143	136,195	600 " "
Svajcország	1500	45,000	400 " "
Spanyolország	733	24,900	650 " "
Portugallia	100	2,500	52 " "

Buschen szerint az orosz birodalomban a műipari készítmények pénzértéke ez:

Hamuszir, terpentín stb.	4,541 millió ft.
Fémgyártás	110.160 " "
Cseréparók	22.68 " "
Faggyukészítmények	32.400 " "
Bőr "	90.82 " "
Gyapjú "	72.90 " "
Prém "	2.43 " "
Selyem "	24.30 " "
Viasz "	4.86 " "
Pálinka, ser "	531.36 " "
Olaj "	18.225 " "
Vászon "	186.30 " "
Kender " 1	61.80 " "
Pamut "	162.000 " "
Papír "	9.72 " "
Cukor "	35.64 " "
Dohány "	23.49 " "
Vegyészetiak	12.96 " "
Kocsigyártás	8.910 " "
Összesen	1413.936 " "

Svédországban 1864-ben volt: 102 posztógyár, 15 pamutszövőgyár, 3 vászon- s 3 vitorlavásongyár, 5 selyemgyár, 9 kártonnyomógyár, 10 cukorfinomító, 90 dohánygyár, 425 festő műhely, 696 börgyár, 32 üveghu'a, 88 papírgyár, 104 gépészeti műhely, 35 vegyészeti gyár stb.

*) Németalföldön a gőzgépek közül 273 hajókon volt 13,113 lőerőre.

Belgiumban aránylag legtöbb gőzgép van, t. i. összes számuk 6919, a lóerők száma pedig 233,612 volt 1865-ben. Ezekből alkalmazva volt:

	Gőzgép.	Lóerő.
A szénbányákban	1145	58,463
Az ércbányákban	166	6,960
A kőbányákban	199	2,742
A vaskohókban	312	8,427
A fémgyárakban	439	10,507
A gép és eszkozgyárakban	491	4,397
A fegyvergyárakban	54	547
Az üvegyárakban	45	1,054
Porcellán és félporzellángyárakban	30	394
Vegyészeti gyárakban	68	608
Fagyárakban	87	728
Posztó s egyéb gyapju kelmegyárakban	335	6,093
Pamutgyárakban	184	5,403
Lentörő gyárakban	37	374
Lenfonó és szövő gyárakban	129	4,854
Fehéritő és festő műhelyek	100	1,017
Gabnacséplés	12	54
Gabnaörlés	524	6,440
Ser- és szeszfőzések	339	2,463
Czukorgyárak	258	2,963
Olajgyárak	160	1,660
Papirgyárak	137	2,248
Könyvnyomdák	39	127
Különbféle egyéb műhelyek	781	6,545
Hajózás	55	2,796
Vasúttakon	793	95,688
E szerint a bányászatban és mezőgazdaságban	1834	76,646
A gőzhajói forgalomban	45	2,463
A vasuti forgalomban (mozdony)	731	94,958
A műiparban (a vasúti és gőzhajói álló gépekkel együtt)	4309	59,549

1861-ben a bányászatban 1175 gőzgép 56,955 lóerő a műiparban pedig 3497 gőzgép, 48,639 lóerő volt alkalmazva.

Gépek szállító eszközök, szerszámok, műszerek, vas- és aczélárúk gyártása. Oroszországban Moszkva, Sz.-Pétervára, Jekaterinburg, Perm, Tula kormányzóságokban (összesen 139,) Lengyel- és Finnországban vannak gépgyárak; Svédországban 76 műhely és gyár van, melyekben 3000 munkás gé-

pek és eszközök készítésével foglalkozik, kivált jeles hajógépeket készítenek a motalrai műhelyekben; Norvégiában Christiania; Dániában Fredesiksværkben, Németalföldön Amszterdam, Háaga, Utrecht és Harlingen; Spanyolországban Barcelona, Malaga és Sevilla városokban; Portugalliában Lisszabonban vannak gépgyárak.

De a gépgyártás csak Belgiomban és Svajcországban virágzik; amott 10,000 emitt 12,000 munkás foglalkozik vele; amott a legjelesebb gépgyárak Seraing, Brüsszel, Lüttich, Verviers és Mons, emitt Zürich, Winterthur és Genf városokban vannak.

A kocsigyártás Belgiomban és Oroszországban virágzik, de Németalföldön s Norvégiában is.

A hajóépítésre nézve az itt szóban levő országok között első helyen Németalföld áll, hol több mint 600 hajógyár van, ezek közül 150 ben tengeri hajókat építenek. A legjelesebb hajóműhelyek Amszterdam, Zaardam, Rotterdam és Dordrecht városokban vannak; Svéd- és Norvégországban is sok hajót építenek, amott a götheborgi, stockholmi és geflei, emitt a stavangeri, christianstandi, bergeni és drammeni hajógyárak tűnnek ki. Spanyolországban a barcelonai, karthagenai, kadixi, Portugalliában a lisszaboni; Görögországban a szyrai hajógyárak legjelesebbek.

Tudományos eszközöket Németalföldön, Dániában, Svajcországban; hangszereket Belgiomban (Brüsszel), Németalföldön (orgonák, harangjátékok), Svajcországban (orgonák, zongorák, kivált Zürichben) készítenek.

Az óragyártásban az első helyet Svajcország foglalja el, kivált Genf, Neuenburg, Waadt, Bern, Szolothurn és Freiburg megyékben virágzik az; mintegy 36,000 munkás évenként több mint egy millió zsebórát készít, melyek pénzértéke 25 millió ft.

A vas- és aczélgyártás Belgiomban virágzik leginkább.

A gyártott mennyiség ez:

	rúdvas és vassín	acézél
Oroszországban	3.240,000 mázsa	45,000 mázsa.
Svédországban	2.564,000 "	133,100 "
Norvégiában	96,000 "	— "
Belgiomban	4.451,000 "	60,000 "
Spanyolországban	800,000 "	20,000 "

Oroszországban a legnagyobb és legjelesb vasgyárak Nisne-Tagilszk, Nisne-Szergin és Michailoff városokban a permi kormányzóságban vannak; a svéd vas igen jeles s 1861-ben 1.407,000 mázsa rúdvasat és 116,000 mázsa aczélt vittek ki onnan; Belgiumban a legtöbb vasgyár Hennegau és Lüttich tartományokban van; Vasbádogot Oroszországban a permi kormányzóságban (Alapaefgyártelep), Belgiumban, Lüttichben és környékén de Svédországban is készítenek. Belgiumban a vassodrony gyártás is virágzik. Vasöntvényeket Belgiumban 1.200,000, Svédországban 146,200, 146,200, Norvégiában 48,000 mázsát gyártanak; Németalföldön Amszterdamban; Spanyolországban Barcelonában és Malagában; Svajczerországban több helyütt vannak vasöntödék. Egyéb vas- és aczélárúkat, fegyvereket stb. Oroszországban kivált Tulában (nagyszerű fegyvergyártás), Moszkvában, Péterváran s a permi kormányzóságban; Svédországban kivált Eskilstunában aczélárúkat, kitünő kaszákat Gothenburg környékén, szegeket sok helyütt (106,300 mázsát); Dániában több helyütt, Német alföldön is; fegyvereket és szegeket kivált Maasrichtban készítenek. De az első helyet a vas és aczélárúk s fegyverek készítésében is Belgium foglalja el, magában Lüttichben a fegyvergyárakban több mint 20,000 munkás van elfoglalva; éven; kint 8—10 millió ftára vitetnek ki fegyverek Belgiomból, Svajczerországban kivált jeles késeket, de fegyvereket s egyéb aczél- és vasárúkat is készítenek. Fegyvereket s némely más vas- és aczélárúkat Spanyolországban és Portugalliában is jól készítenek.

Rézárúkat nagy mennyiségben Orosz- és Lengyelországban, Svéd, Norvég- és Spanyolországban: ólomárúkat Belgiumban-horganyárúkat is Belgiumban; arany- és ezüst- és ötvözött árúkat Oroszországban, Németalföldön, Svajczerországban (Genf), Spanyol-Portugal- és Görögországban készítenek.

Cserép, porcellán, kő és üveg árúk gyártása. A cserép és porcellán edények gyártása Oroszországban még nem fejlődött ki; mégis van ott vagy 60 kőedény- és porcellángyár; Svédországban Stockholmban 2 porcellángyár van, ugyanannyi Dániában Kopenhágában. Németalföldön a tégla és cserépedények, agyagpipák stb. gyártása virágzik (Gondában 54 agyagpipa-gyár van); Belgiumban sok és jeles kőedény- és félporcellán meg cseréparúkat készítenek, a porcellángyártás

csekélyebb; Svajc z o r s z á g b a n sok és jeles csoréparúkat készítenek, porcellángyár nincsen; S p a n y o l o r s z á g b a n a sevillei és madridi, P o r t u g a l i á b a n a lisszaboni és vista-alegrei kőedény- és porcellángyárak jelesek.

Az üvegyártás Belgiomban virágzik leginkább, Svajc z o r s z á g b a n és Németalföldön is jeles üveget készítenek, a tükörgyártás is csak e két országban kitünő.

A többi kőárúkat illetőleg a gyémántkőszőrülés említendő, mely Németalföldön (Amszterdamban) a legnagyobb tökélyre fejlődött. Az amszterdami ékszerforgalom pénzértéke több mint 21 millió ftra tétetik.

Vegyészetiek, zsír-, világító, gyújtóárúk és festékek gyártása. Ez kisebb nagyobb kiterjedésben minden országban üzetik. Oroszországban kivált sok hamuzsír, salétrom, faggyú (az évi faggyútermelés 32 millió ftra tétetik), Spanyolországban szappan s aetheri olajok, Svédországban gyújtófák, Belgiomban festékek, gyertyák, enyv, Törökországban rózsaoaj termeltetnek.

Táplálékok s fogyasztási tárgyak gyártása. A r é p a c z u k o r g y á r t á s Oroszországban, Belgiomban, Németalföldön tetemes, Svéd- és Norvégországban, Dániában csekély :

	répa cukor gyár	cukormennyiség mázsa
Oroszország (186 ¹ / ₅)	273	1,254,071
Lengyelország	49	300,000
Belgiom (186 ⁶ / ₁)	65	272,000
Németalföld	12	50,000
Svédország	21	72,000

Az utóbbi években répacukor gyártatott :

	Oroszország mázsa	Lengyelország mázsa	Belgiom mázsa	Németalföld mázsa
186 ⁵ / ₆	1,500,000	350,000	831,000	98,660
186 ⁶ / ₇	2,000,000	380,000	785,000	120,000

A nád- és répacukorfinomító gyárak száma:

	gyár	finomított cukor. mázsa.
Oroszországban	10	600,000
Svédországban	10	236,000
Norvégiában	1	45,000
Dániában	20	100,000
Németalföldön	103	1.640,000
Belgiomban	54	500,000
Spanyolországban	64	370,000
Portugalliában	8	65,000

Pótkávé-t kvált Svajcországban, csokolátát ott és Spanyolországban készítenek.

A serfűzések száma s az évenként előállított ser mennyisége ez:

	serfűzés	ser
Belgiomban	2726	5.950,000 b. akó.
Svédországban]	448	940,000 "
Norvégiában]		
Dániában	170	700,000 "
Németalföldön	570	2.300,000 "
Svajcországban	?	900,000 "
Spanyolországban	?	840,000 "
Portugalliában	?	50,000 "
Oroszországban	?	1.678,405 "

A szeszfűzések száma s az előállított pálinka mennyiség ez:

	szeszfűzés	szeszmenyiség
Oroszországban 186 $\frac{3}{4}$	28,670	5.936,663 b. akó.
Svéd-Norvégiában	541	900,000 "
Dániában	430	600,000 "
Németalföldön	1,650	310,000 "
Belgiomban	483	526,000 "
Svajcországban	880	82,000 "
Spanyolországban	1,850	1.100,000 "
Portugalliában	?	68,000 "

Különbféle édesített szesz italokat kivált Svédországban, Németalföldön, Spanyolországban készítenek.

Dohánygyártás. A dohánygyedárúság Spanyolországban, Törökországban s 1865 óta Rumániában is divatozik.

A dohánygyárak és gyártott dohány mennyisége ez:

	gyár	gyártmány
Oroszország	143	320,000 mázsa.
Svéd-Norvégia	119	240,000 "
Dánia	106	30,000 "
Belgium	59	60,000 "
Németalföld	322	120,000 "
Svajcország	74	50,000 "
Spanyolország	76	300,000 "
Portugallia	4	36,000 "
Törökország	?	250,000 "
Görögország	?	25,000 "

Fonás, szövés, varrás s az ezekhez csatlakozó iparágak.

Selyemipar: Nyers selyem termeltetik:

Oroszországban	33,000 mázsa.
Spanyolországban	20,000 "
Törökországban	12,000 "
Görögországban	10,000 "
Svajczerországban	1,000 "

A selyemfonás és szövés kivált Svajczerországban virágzik. A selyemgyárak és szövőszékek száma:

	gyár	munkások	szövőszékek	selyemgyártmányok pénzértéke
Oroszországban	400	40,000	10,000	24.0 millió frt.
Svédországban	6	400	317	1.2 " "
Németalföldön	10	2,000	900	1.7 " "
Belgiumban	30	6,000	3,000	5.6 " "
Svajczerországban	?	50,000	32,000	84.0 " "
Spanyolországban	428	27,700	49,000	29.2 " "
Portugalliában	12	8,000	5,000	4.5 " "
Törökországban	?	3,000	700	1.8 " "
Görögországban	?	2,500	800	2.3 " "

Gyapjúipar. A gyapjúgyárak, orsók s a gyapjúiparban elfoglalt munkások száma ez:

	gyapjúgyár	orsók	szövőszékek	munkások	a készítmények pénzértéke
Oroszország	600	340,000	?	70,000	76 millió frt.
Svéd-Norvégia	26	20,000	1,580	?	3 " "
Dánia	88	70,000	?	7,000	10 " "
Németalföld	120	140,000	4,000	15,000	24 " "
Belgium	260	290,000	16,000	30,000	56 " "
Svajczerország	60	100,000	4,000	6,000	16 " "
Spanyolország	1600	280,000	8,000	28,000	44 " "
Portugallia	26	35,000	?	?	5 " "

Az itt tárgyalt országok közül Belgiumban virágzik leginkább a gyapjúipar, s különösen Verviersben és környékén, hol 1865-ben 133 gyár volt. 1866-ban 6,000,000 font gyapjú vitetett be, a belföldi gyapjútermelés 4 millió font, a gyapjú kivitele 400,000 font, tehát a feldolgozott gyapjú 63.6 millió font. A gyapjúárak forgalma ez volt 1866-ban:

Bevitel		Kivitel	
gyapjúfonal	gyapjuszövet	gyapjúfonal	gyapjuszövet.
10,960 mázsa	2354 mázsa	74,200 mázsa,	540,000 mázsa.

Len- és kenderipar:

	fonógyár	orsó	szövőgyár	szövőszék	összes munkások	pénzérték millió ft
Oroszország	?	?	263	260,000	120,000	44
Németalföld	20	75,000	1300	126,000	80,000	36
Belgium (1866)	46	280,500	120	170,000	160,000	39
Svajczország	3	?	?	45,000	42,000	17
Spanyolország	?	18,000	?	17,000	13,000	12

A kötélygyártásban Oroszország,¹⁾ a vászongyártásban Belgium és Németalföld foglalják el az első helyet. Belgiumban 2 jutefonóda is van 1000 orsóval.

Pamutipar.

	gyár	orsó	szövőszék	munkások	a készítmények pénzértéke millió ft.
Oroszország	560	1,700,000	13,000 ¹⁾	120,000	80
Svéd-Norvégország	42	330,000	2,600	2,500	13.4
Dánia	30	70,000	?	?	4.5
Németalföld	45	350,000	?	?	10.2
Belgium	99	800,000	?	30,000	28
Svajczország	290	1,700,000	13,000 ²⁾	60,000	65
Spanyolország	480	1,018,000	33,000	58,000	54
Portugallia	50	40,000	?	?	3.2

Svajczországban azonkívül 100 fehérítő, 100 nyomtató s 300 festő műhely van.

A kötés, csipkeverés, hímzés kivált Belgiumban virágzik, továbbá Svajczországban, Németalföldön, Spanyolországban s Oroszországban is. Svajczországban a hímzéssel vagy 50,000, a csipkeveréssel 8000 nő foglalkozik.

A szövetipari készítmények pénzértéke:

	selyem millió ft	gyapjú millió ft	pamut millió ft	len és kender millió ft
Oroszország	24.0	76.0	80.0	51.0
Svédország }	1.2	3.0	13.4	18.0
Norvégia }				
Dánia	?	10.0	4.5	9.0
Németalföld	1.7	24.0	10.2	42.0
Belgium	5.6	56.0	28.0	48.0
Svajczország	84.0	16.0	65.0	17.0
Spanyolország	29.2	44.0	54.0	12.0
Portugallia	4.5	5.0	3.2	3.8

¹⁾ Csak a gépszövőszékek száma ez.

²⁾ Ezenkívül vagy 90,000 kézi szövőszék van.

Bőr és bőrárúk gyártása. A bőrgyártás Oroszországban nagy kiterjedésű, kivált jeles bagaria és szaffian bőrt készítenek. Magában a tulajdonképi Oroszországban több mint 2000, Lengyelországban 882 bőrgyár van. A bőr és bőrárúk pénzürtéke 130 millió frt. Svédországban 610 bőrgyár van, de mind oda, mind Norvégiába a kikészített bőrök bevitelle jóval nagyobb, mint kivitele. Dánia is jeles bőrt készít, még inkább Németalföld, de Belgiumban még tökéletesebb a bőrgyártás. Svajczerországban leginkább talpbőrt, Spanyolországban, hol 1240 bőrgyár van, s Portugalliában, valamint Törökországban is kivált jeles szaffian és kordován bőrt készítenek, Görögországban, Rumániában és Szerbiában sok, de csekély kiterjedésű bőrgyár van.

A bőrárúk gyártását illetőleg Oroszország, Németalföld, Belgium és Dánia különösen a keztyűk és lábbeliek, Törökország a szíjgyártói árúk, készítésében tűnnek ki.

Papír s papíráruk készítése. Oroszországban több mint 200, Lengyelországban 39, Svédországban 83, Norvégiában 7 papírgyár és malom van; Dániában 20 papírmalom és 2 nagyobb gyár van; Németalföldön 165 papírgyárban igen jeles papírt készítenek, kivált Geldern tartományban, hol több mint 100 papírgyár és malom van; Belgiumban 102 gyárban kivált finom papírt készítenek Brüsszelben, Genfben s a környéken. Svajczerországban a papírgyártás hanyatlott, most vagy 50 gyár van ott. Spanyolországban 355 papírgyár és malom van, kivált sok és jeles szivarpapírt készítenek. Portugalliában, Görög- és Törökországban a papírgyártás jelentéktelen.

Az évenként készített papír mennyisége:

Spanyolországban	280,000 mázsa.
Belgiumban	70,000 "
Svajczerországban	40,000 "

A papíráruk készítése a többi itt szóban levő országokban jelentéktelen, csak játékkártyát még Oroszországban is sokat készítenek.

A többi iparágak. Belgiumban és Svajczerországban kivált a szalmakalapok s egyéb szalmaárúk gyártása virágzik. Svajczerországban 55 gyár van 3600 szövőszékkel, s 4400 gyári és 24000 házi munkás foglalkozik a szalmafonással; Németalföldön is sok

szalmakalapot és gyékényt készítenek s ott több mint 200 szalmakalapgyár van; a szalmakötés a többi országokban is el van terjedve, Oroszországban különösen sok hárshéj-gyékényt is készítenek.

A faárúk készítése kivált Svajczerországban, az asztalos munkák készítése Belgiomban és Németalföldön virágzik. Spanyolország sok és jeles parafa-árút készít.

D.) Forgalom, kereskedés, hitelügy.

Póstaforgalom.

	pósthivatal	szállított levelek	szállított nyomtatványok	szállított pénzes levelek és utalványok
Oroszország (1861)	1300	26.200,000		
Svédország (1865)	353	10.812,913	5.466,221	126,207
Norvégia	?	2.454,759	?	?
Dánia (1861)	?	6.642,380	?	?
Németalföld (1865)	290	23.627,197	9.695,276	245,085
Belgium (1865)	290	33.700,524	42.619,968	325,421
Svajczerország (1866)	598	38.988,761	28.490,029*)	301,326
Spanyolország (1863)	1810	70.237,252	32.500,000	?
Portugallia	?	2.088,000	?	?
Görögország (1860)	30	1.735,700	?	?
Törökország (1865)	13	2.300,000	?	?

Telegrafügy. A telegrafvonalok és sodronyok hossza, f. mft.ekben, az állomások és sürgönyök száma 1865-ben ez volt:

	a vonalok hossza	a sodronyok hossza	az állomások száma	a sürgönyök száma
Oroszország (európai és ázsiai)	4925	9519	323	1.037,589
Svédország	862	1696	93	331,809
Norvégia	413	504	68	220,994
Dánia	207	469	48	203,208
Németalföld	266	739	70	815,960
Belgium	434	1716	307	674,037
Svajczerország	476	807	252	591,214
Spanyolország	1348	3598	209	521,603

*) Svéd-, Svajcz- és Spanyolországban a nyomtatványok alatt csak a hírlapok értendők; Spanyolországban 1864-ben 68.773,592 levél szállított a postán, ebből 62.860,433 magánlevél.

	a vonalok hossza	a sodronyok hossza	az állomá- sok száma	a sürgönyök száma
Portugallia	85	227	66	60,000
Görögország	67	180	16	50,000
Törökország (európai és ázsiai)	1718	3963	135	125,044
Rumánia	432	489	42	348,000
Szerbország	106	131	19	50,000

Az orosz-sinai vonal hossza Ázsiában 580 f. mfd. Spanyolországban azon kívül a Spanyolország és Baleari szigetek közötti tengeralatti telegrafvonal van, melynek hossza 83.5 f. mfd. Belgiomban és Németalföldön csak az állami telegrafok értetnek, a többi országokra nézve a vasuti magán telegrafok is a számokban foglaltnak.

Kőutak. Ezeknek hossza földrati mfdekben ez:

	állami	tartományi	községi	összes	esik 1 □ mfdre
Oroszország (1860)	12,655	1169	—	13,824	0.16
Svédország (1860)	3,990	3269	—	7,259	0.9
Norvégia (1865)	—	—	—	2,426	0.5
Dánia (1865)	183	653	—	836	0.9
Németalföld (1861)	—	—	—	1,177	1.8
Belgium (1865)	678	196	2584	3,458	5.3
Svajczerország (1862)	—	—	—	893	1.0
Spanyolország (1865)	1,334	314	147	1,825	0.2
Portugallia (1862)	—	—	—	244	0.14
Törökország (európai)	—	—	—	1389	0.02
Görögország	—	—	—	66	0.06

Spanyolországban 1860 végén a tervezett, kész és épülőben levő kőutak hossza f. mfdekben ez volt:

	tervezve	kész	épülőben
1 rendbeli	1804 mfd	1229	229
2 „	1347 „	209	128
3 „	1345 „	83	70
Összesen	4496 „	1521	427

Vízi utak. Ezek száma és hossza földirati mérföldekben:

	hajózható folyók		hajózható csatornák		összes vízi utak hossza
	száma	hossza	száma	hossza	
Oroszország (1860)	166	5925	79	835	6760
Svédország (1860) }	11	?	19	80	?
Norvégia (1865) }			1	10	?
Dánia (1865)	5	22	8	41	63
Németalföld	12	136	170	392	426

	hajózható folyók		hajózható csatornák		összes vízi utak hossza
	száma	hossza	száma	hossza	
Belgium (1865)	7	129	37	104	233
Svajcország	6	23	4	5	28
Spanyolország (1865)	16	151	5	91	245
Portugallia	9	107	—	—	107
Törökország (európai)	12	495	—	—	495
Görögország	1	5	—	—	5

A folyókon és csatornákon eszközölt forgalomról nincsenek adatok. Oroszországban 1860-ban 358 folyami gőzös volt, 215 a Volgán és mellékvizein járt; évenként a belföldi vizeken 121.6 millió mázsa szállítatik. Svajcországban 11 tavon jár gőzös, ezek száma 1862-ben 60 volt; a Bodeni tavon és Lago Maggiore-n 21 külföldi hajó is járt. Belgiumban 10, Hollandiában 11 gőzös jár a folyókon.

Vasutak. A vasutak hossza földirati mérföldekben építési s felszerelési költségei, forgalmi eszközei és forgalma 1865-ben következők voltak:

	Vasutak hossza f. mfd.	Építési s felszerelési költség millió frt.	A mozdonyok száma.	A kocsik száma.	A szállított személyek száma.	A szállított árúk mennyisége mázsákban.
Oroszország	607	?	?	?	5.560,789	55.077,000
Svédország	186	72.5	—	—	1.700,000	9.000,000
Norvégia	33	7.4	25	600	334,299	5.660,000
Dánia	46	23.8	39	702	3.500,000	6.000,000
Németalföld	87	83.0	161	2,635	4.109,774	14.000,000
Belgium	308	320.0	926	32,300	32.000,000	353.940,000
Svajcország	174	189.1	—	—	—	29.580,000
Spanyolország	596	—	—	—	—	—
Portugallia	94	—	—	—	—	—
Törökország (európai)	9	—	—	—	—	—

A legújabb adatok szerint a kész vasutak hossza f. mfdekben ez:

Európai Oroszország (1867 elején)	619 f. mfd.
Svédország	234 „ „
Norvégia	42 „ „
Dánia	64 „ „
Németalföld	142 „ „
Belgium	346 „ „

Svajczország (1867 elején)	175 f. mfd.
Spanyolország „ „	689 „ „
Europai Törökország (1867 közepén)	39 „ „

Az orosz birodalom kész vasútai ezek :

1. Miklóspálya (Sz.-Pétervára-Moszkva), hossza	84.4 f. mfd.
2. Moszkva-Nisni-Novgorod, „	52.5 „ „
3. Sz.-Pétervára-Varsó a Vilna-Kovno-Eydkuneni szárnyal, hossza	177.5 „ „
4. Riga-Dünaburg, hossza	38.2 „ „
5. Moszkva-Riazane, hossza	26.3 „ „
6. Riazane-Roslov, „	27.4 „ „
7. Dünaburg-Vitebszk, hossza	33.1 „ „
8. Gruzsena-Akszaje (a Donnál), hossza	9.2 „ „
9. Odessa-Balta, „	27.5 „ „
10. Pétervára-Czarszkojeszelo „	3.4 „ „
11. Pétervára-Peterhof, „	7.1 „ „
12. Moszkva-Troicza-Szerguia, „	9.2 „ „
13. Czarcizine-Kalacs (Volga-Don) „	9.6 „ „
14. Varsó-Brzeszk (Lukovig), „	85.6 „ „
15. Varsó-Béis. 16. Varsó-Bromberg. 17. Lodzi.	?
18. Tavaszhusz-Helsingforsz, hossza	11.4 „ „
19. Szierpuchovi vagy déli pálya hossza	13.2 „ „

Összesen 618.6 „ „

Az épülőben levő pályák ezek :

1. Riga-Mortan, hossza	17.5 f. mfd.
2. Kozszlov-Voronecz, hossza	24.3 „ „
3. Szierpuchov-Kurszk, hossza	59.7 „ „
4. Balta-Elizabetgrad, „	33.4 „ „
5. Poti-Tiflisz „	38.2 „ „
6. Lukov-Brzeszk (Varsó-Brezszk), hossza	8.7 „ „
7. Kiev-Balta, hossza	89.5 „ „
8. Odessza-Balta-Tiraszpol	6.4 „ „

Összesen 277.7 „ „

A tervezett s már biztosított pályák hossza 334.5, f. mfd.

A tervezett, de még nem biztosított pályák hossza 486.8 f. mfd.

Tehát az orosz birodalom egész vasúthálózata úgy a mint most kiépítve van, épül vagy még csak tervezetett, több mint 1700 f. mfdre fog kiterjedni.

Spanyolországban azelőtt a közlekedési eszközöket egészen elhanyagolták; 1845—58-ig fordítottak az állami pénztárból:

A kőutakra	75.114 millió frt.
A vasutakra	24,845 " "
Más közutakra	7.758 " "
Kikötői építkezésekre	11.579 " "

Összesen . 119 296 " "

A tengeri kereskedelmi hajók száma és rakodási képessége ez volt 1865-ben:

	gőzhajók		vitorlás hajók		összes hajók	
	száma	tonnafogata	száma	tonnafogata	száma	tonnafogata
Oroszország	130	45,000	3578	351,930	3708	399,930
Svédország	194	?	2961	?	3155	355,044
Norvégia	?	?	?	?	5407	776,500
Dánia	70	6,690	3579	153,588	3649	160,278
Németalföld	42	15,068	2161	523,608	2203	538,676
Belgium	8	4,216	104	31,293	112	35,509
Spanyolország	127	39,060	4732	356,210	4859	395,270
Portugallia	2	?	651	?	653	82,504
Görögország	6	?	4494	?	4500	300,000
Törökország	4	?	2196	?	2200	182,000

Az orosz hajók közül 46 gőzös és 426 nagy vitorlás hajó összesen 69,104 tonnafogattal Finnországra esik, ennek azonkívül 1104 parti hajója van 35,000 tonnafogattal. A tulajdonképi orosz hajók közül csak 607 a hosszújratú s 1525 a parti hajó.

Spanyolországban 1864-ben volt:

Hosszu járatu vitorlás	1372 hajó	256,596 tonna	15,119 hajónép.
" " gőzös	47 " "	26,876 " "	867 " "
Parti hajó vitorlás	3212 " "	117,738 " "	19,522 " "
" " gőzös	88 " "		
Összesen	4613 " "	401,207 " "	35,588 " "

A tengeri forgalmat a következő adatok tüntetik fel:

	Érkezett hajók		Kifutott hajók	
	száma	tonnafogata	száma	tonnafogata.
Oroszország (1865)	9,383	1.113,298	9,112	1.108,982
Svédország (1864)	6,755	352,000	7,996	734,000
Norvégia (1865)	22,154	1.319,294	12,271	1.296,160
Dánia (1862)	17,798	893,420	17,941	908,526
Németalföld (1862)	8,861	1.757,625	9,078	1.839,281
Belgium (1864)	4,130	794,596	4,116	779,223
Spanyolország (1862)	10 239	1.350,822	8,581	1 306,144
Portugallia (1861)	9,991	1 009,214	19,131	1.153,867
Görögország (1863)	10,464	1.617,760	11,209	1.593,166

Az orosz birodalomnak 100 kikötője közül legnagyobb forgalmat Sz.-Pétervára, Riga, Odessza, Archangelszk s Finnországban Abo és Uleborg mutathatnak fel. A tengeri forgalomnak körülbelül 20%-ka az orosz; 22% a brit 13% a német lobogókra esik, stb. A parti hajózásban az orosz és finn kikötőkre 1863-ban 1658 gőzös és 19,066 vitorlás hajó futott be.

Svédországban a tengeri forgalomnak a tonnafogatokra nézve az érkezett hajóknál 41 s%, a kifutott hajóknál 29,5%-ka a svéd lobogóra esik. 40 kikötői közül legjelentősebb a göteborgi és stockholmi. A parti hajózásban 1862-ben 24,516 hajó 1.003,000 tonnafogattal érkezett s 22,892 hajó 928,100 tonnafogattal kifutott. Az összes érkezett hajók 30,310 s a kifutott hajók 30,485, amazok 1.552,600, emezek 2.061,100 tonnafogattal.

Norvégiában a tengeri forgalom tonnafogatának 72%-ka a norvég lobogóra esik.

Dániában 1864/5-ben a parti hajózásnál érkezett és kifutott összesen 32,469 hajó 283,080 tonnafogattal. A parti hajózás forgalmából 94,8%, a külországokkal való tengeri forgalomból 49% esik a dán lobogóra. Fő kikötője Kopenhága.

Németalföld 42 kikötője közül legjelentősebbek: Rotterdam, Amszterdam, Harlingen és Schiedam. Tengeri forgalmából a hajóknak 43—46, s a tonnafogatoknak 38%-ka a németalföldi s 57—54 s illetőleg 62 % a külföldi lobogóra esik. A parti hajózásnál összesen ssak 151 hajó érkezett 5581 tonnafogattal.

Belgiumban 6 kikötő van, a tengeri forgalomnak csak 8—9,2%-ka esik a belga lobogóra, holott a brit lobogóra 39—40% jut.

Spanyolországban a parti hajózásnál 1860-ban érkezett 48,932 hajó 1.744,415 tonnafogattal, kifutott 48,812 hajó 1.729,790 tonnafogattal, tehát az érkezett hajók összes száma 1860-ban 59,059 volt 2.988,398 tonnafogattal, a kifutott hajóké pedig 57,909 2.854,980 tonnafogattal. A nagy tengeri forgalomnak 31%-ka esik a spanyol lobogóra. Az országnak 117 kikötője közül legfontosabbak: Barcelona, Kadiz, Malaga, Santander, Valencia Sevilla.

Portugalliában a külföldi forgalomra 19 kikötő van. Legnevezetesebbek: I isszabon, Porto és Setuval. Tengeri forgalmából 48—51% esik a portugal lobogóra.

Görögországban a parti hajózásban 64,836 hajó 1.806,439 tonnafogattal érkezett s 74,549 hajó 1.784,721 tonnafogattal kifizutott. Összesen érkezett: 75,300 hajó 3.424,199 tonnafogattal s kifizutott 85,758 hajó 3.377,887 tonnafogattal. Azon kívül az ión szigetek főkikötőibe 4244 hajó 956,500 tonnafogattal érkezett. Főkikötők: Korfu, Szyra, Piraeus, (Athén), Zante, Patrasz. A nagy tengeri forgalomnak 41 - 43%-ka a görög lobogóra esik.

A török birodalom tengeri forgalma ismeretlen. Főkikötője Konstantinápoly, ennek forgalma 1863-ban ez volt:

Érkezett 20,530 hajó 3.211,766 tonnafogattal.

Kifizutott 20,180 „ 3.223,124 „

A külkereskedés. A ki- és bevitt árúk pénzértéke volt:

	Bevitel millió ft.	Kivitel millió ft.	Együtt millió ft.
Orosz és Lengyelország (1862)	270.7	287.1	557.8
„ „ (1865)	266.2	338.9	605.1
Finnország (1863)	22.6	16.0	38.6
„ (1865)	22.4	19.6	42.0
Svédország (1862)	55.7	49.8	105.5
„ (1864)	55.0	53.6	108.6
Norvégia (1863)	45.8	33.9	79.7
„ (1865)	43.8	32.8	76.6
Dánia (1862)	44.0	20.0	64.0
„ (1863) külön kereskedés	41.7	15.5	57.2
Németalföld (1862)	362.9	316.8	679.7
„ külön kereskedés	264.2	208.2	472.4
„ (1864)	403.2	368.5	771.7
Belgium (1863)	427.4	396.7	824.1
„ külön kereskedés	246.5	213.5	460.0
„ (1865)	552.8	487.8	1040.6
„ külön kereskedés	306.4	249.7	556.1
Svajcország (1862)	182.9	167.1	350.0
Spanyolország (1860)	157.3	116.4	273.7
„ (1862)	178.0	117.8	295.8
Portugallia (1856)	45.5	36.4	81.8
„ (1861)	63.9	34.5	98.4
Görögország (1862)	17.7	11.7	29.3
„ külön kereskedés	15.9	10.0	25.9
Jon szigetek (1863)	12.4	9.4	21.8
Törökország	260	300	560
Rumánia (1862)	26.3	46.1	72.4
Szerbia (1862)	5.7	7.6	13.3

Azon kívül a nemes fémekkel való forgalom ez volt:

Oroszországban bevétel 1862-ben 11.6, 1865-ben 5.5, kivétel 1862-ben 25.6, 1865-ben 39.1; Svédországban bevétel 1862-ben 1.0, kivétel 0.07, Németalföldön bevétel 1862-ben 15.8, kivétel 7.4 millió ft.

Az országok, melyekkel a kereskedés leginkább történik, s a be- és kivétel főtagjai következők:

Az orosz birodalom.	Bevétel 1863 frt.	Kivétel 1863 frt.	Bevétel 1865 frt.	Kivétel 1865 frt.
A Fehér tenger kikötői	137,243	3.691,309	1.183,745	10.003,129
Finnország határai	4.870,175	9.798,562	3.785,136	11.160,746
Balt kikötők	138.265,460	103.993,932	133.311,065	130.139,308
Porosz és osztrák határok	46.484,543	35.075,030	65.522,527	53.362,309
Fekete és Azovi tenger kikötői	21.050,414	71.610,963	—	—
A Fekete tenger ázsiai „	3.393,509	6.482,940	24.624,000	105.457,880
Török és persa határok	4.110,648	880,154	11.970.000	9.478,650
A Káspi tenger kikötői	4.126,090	1.479,922	2.262,000	1.227,960
Orenburgi és szibériai határ	15.802,378	7.945,968	14.904,000	10.186,000
Sina (Kiahta)	11.503,841	5.399,612	8.586,000	8.120,000
Amur	24,495	—	—	—
Összesen	249.741,628	246.392,714	266.148,473	339.135,982
Ország, melyből bevitetett, és melybe kivitetett.	Bevétel 1863 frt.	Kivétel 1863 frt.	Együtt 1863 frt.	
Nagybritannia	69.126,302	108.505,778	177.622,080	
Németország	63.451,993	43.480,091	106,932,084	
Franciaország	15.183,315	17.945,606	33.128,921	
Németalföld	14.404,919	10.600,322	25.014,236	
Törökország	8.426,682	8.604,878	17.031,560	
Osztrák birodalom	8.145,791	8.129,045	16.274,836	
Olaszország	6.629,061	3.804,128	10.433,189	

1865-ben Oroszországba az európai országokból bevitt áruk pénzértéke 228.382,240, az onnan ide kivitt áruké 309.944,020 fra rúgott. Az Ázsia és Oroszország közötti forgalomnál pedig a bevétel 37.792,980, a kivétel 29.036,880 fto tett, ezenkívül a nemes fémek bevitele 665,820, kivitele 8.436,960 fto. E szerint 1865-ben az áruk és nemes fémek összes bevitele 271.744,672, kivitele pedig 378.065,293 fra rúgott.

1866-ban Oroszország be- és kivitele ez volt:

	Bevétel.	millió ft.	Kivétel.	millió ft.
Svéd-Norvégiából	3.7		Svéd-Norvégiába	6.2
Németországból	226.4		Németországba	55.1
Hollandiából	17.0		Hollandiába	9.1
Belgiomból	4.7		Belgiomba	5.0

	millió ft.		millió ft.
Nagybritanniából	96.2	Nagybritanniába	165.1
Franciaországból	16.5	Franciaországba	27.2
Spanyolországból	2.4	Spanyolországba	0.2
Olaszországból	10.0	Olaszországba	9.6
Ausztriából	13.8	Ausztriába	9.7
Görögországból	2.0	Görögországba	0.97
Törökországból	6.8	Törökországba	14.9
Rumániából	1.1	Rumániába	4.4
Egyesült államokból	3.6	Egyesült államokba	2.3
Egyéb országokból	2.1	Egyéb országokba	3.2
Összes bevétel	302.7	Összes kivétel	315.3

Lengyelország külön kereskedése 1865-ben ez volt:

	Bevétel.	Kivétel.	Együtt.
Poroszország	68.370,595	75.257,763	143.628,350
Ausztria	3.986,476	1.066,100	5.051,576
Összesen	72.357,071	76,323,863	148.679,926

A bevétel fő tárgyai: nyers pamut, a bevétel 12⁰/₀-ka, festőanyagok, annak 6.2⁰/₀-ka, gépek, eszközök, annak 5.1⁰/₀-ka, pamutárúk, annak 4.5⁰/₀-ka, olajok, annak 4.0⁰/₀-ka gyümölcsök annak 3.4⁰/₀-ka a kivétel fő tárgyai: gabna, annak 38⁰/₀-ka, len- és kender, annak 14⁰/₀-ka, gyapjú, annak 10⁰/₀-ka, faggyú annak 8⁰/₀-ka, fa, annak 3.3⁰/₀-ka. Az Európába kivitt fő tárgyak értéke volt:

Gabna	105.9 millió frt.	Szappan	19.2 millió frt.
Len	42.2 " "	Kender	18.9 " "
Gyapjú	26.1 " "	Különbféle fa	15.3 " "
Lenmag	24.2 " "	Barom	4.3 " "

Az Európából bevitt tárgyak:

Nyers pamut	27.6 millió frt.	Gépek	10.2 millió frt.
Téa	17.9 " "	Bor s egyéb ital	10.0 " "
Festékek	13.7 " "	Gyapjúárúk	8.2 " "
Fémgyártmányok	13.6 " "	Gyümölcsök	7.2 " "
Olajok	10.9 " "	Halak	7.0 " "
Nyers fémek	10.4 " "	Kávé	6.5 " "

Az áruforgalom összes értékéből esik:

	A tengeri kereskedelemre	szárazföldi kereskedelemre	az eurpai országokkal való kereskedelemre	az ázsiai országokkal való kereskedelemre
A bevételnél	69 ⁰ / ₀	31 ⁰ / ₀	87 ⁰ / ₀	13 ⁰ / ₀
A kivételnél	78 "	22 "	92 "	8 "

Svédország külkereskedése csaknem egészen a tengeri forgalomra esik, Norvégiával a szárazföldi közlekedés csak 1—1.3 millió ftot tesz.

Az összes be- és kivitelnek körülbelül fele Nagybritanniára és Lübeckre jut.

Norvégia leginkább Nagybritanniával, Hamburggal, Dániával, Franciaországgal és Németalfölddel közlekedik. Beviteléből 20% Nagybritanniára, 18% Hamburgra, kiviteléből 24% Nagybritanniára s 15% Franciaországra esik. A gabna és liszt 30, a gyarmatiárúk 18,9, a szövőanyagok és szövetek 18,8, a barom és hús 5,9, a fémek és fémárúk 5,7, a só 2,4%-kát teszik a bevitelnek, a halak 46, a fa és faárúk 45%-kát teszik a kivitelnek.

Dánia áruforgalmából 1863-ban Nagybritanniára 33,5, Hamburgra 15,5, Svédországra 10, Norvégiára 9,2, Poroszországra 5,2% esett. A bevitt árúk súlya 13,744 millió mázsát, a kivitt árúké 7,362 millió mázsát tett. A belföldi fogyasztásra bevitt árúkból a vasra és vasárúkra 12,8, a gyapjúárúkra 11,2 a cukorra 9,5, a különböző fákra 7,5, a kőszénre 5,8, a pamutárúkra 4,3, a pamutfonalakra 3,8% esett; a kivitt árúkból a gabnára 60,6, a vajra 9,5, a gyapjúra 3,9, a nyers bőrökre 3,8% esett.

Németalföldön az összes bevitelből 72, a kivitelből pedig 52% a tengeri közlekedésre esik.

Az egyes országokat illetőleg, a bevitelnek 26,3% Nagybritanniára, 24,1% Poroszországra, 18,3% Németalföld keletindiai birtokaira, 9,0% Belgiomra, 4,0% Franciaországra; a kivitelből 38,4% Poroszországra, 22,5% Nagybritanniára, 10,7% Belgiomra, 10,3% Németalföld keletindiai birtokaira, 3% Franciaországra esik. 1864-ben esett:

	A bevitelből.	Kivitelből.
Nagybritanniára	24.6	26.5
Belgiomra	10.2	11.9
Franciaországra	3.4	4.5
Poroszországra	25.7	25.2
Jávára	19.1	12.1

A bevitel főtárgyai: gyártmányok 11,7%, gabna 9,3%, nyers cukor 8,3%, kávé 7,5%, fonalok 7,4%; a kivitel főtárgyai: gyártmányok 9,2%, kávé 7,0%, finomított cukor 6,7%, fonalok 6,3%, gabna 4,6%.

Az általános forgalomból 1862-ben az átmenetre 118,6 millió ft esett.

Belgiomnak átmeneti forgalma még nagyobb, mert ez 1863-ban 183,2 1865-ben 246,4 millió ftot tett. Kereskedése túl-

nyomólag szárazföldi; ugyanis 1855-ben a szárazföldi forgalomra 64.0, a tengerire 36.0^o/_o, 1865-ben amarra 69.3, emerre 30.7 esett. A különös azaz belföldi fogyasztásra szánt bevételből 25.5^o/_o Franciaországra, 18.1^o/_o Németalföldre, 17.6^o/_o Nagybritanniára, 10.7^o/_o a német vámegyletre; a belföldi termények és készítmények kiviteléből pedig 35.1^o/_o Franciaországra, 19.4^o/_o Nagybritanniára, 13.8^o/_o Németalföldre, 11.5^o/_o a németvámegeyletre; 1865-ben az összes külkereskedés értékéből Franciaországra, Nagybritanniára, Németalföldre s a német vámegeyletre 75°/_o esett.

A különös kereskedés főtárgyai a bevételnél: gabna és liszt 12.1^o/_o, fonóanyagok 8.0^o/_o, gyapjú 7.1^o/_o, pamut 5.5^o/_o, kávé 5.1^o/_o szurok 4.4^o/_o, nyers bőrök 4.0^o/_o, a kivitelnél pedig fonóanyagok 10.3^o/_o, köszén 9.5^o/_o, gyapjúárúk 7.8^o/_o, len- és kenderárúk 6.2^o/_o, vas és vasárúk 5.6^o/_o, nyers bőrök 4.5^o/_o, gépek 4.1^o/_o, fegyverek 3.6^o/_o.

S v a j e z o r s z á g bevételének tárgyai 1866-ban ezek voltak :

Nyers pamut	336,761 mázsa.	Bor hordókban	1,026,454 mázsa.
Pamutárúk	53,941 „	„ palaczkokban	1,043,070 „
Nyers selyem	19,372 „	Kávé és pótkávé	147,884 „
Gabna s hüvelyesek	3,615,105 „	Czukor	227,413 „
Liszt	379,580 „	Barom	221,863 drb.

Kivitelének tárgyai :

Selyemárúk	40,398 mázsa.	Sajt	251,016 mázsa
Pamutárúk	229,649 „	Bor	5,867 „
Szalmakalap	9,712 „	Fafaragványok	35,974 „
Óra	3,241 „	Barom	119,239 drb.
Órárészek	3,242 „	Fa és fanemüek	75,882 nyaláb

Az 1862-diki bevételből esett:

	Bevételből.	Kivitelből.
Franciaországra	42.8 ^o / _o	42.8
Német vámegeyletre	33.5 „	30.3
Olaszországra	23.1 „	25.7
Ausztriára	0.6 „	1.2

Az átmeneti forgalom 1866-ban 111.187 db baromból s 2.121,334 mázsa gyeges árúkból állott.

S p a n y o l o r s z á g b a n a szárazföldi kereskedés a bevételnél csak 3.5 a kivitelnél pedig 7.4^o/_o-ot tesz. Az egyes országokra esik:

	Bevételből.	Kivitelből.
Franciaországra	25.8 ^o / _o	22.7
Nagybritanniára	25.0 „	29.2

	Bevitelből.	Kivitelből.
Az amerikai Egyesületre	13.9 „	6.8
Kubára	10.9 „	20.4
Gibraltára	5.6 „	2.1
Belgiomra	4.7 „	1.4
Olaszországra	1.6 „	2.3

Az árukat illetőleg :

Pamutra	8.7	Bor	29.4
Czukor	7.6	Fémek	13.6
Gyapjuszövet	4.3	Aszalt gyümölcs	9.6
Kenderfonalra	3.4	Liszt	8.0
Tőkehal	3.4	Gabna	4.5
Bőrök	2.5	Gyapjú	4.1
Vas	2.4	Parafa	2.4

Portugallia külkereskedése majdnem egészen tengeri. Be- és kiviteléből esik :

	Bevitel.	Kivitel.	
Nagybritanniára	55 %	40 %	
Braziliára	13.5 „	14.6 „	
Franciaországra	8.6 „	7.9 „	
Pamutárúkra	12.7 „	Borra	45.0 „
Nyers czukorra	8.2 „	Gyümölcsökre	6.0 „
Vasra	3.2 „	Tengeri sóra	2.2 „
Gyapjúárúkra	3.1 „	Parafára	2.1 „
Rizsre	3.1 „		

Görögország kereskedését illetőleg az ión szigetek nélkül esik :

Országok :	A bevitelből.	Kivitelből.
Nagybritanniára	24 %	48 %
Franciaországra	22 „	4.5 „
Törökországra	21 „	20.6 „
Ausztriára	15.0 „	12.1 „
Olaszországra	5.1 „	2.8 „

Árú k :

Szövetekre	21.2 „	Malozsaszőllőre	47.2 „
Nyers bőrökre	11.6 „	Rikészített bőrökre	9.3 „
Gabna és lisztre	9.0 „	Figékre	6.0 „
Czukorra	6.9 „	Olajra	5.4 „
Építőfára	4.9 „	Gubacsra	4.9 „

A legnevezetesebb hitelintézetek ezek :

Oroszországban következő bankok és hitelintézetek vannak :

Állami bank Sz.-Péterváran, jegybank, pénzalapja 32.4 millió ft, 1867. jan. 1.
 Activuma 2,177,037,000 ftot s passivuma is annyit tett.

Passivuma fő tételei : a forgalomban volt hiteljegyek 1145.34, folyó számlák 76.318, átruházási jegyek a fiókintézetekre 22.15, az állami kincstár folyó számlái 30.513, kamatra letett pénzek 183.1, 5%-os kötvények 418.57 millió ft.

Activuma : a hiteljegyek fedezete 134.243, leszámított váltók 19.17, kölcsönök 50.22, börzei értékek 42 millió ft. Van az állami banknak 37 fiókintézete.

Községi bankok, összesen 126, pénzalapjuk 6.283 millió ft.

Sz.-Pétervári kereskedelmi bank, forgalmi tőkéje 16.200,000 ft.

Moszkvai " " " " ?

Lengyel bank Varsóban, pénzalapja 12.960,000 ft.

Finn bank Helsingforsban;

Sz.-Pétervári központi bank és kereskedelmi társulat, részvénytőkéje 80 millió ft.;

Sz.-Pétervári kölcsönös hitelintézet, 727 tagja van, tőkéje 5.435 millió ft. 1864 óta áll fenn.

Kharkoffi kölcsönös hitelintézet 1866 óta.

A sz.-pétervári, moszkvai, rigai, kherszoni és szarotovi földhitelintézetek ; az első három házakra, az utóbbi kettő földbirtokra ad kölcsönöket záloglevelekben.

Három földhitelintézet a balt tartományokban ; kölcsönös földhitelintéze Sz.-Péterváran 1866-ban keletkezett.

Svédországban a bankok alaptőkéje 1862-ben 24.500,000 ftot tett :

Az országos bank Stockholmban, jegybank, alapja 8.625,000 ft. ;

Az angol-svédbank ;

12 magán jegybank ;

Norvégiában következő bankok vannak :

Az országos bank Drontheimban, jegybank, alapja 6.810,000 ft.

Hitelbank Krisztianiában " 940,000 "

Dániában a következő hitelintézetek vannak, alaptőkéjük 1862-ben 24.500,000 ft volt :

A nemzeti bank, jegybank, alapja 15,800,000 ft.

Magán bank, részvénytőkéje 4.520,000 "

Magán kölcsönbank Kopenhágában.

13 tartományi bank, jegybankok.

Németalföldön a következő bankok és hitelintézetek vannak, tőkéjük 93.025,000 ft :

Az országos bank Amszterdamban, jegybank, alapja . . . 13.600,000 ft.

Rotterdami bank, részvénytőkéje 12.700,000 "

A németalföld-indiai kereskedelmi bank Amszterdamban,

részvénytőkéje 10.200,000 "

Általános ipar és kereskedelmi társaság, részvénytőkéje . . . 34.000,000 "

Németalföldi hitel és letéti bank " 8.500,000 "

Nemzetközi hitel- és kereskedelmi társulat Rotterdamban, részvénytőkéje	8.500,000 frt.
Kölcsönös hitelegyesület Amszterdamban, részvénytőkéje	5.525,000 „

Belgiumban a következő bankok vannak, alaptőkéjük 1862-ben 53 millió frot tett:

Nemzeti bank, jegybank, pénzalapja	10.000,000 frt.
Belga bank Brüsszelben „	12.000,000 „
Hitelegylet Brüsszelben ;	
Lüttichi bank ;	
Genti „	
Antverpeni bank.	

Svajc z o r s z á g b a n 1864-ben 66 bank volt, alaptőkéjük 33.210,000 ft, ezekből 22 jegybank, melyek befizetett részvénytőkéje 31.914,000 ft, az általok kibocsátott bankjegyek összege 1864 végén 3.726,000 ftra rúgott. A nevezetesebb bankok ezek :

Bazeli jegybank	1.600,000 frt.
Zürichi „	2.400,000 „
Sz.-Galleni „	1.272,000 „
Genfi „	1.000,000 „
Genfi kereskedelmi bank	1.250,000 „
Berni megyei „	1.400,000 „
Argaui „	800,000 „
Neuenburgi „	400,000 „
Szolothurni „	400,000 „
Glaruszi „	400,000 „
Svajczi hitelintézet Zürichben	6.000,000 „
Sz.-Galleni hitelbank ;	
Általános svajczi föld- és ingósági hitelbank, stb.	

Spanyolországban 24 bank- és hitelintézet van, összes alaptőkéjük 1862-ben 180 millió frot tett. Legnevezetesebbek :

Nemzeti bank Madridban, jegybank, alapja 21,200,000 frt.
Barcelonai jegybank.
Valenciai „
Zaragoszai „
Malagai „
Cadixi „
Sevillai „
Valladolidi „
Corunnai „
Santanderi „
Bilbaói „
Általános hitelegylet Madridban.

Portugalliában 6 bank- és hitelintézet van, alaptőkéjük 1862-ben 24 millió ftot tett. Legnagyobbak:

Nemzeti bank Lisszabonban, jegybank, alapja 17.800,000 frt.

Portóban 2 bank.

Ingósaági hitelbank Lisszabonban.

Görögországban a következő 3 hitelintézet van, alaptőkéjük 4 820,000 ft:

Nemzeti bank Athénében, jegybank, részvénytőkéje 2.880,000 frt.

Jóniai " " " " 1.040,000 "

Leszámitolási és letéti bank Korfúban " 900,000 "

Törökországban:

Török bank Konstantinápolyban, jegybank, alapja . 18.080,000 frt.

Rumániában:

Moldvai bank Jászvároson, alaptőkéje 3.000,000 frt.

Jegybank Bukarestben, " 16.000,000 "

Bankjegyforgalom. A forgalomban levő bankjegyek összegei tettek:

Orosz birodalom (1867) jan.	1155.5 millió frt.
Svéd-Norvégiában (1862)	21 " "
Dániában (1862)	14 " "
Németalföldön (1862)	64 " "
Belgiumban (1862)	30.4 " "
Svajcországban (1862)	6.4 " "
Spanyolországban (1862)	100.0 " "
Portugalliában (1862)	12.0 " "

Takarékpénztárak, biztosító intézetek. A takarékpénztárak és az ezekbe betett összegek:

	Takarékpénztár.	Betételek összege.
Oroszország (1867)	38	122.96 millió frt.
Lengyelország "	8	1.6 " "
Svédország (1865)	175	17.9 " "
Dánia (1861)	72	36 " "
Németalföld (1862)	150	15.0 " "
Belgium (1862)	48	16.4 " "
Svajcország (1863)	228	53.3 " "
Spanyolország (1860)	11	5.0 " "
Portugallia "	1	?
Görögország "	1	?

Biztosító intézet 1862-ben volt:

	összes biztosító intézetek	tűzkár ellen	szállítási károk ellen.
Oroszországban	9	5	13
Norvégiában	11	5	6

	összes biztosító intézetek	tűzkár ellen	szállítások ká- rok ellen.
Norvégiában	7	1	5
Dániában	8	2	4
Németalföldön	29	16	9
Belgiomban	16	1	7
Svajcországban	27	19	1
Spanyolországban	38	8	25
Portugalliában	5	2	3
Görögországban	2	—	2
Romániában	1	1	—

Oroszországban 1861 végén összesen 127 részvényes társaság volt, melyek összes részvénytőkéje 457.4 millió ftra rúgott, de ez nem volt egészen befizetve.

Spanyolországban 1861-ben volt:

3 váltóbank részvénytőkéjük	14.940
46 műipari részvényes társulat részvénytőkéjük	41.088
13 biztosító társulat	43.228
23 társulat közmunkákra	241.981 ¹⁾
13 hiteltársulat	165.636 ²⁾
11 jegybank ³⁾	24.075

E) Pénz- és hadügy.

Az állami bevételek, kiadások, és adósságok általánosan ezek :

	bevételek	kiadások	állami adósság tőkéje.
Oroszország (1866)	601.5 millió frt	622.5 millió frt	2948.4 millió frt.
Lengyelország „	39.7 „ „	39.7 „ „	72.0 „ „
Finnország „	6.3 „ „	6.3 „ „	10.0 „ „
Svédország (1867)	31.3 „ „	24.7 „ „	42.4 „ „
Norvégia (186 ^o / ₁₀₀)	11.4 „ „	11.4 „ „	18.7 „ „
Dánia (1866)	30.1 „ „	30.19 „ „	150.6 „ „
Németalföld (1866)	93.6 „ „	93.7 „ „	834.3 „ „
Belgium (1867)	67.2 „ „	67.5 „ „	272.3 „ „
Svajcország (szövetség 1867)	8.2 „ „	8.0 „ „	6.4 „ „
„ megyék	12—14.0 „ „	12—14.0 „ „	53.5 „ „

¹⁾ Azonkívül kötelezvényekben 222.132 millió frt.

²⁾ Valósággal csak 49.092 millió frtot fizettek be.

³⁾ Az általuk kibocsátott bankjegyek összege 45,069,416 frt.

	bevételek	kiadások	állami adósság tőkéje.
Spanyolország (186 $\frac{6}{7}$)	228.98 millió frt	234.33 millió frt	2087.6 millió frt
Portugallia (186 $\frac{6}{7}$)	38.5 " "	50.7 " "	473.6 " "
Törökország (186 $\frac{3}{4}$)	142.8 " "	147.0 " "	618.0 " "
Görögország (1866)	10.2 " "	9.8 " "	84.6 " "
Jóniai szigetek (1865)	1.7 " "	1.3 " "	—
Rumánia (1867)	20.3 " "	22.3 " "	47.1 " "
Szerbország (1866)	4.7 " "	4.7 " "	?

A bevételek és kiadások nevezetesebb tételei millió forintokban ezek:

	Bevételek.		Kiadások.		
	közvetlen adók	közvetett adók	udvar-tartás	hadse-reg	állami adósság
Oroszország	72.2	257.2	12.8	224.0	111.2
Lengyelország	6.9	21.6	0.5	5.2	6.2
Finnország	1.7	3.9	—	1.4	0.7
Svédország	4.8	13.3	0.8	7.4	2.4
Norvégia	—	10.8	0.32	3.5	1.3
Dánia	4.6	8.2	0.9	5.2	13.6
Németalföld	18.0	24.6	0.64	18.4	33.6
Belgium	14.0	30.8	1.4	14.1	18.1
Svajczerország	2.5	6.6	—	2.7	1.2
Spanyolország	60.2	127.2	5.3	57.0	48.6
Portugallia	11.8	21.8	?	11.8	14.5
Törökország	34.0	98.2	10.8	41.2	44.8
Görögország	3.8	2.7	0.3	2.6	1.5
Rumánia	7.0	4.5	?	5.9	?

A költségvetésekben gyakran helytelenül osztályozvák az adónemek, s rendszeren mind a közvetlen mind a közvetett adók valósággal többet tesznek, mint itt a költségvetések szerint ki van mutatva. Pl. Oroszországban az összes közvetlen adók tulajdonkép 106, a közvetett adók 324 millió ftra rúgnak; az állami javakból stb. való tiszta jövedelem 38 millió ft.

A pénzügyi viszonyok részletesebben.

Oroszország. Mennyit tesz a valóságos állami jövedelem és kiadás, azt nem lehet tudni, mert bevégzett számadás soha sem tétetik közé. Az előleges költségvetés szerint 1846-ban a tiszta bevételek 446; 1862-ben a tiszta bevételek 466, a kiadások pedig 496.7, 1865-ben az összes bevételek 615.8, a kiadások is 615.8, millió ftra rúgtak. Az 1866-diki költségvetés szerint pedig: az összes rendes bevételek 566.5, a rendkívüli bevételek (kölcsonök, kincs-

tári vagyis hiteljegyek) 35.0, együtt 601 millió ftot tesznek. Ezekhez járul 32.3 millió ftnyi kölcsön vasútépítésre, s 20.8 millió ft különös rendeltetési jövedelem, úgy hogy az összes rendes, rendkívüli és különös jövedelmek 654.6 millió ftra rúgnának. Ebből tiszta állami bevétel 583.2 millió ft. Az 1867-re szóló költségvetés szerint az összes bevételek 653.1, a tiszta bevételek 583.3 millió ftra számítvák. A közvetlen adókra 84.1, a közvetett adókra pedig 303.8 millió ft esik.

A jövedelmek főforrásai:

Fejadó	56.0 millió ft.
Kereskedelmi engedélyadó	16.2 " "
Ital fogyasztási adó	202.2 " "
Só " "	16.9 " "
Dohány " "	9.2 " "
Répacukor fogyasztási adó	1.1 " "
Vámok	44.8 " "
Bélyeg	8.9 " "
Regáliák, (bányák, posta, telegraf, pénz- verés stb.	32.3 " "
Pósta különösen	12.9 " "
Állami javak	174.8 " "

A kiadások tételei a feljebb említetteken kívül:

Adószedés stb. költség	67.4 millió ft.
Pósta és telegraf	23.7 " "
Közmunkák	17.7 " "
Egyház és közoktatás	21.2 " "
Vasutakra	32.3 " "

Az összes rendes kiadások 595.1, a rendkívüliek 27.4 millió ftot tesznek.

Az **állami adósság** 1867 jan. 1. 2948.4 millió ftot tett, ebből 1056.5 millió ft hiteljegyekben áll s tehát nem kamatozó, s 258.5 millió ftot a jobbágyoknak megváltásuk érdekében tett előlegezések tesznek; tehát a tulajdonképi kamatozó állami adósság 1633.4 millió ftra rúg. Más adatok szerint a kamatozó állami adósságok 1865 jan. 1-jén a hiteljegyek leszámításával 1732 millió ftot tettek, s azoknak kamatai és törlesztése 104.3 millió ft kívántak. A Hiteljegyek fedezésére mintegy 90 millió ftnyi fémkészlet volt. 1862 elején Oroszország összes állami adósságát 2,314.9 millió ftra tették. *Kolb* szerint 1867-ben az orosz birodalom állami adósságai ezek voltak:

Megállapított	1653.6 millió ft.
Lebegő (kincstári jegyek)	349.9 " "
Fedezetlen hiteljegyek	973.5 " "
A moszkvai és pétervári letéti bankokba való betételek	149.9 " "
5 ^o / _o -kos bankjegyek	604.1 " "
A kincstár tartozásai a hitelintézetek iránt	80.3 " "
Lengyel adósság	72.1 " "
Finn adósság	14.3 " "
Összesen	3897.7 " "

vagy a megállapított adósságba beszámított 249 millió kötvények
lovonása után 3648.3 millió ft.

Lengyelország bevételeiből esik:

A telekadóra	4.1 millió ft.
Házadóra	2.82 " "
Pálinkaadóra	8.25 " "
Dohányadóra	1.3 " "
Bélyegre	1.57 " "
Postajövedelemre	0.9 " "
Javak és erdőkre	2.8 " "
Bányák és kohókra	2.03 " "

Kiadásainak főtételei pedig:

Állami adósság	6.14 millió ft.
A császári állampénztárba közvetlenül jár	7.5 " "
Az ország saját szükségletei fedezésére szolgál	26.1 " "
Ebből esik: az igazságügyre	1.43 " "
A belügyre és vallásra	6.02 " "
Közoktatásra	2.5 " "
Pénzügvkezelésre	7.6 " "
Útépitésre	1.1 " "
Postára	1.1 " "
Katonaságra	4.1 " "

Finnország bevételei:

Telekadó 0.97 millió ft.	Vám, bélyeg stb. 3.13 millió ft.
Iparadó 0.05 " "	Rendkívüli adó 0.3 " "
Fejadó 0.53 " "	Pálinkaadó 0.82 " "

Kiadásainak főtételei:

Kormány	0.52 millió ft.
Igazságügy	0.18 " "
Katonai igazgatás	0.1 " "
Polgári igazgatás	1.4 " "
Vallás és közoktatás	0.7 " "
Kegyes alapítványok és egészségügy	0.5 " "
Földmivvelés és kereskedés	0.8 " "

Svédországban 1867-re a rendes költségvetésben az összes bevételek 20.3, a kiadások 19.1, a rendkívüli költségvetésben pedig a bevételek 11.0, a kiadások 5.6 millió ftra tétettek, ez utóbbiakból 2.6 millió ft az állami vasutak építésére felvett kölcsön kamataira és törlesztésére esett. A valóságos eredmény 1863-ban ez volt:

Összes bevételek 21.9 millió frt, azaz 2.6 millió fttal több mint az előleges költségvetésben számított.

Ezekből esett a vámokra	8.7 millió frt.
A levéldíjakra	1.3 " "
Bélyegre	1.8 " "
Pálinkaadóra	9.9 " "

A kiadásokat illetőleg a hadseregére 5.33, a hajóhadra 2.25, a vallásügyre és közoktatásra 2.6 millió ft fordított. Meg kell jegyezni, hogy a katonaság egy része és sok polgári tisztviselő is fizetését a koronajavakból kapja, s az ezekből való jövedelem nincs az állami költségvetésben kitéve.

Állami adósság 1865 végén ez volt:

Belföldi	3.4 millió frt.
Külföldi	31.1 " "
Lebegő	7.9 " "

Norvégiában nincs közvetlen adó, bevételeinek forrásai:

Vám	6.9 millió frt.
Pálinkaadó	1.7 " "
Bélyeg	0.2 " "
Pósta és Telegraf	0.9 " "
Ezüstbányák	0.3 " "

Kiadásaiból esik:

A hadügyre	3.5 millió frt.
A vallásra	0.42 " "
Az állami adósságra	1.3 " "

Állami adóssága összesen 18.7 millió ftot tesz, ebből vasútépítésre 12.9 millió ftot fordított. De az állam követelései 19.3 millió ftra rúgnak az állami vasutakon kívül, s azonfelül még 9.9 millió ftot tevő közalapítványai vannak, melyek a közoktatásra rendelvek.

Dánia bevételeinek főforrásai:

Közvetlen adók	4.7 millió frt.
Fogyasztási adók (tisztja jövedelem)	8.0 " "
Bélyek és átírási díjak	1.4 " "

Pósta, telegraf	0.1 millió ft.
Állami javak	0.58 " "
A herczegségek fizetései	2.6 " "
Kincstári jegyek	4.6 " "

Kiadásaiból még a vallást és közoktatást említjük, melyre az állami pénztárból 0.43 millió ft fordítatik.

Állami adóssága 1865 marc. 31-kén 149.3 millió ftra rúgott, de ebből az elszakasztott herczegségekre az 1864 okt. 30-kai bécsi békekötés alapján 32.770,000 ft rovatott. Állami vagyona a szundvám tőkén kívül 47.9 millió ft.

Németalföld bevételei 1862-ben 73.9 millió ftot tettek. Bevételeinek főtételei az 1866-diki költségvetés szerint:

Telekadó	17.5 millió ft.
Fogyasztási adók	19.3 " "
És pedig : ezukoradó	3.0 " "
Ser- és eczetadó	1.2 " "
Boradó	1.6 " "
Pálinkaadó	9.7 " "
Sóadó	2.5 " "
Szappanadó	0.55 " "
Vám és hajózási illetékek	3.6 " "
Közvetlen adók	11.35 " "
Állami javak	1.1 " "
Pósta	1.9 " "
Telegraf	0.38 " "
Vegyes jövedelmek	15.85 " "
Belgiom fizetése	0.34 " "
A gyarmatokból való jövedelem	21.25 " "

Kiadásaiból még említendőek:

Bellügy	19.8 millió ft.
Prot. egyházak	1.5 " "
Kath. egyház	0.6 " "
Tengerészet	7.7 " "
Katonaság	10.9 " "
A gyarmatok központi igazgatása	3.2 " "

A hollandiai tartományok 1864-diki költségvetése szerint a bevételek 2.509,102, a kiadások 2.489,227, a városok bevételei 22.450,000, kiadásai 22.276,173 ftra rúgtak.

Állami adóssága 1862-ben 878.4, 1866-ban pedig 834.3 millió ftot tett; ebből 8.5 millió ft nem kamatozó; többnyire csak 2¹/₂%

kamatot fizetnek, csak a 165.5 millió ftra rugó nemzeti adósságért jár 4% kamat. Azért az adósság kamata csak 23.6 millió ftot tesz.

A keletindiai gyarmatok költségvetése 1864 ben ez volt :

Adó stb. bevételek	51.6 millió frt.
A gyarmati árúk eladásából való bevételek	42.6
Összesen	94.5 " "
A gyarmatok igazgatása Keletindióban .	76.06 " "
Költségek az anyaországban	14.28 " "
Összeses költségek	90.34 " "

A nyugatindiai gyarmatok költségvetése :

Összes bevétel	883,000 frt.
Összes kiadás	2,842,000 „

Tehát a hiány 1.959,000 ft, ebbe azon 255,000 ft is be van számítva, mely a rabszolgaság eltörléseért fizettetik.

Belgium pénzügyei igen jó állapotban vannak. Bevételei és kiadásai ezek voltak :

	Bevételek millió frt.	Kiadások millió frt.
1858-ban	63.2	58.5
1861-ben	69.8	66.2
1862-ben	66.6	71.7
1863-ban	68.3	75.7
1864-ben	73.5	75.4
1866-ban	58.4	?

Az 186⁶/₇ diki költségvetés szerint az összes bevételek 67.23, a kiadások 67.54 millió fiban állapították meg. A bevételek főforrásai :

Telekadó	7.7 millió frt.
Személyesadó	4.5 " "
Óványadó	1.8 " "
Szeszes italárulás	0.6 " "
Dohányárulás	0.1 " "
Jövedelem a bányákból	0.16 " "
Vámok	5.27 " "
Sófogyasztási adó	2.19 " "
Külföldi bor "	0.84 " "
Belföldi pálinka adó	3.05 " "
Ser és eczet adó	3.58 " "
Czukor adó	1.58 " "
Átírási illetékek (enregistrement)	5.974 " "
Örökségi illetékek	4.78 " "
Bélyegek	1.50 " "
Út- és hajózási vámok	1.05 " "

Pósta	1.51 millió frt.
Vasutak	15.0 " "
Telegraf	0.4 " "
Állami javak és gyárak	1.57 " "

A kiadások főtetelei:

Az állami adósság kamatai stb.	18.08 millió frt.
Civillista	1.34 " "
A Flandriai gróf fizetvénye	0.06 " "
Igazságügy	6.28 " "
Külügy	1.34 " "
Belügy	4.90 " "
Ebből esik : a földmivelésre	0.37 " "
A nemzeti ünnepélyekre	0.042 " "
Községi utakra s egészségügyre	0.47 " "
Iparra	0.12 " "
Felső tanintézetekre	0.443 " "
Középső "	0.499 " "
Elemi "	1.403 " "
Tudományos intézetekre	0.18 " "
Művészeti "	0.35 " "
Közmunkákra	15.55 " "
Különösen a vasútra, pósta és telegrafüzletre	12.33 " "
Hadügyre	11.14 " "

Az állami adósság 1862-ben 264.4, 1855-ben 275.3, 1866 végen 272.3 millió fra rúgott.

A tartományok költségvetése ez volt 1867-re: összes bevételek 4.36 millió ft, a kiadások is annyit tesznek.

A községi költségvetések 1863-ban ezek voltak: rendes bevételek 14.95, rendkívüli bevételek 21.52, összes bevételek 36.47 millió ft.

Rendes kiadások: 14.24, rendkívüli kiadások 14.95, összes kiadások 29.19 millió ft.

A községi kölcsönök és adósságok egész összege 49.4 millió fra rúg.

A községek bevételei között az állam részéről nekik adott százalékok is vannak, melyek a feljebb elősorolt állami jövedelmekből már levonják. T. i. 1860-ban a községi fogyasztási adók eltöröltettek, s ezek helyébe a községek megállapított arány szerint a határszéli vámokból 830,250 frot, az idegen boroktól szedett fogyasztási adóból 35, a belföldi pálinkától és a sertől meg ezettől szedett adóból 41.5 százalékot kapnak.

Svajczország állami költségei aránylag legkisebbek. A szövetséges kormány tetteges bevételei és kiadásai ezek voltak:

	1865	1866	1867
Bevétel	7.78 millió frt	7.704 millió frt	8.179 millió frt
Kiadás	7.84 " "	7.865 " "	8.023 " "

De a kezelési stb. költségek leszámításával a tisztán állami bevételek csak 2.173,403, a kiadások pedig 1.906,703 forintot tesznek.

Ez utóbbiakból esik:

Az állami adósság kamataira	48,448 frt.
A közigazgatásra stb.	613,862 "
A hadseregére	1.113,143 "
A Műegyetemekre	101,250 "

A szövetséges kormány bevételei a köztársaság tőkéből és javaiból, a vámokból, pósta- és telegrafból származnak; a vámjövedelem 3.5, a póstajövedelem 3.4 millió ftot tesz. Kiadásai: a vámok kezelése 1.3, a póstakezelése 1.4, a hadseregére összesen 1.6 millió ft, a műegyetemre összesen 118—120,000 ft.

A szövetség adóssága 1866-ban csak 1.543,050 ftot tett, 1867-ben leginkább a hadsereg új felszerelésére 4.860,000 ftnyi kölcsön iratott ki. Vagyona 5.752,684 ftra rügott.

A megyék kiadásai 1864-ben következők voltak:

Összes kiadás 12.543,315 ft, ebből esik a közadósságokra 1.216,613, a katonaságra 1.639,903, a közmunkákra 2.758,900, a népnevelésre 1.803,860, közjótékonyásra 699,284 ft. A jövedelmi forrásokat illetőleg a közvetlen adókra csak 2.513,835, a közvetett adókra pedig 6.564,240 ft esik.

1865-ben s részint 66-ban a megyék költségvetése ez volt:

Összes bevétel 14.308,735, összes kiadás 15.271,399 ft; összes adósság 53.468,192, összes vagyón 105.575,333 frt.

Ha a szövetséges és megyei kormányok kiadásait összesítjük, 1864-re nézve a következő tételeket kapjuk:

Adósság, kamat és törlesztés	1.216,583 frt.
Kormány s közigazgatás	1.121,717 "
Katonaság	2.661,785 "
Igazságszolgáltatás	741,952 "
Börtönök	319,589 "
Rendőrség	799,397 "
Közegészségügy	70,469 "

Földmivélés s műipar	181,941	frt.
Pénzügy	285,551	"
Közmunkák	3.380,748	"
Népnevelés	2.020,274	"
Vallás	1.001,369	"
Jótekonyság	703,334	"
Vegyesek	151,807	"
Összesen	14.649,516	"

Az egyes megyéket illetőleg legnagyobb költségvetésök a következőknek van:

	Bevétel.	Kiadás.
Bern megye 1861	2.06 millió frt	2.03 millió frt
Zürich " "	1.28 " "	1.13 " "
Waadt " "	1.21 " "	1.20 " "
Tessin " "	1.20 " "	1.12 " "
Argau " "	0.83 " "	0.84 " "
Genf " "	0.83 " "	1.50 " "
Freiburg megye 1861	0.74 " "	0.76 " "

Spanyolország pénzügyei elég rossz karban vannak. Az 1861-diki költségvetésben a bevételek 234.4, a kiadások 251.3 millió, az 1864¹/₂-diki költségvetés szerint a rendes bevételek 215.6, a rendes kiadások pedig 213.6 millió ftra számítottak, de ez utóbbi évben tetteleg amazok csak 203, emezek pedig 224 millió ftra rúgtak, ide járultak még a rendkívüli kiadások, úgy hogy a hiány több mint 77 millió ftot tett.

Az 1865³/₆-diki előleges költségvetésben a rendes bevételek 231.9, a rendkívüliek 59.6, az összes bevételek 291.5, s a kiadások ugyanannyira számítottak. A bevételek főtételei:

Telekadó	46.0	millió frt.
Iparadó	9.2	" "
Jelzálogadó	4.5	" "
Összes közvetlen adók	60.2	" "
Vám	30.0	" "
Fogyasztási adók	21.1	" "
Útvám	1.9	" "
Vasúton utazók adója	1.7	" "
Bélyeg	13.5	" "
Dohány	41.8	" "
Só	13.1	" "
Összes közvetett adók	127.2	" "
Sorsjáték	24.5	" "
Bányák és kohók	4.9	" "

Állami s egyházi javak	6.5 millió frt.
Jövedelem a gyarmatokból	4.0 " "
Hadi kárpótlás Kosinsinától	0.424 " "
" " Marokkótól	1.272 " "

Az állami kiadások főtételei:

Üdvertartás	5.3 millió frt.
Állami adósság	48.6 " "
Vallás- és igazságügyi miniszterium	23.0 " "
Nyugdíjak	16.7 " "
Statisztikai hivatal	0.7 " "
Külügyi miniszterium	1.9 " "
Hadügyi "	44.6 " "
Tengerészeti "	12.4 " "
Belügyi "	11.4 " "
Földművelés, ipar, közoktatás, közmunkák	11.5 " "
Finanzzügyi miniszterium	53.9 " "
Gyarmatok	0.2 " "

Az 186 $\frac{6}{7}$ -diki költségvetésben a bevételek 228.98, a kiadások 234.33 millió fra tételnek.

A tartományi kiadások 1864-ben 21.871,000, a községi kiadások pedig 44.972,000 fra számítottak.

Az állami adósságok 1864 decz. 1-jén 1703.3, 1865 nov. 30-kán 1918.4 millió fra rúgtak. Ezek között van 24.9 millió ft., melylyel az állam közmunkákért, nevezetesen útéptítésért tartozik, s 35.7 millió ft, mely összegre a vasúti igazgatóságok segélyezésére kiadott kötelezvények rúgnak. A lebegő adósság 1866 aug. 1-jén 169.23 millió forintot tett. A kamatok 1864-ben 40.8 millió forintot tettek.

Portugalliában is rendesen hiány van. Bevételei az 1866—67-diki költségvetés szerint ezek:

Közvetlen adók	11.8 millió frt.
Közvetett adók és vámok	21.8 " "
Nemzeti javak s vegyesek	4.8 " "
A kiadások leszállításából	0.1 " "

Kiadásai pedig ezek:

Belföldi adósság	7.9 millió frt.	Pénzügy	10.22 millió frt.
Külföldi "	6.6 " "	Belügy	4.0 " "
Igazság és egyházügyi	1.5 " "	Külügy	0.53 " "
Hadügy	8.5 " "	Közmunkák	4.07 " "
Tengerészet	3.3 " "	Rendkívüli kiadások	4.2 " "

1862-ben a bevételek 28.4, a kiadások 31.2 millió forintra tételtek.

Az állami főbudgeten kívül különös költségvetések vannak tudniillik:

	Bevétel.	Kiadás.
A papság fizetése (185 ^o /,)	1.464,800 frt	1.464,800 frt.
Keresztshadi bulla (186 ^o /,)	102,000 „	59,000 „
A kerületek egytetemes bizottsága (1852)	524,300 „	524,300 „
Helyhatósági kamarák (186 ^o /,)	3.225,300 „	2.053,000 „
Kolostorok (1859)	471,000 „	476,000 „
Jótekonysági intézetek (1861)	2.308.000 „	2.118,000 „

A gyarmatokból nem kerül be annyi, mint a mennyi költséget okoznak, csak az indiai gyarmatok hajtanak 15—33,000 ftnyi tiszta jövedelmet. Az összes gyarmatok költségei 7—800,000 fttal meghaladják a jövedelmet.

Az állami adósság 1865 jun. 30-kán ez volt:

Belföldi 250.7, külföldi 199 millió ft, együtt 449.7 millió ft. Ehhez járultak még: az elhalasztott adósság 564,000 ft, s a hátralevő kamatok 4.800,000 ft, tehát az összes adósság 455.064 millió fttal telt.

A lebegő adósság 1866 jun. 30-kán 18.5 millió fttal telt.

Törökországban az 186°/₄-diki előleges költségvetés szerint a bevételek 135.5, a kiadások 133.7 millió ftra számítottak, de valóságban a bevételek 131.9, s a kiadások 144.7 millió fttal tettek. Az egész hiány a lebegő adóssággal együtt 32.7 millió ftra rúgott, s általában az évi hiány már évek óta 10—30 millió fttal tesz. Az 186°/₅-diki költségvetésben a bevételek 145.9, a kiadások 144.3, az 186°/₆-diki költségvetésben pedig a bevételek 142.3 s a kiadások 147.0 millió ftra számítottak.

A jövedelem főforrásai:

Fejadó	28.0 millió frt.
A keresztényektől fizetett megváltás a katonaságtól	6.0 „ „
Összes közvetett adók	98.2 „ „
t. i. tized	36.0 „ „
juhadó	10.9 „ „
sertésadó	0.1 „ „
vámok	19.2 „ „
dohányadó	10.6 „ „
bélyeg	1.4 „ „
szesz italok és bor	0.9 „ „
vegyes közvetett adók	10.8 „ „
pósta és telegraf	1.4 „ „
állami javak stb.	11.5 „ „

A hűbéres országok közül Egyiptom 3.837,500, Moldvaor 135,000, Oláhország 225,000, Szerbia 207,000 ftot adóznak.

A kiadások főtételei 186⁵/₆-ban ezek :

Külföldi adósság	26.931 millió frt.
Belföldi "	17.826 " "
Nyugdíjak	5.462 " "
Udvartartás	10.800 " "
Hadsereg	34.200 " "
Tengerészet	6.950 " "
Vallási ügyek	0.906 " "
Közoktatás	0.695 " "
Közmunkák	0.362 " "
Középületek	1.080 " "

Törökország állami adósságai 1865 nov. 30-kán ezen összegekre rúgtak :

Külföldi adósságok	330 millió frt.
Belföldi, 1865-ben átalakított adósságok	318 " "
Összesen	648 " "

Görögországban az előleges költségvetések szerint tettek :

	1864 frt	1865 frt	1866 frt
A bevételek	8.405,526	10.260,000	10.201,536
A kiadások	8.003,922	9,720,000	9.789,222

De a várt felesleg helyett minden évben 1.5—2 millió ftnyi hiány volt. Azon költségvetés csak a szorosb értelemben vett görög királyságra vonatkozik. Az Ión szigetek bevételeit 1 729,800, kiadásait 1.313,600 fra számították 1865-ben.

A bevételek főtételei az 1864-diki költségvetés szerint :

Közvetlen adók	3.777 millió frt.
Közvetett adók	2.677 " "
A nemzeti javak jövedelmei	0.903 " "
A nemzeti tulajdon eladásából	0.813 " "

A kiadások főtételei :

Udvartartás	0.303 millió frt.
Állami adósság	1.479 " "
Hadsereg	1.935 " "
Tengerészet	0.648 " "
Belügy	1.394 " "
Vallás és oktatás	0.442 " "
Igazságügy	0.565 " "
Külgügy	0.208 " "

Görögország állami adósságai a pénzügyminiszter által 1866 jun. 18-kán kelt jelentése szerint összesen 84.628,726 fra rúgnak, ebből a külföldi adósságokra 64.672,806, a belföldi adósságokra pedig 19.955,920 ft esik. Az 1832-diki, a három külhatalmasság által biztosított kölcsön 39.325,968 fto tesz.

Rumánia 1865-diki költségvetésében a bevételek ezek:

Közvetlen adók	7.108 millió ft.
Közvetett adók	4.486 " "
Állami javak	6.080 " "
Pósta és telegraf	0.840 " "
Vegyések	1.237 " "
Rendkívüli jövedelmek	4.095 " "
Összesen	21.876 " "

A kiadások összesen 29.792 millió fra számítottak; ezekből esik a hadügyre 5.957, a pénzügyre 6.829 millió ft.

Az 1867-diki költségvetés szerint a bevételek 20.265, a kiadások 22.316 millió fra tétetnek.

Az állami adósság 1866 végén 47.066,250 fto tett.

Szerbiában az 1866 diki költségvetés szerint a bevételek 4.673,800, a kiadások 4.673,000 fto tesznek. A bevételekből esik:

Az állami tulajdon jövedelmeire	246,120 ft.
Az adókra	2.719,920 "
A vámokra	672,000 "
A törvénykezési és közigazgatási díjakra	304,100 "
Az esetleges és rendkívüli jövedelmekre	563,660 "
A regáliákra	168,000 "

A kiadásokból esik:

Az udvartartásra	201,600 ft.
A hadügyre	1.255,800 "
A közmunkákra	304,900 "
A vallásra és közoktatásra	420,728 "

Szerbia ingatlan birtokainak pénzértéke 93.7 millió forintra tétetik.

Hadügy.

Szárazföldi hadsereg és hajóhad. Az orosz birodalom szárazföldi rendes hadserege békében 672,080 emberből s 67,242 lóból, háborúban 977,429 emberből és 148,646 lóból áll.

Azon haderő ekkép oszlik el:

	Békében.	Háborúban.
Gyalogság	510,613 ember	766,600 ember.
Lovasság	76,344 "	82,150 "
Tüzérség	79,843 "	111,766 "
Mérnökség	12,285 "	16,913 "
Táborkar	10,371 "	10,371 "

Ide kell csatolnunk a helybeli katonaságot, mely békében 179,694, háborúban 224,694 emberből áll, s ha még a katonai növendékeket, orvosi és papi személyzetet stb. hozzászámítjuk, akkor a rendes hadsereg létszáma békében 902,561, háborúban 1.242,182 emberre növekedik.

A rendetlen hadsereg körülbelül 81,088 emberből s 67,225 lóbból áll.

A tengeri had 1866 okt. 1-jén számlált: 344 hajót, 2178 ágyút, 209,935 tonnafogatot. A hajók közül 285 gőzös 37,580 lóerőre. A tengeri had két nagy és 6 kis hajórajra oszlik. Legnagyobb a balttengeri hajóraj, mely 172 gőzösből 1758 ágyúval s 22 vitorlás hajóból áll. A hajóhad személyzete: 95 tengernagy és tábornok, 2345 tiszt, 966 polgári hivatalnok, 40,336 közkatona és hajós, 200 tengeri őr és kalauz.

Finnszág külön hadserege 3,499 embert számlál.

Svédország szárazföldi haderejének alkotórészei: az „indelta“ vagyis a földbirtokosok által kiállított s fentartott fegyveresek, kiknek száma 18,000 közlegény; a „värfvade“, azaz önkényt beállott katonák, 6500 közlegény; a „bevåring“, vagyis az összeírt 20—25 évesek közül kiállított rendes katonák, kiknek száma több mint 80,000. Azon különböző elemekből álló hadsereg tehát körülbelül 105,000 emberből áll, kik közül 85.000 gyalog, 6000 lovas 5000 tüzér; az ágyúk száma 152. Ezekhez még 25,000 önkénytes s Gothland szigetén 8500 polgári katona járul.

A hajóhad 26 gőzösből s 96 vitorlás hajóból áll, a hajósok és tengeri katonák száma 15,000.

Norvégia hadserege 24,000 rendes katonából s 18,000 honvédből áll; hajóhada 124 hajót számlál, ezekből 103 csak kis hajó összesen 396 ágyúval.

Dánia szárazföldi katonasága békében 10,000, háborúban 42,000 emberre rúg, a lovak száma 8000. Az összeírási rendszer

divatozik, a szolgálati idő 8 évre van szabva, tetteleg 10—12 hónapig tart; hajóhada 1867-ben ez volt: 4 páncélos fregatt, 4 páncélos kupolás hajó, 2 monitor, 3 csavarkorvett, s néhány kisebb hajó, összesen 380 ágyúval; a legénység 1000 ember.

Németalföld szárazföldi katonasága 60,916 ember; hajóhada 137 hajót számlál 1811 ágyúval; a hajósok és tengeri katonák száma több mint 11,000 ember. Indiai gyarmatain 27,089 katona s 957 ló van.

Belgium hadserege békében 37,900 emberből s 7742 lóból áll, ezekből 26,387 gyalog, 5483 lovas, 4772 tüzér. Háborúban a hadsereg 95,483 emberre s 12,190 lóra rúg. Évenként 10,000 ember soroztatik be az összeírt emberek közül.

Svajcország állandó katonasága igen csekély; a katonailag begyakorlott emberek száma körülbelül 340,000, ezek közül 82,747 a szövetségi had (Bundesauszug), 42,292 a tartalék, 64,887 a honvédség s 150,000 a népfelkelés (Landsturm). Az első osztályba a 20—34, a másodikba a 35—40, a harmadikba a 41—45 évesek tartoznak. A katonaságra fordított évi költség csak 3.4 millió ft.

Spanyolország szárazföldi hadserege békében 85,000, háborúban 212,000 emberből áll.

Hajóhada 1866 elején ez volt:

	Vitorlás.	Gőzös.	Összes hajó.
Hajó	35	78	113
Ágyú	641	556	1197
Lóerő	—	6810	6810
Tonnafogat	1856	8900	10,816

A legénység 10,335 emberre rúgott.

Portugallia szárazföldi hada az 1866-diki költségvetésben 16,640 emberre állapított meg; a gyarmatokban 8236 rendes katona s 9,572 tartalékos van. Hajóhada 11 gőzösből s 23 vitorlás hajóból áll, összesen 294 ágyúval.

Törökország szárazföldi hadserege ez: sorkatona (nizam) 148,680 békében, s 170,376 háborúban, tartalék (redif) 140,000 segédhadak 100,000, rendetlen hadak 87,000 ember. Az utolsó orosz háborúban 216,893 török katona vett részt.

Hajóhada 33 nagyobb hajóból áll 1263 ágyúval, azonkívül vagy 100 kisebb hajó van.

Görögország hadserege 9000 emberből áll, hajóhada 9 hajóból 112 ágyúval, a tengeri katonák száma 1000.

Rumánia hadserege 61,000 főre tétetik, de a rendes katonaság csak 13—14,000 ember.

Szerbia hadserege következő: 3448 sorkatona, 53,633 nemzetőr; ezekből 45,434 gyalog, 3309 lovas, 3281 tüzér, 1609 árkász

F) Egyházi s iskolai ügyek.

Egyházi viszonyok. A népességi viszonyok tárgyalásánál a különböző egyházak híveinek számát az egyes országokban már előadtuk. Spanyolországban, Portugáliában és Belgiomban a népesség 98—99%-ka a r. kath. egyházhoz; Svéd-Norvégországban és Dániában a népesség 97—99%-ka a prot. egyházhoz, ugyancsak ehhez Svajczországban 59, Németalföldön 58%-ka tartozik; az orosz birodalomban, Görög, Törökországban, Rumániában és Szerbiában valamint Montenegróban a görögkeleti egyház uralkodik s a népesség 78—96, Törökországban 55%-ka tartozik hozzá.

A görögkeleti egyháznak az orosz birodalomban a császár a feje, mellette a sz. zsinat van. Görögkeleti érsek és metropolita az orosz birodalomban 27 van, a sz. pétervárainak megyéje Finnországra és Eszthonra is kiterjed, Lengyelország a varsói érsek alatt áll; püspök 31 van.

R. kath. érsek Oroszországban 1, Lengyelországban is 1, r. kath. püspök pedig Oroszországban 7 s Lengyelországban 6 van. Lengyelországban azonkívül 1 görögekath. püspök, Finnországban pedig 1 prot. érsek s 2 prot. püspök van.

A fárak száma Oroszországban 36,500, Lengyelországban 1802, Finnországban 453; a világi papok száma Oroszországban 100,000, Lengyelországban 6600, Finnországban 1800. A kolostorok száma Oroszországban görög 1368, r. kath. 113, Lengyelországban r. kath. 55 (miután 1864-ben 128 eltöröltetett), a szerzetesek száma Oroszországban 44,000, Lengyelországban 900.

Svédországban 1. evang. érsek s 11 ev. püspök, Norvégiában 6 ev. püspök van; a fárak száma amott 2455, emitt 333; a papok száma amott 4050, emitt 1150.

Dániában 8 evang. püspök van, a fárák száma 2133, a papoké 2600.

Németalföldön a r. kath. egyház 1 érsek s 5 püspök alatt áll, a két prot. egyház ügyeit egy-egy zsinat igazgatja, a zsidóknak egy consistoriumok van; a fárák száma 2710, a világi papoké 4360; a szerzetes papság 176 kolostorban él, melyekben 815 barát és 137 apácza van.

Belgiumban a r. kath. egyház 1 érsek s 5 püspök alatt áll; az érsek 8310, a püspökök egyenként 5820 ftnyi fizetést kapnak az állami pénztárból. A fárák száma 3075, a világi papoké 9800, kolostor 333 van, 42 férfiak, 291 nők számára, melyekben 10,000 szerzetbeli lakik.

Svajczországban a r. kath. egyház 5 püspöki megyére szakad, a világi r. kath. papság 2109 fejből áll, a 111 kolostorban 527 barát és 1411 apácza él. A prot. papok száma 800, az összes fárák száma 2360.

Spanyolországban 9 r. k. érsek 17 megyés és 27 címzetes püspök van, a fárák száma 17,256, a világi papság 37,844 lélekből áll, kolostor még 907 van 719 férfi szerzetessel s 13,000 apáczával. 1787 ben még 61,617 férfi szerzetes 32,500 apácza, 2705 inquisitor (hitnyomozó) s összesen 188,625 egyházi személy volt.

Portugalliában 3 érsek, 16 püspök, 10,000 világi pap, 4034 fára, 3 férfi- s 117 apácza-kolostor van, 500 férfi szerzetessel s 1,459 apáczával.

Görögországban 2 r. kath. érsek és 5 r. kath. püspök, 11 görög érsek s 10 püspök van, az összes fárák száma 2908, a világi papoké 5800, a kolostoroké 132, melyekben 1600 szerzetes és 150 apácza van.

Törökországban 7 római, örmény, bolgár és görög-kathol. érsek, 10 püspök s 5 apostoli vicarius, továbbá 59 görög egyházi metropolita vagy érsek s 51 püspök van; a kolostorok száma 160, ezek közül leghíresebb az Athos hegyen levő anyakolostor, melyhez 20 fiókkolostor, 290 remetelak, 11 remetefalu s vagy 3000 szerzetes tartozik, az összes szerzetesek száma több mint 4200.

Rumániában 2 görög érsek és 6 püspök, 6000 világi pap 550 kolostor 11,000 szerzetessel és apáczával; Szerbiában 1

görög érsek s 3 püspök, 3400 világi pap, 38 kolostor 1000 szerzetessel; Montenegróban 1 görög püspök, 400 világi pap, 11 kolostor, 250 szerzetessel van.

Közkutatás.

Népiskolák s népnevelés. Elsőben az iskolák és növendékek számait állítjuk egybe.

O r s z á g.	Népiskolák száma.	Az iskolázható gyermekek száma.	Az iskolás gyermekek száma.	1000 lakosra esik iskolás gyermek.
Oroszország (1865) . . .	31,000	10,000,000	800,000	13
Finnország (1862) . . .	470	215,000	54,300	31
Lengyelország (1865) . . .	1,209	665,000	78,405	16
Svédország (1862) . . .	5,106	540,000	421,134	107
Norvégia (1863) . . .	2,415	230,000	214,119	134
Dánia (1861) . . .	4,120	241,000	244,000	143
Németalföld (1862) . . .	3,736	584,000	448,587	123
Belgium (1863) . . .	5,664	778,000	544,761	109
Svajczország (1864) . . .	7,160	420,000	425,000	168
Spanyolország (1861) . . .	22,060	2,620,000	1,010,558	70
Portugallia (1862) . . .	2,845	640,000	107,131	27
Törökország (1859) . . .	3,360	?	180,000	?
Görögország (1860) . . .	974	220,000	66,000	48
Rumánia (1865) . . .	2,266	670,000	82,711	20
Szerbia (1865) . . .	337	?	9,971	9

Középiszkolák. A felső polgári, reál és latiniskolák (gymnasiumok, progymnasiumok, stb.) s az azokba járó tanulók száma következő:

O r s z á g.	Latin iskolák.	Összes közép-iskolák.	A középiszkolák növendékeinek száma.
Oroszország (1864) . . .	129	186	34,000
Finnország (1861) . . .	6	10	1,300
Lengyelország (1865) . . .	11	19	10,600
Svédország (1864) . . .	23	75	10,145
Norvégia (1864) . . .	13	20	3,250
Dánia . . .	14	16	?
Németalföld (1865) . . .	65	77	8,893
Belgium (1865) . . .	50	60	11,335

Ország.	Latin iskolák.	Összes középiskolák	A középiskolák növendékeinek száma.
Svajczország (1864)	60	238	11,000
Spanyolország	106	130	21,478
Portugallia	21	40	12,225
Görögország	14	20	2,000
Rumánia	9	9	1,454
Szerbia	5	6	?

Egyetemek. Ezek következök:

	Hely.	A'apítási év.	Tanárok száma.	Tanulók száma 1864-ben.
Oroszország :	Pétervár	1819	87	784
	Moszkva	1775	129	1741
	Dorpat	1632	105	560
	Kharkof	1803	90	588
	Kazan	1804	49	413
	Kiev	1834	105	555
Lengyelország :	Odessza	1864	24	—
	Varsó	1862	82	719
Finnország :	Helsingforsz	1828	45	590
Együtt		9	—	175
			175	5950

1855-ben a 7 orosz egyetemen összesen 4131 tanuló volt.

Svédország :	Upszala	1477	83	1244
	Lund	1666	52	432
Norvégia :	Khrisztiania	1811	40	620
Együtt		3	—	716
			716	2296
Dánia :	Kopenhága	1478	57	1200
Németalföld :	Leiden	1575	36	557
	Utrecht	1636	29	469
	Gröningen	1614	23	198
	Amszterdam	1632	14	87
	Deventer	1630	9	16
Együtt		5	—	111
			111	1327
Belgium :	Gent	1816	59	373
	Lüttich	1816	71	658
	Löven	1834	50	768
	Brüsszel	1834	50	419
Együtt		4	—	230
			230	2218
Svajczország :	Bázel	1460	49	112
	Zürich	1833	61	230
	Bern	1834	57	180

Hely.	Alapítási év.	Tanárok száma.	Tanulók száma 1864-ben.
Svajczország : Genf (akademia)	1559	28	210
Lausanne „	1537	20	204
Freiburg „	?	?	44
Együtt 6	—	—	980
Spanyolország : Madrid	1836		3680
Barcelona	1430		1492
Sevilla	1501		719
Santjago	1532		618
Valladolid	1346		559
Valencia	1410		469
Granada	1531		424
Zaragoza	1474		312
Salamanca	1222		218
Oviedo	1580		111
Együtt 10	—	412	8611
Portugallia : Coimbra	1288	83	900
Görögország : Athéne	1837	64	1030
Korfu	1823	?	?
Rumánia : Bukarest]	1864	80	370
Jászváros]			
Szerbia : Belgrád	1844	13	179

Egyéb adatok a közoktatás köréből. Itt némely általános észrevételeken kívül a nevezetesebb szakiskolákat és egyéb tudományos intézeteket is megemlítjük.

Oroszországban a közoktatás még igen elmaradt, noha a kormány néhány év óta bizonyos irányokban előmozdítja azt. Évenként körülbelül 6 millió frot fordít az iskolákra és tudományos intézetekre. Az 1860-ban közzétett hivatalos jelentés szerint az összes iskolák száma csak 8937 volt 950,000 növendékkel, úgy hogy csak 77 lakosra esett egy növendék. Az 1865-ben megjelent hivatalos jelentés szerint az összes állami, egyházi, kerületi, községi s magán iskolák és intézetek száma 35,081, a tanulók száma pedig 969,038. Ez iskolák közül 5322 a közoktatási, 29,759 más ministeriumok és hatóságok felügyelete alatt áll, amazokban 1865-ben 229,731, emezekben 739,347 növendék volt, úgy hogy még csak 60 lélekre esett 1 növendék!

A 7 egyetemen kívül a közoktatási ministerium alatt állnak :

2 lyceum	99 tanulóval.
104 gymnasium	26,789 „

20 gymnasium magánintézet	1,541 tanulóval.
33 földmérői és földbecslői osztály a gym-	
nasiumokon	1,052 "
5 gymnasiumi egyházi iskola	790 "
2 baromorvosi intézet	105 "
54 felsőbb lányiskola	3,230 "
416 kerületi iskola	23,952 "
47 hasonló magán fiúintézet	1,518 "
1840 plébánia elemi iskola	81,624 "
45 hasonló egyházi iskola	2,280 "
120 felsőbb elemi lányiskola	9,129 "
140 " " magániskola	4,261 "
121 héber koronai iskola	5,624 "
1417 " magán "	13,000 "
152 nem görög egyházi iskola	27,783 "
799 egyéb magániskola	22,814 "

Más ministeriumok és hatóságok alatt állottak :

	tanintézet	tanulóval
A hadügyi miniszterium alatt	1,217	53,938
A katonai tanintézetek főigazgatása alatt	21	6,983
A tengerészeti miniszterium alatt	16	1,213
A pénzügyminiszterium alatt	64 ¹⁾	5,752
Az állami javak miniszteriuma alatt	7,137 ²⁾	226,996
Az igazságügyi ministerium "	3	845
A belügyi " "	90 ³⁾	8,021
A külügyi " "	1	7
Az építészeti és postaigazgatóság "	6	698
Az apanageok miniszteriuma "	2175 ¹⁾	36,586
A császári ház " "	8	1,552
A kaukazusi helytartóság "	87	7,362
A igazhitű egyház igazgatása "	18,848	374,481
A császári ház tagjai alatt	92	14,913

Svéd- és Norvégországban a közoktatás igen virágzik, az iskolázható gyermekeknek legfeljebb 1—2⁰/₀-ka marad oktatás nélkül. Az említett tanintézeteken kívül van: egy műtani intézet Stockholmban, több műtani vasárnapi és esti iskola, felsőbb

¹⁾ A 64 tanintézet között a pétervári műtani intézet, moszkvai gyakorlati kereskedelmi akadémia s 54 bányászati iskola van.

²⁾ Az állami javak miniszteriuma alatt 9 erdőszeti, 20 földművelési, 4344 elemi, 207 mohammedán iskola van stb.

³⁾ A belügyi ministerium a róm. kath. papi akademiákra és képezdékre ügyel fel.

⁴⁾ Az apanageok ministeriuma alatt 3 földmérői, 294 falusi, 721 községi, 111 mecsetiskola stb. van.

iparos iskola, hajózási iskolák, 24 gazdasági tanintézet, 10 erdőszeti iskola, 2 bányászati intézet, egy művészeti akadémia, 6 katonai tanintézet. Az elemi tanítást Svédországban vándortanítók is eszközlik, az állandó tanítók száma 2100, a vándortanítóké 900, amazok vagy 261,000, emezek vagy 160,000 gyermeket oktatnak.

Dánia-ban is minden gyermek részesül oktatásban, a 7—14 éves gyermekek kötelesek iskolába járni, a szegények nem fizetnek tandíjt, a plébániai iskolák száma, melyekben azok neveltetnek, vagy 4000. Középközpontú köztől 14 gymnasium, 1 Iszland szigetén van, 2 önálló reáliskola, 1 a Farői szigeteken van. Egyéb intézetek: 1 siketnémák intézete, 1 vakok intézete, 5 néptanító-képezde, 2 papképezde, az egyetemmel összekapcsolt műtani intézet, 1 kereskedelmi s 1 hajózási akadémia, egy felső s több alsó gazdasági tanoda, a művészetek akadémiaja, egy katonai intézet.

Németalföldön szintén virágzik a közoktatás s általában 7—8 lakosra esik egy iskolai növendék. Már 1857-ben 2478 nyilvános elemi iskola volt 4638 tanítóval s 134 tanítónővel, továbbá 944 nevelőintézet 1842 tanítóval és 777 tanítónővel. Amazokba 186,766 fiú és 136,000 lány, emezekbe 40,498 fiú és 40,652 lány járt. A középközpontúakon és egyetemeken kívül van 7 r. kath. s 2 prot. papnövelde, 3 tanítóképezde, 3 siketnémák intézete, 2 vakok intézete, 1 műgyetem (Delftben 1864 óta), 36 ipariskola, egy kereskedelmi akadémia, 4 művészeti intézet, 13 hajózási iskola, egy gazdasági iskola, 1 katonai s 1 tengerészeti akadémia.

Belgiumban a közoktatás újabban nagy lendületet vett. Az elemi iskolák száma 1860-tól 63-ig 102-vel szaporodott, a tanulók száma pedig 28,869-czel. Az 5664 elemi iskola közül 1658 lányiskola. 1000 lakosra egyremásra 1.1 nyilvános iskola esik. Az összes 544,761 tanuló közül 279,393 fiú s 265,368 lány, a 9663 tanító közül 4988 férfi, 4645 nő. Egyéb említendő tanintézetek: 14 fitanítóképezde 600 növendékkal, 13 nőtanítóképezde 319 növendékkal, 6 papnövelde, 1 baromorvosi, 1 gazdasági, 2 kertiskola, 58 szépművészeti, rajz- és iparos iskola 10,600 növendékkal, 9 intézet a siketnémák és vakok számára, a genti és lüttichi egyetemekkel összekötött műtani, s a lüttichivel összekötött művészeti, műipari és bányászati tanfolyamok, egy kereskedelmi, műipari és bányászati iskola, 1 felsőbb kereskedelmi tanintézet, 2 hajózási iskola, 1 katonai intézet. Az elemi oktatás költsége 1864-ben 4.4 millió ftot tett,

ebből 1.76 millió a községek, 0.45 millió a tartományokra s 2.2 millió frt az államra esett. A középiskolákra az állam 520,000, a felső intézetekre 440,000, a különböző különös szakiskolákra 135,000, a többi tudományos és szépművészeti intézetekre, könyvtárakra stb. 352,000, összesen népnevelési, tudományos s művészeti czélokra 3.647,000 ftot fordít.

Svájczországban a gyermekek 5—8 éves korban kötelesek iskolába járni, a szegények nem fizetnek tandíjt; vannak községi, kerületi, megyei iskolák, a zürichi műegyetem 1855-ben alapították meg a szövetség költségén. A tisztán prot. megyékben 5, a vegyes megyékben 7, a túlnyomólag kath. megyékben 9 lakosra esik egy növendék. A középiskolák közül 60 gymnasium s 190 reáliskola. Továbbá vannak: 15 intézet siketnémák, 4 intézet a vakok számára, 21 tanítóképezde, több ipar és kereskedelmi iskola 7 gazdasági s 1 erdőszeti iskola, 1 szépművészeti iskola stb.

Spanyolországban a népnevelés igen elhanyagolva s egészen a papság kezében volt. Még századunk elején ritka földmives és mesterember volt, ki olvasni tudott, sőt a nőknél kárhóztatták, ha olvasni tudtak. Lényeges javítások a közoktatás körül kivált 1847-től 1857-ig történtek. 1797-ben összesen még csak 393,126 gyermek járt iskolába, 1848-ban 663,711 s 1861. jan 1-jén már 1.040,558 iskolás gyermek volt. A hivatalos jelentés szerint volt:

		fiútanuló	lánytanuló	együtt
Nyilvános felső iskola	219	14,559	524	15,083
„ elemi „	10,261	398,176	216,953	615,129
„ vegyes „	7,399	222,000	42,004	264,904
Összesen	17,879	634,735	260,331	895,116
Gyermek iskola	109	—	—	10,159
Felserdültek számára	272	—	—	6,900
Összes nyilvános iskola	18,200	—	—	912,175
Magán felső iskola	35	1,392	25	1,417
„ elemi „	1,902	50,317	39,284	89,601
„ vegyes „	1,707	23,116	15,632	38,748
Együtt	3,644	74,825	54,941	129,766
Egyéb iskola gyermekek sz.	90	—	—	3,244
„ „ felserdültek sz.	66	—	—	1,393
Összes nyilvános és magános iskola	22,000	—	—	1.046,558

Egyéb iskolák és intézetek : 1 siketnémák, 1 vakok számára, 46 tanítóképezde, 59 papnövelde, 6 műtani és iparos, 6 építészeti és földmérői, 2 kereskedelmi, 9 hajózási, 2 gazdasági, 1 erdőszeti, 2 bányászati, 5 festészeti és művészeti 6 katonai iskola.

Portugalliában 1844-ben kötelezővé tétetett az iskoláztatás, de a törvény nem igen hajtatik végre. 1854-ben még csak 1136 elemi iskola volt, 33,500 tanulóval, ezek közt csak 1,570 lány; 1861-ben már 1788 nyilvános iskola volt 79,172 tanulóval, s 1862-ben 36 lakosra esett egy növendék.

Az elemi, középiskolákon és egyetemen kívül vannak : 1 tanítóképezde, 9 papnövelde, 2 műegyetem, 2 ipariskola, 1 kereskedelmi, 3 gazdasági, 2 művészeti, 3 katonai iskola.

Görögországban s a dunai fejedelemségekben a közoktatás még csekély előmenetelt tett; a következő intézetek felsorolandók : 1 tanítóképezde Görögországban s 1 Szerbiában, egy műtani és katonai s 1 művészeti és iparos iskola Görögországban és Rumániában, egy kereskedelmi iskola Rumániában, egy-egy gazdasági iskola Görögországban, Rumániában és Szerbiában, s mindhárom országban egy-egy katonai intézet.

Tudományos és művészeti társaságok. Ezek közül említendőek : Oroszországban a tudományok s a művészetek akademiái Sz. Péterváran, a földrajzi társaság ugyanott; Finnországban a tudós társaság Helszingsforszban; Svédországban a tudományok és uttívészetek akademiái Stockholmban, s a tudós társaság Upszalában; Norvégiában a tudós társaság Drontheimban; Dániában a tudós társaság s a művészetek akademiája Amszterdamban; Belgiomban a tudományok és művészetek akademiái Brüsszelben és Antwerpenben; Spanyolországban 4 akadémia a tudományok és művészetek számára Madridban; Portugalliában a tudományok akademiája Lissabonban; Törökországban a tudományok akademiája Konstantinápolyban; Szerbiában a tudós társaság Belgrádban.

A közoktatás eredménye. Oroszországban a hivatalos jelentés szerint 1858-ban a népesség 90%-ka sem olvasni sem írni nem tudott, 9%-ka csak írni olvasni tudott, 1%-ka pedig felsőbb kiképeztetésben részesült.

Lengyelországban 1861-ben a népesség 3%-ka felsőbb kiképzetésben részesült, 16.5%-ka olvasni írni tudott, 80.5%-ka pedig olvasni írni sem tudott.

Ugyancsak Oroszországban 1860-ban 452 ujság és folyóirat s 1800 kötet könyv jelent meg.

Spanyolországban 1860-ban összesen olvasni írni tudott 2.414,014 finemű, 715,906 nőnemű, együtt 3.129,921, csak olvasni tudott 316,557 finemű, 389,221 nőnemű, együtt 705,778, sem írni sem olvasni nem tudott 5.034,545 finemű, 8.802,846 nőnemű, együtt 11.837,391. 1862-ben a 72,157 községi tanácsos közül 12,470=17% nem tudott olvasni.

Belgiumban 1864-ben a besorolt ujonczok közül 51% tudott írni; azon százalék a tartományok szerint változott, legnagyobb (80), a luxemburgiak, legkisebb (17) a nyugati Flandriából valók között volt.

Németalföldön 1861-ben az ujonczok közül 77.76% olvasni írni, 2.58% csak olvasni, 18.95% sem olvasni sem írni nem tudott.

Nyilvános könyvtárak. Ezek száma következő:

Oroszország	45	összesen 1.500,000 kötettel.
Lengyelország	6	" 130,000 "
Finnország	2	" 40,000 "
Svédország	21	" 420,000 "
Norvégia	11	" 210,000 "
Dánia	11	" 800,000 "
Németalföld	37	" 720,000 "
Belgium	39	" 790,000 "
Svajczország	46	" 730,000 "
Spanyolország	73	" 1.280,000 "
Portugallia	12	" 350,000 "
Görögország	5	" 120,000 "
Románia	2	" ? "
Szerbia	1	" ? "

Irodalom. Oroszországban 1860-ban 1800 könyv s 452 hírlap és folyóirat, 1863-ban 214 időszakos lap s 1884 könyv és röpirat jelent meg, 1865-ben 325 időszakos lap volt, ezekből 145 Pétervárott, 31 Moszkvában, 13 Kiewben, 11 Rigában, 11 Dorpatban, 10 Tiflisben stb. jelent meg; közülük 12 theologiai,

16 orvosi, 32 politikai stb volt. 1864-ben 481 könyvnyomda (140 állami), 372 könyomda (44 állami), 32 betüöntöde, 256 könyvkereskedés volt.

A hírlapokból és folyóiratokból 1860-ban 230 orosz, 36 német 29 francia, 5 örmény, 2 angol, 3 lett, 2 eszt, 1 georgiai nyelven jelent meg.

Norvégiában 1807-ben csak 4, 1845-ben már 37 nyomda, a hírlapok és folyóiratok száma ez utóbbi évben 40 volt. 1861-ben 42 hírlap és folyóirat nyomtatott Norvégiában s Svédországban.

Dániában 1861-ben 122, még pedig 37 politikai hírlap és folyóirat jelent meg.

Németalföldön 1862-ben 229 hírlap és folyóirat s 1800 könyv jelent meg, amazok közül 64 politikai volt.

Belgiumban 1861-ben 277 hírlap és folyóirat jelent meg, ezekből 90 politikai, 209 francia, s 68 flamand nyelvű volt.

Svajczországban 1864-ben 348 lap és folyóirat jelent meg, melyekből 185 politikai, 22 tudományos és szépirodalmi, 20 vallási, 10 mezőgazdasági, erdészeti stb. 231 német, 103 francia, 8 olasz, 3 román nyelven nyomtatott.

Spanyolországban 1861-ben 373 lap jelent meg, ezekből 126 hivatalos, 155 politikai, 40 philosophiai és vallási, 23 nevelési oktatási, 37 tudományos. 1864-ben 298 színház volt, melyekben 146,047 néző fért el, továbbá 98 színpörökre 509,283 néző számára.

Portugalliában 1861-ben 37, Törökországban 1863-ban 31, Görögországban 1863-ban 25, Rumániában 1863-ban 11 s Szerbországban 1862-ben 8 hírlap és folyóirat nyomtatott.

FÜGGELÉK.

ÁLTALÁNOS ÁTTEKINTETEK
S ÖSSZEHASONLÍTÁSOK.

A földrészek nagysága és népessége :

	□ mfd	általános népesség	viszonylagos népesség
Ázsia	814,995	798.600,000	980
Amerika	743,819	74.500,000	100
Afrika	543,570	188.000,000	346
Europa	178,150	285.000,000	1600
Ausztrália	161,108	3.850,000	24
Együtt	2.441,642	1.350.000,000	553
Köb szerint	2.360,000	1.270.000,000	538

Europa államainak nagysága és népessége :

	□ mfd	általános népesség	viszonylagos népesség
Osztrák német-cseh állam	5,452.6	19.602,736	3595
Magyar állam	5,853.4	14.830,154	2534
Poroszország	6,392.4	23.577,499	3689
Éjszak német szövetség	7,538.0	29.250,709	3748
Déli német államok	2,094.8	8.524,466	4609
Nagybritannia	5,769	29.416,386	5027
Franciaország	9,850.5	38.192,094	3966
Europai Oroszország	96,450	68,434,214	710
Olasz királyság	5,166	24.071,063	4659
Pápai állam	214	723,121	3378
Svajczerország	740	2.510,494	3394
Belgium	536	4.934,451	9317
Németalföld és Luxemburg	643	3.725,248	5793
Dánia és Iszland	2,587	1.684,004	657
Svédország	8,026	4.114,141	511
Norvégia	5,799	1.701,478	295
Spanyolország	9,200	16.320,000	1772

	□ mfd	általános népesség	viszonylagos népesség
Portugallia	1,716	3.987,861	2324
Görögország	948	1.348,412	1230
Europai Törökország	6,176	10,500,000	1714
Rumánia	2,197	3.864,850	1805
Szerbország	998	1.078,281	1080

Europai államainak birtokai más földrészeken.

	□ mfd	lakosság <i>Kollb</i> szerint	□ mfd	lakosság
Nagybritannia	361,896	201.327,067	235,000	200.000,000
Orosz birodalom	283,580	8.528,704	270,600	8.800,000
Törökország	80,958	24.865,000	53,000	22.500,000
Németalföld	32,253	19.656,920	29,000	19.500,000
Spanyolország	5,476	6.443,406	6,700	6.400,000
Francoziaország	21,026	6.024,000	10,000	5.500,000
Portugallia	25,124	4.050,886	20,000	2.500,000
Dánia	2,200	9,880	200	45,000
Svédország	0,75	2,800	1	2,800
Összesen	812,513.75	270.908,663	625,800	265.000,000

Amerika államainak nagysága és népessége *Kollb* szerint :

	□ mfd	lakosság	viszonylagos népesség
Éjszakamerikai Egyesült Államok	165,500	35.000,000	212
Mexico	40,000	8.000,000	200
Középamerikai 5 állam és Hajti	8,200	2.600,000	317
Kolumbia, Venezuela, Ekuador	57,000	5.500,000	97
Peru, Bolivia, Chile	60,000	6.500,000	108
Argentina, Paraguay, Uruguay	50,000	3.200,000	64
Brazília	143,000	8.000,000	54
Éjszaki sarkvidékek	80,000	?	?
Patagonia	24,000	?	?
Europai birtokok	45,000	7.200,000	160
Összesen	678,000	76.300,000	111

Ázsiának legnagyobb állama a Sinai birodalom, melynek kiterjedése körülbelül 221,000 □ mfd, népessége 480 millió lélek.

Europa vallásfelekezeteinek létszáma *Kollb* szerint ez :

	r. kathol.	prot.	görög	egyéb ke- reszty.	izrae- lita	mohamme- danus
Osztrák német- ceh állam	18 072,600	351,700	490,000	3,000	682,600	1,000
Magyar állam	8.628,000	3.114,000	2.631,000	100	428,500	—
Németország	13.010,000	24.331,000	1,600	77,800	478,500	100

Ural-Altájaiak.

a) magyar	7.6	c) török-tatár	3.4
b) finn	3.9		14.9

Az európai országok évi állambevételei és kiadásai a legújabb költségvetések szerint, millió forintokban, következők:

	bevételek		állami költség	ebből kívántatik		
	összes	tiszta		az udvar a had- az állam- tartásra seregre adósságra		
Osztrák állam	281.24	196.24	320.23	3.1	53.6	102.39 ¹⁾
Magyar állam	139	98.2	135.9	3.1	26.4	30.34 ²⁾
Német államok	510	345	345	18	127.5	78
Nagybritannia	710	660	652	4.95	256.5	279
Franciaország	855	609	675	15	195	240
Oroszország	654	519	585	12.6	223.5	111
Olaszország és Róma	360	302	444	7.25	105	210
Svajcország	21	16	16	—	2.7	—
Belgium	67	61	61	1.35	15	12.75
Németalföld	94.5	81	81	0.75	18.75	37.05
Dánia	30.1	25.2	29.6	0.9	8.1	4.2
Svéd-Norvégia	36	32.4	33.9	1.2	12.9	7.2
Spanyolország	285	170	300	5.25	60	52.5
Portugallia	34.5	27	42	1.5	11.7	13.5
Görögország	12	10.5	12	0.4	3	4.5
Törökország	142.8	120	129	10.55	42	45
Rumánia	20.3	18	20	0.8	5.9	6
Szerbország	4.7	4	5	0.2	1.3	?
Összesen	4260.62	3293.37	3884.47	77.48	1179.38	1232.92

Tehát az európai államok összes bevételei 4260,62 millió ft, tisztá bevételei 3293,37, rendes évi tiszta szükségletei 3,884,47, ezekből esik:

Az udvartartásokra	77.48
A szárazsi és tengeri katonaságokra	1,179.38
Az állami adósságra	1,232.92
Együtt	2,489.78
Marad a többi költségekre	803.59

Az európai országok állami adósságai 1867 végén körülbelül következő összegekre rúgtak:

	millió frt		millió frt
Nagybritannia	8088	Oroszország	3570
Franciaország	5250	Osztrák állam	3500

¹⁾ Törlesztéssel együtt és ágióval 114.99. „P. N.” 1868. 146.

²⁾ Ágióval 32.83. UO.

	millió prt		millió prt
Olaszország	2550	Dánia	150
Spanyolország	2100	Görögország	96
Németalföld	840	Svédország	70
Kis német államok	825	Norvégia	19.2
Törökország	705	Rumania	47.1
Poroszország	652	Svajczország	59.8
Portugallia	473	Összesen	29,267.1
Belgium	272	Az amerikai államokéi	5,400

Az európai államok állandó katonasága béke idején körülbelül következők:

Ausztria	250,000 ember	Dánia	12,000 ember
Németország	380,000 "	Svéd-Norvégia	56,000 "
Nagybritannia	220,000 "	Spanyolország	200,000 "
Franciaország	430,000 "	Portugallia	25,000 "
Oroszország	600,000 "	Görögország	6,000 "
Olaszország	200,000 "	Törökország	130,000 "
Belgium	50,000 "	Rumánia és Szerbia	10,000 "
Németalföld	30,000 "	Összesen	2,599,000 "

A legújabb háborúk által okozott veszteség. *Leroy-Beaulieu* felvetése szerint a legközelebbi elmúlt 14 év alatti háborúk a következő ember- és pénzáldozatokba kerültek:

	embervesztés	pénzköltség
Krimiai háború	785,000 ember	3,400 millió prt.
Olaszországi	145,000 "	600 " "
Slezvig-Holsteini	3,500 "	72 " "
Éjszakamerikai	231,000 "	9,400 " "
Délamerikai	519,000 "	4,600 " "
1866-diki háború	45,000 "	660 " "
Egyéb háborúk	65,000 "	400 " "
Összesen	1,793,500 "	19,132 " "

A nevezetesebb államok kereskedelmi tengerésze 1865-ben ez volt:

Államok	gőzösök		vitorlások		összes hajók	
	száma	tonnafogata	száma	tonnafogata	száma	tonnafogata
Nagybritannia	2718	836,709	26,069	5,015,764	28,787	5,852,473
Éjszakamerika	2270	1,000,700	25,730	4,096,100	38,000	5,096,800
Németország	169	55,078	6,320	1,276,573	6,489	1,331,651
Franciaország	385	108,328	14,874	899,156	15,259	1,008,084
Norvégia	?	?	?	?	5,407	776,500
Olaszország	95	22,159	15,672	685,629	15,167	707,788

Államok	gőzösök		vitorlások		összes hajók	
	száma	tonnafogata	száma	tonnafogata	száma	tonnafogata
Hollandia	42	15,068	2,161	523,608	2,303	538,676
Oroszország	130	?	3,518	?	4,708	399,930
Spanyolország	127	39,060	4,732	356,210	4,859	395,270
Svédország	194	?	2,961	?	3,155	355,044
Oszták birodalom	63	26,468	3,202	283,933	3,266	310,401
Görögország	6	?	4,494	?	4,500	300,000
Törökország	4	?	2,196	?	2,200	182,000
Dánia	70	6,690	3,579	153,588	3,649	160,278
Portugallia	2	?	651	?	653	82,504
Belgium	8	4,216	104	32,193	112	35,509
Összesen mintegy	4021	?	95,993	?	100,114	12.436,208

Az összes országok kereskedelmi tengerészete pedig 1866 végén körülbelül ez volt :

	hajók száma	tonnafogatok száma
I. Europa összesen	100,109	12.450,096
II. Amerika		
Unio	38,000	5.096,800
Brit birtokok	8,624	1.070,060
Brazília	755	232,000
Argentína	80	95,000
Spanyol birtokok	944	74,000
Chile	257	67,090
Közép-Amerika	320	34,800
Haiti	144	28,000
Peru	110	24,234
Kolumbia	100	16,000
Bolivia	38	7,000
Mexico	79	6,551
Uruguay	37	2,828
Amerika összesen	49,491	6.754,363
III. Ázsia.		
Sina	8,000	616,000
Spanyol birtokok	7,171	161,714
Angol „	791	94,988
Hollandiai „	307	59,200
Sziam	98	41,140
Ázsia összesen	16,367	973,042
IV. Afrika.		
Marokko	400	18,800
Egyiptom	1,400	21,000
Tunisz	410	12,000

	hajók száma	tonnafogatok száma
Tripolisz	110	6,000
Angol birtokok	274	20,641
Algír	149	4,413
Afrika összesen	2,743	82,854
V. Ausztrália.		
Viktoría	481	57,015
Taszmánia	240	26,518
Új-Déli Vales	102	20,238
Új-Zéland	272	10,825
Déli-Ausztrália	70	2,089
Ausztrália összesen	1,168	116,685
Egész földön összesen	169,878	20,377,040

A forgalomnak átadott vasutak hossza f. mfdekben 1867-

ben ez volt :

I. Európában :	f. mfd.	II. Amerikában :	f. mfd.
Nagybritannia	3,318	Éjszaki Egyesült Államok	8002
Németország	2,136	Éjszaki brit birtokok (1866	
Franciaország	2,009	elején)	528.5
Spanyolország	688	Kuba (1866 elején)	86.4
Olaszország	653	Brazília	81.2
Oroszország	607	Chile	81.1
Osztrák állam	567	Argentína (1866 elején)	70.2
Belgium	345	Mexico	16.3
Magyar állam	327	Brit Guyana	13.2
Svédország	232	Peru	12.4
Svajcország	174	Kolumbia	10
Hollandia	141	Paraguay	9.6
Portugallia	94	Jamaika	3.1
Dánia	64	Venezuela	2
Norvégia	42	Amerika összesen	8916
Törökország	38		
Europa összesen	11,426		
III. Ázsiában.		IV. Afrikában :	
Brit Kelet-India	733	Egyiptom	121
Ázsiai török tartom.	31.4	Jóreményfok (1866 elején)	14.3
Java (1866 elején)	22	Algír (1864 elején)	6.2
Ceylon	8	Natal (1866)	0.5
Ázsia összesen	794.4	Afrika összesen	142
V. Ausztráliában :		Királynéféldő	9
Viktoría	66	Új-Zéland	3.4
Új-Déli Vales	31.4	Ausztrália összesen	122.3
Déli Ausztrália	14.4		

	f. mfd.		f. mfd.
Együttesen		Afrika	142
Europa	11,426	Ausztrália	122
Amerika	8,916		
Ázsia	794.4	Végösszeg	21,400

Azon vaspályák építtetése és felszerelése körülbelül került :

Europában	14,350 millió frt	Afrikában	75 millió frt
Amerikában	3,750 " "	Ausztráliában	245 " "
Ázsiában	540 " "	Összesen	18,960 " "

Az összes pályákon alkalmazott mozdonyok száma legalább 40,000-re, a kocsiké 1.200,000-re rúg ; az összes pályákon évenként körülbelül 1095 millió ember s 9855 millió mázsa árú szállítatik.

A telegrafvonalok hossza következő :

I. Európában :	f. mfd.		f. mfd.
Orosz birodalom (1865)	4,925	Belgium (1865)	434
Franciaország (1866)	4,211	Rumánia "	432
Nagybritannia "	3,482	Norvégia "	413
Németország "	3,281	Németalföld (1865)	266
Osztrák-magyar birod. (1866)	2,597	Dánia "	207
Olaszország "	2,096	Szerbország "	106
Törökország (1865)	1,718	Portugallia "	85
Spanyolország "	1,348	Görögország "	67
Svédország "	862	Összesen	26,906
Svajcország "	476		
II. Amerikában :	mfd.		mfd.
Északam. Unio (1866)	11,928	Chili (1867)	202
Kanada "	1,079	Brazília "	195
Uj-Skótiá "	259	Kuba (1866)	159
Uj-Brunsvik "	168	Mexico "	145
Uj-Föld "	108	Összesen Amerika	14,256
Eduard hg szigete "	13		
III. Ázsiában :	mfd.		mfd.
Angol kelet-indiai gyarmatok (1865)	2,500	Hollandiai gyarmatok (1866)	511
Török Ázsia (1866)	989	Persia (1864)	108
Orosz Ázsia "	574	Kosinsina (1864)	54
		Összesen Ázsia	4,736
IV. Ausztráliában :	mfd.		mfd.
Viktoria (1866)	582	Királynéfölde (1866)	172
Uj-Déli Vales (1866)	637	Új-Zéland "	256
Dél-Ausztrália	202	Összesen Ausztrália	1849

V. Afrikában.	mfd.		mfd
Algéria (1864)	507	Tunis (1862)	67
Egyiptom (1867)	483	Marokko (1866)	45
Egyéb francia gyarm.	270		
Reményfoka (1864)	136	Összesen Afrika	1,503
VI. Tengeralatti vonalok.	mfd.	VII. Mindegyütt véve :	mfd.
Az 1862-diki Atlanti	455	Europa	26,256
Az 1865-diki Atlanti	439	Amerika	14,256
Malta és Alexandria közt	334	Ázsia	4,736
Nagybritannia s Europa közt	192	Ausztrália	1,849
Spanyolország s Baleari szigetek közt	89	Afrika	1,508
Egyéb kisebb vonalok	94	Tengeralatti	1,603
Összesen tengeralatti	1,603	Mindegyütt véve	50,858

Világforgalom. A különböző országok egymással való forgalomának pénzértéke körülbelől következő :

I. Europa :	millió frt.		millió frt.
Nagybritannia	5,428	Spanyolország	296
Franciaország	3,084	Svéd-Norvégia	188
Németország	2,250	Portugallia	99
Belgium	1,040	Rumánia	73
Németalföld	772	Dánia	72
Magyar-osztrák birodalom	676	Görögország	45
Orosz birodalom	642	Szerbia	30
Olasz királyság	639	Pápai állam	15
Törökország	560	Europa összesen	16,259
Svajczerország	350		
II. Ázsia :			millió frt.
Brit Kelet-India	1,180	Sziam	25
Sinai birodalom*)	819	Japan**)	24
Németalföldi Kelet-India	180	Francia birtokok	9
Török-Ázsia	120	Ázsia	2,421
Persia	64		
III. Amerika :	millió frt.		millió frt.
Éjszakamerikai Egyesület	1800	Argentínai szövetség	97
Brazília	540	Chile	91
Brit Amerika	475	Ekuador	83
Peru	150	Mexiko	60
Nyugat-India (a brit és francia birtokokon kívül)	100	Francia birtokok	45
Kolumbiai államok	99	Haiti	39
		Uruguay	35

*) Az európai kereskedésnek megnyitott 10 főkikötő forgalma.
 **) Az európaiaknak megnyitott 6 kikötő forgalma.

	millió frt.		millió frt.
Középamerikai államok	29	IV. Ausztrália :	
Venezuela	25	Brit gyarmatok	631
Bolivia	24	Sandwich szigetek	8
Paraguay	7	Francia birtokok	2
Amerika összesen	3799	Ausztrália összesen	641
V. Afrika :	millió frt.		millió frt.
Brit birtokok	313	Zanzibar	10
Egyiptom	180	Spanyol és portugál birtokok	10
Algeria	104	Tunisz	9
Egyéb francia birtokok	35	Tripolisz	3
Marokko	19	Afrika összesen	696
Liberia	13		
Együtt	millió frt.		millió frt.
Europa összesen	16,259	Ausztrália „	641
Ázsia	2,421	Afrika „	696
Amerika „	3,799	Főösszeg	23,816

Látni való, hogy ez összegek nem fejezik ki az egész föld országainak összes forgalmát, kivált Ázsia s Afrika forgalmáról csak hiányos adataink vannak. De másfelől e számok a ki- és bevétel s átmeneti kereskedés pénzértékét foglalják magokban s így minden árú legalább kétszer, gyakran többször is van számítva. Tehát az ismeretes áruforgalom pénzértékét körülbelől 10,000 millió frtra tehetjük. De az országok belföldi áruforgalma sokkal nagyobb, s egymásra három akkorára tehető, úgyhogy az összes kül- és bel-forgalom pénzértéke mintegy 40,000 millió frta rúgna.

Arany-ezüsttermelés. Az egész földkerekségen 1800-tól 1848-ig előállított arany mennyiségét 88,000 mázsára, pénzértékét 6141 millió frtra, az ugyanazon időszak alatt előállított ezüst mennyiségét 29.5 millió mázsára, pénzértékét 13,275 millió frta teszik. 1848—67 végéig 65,600 mázsa arany termeltetett, melynek pénzértéke 4508 millió frt, s ugyanazon idő alatt az ezüsttermelés 447,000 mázsa ezüstre rúgott, melynek pénzértéke 2011.5 millió ft. Most az évenként előállított nemes fémek pénzértéke legalább 570 millió ft, s ebből az ezüstre körülbelől 141 millió ft esik. *Balfour* szerint a történelmi időtől fogva 1863-ig 23,950 millió ftára arany és 22,636 millió ftára ezüst, összesen 46,586 millió ftára nemes fém állítottatott elő, most az évi aranytermelés 395, az ezüsttermelés 134, együtt 529 millió ft. *Scherzer* szerint a termelt nemes fémek pénzértéke volt :

	1846-ban frt	1863-ban. frt
Kalifornia	—	147.000,000
Az északamerikai Unio egyéb részei	2.730,000	63.000,000
Brit Kolumbia	—	12.600,000
Mexiko	38.850,000	52.500,000
Dél-Amerika	27.300,000	27.300,000
Orosz birodalom	37.800,000	46.200,000
Europa többi országai	13.860,000	14.280,000
Ázsia és Afrika	9.660,000	12.127,000
Ujzéländ és Taszmánia	—	25.200,000
A föld többi országai	—	12.600,000
Összesen	130.200,000	570.307,000

Az 1848-tól 1863-ig termelt összes aranyból Kaliforniára 2.012,000 font = 1.398.280,000 frt, Ausztráliára és Ujzéländra 1.701,700 font = 1.169.445,600 frt, a többi összes országokra 1.286,300 font = 887.275,000 ft esik. 1845-től 1867-ig az észak-amerikai Egyesült Államok területén előállított arany pénzértéke 2390 millió frt.

Az előállított arany és ezüst értékének aránya nagyon változott, mint *Soetbeer* következő egybeállításából kitetszik :

	aranytermelés font	ezüsttermelés font	a nyert nemes fémek pénzértékéből esik százalék az aranyra az ezüstre	
			az aranyra	az ezüstre
1800	44,800	1.801,000	28	72
1846	125,700	1.776,300	52	48
1849	223,990	1.912,900	64	36
1850	251,210	2.088,000	65	35
1851	296,820	2.010,000	70	30
1852	477,130	1.985,000	79	21
1853	504,910	1.874,000	81	19
1854	450,340	1.911,000	79	21
1855	440,320	2.009,000	77	23
1856	466,120	2.033,000	78	22
1857	455,250	2.116,000	77	23
1858	442,000	2.248,000	75	25
1959	413,110	2.270,000	74	26
1860	383,350	2.376,000	71	29
1861	383,950	2.490,000	71	29
1862	379,050	2.654,000	69	31
1863	384,960	2.905,000	67	33

Europa arany-ezüst-készlete 1850 óta rendkívül növekedett. 1851-től 1857 végéig a bevétel volt : 1300 millió frt arany, 298.7 millió frt ezüst, a kivétel összesen 791.7 millió frt, tehát a készlet

8 07 millió frttal növekedett. 1858-tól 1866-ig Nagybritannia arany-ezüstforgalma ez volt :

ft.		ft.	
Bevitel : arany . . .	1.637.829,760	Kivitel : arany . . .	1.133.579,010
ezüst . . .	896.765,170	ezüst . . .	940.392,600
Együtt . . .		Együtt . . .	
2.534.594,930		2.073.971,610	

Franciaországba 1850-től 1864-ig 3259.035 millió frtára nemes fém bevitetett s 2460.730 frtára kivitetett, tehát a készlet 898.255 millió frttal növekedett. Onnan van, hogy a nemes fémek pénzértéke 1847 óta 11—12 százalékkal csökkent. De Európában leginkább csak az arany készlete növekedik, az ezüst inkább fogy, mert minél inkább emelkedik Europa forgalma Ázsia déli és keleti országaival, annál több ezüst szívárog oda, s onnan vissza sem kerül többé. 1851-től 1857-ig magából Nagybritanniából 570 millió frtára ezüst vitetett ki, 268 millióval több, mint ugyanazon időszak alatt oda bevitetett.

Mac-Culloch felvetése szerint a civilizált országokban csereeszközül keringő nemes fémek pénzértéke 5000 millió ft, ebből Nagybritanniára 750, Franciaországra 1400, a többi európai, amerikai stb. országokra 2850 millió ft jut. Az arany-ezüst eszközök, edények, ékszerek stb. pénzértéke 2500 millió ft, s évenként 160—200 millió frtára nemes fém azon tárgyakra dolgoztatik fel.

Köszétermelés. Ez most évenként körülbelül következő :

millió mázsa.		millió mázsa.	
Nagybritannia	1999	Portugallia	1
Németország	400	Dánia	1.2
Franciaország	240	Svajczország	0.6
Belgium	237	Németalföld	0.5
Osztrák állam	89	Olaszország	0.3
Magyar állam	12.4	Európa	3001
Órosország	10.5	Amerika	500
Spanyolország	9.1	A többi országok	250
Svédország	4.4		

Tehát az összes köszétermelés körülbelül 3751 millió mázsa, s ennek pénzértéke több mint 540 millió ft.

Nyersvastermelés. Ez következő :

millió mázsa.		millió mázsa.	
Nagybritannia	98	Németország	20
Franciaország	25	Belgium	18
Éjszakamerika	22	Sina	7.2

	millió mázsa		millió mázsa
Oroszország	6.4	Németalföld	0.26
Oszták állam	3.8	Portugallia	0.15
Magyar állam	2.1	Afrika	0.10
Svéd-Norvégia	5.7	Szerbország	0.05
Olaszország	1.14	Ausztrália	0.04
Japan	1.1	Dánia	0.03
Spanyolország	0.49	Görögország	0.02
Svajcország	0.35	Összesen	212.23
Törökország	0.30	Ennek pénzértéke 520 millió ft.	

Réztermelés.

	mázsa		mázsa
Nagybritannia	500,000	Spanyolország	65,200
Chile	300,000	Magyar állam	44,900
Franciaország	184,000	Oszták állam	8,500
Ausztrália	150,000	Belgium	36,500
Északamerika	100,000	Törökország	1,500
Németország	90,000	Szerbia	600
Oroszország	88,300	Együtt	1.635,500
Svéd-Norvégia	66,000	Ennek pénzértéke 90 millió ft.	

Europa sótermelése.

	mázsa		mázsa
Nagybritannia	32.000,000	Törökország	1.500,000
Franciaország	13.000,000	Norvégia	650,000
Németország	9.949,000	Svajcország	530,000
Oroszország	9.527,000	Görögország	310,000
Spanyolország	7.980,000	Belgium	60,000
Olaszország	7.768,000	Németalföld	40,000
Oszták állam	4.501,000	Dánia	30,000
Portugallia	4.180,000	Együtt	96.764,000
Rumánia	2.500,000	Ennek pénzértéke 220 millió ft.	
Magyar állam	2.239,000		

Pamuttermelés meg feldolgozás. A pamuttermelést 1853-ban a következő mennyiségekre becsülték :

	kötegre	fontjával =	mázsa
Északamerikában	3.262,900	400	13.051,600
Braziliában	132,000	180	237,600
Nyugat-Indiában	9,000	200	18,000
Egyiptomban	105,000	500	525,000
Kelet-Indiában	485,000	365	1.770,350
Együtt	3.993,900		15.602,550

1865-ben pedig a következő mennyiségekre :

	kötegre	fontjával =	mázsa
Éjszakamerikában	5.198,000	400	20.792,000
Braziliában	375,000	180	675,000
Nyugat-Indiában	200,000	200	400,000
Kelet-Indiában	1.300,000	365	4.745,000
Egyiptomban	730,000	500	3.650,000
Sinában és Japanban	200,000	240	480,000
Együtt	8.003,000		30.742,000
Ehhez az európai termés járul : Olaszország			800,000
Görögország			106,000
Oroszország			212,000
Malta sziget			42,000
Europa együtt			1.160,000

Amerikából az első pamut 1784-ben került Angliában, még pedig összesen 2896 font, 1860-ban Nagybritannia bevétele Éjszakamerikából már 9.040,700, sőt más számítás szerint 11.158,900 mázsát tett. Azután az amerikai polgárháború miatt a pamutbevétel rögtön csaknem egészen megakadt s 1862-ben csak 109,522 mázsa került Éjszakamerikából Nagybritanniaába. Onnan a pamutválság egész Európában. 1860-ban a pamut fontjának átlagos ára 31 kr volt, 1862 elején 50 kr-ra, 1863 elején 1 ftra, sőt 1864 elején 1 ft 16 kr-ra szökkent fel. Azután ismét alábbszállt.

1860-ban a pamutbevétel legmagasb fokát érte el, s mázsa számára Nagybritanniaába körülbelül ennyi vitetett be :

Éjszakamerikából	11.158,906	mázsa.
Braziliából	172,869	"
A Földközi tenger tartományaiból	440,366	"
Kelet-Indiából	2,041,412	"
Nyugat-Indiából	10,508	"
Egyéb országokból	85,327	"
Összesen	13.909,388	"

1865-ben pedig Nagybritanniaába bevitetett :

Éjszakamerikából	1.847,708	mázsa.
Braziliából	612,479	"
Nyugat-India, Afrika s Levantéből	422,846	"
Egyiptomból	1.667,875	"
Kelet-Indiából	4.682.816	"
Sinából és Japanból	339,864	"
Összesen	9.573,588	"
Más felvetés szerint	8.732,000	"

Az összes europai országok pamutbevitale ez volt :

	1860 mázsa	1865 mázsa
Nagybritannia	13,909,000	9,574,000
Franciaország	2,784,000	1,707,000
Hollandia	468,000	318,000
Belgium	256,000	81,000
Németország	1,228,000	768,000
Trieszt	308,000	168,000
Genua	288,000	81,000
Spanyolország	424,000	279,000
Oroszország stb.	1,296,000	890,000
Összesen	22,961,000	13,866,000

Atlagosan Europa kapott nyers pamutot évenként :

	1856—60 mázsat	1861—65 mázsat
Éjszakamerikából	11,460,000	3,172,000
Braziliából	277,400	361,800
Nyugat-Indiából	79,000	146,000
Kelet-Indiából	1,971,000	4,877,000
Egyiptomból stb.	810,000	2,090,000
Együtt	14,588,000	10,646,800

A feldolgozott nyers pamut mennyiségéből esik százalék :

	1831—35	1851—55	1856—60	1860—65	1866
Nagybritanniára	66.25	62.43	60.30	58.35	58.08
Franciaországra	20.39	14.56	14.03	15.35	14.62
A többi europai országokra	13.35	22.99	25.60	26.38	27.31

Gyapjútermelés. 1864-ben körülbelöl volt :

	a juhok száma	a gyapjútermelés mázsa
Europában	224,288,000	5,607,100
Amerikában	44,360,000	918,900
Ausztráliában	28,326,000	524,000
Összesen	296,974,000	7,050,000

Czukortermelés. A nádcukor évi termelését 1859-ben a következő mennyiségekre becsülték :

	mázsa		mázsa.
Kuba	8,300,000	Francia Antillák	2,000,000
Portoriko	1,160,000	Dán "	170,000
Brazília	1,500,000	Holland "	230,000
Unio	200,000	Angol "	3,600,000
Brit Kelet-India	3,200,000	Java	2,200,000
Mauritius szigetek	2,400,000	Manila	1,200,000
Reunion "	1,100,000	Együtt	27,310,000

A répacukor termelés ez volt :

	186 $\frac{5}{8}$	186 $\frac{7}{8}$
Franciaországban	5.480,280	4.400,000
Németországban	3.713,000	3.800,000
Oroszországban	1.500,000	2.000,000
Oszták-magyar birod.	1.350,000	1.350,000
Belgium	831,000	750,000
Lengyelország	350,000	380,000
Németalföld	98,670	120,000
Összesen	13.323,850	12.800,000

Tehát az összes évi nád- és répa-cukortermelés több mint 40 millió mázsára rüg.

Kávétermelés. Ez következő mennyiségekre becsültetik :

	mázsa		mázsa
Brazília	4 millió	Kosza-Rika, Guatemala	1.425 millió
Java	1.25 "	Mokka	0.075 "
Ceylon	0.80 "	Brit Nyugat-India	0.075 "
St.-Domingo	0.75 "	Manila	0.045 "
Szumatra	0.30 "	Francia és hollandi Nyu-	
Kuba és Portoriko	0.30 "	gat-India	0.003 "
Venezuela	0.30 "	Összesen	9.35 "

Ennek több mint fele (mintegy 5.5 millió mázsa) Európában fogyasztatik el.

Europa évi bor termése körülbelül ez :

	akó		akó
Franciaország	80 millió	Németország	3 millió
Oszták-magyar birod.	28 "	Svajcország	1.6 "
Spanyolország	8 "	Görögország	0.5 "
Olaszország	8 "	Oroszország	0.5 "
Portugallia	5.5 "	Együtt	135.1 "

Ázsia évi bortermése 6, Amerikáé 4, Afrikáé 9 millió, Ausztraliáé 200,000, összesen 19.200,000, az európai terméssel együtt 144.3 millió akó.

Dohánytermés.

	mázsa		mázsa
Oszták birodalom	1.100,000	Románia	200,000
Oroszország	1.000,000	Németalföld	100,000
Törökország	800,000	Szerbia	60,000
Németország	683,000	Olaszország	30,000
Franciaország	600,000	Spanyolország	30,000

	mázsa		mázsa
Görögország	20,000	Dánia	10,000
Svédország	15,000		
Svajczerország	10,000	Europa összesen	4 688,000

Továbbá természetlik :

	mázsa		mázsa
Északamer. Unió	2.000,000	Kelet-India	100,000
Filippini szigetek	200,000	Egyebütt összesen	5.000,000
Kuba	610,000		
Portoriko	70,000	Együtt	8.080,000
Közép-Amerika	100,000	Végösszeg	12.768,000

Nemely tárgyak fogyasztása : A legujabb adatok szerint a felsorolt tárgyakból évi fogyasztásul egy-egy lélekre esik font :

	Hús font	Liszt font	Czukor font	Kávé font	Pamut font	Gyapjú font	Dohány font	Bor iteze.
Nagybritannia	136	500	37.3	1.2	19.1	5.9	0.36	2.9
Németország	60	440	10.0	4.1	3.0	2.7	3.19	8.7
Osztrák-magy. bir.	35	370	4.26	1.11	—	—	1.86	—
Franciaország	46	486	10.38	1.57	—	—	1.23	105
Oroszország	20	420	0.91	?	—	—	0.3	?
Spanyolország	19	422	4.35	0.13	—	—	0.98	22
Svajczerország	60	282	9.39	6.0	—	—	—	—
Svédország	38	230	—	—	—	—	—	—
Dánia	44	360	13.1	5.4	—	—	—	—
Hollandia	72	?	8.95	12.0	—	—	0.88	—
Olaszország	20	?	?	?	—	—	0.91	—
Belgium	84	?	13.0	9.2	—	—	4.3	—

Az eurpai országok összes termeléseinek pénzértéke körülbelül következő :

I. Ásványország.

	frt.
Fémek	576.720,000
Tüzelőszer	379.680,000
Só	218.796,000
Kövek és földek	300.000,000
Együtt	1.175.196,000

II. Állatország.

Gyapjú	504.000,000
Nyers selyem	232.500,000
Hús, bőr, tej, sajt	5.400.000,000
Vadászat s halászat	360.000,000
Együtt	6.496.500,000

III. Növényország. frt.

Gabna	6.567.525,000
Hüvelyesek	279.000,000
Rizs	36.000,000
Burgonya	471.900,000
Bor és malozsaszőlő	968.100,000
Faolaj	377.250,000
Dohány	79.950,000
Komló	60.000,000
Egyéb növények, gyümölcs	1.920.000,000
Széna, szalma, lóher	3.201.000,000
Fa	480.000,000
Együtt	14.440.725,000
Összes termelés	22.412.421,000

Születési, halálozási arányszámok.

	Egy születés esik lélekre.	Egy halálozás esik lélekre.	A törvénytelen gyermekek százaléka.
Magyar állam	22.80	28.50	14.0
Osztrák állam	25.60	32.00	5.6
Poroszország	25.47	33.85	8.4
Bajorország	28.33	34.65	17.7
Vürtemberg	24.85	31.99	13.1
Szász királyság	24.82	34.12	13.2
Hannovera	31.36	40.89	10.6
Franciaország	35.82	41.73	7.17
Anglia	30.06	43.79	6.7
Nagybritannia	28.20	44.00	6.4
Olaszország	26.92	33.34	5.2
Belgium	33.05	45.00	7.9
Németalföld	30.60	40.50	4.3
Svédország	30.70	47.6	8.6
Norvégia	30.40	53.60	8.1
Dánia	29.20	45.50	10.3
Oroszország	20.50	26.60	4.1
Lengyelország	23.10	28.00	6.2
Finnország	27.20	40.40	5.6
Svajcország	34.40	42.40	6.9
Spanyolország	27.40	36.20	5.6
Portugallia	30.60	39.50	10.4
Görögország	34.60	47.70	1.2
Rumánia	28.00	37.40	5.1
Szerbország	25.90	37.50	2.4

A gyermekek halálozási viszonyai a következőből láthatók :

Az élve született gyermekek közül az első éves korban

meghal :

Vürtembergben	31.6%	Svédországban	21.1%
Magyar államban	31.0 „	Franciaországban	21.0 „
Irországban	30.8 „	Szász királyságban	20.1 „
Olaszországban	29.0 „	Poroszországban	20.1 „
Oroszországban	26.8 „	Dániában	19.7 „
Badenben	26.6 „	Belgiumban	19.5 „
Osztrák államban	26.3 „	Németalföldön	19.4 „
Angliában	25.4 „	Norvégiában	18.2 „
Skótszágban	23.2 „	Svajcországban	16.6 „

Száz 5 éven aluli gyermek közül egy évben meghal :

	fiú	lány	együtt
Olaszországban	11.95	10.74	11.55
Spanyolországban	?	?	11.17
Osztrák-magyar birod.	11.09	9.70	10.40

	fiú	lány	együtt
Németalföldön	9.65	8.58	9.12
Poroszországban	8.73	7.75	8.24
Franciaországban	8.37	7.46	7.92
Belgiumban	8.00	6.98	7.47
Angliában	7.24	6.27	6.76
Dániában	5.62	4.91	5.27
Svédországban	5.48	4.80	5.14
Norvégiában	4.32	3.84	4.09

A katonák halandósága. Száz egyén közül egy évben meghal :

	a polgári népességnél	a katonaságnál
Franciaországban	10.3	19.0
Nagybritanniában	9.2	17.8
Oszták-magyar birodalomban	13.4	17.4
Poroszországban	10.1	11.7
Olaszországban	9.2	15.8
Oroszországban	14.2	38.0

A polgári népességből való 100 öngyilkosra katona öngyilkos esik :

Szászországban 177	Poroszországban 293
Vürtembergben 192	Svédországban 423
Franciaországban 253	Oszták-magyar birodalom 643

Népnevelés. Egy elemi iskolás gyermek esik :

Szász-Vajmárban 5.8 lakosra	Svédországban 8.0 lakosra
Nasszauban 5.9 "	Belgiumban 9.0 "
Vürtembergben 6.0 "	Nagybritanniában 11.5 "
Badenben 6.1 "	Oszták államban 11.9 "
Szász királyságban 6.1 "	Magyar államban 13.1 "
Poroszországban 6.2 "	Spanyolországban 15.6 "
Svajcországban 6.2 "	Olaszországban 19.0 "
Hannoverában 6.4 "	Görögországban 20.0 "
Dániában 6.5 "	Pápai államban 38.0 "
Bajorországban 7.0 "	Lengyelországban 49.0 "
Németalföldön 7.4 "	Portugáliában 50.0 "
Franciaországban 7.6 "	Rumániában 59.0 "
Angliában 7.8 "	Oroszországban 105.0 "
Norvégiában 7.5 "	

A póstán szállított levelek és hírlapok aránylagos száma :
Egy-egy lélekre esett :

	1860-ban	1865-ben	
	Block szerint levél	levél	hírlap
Londonban	50.0	?	?
Angliában	26.0	27.0	5.8
			20*

	1860-ban	1865-ben	
	Block szerint levél	levél	hírlap
Nagybritanniában	19.0	25.2	3.5
Svajczerországban	16.2	15.6	11.1
Éjszakamerikai Unióban	7.1	13.16	29.3
Franciaországban	6.9	8.9	7.1
Badenben	—	9.91	5.14
Bajorországban	3.5	6.89	10.13
Hannoverában	2.3	6.10	3.37
Meklenburg-Sverinben	—	7.58	3.54
Poroszországban	6.7	8.55	4.05
Szász királyságban	4.1	9.23	3.97
Vürtembergben	—	9.43	7.51
Németalföldön	5.0	6.4	2.3
Belgiomban	4.6	6.9	8.9
Egész Németországban	—	6.4	5.9
Osztrák államban	2.3	4.3	1.5
Spanyolországban	2.7	4.0	?
Olaszországban	—	4.0	2.3
Dániában	1.2	3.9	?
Svédországban	—	2.7	1.2
Magyar államban	1.5	2.0	0.3
Norvégiában	—	2.0	?
Görögországban	—	0.7	?
Portugalliában	0.2	0.6	?
Oroszországban	0.2	0.4	?

(V é g e.)

TARTALOM.

I. Fejezet.	NÉMETORSZÁG.	Lap.
	A). Területi s népességi viszonyok	1
	B). Gazdasági viszonyok	11
	C). Műipari viszonyok	20
	D). Forgalom, kereskedés és hitelintézetek	39
	E). Pénz- és hadügy	59
	F). Egyházi s iskolai ügyek	74
II. Fejezet	FRANCZIAORSZÁG.	
	A). Területi s népességi viszonyok	82
	B). Mezőgazdaság	92
	C). Műipar	100
	D). Forgalom, kereskedés és hitelintézetek	108
	E). Pénz- és hadügy	118
	F). Egyházi s közoktatási ügy	124
III. Fejezet.	NAGYBRITANNIA ÉS ÍRORSZÁG.	
	A). A brit birodalom területe s népessége	129
	B). Földművelés	139
	C). Műipar	148
	D). Forgalom, kereskedés és hitelintézetek	161
	E). Pénz és hadügy	175
	F). Egyházi ügy s közoktatás	183
IV. Fejezet.	AZ OLASZ KIRÁLYSÁG	
	A). Terület és népesség	186
	B). Mezőgazdaság	190
	C). Műipar	195
	D). Forgalom, kereskedés és hitelintézetek	200
	E). Pénz- és hadügy	207
	F). Közoktatás és egyházi ügy	211
V. Fejezet.	A TÖBBI EUROPAI ÁLLAMOK.	
	A). Területi s népességi viszonyok	215
	B). Mezőgazdaság	227
	C). Műipari viszonyok	237
	D). Forgalom, kereskedés, hitelügy	247
	E). Pénz- és hadügy	262
	F). Egyházi s iskolai ügyek	278

TARTALOM.

	Lap
Függelék. Általános áttekintetek és összehasonlítások	289
Tér nagyság, népesség, pénzügy, hadügy, kereskedés	293
Világforgalom	297
Termelés, aranyezüst	298
Köszén, nyersvas, réz, só	300
Pamut, gyapjú, cukor, kávé, bor, dohány	303
Fogyasztás	305
Népességi arányok	—
Levél és hírlapforgalom	307

Sajtóhibák.

Lap	sor		Lap	sor.	
27	13 f.	141. helyett 145.	170	14 f.	4.9 h. 4.0
32	4 a.	3.148 „ 3,148.	—	13 a.	Svéd Norv. 2.1 h. 2.0
44	13 a.	mellékvízáén h. mellék- vizein.	—	7 a.	72.6 h. 72.s
47	16 f.	608.518 h. 698.518.	171	5 f.	8.121 h. 2.121.
48	2 f.	2.298,648 h. 2.198,648	173	13 a.	86.661 h. 56.661.
—	10 a.	36.887,022 h. 35.887.022	171	11 a.	100 h. 109.
—	8 a.	102 h. 192.	176	12 a.	100.6 h. 110.6.
52	7 a.	kivitele h. bevitele	179	4 a.	7910.4 h. 7810.4
53	3 f.	189.167 h. 198.167.	183	10 a.	egyesült h. Államilag megállapított.
—	4 f.	85.885.047 h. 35.885.047.	185	6 s 7 f.	nők „ „ h. ? ?
55	5 a.	1.500,000 h. 15,000,000	188	1 a.	18.0 % h. 38 0%
60	4 f.	(186 $\frac{1}{6}$) h. (186 $\frac{1}{6}$)	195	16 a.	forint után betoldandó a müipari és kereske- delmi munkásság ered- ménye és 171 3 millió forint.
—	21 a.	(186 $\frac{1}{7}$) h. (186 $\frac{1}{7}$)	201	7 a.	1868 h. 1863.
—	4 a.	Keller h. Kellner.	211	15 a.	nem tudott h. tudott.
62	5 a.	adóból h. jövedelmi adóból.	212	5 f.	65,000 h. 650,000.
75	7 f.	jobbról 2-ik rovat 2. h. 3.	218	11 a.	1.267,285 h. 1.276.285.
78	7 a.	Frigyes h. Frigyes Vilmos.	221	Lengyelországban német 612,000 h. 270,000.	
79	1 a.	intézet h. tanintézet.	—	Uo. zsidó 611,000 h. 612,000	
102	5 és 7 f.	K. akó h. b. akó.	221	5 a.	14.4. h. 12.4.
108	7 f.	300,453,700 h. 300.543,700	225	5 f.	1.4 h. 2.4.
110	12 a.	84.052.516 h. 84.025.516	226	1 a.	0.36 h. 0.86.
114	15 f.	1868 h. 1864,	230	15 a.	németalföld 90 h. 80.
117	1 a.	216.852 h. 141.04	234	13 f.	A mezőgazdaságból ercdő jövedelem első oszlopa nyers jövedelmet jelent második oszlopa ellenben tisztát.
122	9 f.	1814 h. 1814.	—	9 a.	Norvégianál (1961) h. (1861).
125	10 a.	tanárra h. tanárral.	235	16 a.	A réz mellé font h. mázsa
126	6 a.	részint latin után teendő részint reál.	243	11 f.	Spanyolországban 810.000 h. 510.000
127	15 a.	akadémiája h. akadémiai	—	21 f.	Svajczban 880 h. 380.
129	4 a.	felül kimaradt: „Az or- szágban kívül lévő kato- nák 250.356.“	247	9 f.	Svédország 126.207 h. 162.207
131	22 f.	1833 h. 1838.	247	10 f.	Norvégia 2.154,759 h. 3.154,759
132	41 a.	1803 h. 1797.	249	16 a.	Dánia 46 h. 56.
136	13 f.	„Irországban„ töröltes- sék ki.	251	7 a.	Norvégia 22,454 h. 12,454
137	10 f.	4.6 h. 3.6.	254	3	226.4 h. 126.4.
148	10 a.	a millió szó elébe tétes- sék 43.s	261	12 f.	Török bank 18,080.000 h. 28.080,000.
151	4 a.	1.183,602 h. 1.138,602	281	az orosz birodalomban az egye- temi tanárok száma 175 h. 716.	
154	17 f.	2,813,162 h. 2,113.162.			
156	16 f.	1.0830,000 h. 1.083,000.			
159	4 f.	2863-ban h. 1863-ban.			
—	9 a.	40.400—40.500. h. 40.100—50.500.			
164	11 f.	492 h. 402.			
—	19 f.	A birtokra h. A birtokokra			
165	15 a.	41.595 hajó h. 41.505 hajó.			
167	14 a.	1862 h. 1863.			